

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Gintautas VALICKAS,
Viktoras JUSTICKIS,
Kristina VANAGAITĖ,
Ksenija VOROPAJ

**PROCEDŪRINIS TEISINGUMAS
IR ŽMONIŲ PASITIKĖJIMAS
TEISĖSAUGOS PAREIGŪNAIS
BEI INSTITUCIJOMIS**

Monografija

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA

VILNIUS, 2013

UDK 343.1(474.5)

Pr-116

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti:

Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedra

(2012 m. spalio 15 d., protokolas Nr. 2)

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba

(2012 m. spalio 17 d., protokolas Nr. 94)

Recenzavo:

Dr. Algimantas Čepas, Teisės instituto direktorius

Prof. dr. Mindaugas Rugevičius, Klaipėdos universiteto Psichologijos katedros vedėjas

Tyrimą finansavo

Lietuvos mokslo taryba

(SIN-10/2010)

© Gintautas Valickas, 2013

© Viktoras Justickis, 2013

© Kristina Vanagaitė, 2013

© Ksenija Voropaj, 2013

© Vilniaus universitetas, 2013

ISBN 978-609-459-193-8

Padėka

Už vienokią ar kitokią pagalbą vykdant tyrimus, analizuojant gautus rezultatus nuoširdžiai dėkojame:

- Pawel Borkowski, Vilniaus miesto 3-iojo apylinkės teismo pirmininkui,
- Stanislovui Juocevičiui, Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo pirmininkui,
- dr. Antanui Kairiui, VU Bendrosios psichologijos katedros lektoriui,
- Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos,
- Daivai Kazlauskienei, Vilniaus miesto 2-ojo apylinkės teismo pirmininkei,
- Andriui Lošakevičiui, VU Bendrosios psichologijos katedros doktorantui,
- Vitai Mikuličiūtei, VU Bendrosios psichologijos katedros doktorantei,
- dr. Vytautui Navickui, VU Bendrosios psichologijos katedros lektoriui,
- dr. Vilmantei Pakalniškienei, VU Bendrosios psichologijos katedros docentei,
- Linai Pleskevičienei, Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo psichologei,
- Romualdai Rimašiūtei, VU psichologijos specialybės studentei,
- Arūnei Šalkauskaitei, VU psichologijos specialybės studentei,
- Svajūnei Šivickaitei, VU psichologijos specialybės studentei.

Taip pat dėkojame visiems tyrimo dalyviams: teisėjams, nuteistiesiems, nusikaltimų aukoms, vairuotojams, studentams, įvairių įstaigų ir įmonių darbuotojams, pensininkams.

TURINYS

1. Justicija ir teisingumas	11
2. Procedūrinio teisingumo tyrimo justicijoje reikšmė	12
3. Procedūrinio teisingumo tyrimai Lietuvoje	15
4. Procedūrinio teisingumo veiksniai	17
5. Žmonių pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais	20
5.1. Pasitikėjimas policija ir policijos pareigūnų elgesio vertinimas	21
5.2. Policijos pareigūnų ir vairuotojų tarpusavio sąveikos ypatumai	25
5.3. Pasitikėjimas teismais, teisėjais ir jų elgesio vertinimas	29
5.4. Lietuvos žmonių pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais	33
6. Tiesioginė ir netiesioginė sąveikos su teisėsaugos pareigūnais patirtis	35
7. Susidūrimo su teisėsaugos sistema psichologiniai padariniai: nusikaltimų aukų patiriama antrinė psichologinė žala	39
7.1. Nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos: Lietuvos duomenys	42
7.2. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens statusas ir vaidmuo	44
7.3. Nusikaltimo poveikis nukentėjusiajam	45
7.4. Nukentėjusiojo sąveika su teisėsaugos institucijomis: antrinės žalos šaltiniai	46
7.4.1. Sąveika su policija	46
7.4.2. Bylos nagrinėjimas teisme	50
8. Lietuvoje taikomos teismo posėdžio procedūros ir jų vertinimas atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo reikalavimus	56
8.1. Baudžiamosios bylos teisminis nagrinėjimas ir jo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais	56
8.2. Civilinės bylos teisminis nagrinėjimas ir jo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais	60
8.3. Administracinės bylos teisminis nagrinėjimas ir jo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais	65
9. Tyrimo tikslai ir uždaviniai	67
10. Tyrimo metodika	69
10.1. Tyrimo objektas ir dalyviai	69
10.2. Įvertinimo būdai	70

10.2.1. Teismo posėdžių stebėjimo metodika	70
10.2.2. Nuteistųjų apklausos metodika	71
10.2.3. Nusikaltimo aukų apklausos metodika	74
10.2.4. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimynas	76
10.2.5. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimynas	80
10.2.6. Duomenų apdorojimo būdai	86
11. Teismo ginčų nagrinėjimo stebėjimo rezultatai ir jų analizė	87
11.1 Pagrindinės kriterinės situacijos teismo nagrinėjimo metu	89
11.1.1. Teismo posėdžio pradžia	89
11.1.2. Atidedamas bylos nagrinėjimas	92
11.1.3. Posėdis prasidėjo. Liudytojų pašalinimas iš teismo salės	93
11.1.4. Pirmasis kontaktas su kaltinamuoju	95
11.1.5. Pasirengimas išaiškinti kaltinamajam jo teises	96
11.1.6. Pagrindinių kaltinamojo teisių išaiškinimas	98
11.1.6.1. Teisė žinoti, kuo esi kaltinamas	98
11.1.6.2. Teisė nušalinti teisėją ir kitus proceso dalyvius	100
11.1.6.3. Teisė į gynybą	103
11.1.6.4. Teisė pareikšti prašymus	105
11.1.6.5. Teisė dalyvauti tiriant visus įrodymus	107
11.1.6.6. Teisė duoti paaiškinimus byloje	109
11.1.6.7. Teisė apskusti	110
11.1.6.8. Teisė dalyvauti teisiniuose ginčiuose	112
11.1.6.9. Teisė pasakyti paskutinį žodį	112
11.1.6.10. Bendras kaltinamojo teisių ir pareigų išaiškinimo įvertinimas	114
11.1.7. Kaltinamųjų prisipažinimas arba neprisipažinimas	116
11.1.7.1. Kaltinamųjų savo kaltės neigimas	119
11.1.7.2. Teisėjo reakcija į kaltinamąjį, kuris nepripažįsta savo kaltės	119
11.1.8. Įrodymų tyrimo tvarkos nustatymas	121
11.1.9. Laisvasis kaltinamojo pasakojimas	123
11.1.10. Teisėjų taikomi poveikio būdai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu	126
11.1.11. Kaltinamojo apklausa. Teisėjų rungimosi ir inkvizicinio elgesio bruožai	127
11.1.12. Teisėjo tendencingumo arba nešališkumo požymiai	129
11.1.13. Kiti teisėjo elgesio ypatumai baigiant teisminį nagrinėjimą	131
11.1.14. Kaltinamojo pasakojimo ilgio prognozė	133

11.2. Pagrindinių kriterinių situacijų stebėjimo rezultatų aptarimas	134
11.3. Teisėjų elgesio apibūdinimas naudojant integruotas procedūrinio teisingumo skales: 2004 ir 2011 metų tyrimo rezultatų palyginimas	137
12. Nuteistųjų apklausos rezultatai ir jų analizė	146
12.1. Bendra nuteistųjų charakteristika	146
12.2. Procedūrinis teisingumas atliekant tardymo veiksmus arba taikant kardomasias priemones	146
12.2.1. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir tiriamųjų elgesys atliekant tardymo veiksmą / taikant kardomąją priemonę	146
12.2.2. Teisių išaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu	150
12.2.3. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio etiškumas ir tendencingumas	153
12.2.4. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimai ir jų sąsajos su pareigūnų elgesio ypatumais	155
12.2.5. Nuteistųjų emociniai išgyvenimai ikiteisminio tyrimo metu	157
12.3. Procedūrinis teisingumas teismo proceso metu	159
12.3.1. Teisėjo elgesys ir kaltinamųjų galimybė aktyviai dalyvauti teismo procese	159
12.3.2. Teisių išaiškinimas ir jų supratimas teismo proceso metu	161
12.3.3. Teisėjo elgesio etiškumas ir tendencingumas	164
12.3.4. Teisėjo elgesio teisingumo ir teismo posėdžių organizavimo vertinimai	166
12.3.5. Tiriamųjų bausmės lūkesčiai, teisėjo sprendimo teisingumo vertinimai ir pasitenkinimas priimtu sprendimu	168
12.3.6. Teisėjo elgesio teisingumo prognozė	170
12.3.7. Prokurorų elgesio vertinimai	171
12.3.8. Advokatų elgesio vertinimai	172
12.3.9. Suvoktas procedūrinis teisingumas: 2004 ir 2011 metų nuteistųjų apklausos rezultatų palyginimas	174
13. Nusikaltimo aukų apklausos rezultatai ir jų analizė	177
13.1. Bendra nusikaltimo aukų charakteristika	177
13.2. Procedūrinis teisingumas ikiteisminio tyrimo metu	180
13.2.1. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesys informuojant nukentėjusįjį apie įvairias procedūras	180
13.2.2. Nukentėjusiųjų galimybė aktyviai dalyvauti ikiteisminio tyrimo procese	183
13.2.3. Teisių išaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu	185
13.2.4. Pareigū ir atsakomybės išaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu	187

13.2.5. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio etiškumas ir tendencingumas	190
13.2.6. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimas	193
13.2.7. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų suvokto elgesio teisingumo prognozė	194
13.2.8. Nusikaltimo aukų patiriami emociniai išgyvenimai	195
13.3. Procedūrinis teisingumas teismo proceso metu	197
13.3.1. Nukentėjusiųjų galimybė aktyviai dalyvauti teismo procese	197
13.3.2. Teisių išaiškinimas teismo proceso metu	200
13.3.3. Atsakomybės už melagingų parodymų davimą išaiškinimas	202
13.3.4. Teisėjų elgesio etiškumas ir tendencingumas	203
13.3.5. Teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimas	205
13.3.6. Prokurorų elgesio vertinimas	208
13.3.7. Advokatų elgesio vertinimas	209
14. Vairuotojų apklausos rezultatai ir jų analizė	212
14.1. Bendra tiriamųjų charakteristika	212
14.2. Tiriamųjų vairavimo ir sąveikos su kelių policijos pareigūnais patirtis	214
14.2.1. Tiriamųjų vairavimo stažas	214
14.2.2. Tiriamųjų tiesioginis susidūrimas su kelių policijos pareigūnais	215
14.2.3. Tiriamųjų gauti išpėjimai	217
14.2.4. Tiriamųjų gautos baudos	219
14.2.5. Vairuotojo teisių praradimas	222
14.2.6. Vairuotojų duodami kyšiai policijos pareigūnams	223
14.2.7. Automobilio vairavimas apsvaigus nuo alkoholio	227
14.3. Vairuotojų elgesio apibūdinimas naudojant įvairias klausimyno skales	230
14.3.1. Moterų ir vyrų klausimyno skalių vertinimas	230
14.3.2. Nuteistų ir neteistų vairuotojų klausimyno skalių vertinimas	231
14.3.3. Skirtingo amžiaus vairuotojų klausimyno skalių vertinimas	232
14.3.4. Skirtingo vairavimo stažo tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas	234
14.3.5. Skirtingo išsilavinimo vairuotojų klausimyno skalių vertinimas	235

14.3.6. Įvairias nuobaudas gavusių ir jų negavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas	236
14.3.7. Davusių kyšius ir jų nedavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas	239
14.3.8. Tiriamųjų, kurie vairavo automobilį ar jo nevairavo apsvaigę nuo alkoholio, klausimyno skalių vertinimas	239
14.4. Kelių policijos pareigūnų elgesio ir priimamų sprendimų svarba vairuotojams	240
14.5. Sprendimo, kas vairuotojams svarbiau (ar pareigūno elgesys, ar jo priimamas sprendimas, ar ir viena, ir kita), prognozė	244
15. Aukštųjų mokyklų studentų, įvairių įstaigų / įmonių darbuotojų ir pensininkų apklausos rezultatai ir jų analizė	247
15.1. Bendra tiriamųjų charakteristika	247
15.2. Tiriamųjų sąveika su teisėsaugos pareigūnais, teisinės žinios ir domėjimasis teisinio pobūdžio informacija	250
15.2.1. Tiriamųjų ir jų artimųjų susidūrimas su policijos pareigūnais	250
15.2.2. Tiriamųjų ir jų artimųjų dalyvavimas teisme	252
15.2.3. Tiriamųjų teisinės žinios ir domėjimasis teisinio pobūdžio informacija spaudoje bei internete	253
15.2.4. Tiriamųjų teisinės žinios ir domėjimasis teisinės tematikos televizijos bei radijo laidomis	257
15.3. Tiriamųjų elgesio apibūdinimas naudojant įvairias klausimyno skales	261
15.3.1. Moterų ir vyrų klausimyno skalių vertinimas	263
15.3.2. Skirtingo amžiaus tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas	264
15.3.3. Skirtingo išsilavinimo tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas	265
15.3.4. Gyvenamosios vietos, tikėjimo ir šeiminių padėties sąsajos su tiriamųjų klausimyno skalių vertinimu	265
15.3.5. Tiriamųjų, jų artimųjų / pažįstamų sąveika su teisėsaugos pareigūnais ir klausimyno skalių vertinimas	267
15.3.6. Tiriamųjų teisinės žinios, domėjimasis teisinio pobūdžio informacija ir klausimyno skalių vertinimas	270
16. Išvados	276
17. Rekomendacijos	279

Literatūra	282
Priedai	297
1. Teismo posėdžio stebėjimo protokolas	297
2. Nuteistųjų apklausos programa	309
3. Nuteistųjų apklausos protokolas	318
4. Nukentėjusiųjų (nusikaltimo aukų) apklausos programa	327
5. Nukentėjusiųjų (nusikaltimo aukų) apklausos protokolas	338
6. Nukentėjusiųjų (nusikaltimo aukų) klausimynas	350
7. Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus tyrimo duomenys. Paruošiamasis tyrimo etapas	361
8. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimynas	364
9. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai	370
10. Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus tyrimo duomenys. Paruošiamasis tyrimo etapas	372
11. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimynas	375
12. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai	383
Summary	385

1. JUSTICIJA IR TEISINGUMAS

Justicija tiesiogiai asocijuojasi su teisingumu. Galima sakyti, kad teisingas teisinių ginčų nagrinėjimas yra teisingumo tikslas ir siektinas idealas. Baudžiamojo, civilinio ir administracinio proceso procedūros numato, kaip turi būti sprendžiami konfliktai tarp įvairių šalių: nusikaltėlio ir nukentėjusiojo, civilinio ginčo ieškovo ir atsakovo, pareigūno ir piliečio ir pan. Visais minėtais atvejais ginčas turi būti sprendžiamas pirmiausia remiantis objektyviomis, įstatymo numatytomis procedūromis. Šios procedūros reguliuoja, kaip turi būti išaiškinamos ginčui svarbios aplinkybės, renkami įrodymai, nagrinėjami ir vertinami ginčo šalių argumentai, taikomos teisės normos, kokios turi būti šalių teisės bei pareigos ir pan. Teisiniu požiūriu teisingas toks ginčo sprendimas, kuris visiškai atitinka įstatymo numatytus reikalavimus. Kita vertus, ne mažiau svarbus yra ir subjektyvusis ginčo šalių pasitenkinimas jo sprendimu ir rezultatais. Justicijos tikslas – ne tik objektyviai ir teisingai išspręsti ginčą. Ginčas turi būti išspręstas taip, kad sprendimą abi ginčo šalys suprastų kaip teisingą. Todėl galima sakyti, kad tiek subjektyviojo, tiek objektyviojo teisingumo užtikrinimas yra vienodai svarbus justicijos tikslas (Justickis ir Valickas, 2006). Kai objektyviai ginčas bus išspręstas teisingai, bet subjektyviai ginčo dalyviai liks įsitikinę, kad jis buvo sprendžiamas neteisingai, teisminis nagrinėjimas nepasieks visų savo tikslų. Dėl to kiekviena justicijos sistema deda nemažai pastangų, kad būtų sukurtas subjektyvus teisingumo jausmas. Tarkim, šiam tikslui pasiekti naudojama visa teismo ir justicijos simbolika bei retorika: valstybės herbas teismo posėdžių salėje, teisėjų, prokurorų ir advokatų togos, teismo proceso metu vykdomi ritualai ir pan. Visa tai ginčo šalims neturi kelti jokių abejonų, kad vienintelis teismo tikslas – teisingumas. Nuo šio subjektyvaus teisingumo vertinimo daugiausia priklauso, koks bus žmonių pasitikėjimas įstatymais, teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais.

2. PROCEDŪRINIO TEISINGUMO TYRIMO JUSTICIJOJE REIKŠMĖ

Viena tyrimų kryptis, sulaukusi didelio mokslininkų susidomėjimo aiškinant žmonių požiūrį į justicijos institucijas ir pareigūnus, yra suvokto procedūrinio teisingumo tyrimai. Procedūrinis teisingumas – tai ginčų sprendimo procedūrų arba būdų ir tam tikrų standartų, kurie lemia, ar ginčo šalys supras tiek ginčo nagrinėjimą, tiek galutinį jo sprendimą kaip teisingą, atitikimas (Justickis ir Valickas, 2006). Suvoktas procedūrinis teisingumas visada yra daugiau arba mažiau subjektyvus (pvz., net jeigu sprendamas ginčą teisėjas tiksliai pritaikė įstatymo nustatytas taisykles, žmogus vis tiek gali manyti, kad su juo buvo pasielgta neteisingai).

Procedūrinio teisingumo tyrėjai atkreipia dėmesį į tai, kokius efektus sukelia teisėsaugos pareigūnų taikomos procedūros, taip pat siekia atsakyti į klausimą, kodėl žmonės paklūsta įstatymams, pasitiki teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais, bendradarbiauja su jais, vienaip ar kitaip vertina jų elgesį ir pan. Teorinės prielaidos ir gauti tyrimų rezultatai rodo, kad suvoktas pareigūnų elgesio teisingumas gali paskatinti įvairius teigiamus padarinius. Pavyzdžiui, jeigu žmonės mano, kad bendraudami su jais ir priimdami sprendimus pareigūnai taiko teisingas procedūras, jie yra labiau linkę paklusti pareigūnų nurodymams ir reikalavimams (Lind and Tyler, 1988; Mastrofski et al., 2002, 1996; Tyler, 2003, 2006; Tyler and Huo, 2002), suteikti jiems savanorišką paramą ir bendradarbiauti (Bradford, 2011; Huq et al., 2011 a, b; Murphy and Cherney, 2012; Murphy et al., 2008; Murphy et al., 2009), ištraukti į bendras policijos ir bendruomenės programas (siekiant sumažinti nusikalstamumą) (Reisig, 2007; Tyler and Fagan, 2008) ir pan. Be to, tyrimų rezultatai rodo, kad žmonių nuomonė apie procedūrinį teisingumą dažnai yra svarbesnė už galimų sprendimo padarinių patrauklumą (Lind and Tyler, 1988; Sprott and Greene, 2010; Tyler, 2003, 2006; Tyler and Huo, 2002).

Pasaulyje procedūrinio teisingumo tyrimai buvo pradėti santykinai neseniai – XX amžiaus aštuntame dešimtmetyje. Tačiau pastaruoju metu (per paskutinius 30 metų) jiems skiriama vis daugiau dėmesio, nes justicijos tobulinimo kryptis, grindžiama procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatais, kai kurių tyrėjų manymu, yra viena perspektyviausių (žr. Sherman et al., 1997; Tyler and Huo, 2002). Kaip vieną tokių bandymų reikėtų paminėti Kalifornijos (ši valstija turi didžiausią ir vieną pažangiausių JAV teismų sistemą) iniciatyvą, kuri oficialiai buvo pradėta įgyvendinti 2007 metais. Šia iniciatyva buvo siekiama tokių svarbiausių tikslų (Denton,

2007–2008): 1) nustatyti geriausias procedūrinio teisingumo taikymo praktikas ir programas; 2) ištirti ir įvertinti pastangas, kurios gali būti naudingos siekiant užtikrinti procedūrinį teisingumą bylininkams; 3) parengti procedūrinio teisingumo rekomendacijas, priemones ir išteklius teisėjams bei kitiems teismo darbuotojams; 4) rekomenduoti mokymo tikslus ir programas, kurios padėtų teisėjams bei kitiems teismo darbuotojams įgyvendinti procedūrinį teisingumą; 5) periodiškai rengti rekomendacijas Teisėjų tarybai, kaip būtų galima padėti teismams įgyvendinti procedūrinį teisingumą (atsižvelgiant į taikomų strategijų ir priemonių įvairovę). Taigi šis novatoriškas procedūrinio teisingumo idėjų taikymas buvo skirtas sustiprinti Kalifornijos žmonių pasitikėjimą teismais, padidinti jų pasitenkinimą teismų darbu, taip pat padidinti teismų darbo efektyvumą.

Galima išskirti tokias svarbiausias socialinio teisingumo tyrimo kryptis (Skitka and Crosby, 2003; Tyler et al., 1997; Tyler and Smith, 1998): 1) suvokto teisingumo poveikis žmogaus mintims, emociniams išgyvenimams, nuostatomis ir elgesiui; 2) suvokto teisingumo vertinimo veiksniai; 3) pavienių asmenų ir grupių reakcijos į suvoktą neteisingumą, socialinio teisingumo atkūrimo būdai (pvz., kokia bausmė turėtų būti skiriama neteisingai pasielgusiam asmeniui, ar jam gali būti atleista); 4) teisingumo siekimo motyvai; 5) situacijos, kai suvoktas teisingumas arba neteisingumas žmogui yra pats svarbiausias (kodėl vienomis aplinkybėmis ir kai kuriems žmonėms teisingumas yra svarbesnis, o kitomis ir kitiems žmonėms – ne toks svarbus); 6) individualūs skirtumai, turintys įtakos suvoktam teisingumui; 7) procedūrinio teisingumo vaidmuo užtikrinant savanorišką žmonių paramą ir bendradarbiavimą su įvairių valdžių atstovais; 8) emocinių išgyvenimų ir nuomonės apie teisingumą sąsajos. Mums ypač svarbios trys šių tyrimų kryptys: a) procedūrinio teisingumo padarinių tyrimas (šiuo atveju siekiama atskleisti, kas vyksta, kai žmogus nusprendžia, kad jo atžvilgiu pasielgta teisingai arba neteisingai, kokią įtaką tai daro jo savijautai, mintims, elgesiui ir santykiams su aplinkiniais); b) veiksnų, sukeliančių suvoktą teisingumą arba neteisingumą, atskleidimas (pastaruoju atveju mėginama nustatyti, kas lemia žmogaus įsitikinimą, kad ginčas arba konfliktas buvo išspręstas teisingai ar neteisingai); c) koks procedūrinio teisingumo vaidmuo užtikrinant savanorišką žmonių paramą ir bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis bei pareigūnais (šiuo atveju siekiama nustatyti, kaip turėtų elgtis pareigūnai, kad žmonės norėtų su jais bendradarbiauti ir būtų patenkinti jų elgesiu).

Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad suvoktas teisingumas arba neteisingumas yra susijęs su daugeliu justicijos sistemai svarbių žmonių elgesio aspektų: paklusnumu įstatymams (Elliott et al., 2011; Lind and Tyler, 1988; Murphy, 2005; Murphy et al., 2009; Tyler, 2003, 2006; Tyler and Huo, 2002), savanorišku teisėsaugos pareigūnų priimamų sprendimų pripažinimu (Engel, 2005; Lind and Tyler, 1988; Reisig and Chandek, 2001; Tyler, 2003, 2009; Tyler and Fagan, 2008; Tyler and Huo, 2002),

teisėjų ir teismų darbo vertinimu (Buckler et al., 2007; Denton, 2007–2008; Haller and Machura, 1995; Lind and Tyler, 1988; Machura, 2003; Ohbuchi et al., 2005; Tyler, 1984, 2003, 2007–2008; Wemmers, 1998), požiūriu į policijos pareigūnus ir jų elgesio vertinimu (Bradford et al., 2009; Dai et al., 2011; Elliott et al., 2011; Hinds, 2007; Huq et al., 2011 a; Sunshine and Tyler, 2003; Tyler, 2006; Tyler and Wakslak, 2004; Wells, 2007; Wemmers, 1998), teisėsaugos institucijų ir pareigūnų veiksmų teisėtumo vertinimu (Gau and Brunson, 2010; Gau et al., 2012; Greene et al., 2010; Hinds, 2007; Lind et al., 1993; Sprott and Greene, 2010; Sunshine and Tyler, 2003; Tyler and Degoey, 1995; Tyler and Fagan, 2008; Tyler and Huo, 2002; Tyler and Rasinski, 1991; Wolfe, 2011), taip pat parama, išreiškiama teisėsaugos institucijoms (Baird, 2000; Benesh, 2006; Lind and Tyler, 1988; Murphy et al., 2009; Sunshine and Tyler, 2003; Tyler and Huo, 2002; Tyler and Wakslak, 2004; Wemmers, 1998).

Siekiant užtikrinti, kad kuo daugiau žmonių laikytųsi įstatymų, svarbu išsiaiškinti, kodėl jie paklūsta ar nepaklūsta įstatymams, kaip galima tikslingai keisti jų elgesį, sukurti ir palaikyti tokias sąlygas, kuriomis įstatymų pažeidimų kuo labiau sumažėtų. Svarbu pažymėti, kad daugelis žmonių susiduria su teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais ne savo noru. Todėl suprantama, kodėl teisėsaugos pareigūnai neretai patiria žmonių priešišumą, neigiamus vertinimus ir reakcijas. Vienas būdų sumažinti šį priešišumą – naudoti tokias įvairių ginčų nagrinėjimo procedūras, kurias žmonės laiko teisingomis. Įvairių tyrimų rezultatai patvirtina, kad suvoktas teisingumas skatina žmones pripažinti teisėsaugos pareigūnų veiksmų teisėtumą, priimti taikomas ginčų nagrinėjimo procedūras, pritariti pareigūnų sprendimams, paklusti jų reikalavimams, keisti savo elgesį ir pan. (Lind and Tyler, 1988; Machura, 2003; Murphy et al., 2009; Reisig, 2007; Reisig and Chandek, 2001; Reisig and Lloyd, 2009; Sunshine and Tyler, 2003; Tyler, 2004, 2006; Tyler et al., 1997; Tyler and Huo, 2002; Tyler and Wakslak, 2004; Wells, 2007; Wemmers, 1998). Sukaupta patirtis rodo, kad net kalbos tonas / stilius, taip pat pateikiama informacija (pvz., asmenims, vengiantiems mokėti mokesčius), gali atlikti svarbų vaidmenį keičiant jų elgesį. Pavyzdžiui, tie Australijos mokesčių politikos pažeidėjai, kurie gaudavo mokesčių inspekcijos laiškus, atitinkančius procedūrinio teisingumo reikalavimus, buvo linkę mažiau skųstis arba reikšti nepasitenkinimą, o vėliau – labiau paklusti mokesčių inspekcijos reikalavimams, palyginti su gavusiais standartinius laiškus (kuriuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas baudai už mokesčių vengimą) (Wenzel, 2002, 2006). Taigi net tada, kai nėra pareigūno ir žmogaus tiesioginio kontakto (pvz., dirbant su asmenimis, vengiančiais mokėti mokesčius), tinkamos komunikacijos strategijos taikymas gali užtikrinti suvoktą procedūrinį teisingumą ir padidinti žmonių paklusnumą pareigūnų reikalavimams.

3. PROCEDŪRINIO TEISINGUMO TYRIMAI LIETUVOJE

Iki šiol buvo atliktas vienas procedūrinio teisingumo tyrimas Lietuvos kriminalinėje justicijoje (Justickis ir Valickas, 2006; Валицкас и Юстицкис, 2006). Šis tyrimas susilaukė plataus atgarsio ir paskatino teisėsaugos institucijų vadovus priimti atitinkamus sprendimus (pvz., Teisėjų tarybos 2004 m. spalio 8 d. nutarimas Nr. 277), taip pat įtraukti į teisėjų kvalifikacijos kėlimo kursų programas procedūrinio teisingumo temą. 2006 metais mūsų šalyje apginta pirmoji daktaro disertacija procedūrinio teisingumo tema (Laurinavičius, 2006), kurioje buvo nagrinėjama teisėjo sprendimo prognozės įtaka teisingumo vertinimams. Taigi tiriant procedūrinį teisingumą mūsų šalyje dar tik žengiami pirmieji žingsniai. Tačiau jau gauti rezultatai parodė, kad yra didelių skirtumų tarp mūsų šalies ikiteisminio tyrimo pareigūnų, taip pat teisėjų realaus elgesio ir to, kaip jie turėtų elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus. Pavyzdžiui, daugiau kaip 80 proc. nuteistųjų nurodė, kad taikant tardymo veiksmus arba kardomąsias priemones jiems nebuvo išaiškintos jų teisės ir pareigos, taip pat nebuvo pasiteirauta, ar jie turi kokių nors prašymų arba pasiūlymų; daugiau kaip pusė nuteistųjų nurodė, kad juos apklausdamas teisėjas jau turėjo išankstinę nuomonę, neišaiškino kokios nors teisės, kad jie negalėjo daryti poveikio teismo procesui ir pan. (Justickis ir Valickas, 2006). Teismo posėdžių stebėjimas parodė, kad teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis skirtingose situacijose yra labai įvairi (svyruoja nuo 0 iki 80 proc.), tačiau nebuvo nė vienos situacijos, kai visi teisėjai būtų elgęsi pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (ten pat). Be to, teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis priklausė nuo to, kaip tie reikalavimai buvo suformuluoti procesiniame įstatyme (kuo mažiau detalizuoti buvo įstatymo reikalavimai, tuo mažiau teisėjų elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus). Taigi nors mūsų šalyje veikianti justicijos sistema sudaro prielaidas taikyti efektyviausias (pagal atliktų tyrimų rezultatus) ginčų nagrinėjimo procedūras, gauti duomenys rodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir teisėjų elgesys gana dažnai neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų, dėl to gali būti skatinamas žmonių suvokto neteisingumo jausmas, neigiami teisėsaugos pareigūnų bei institucijų vertinimai ir pan. (žr. Justickis ir Valickas, 2006; Валицкас и Юстицкис, 2006). Kita vertus, kol kas nėra arba trūksta duomenų apie tai, kaip žmonės vertina įvairias teisėsaugos institucijas ir įstatymus, pareigūnų veiksmus, justicijos sistemos teisingumo įgyvendinimą, nusikaltimo aukų suvoktą procedūrinį teisingumą (baudžiamojoje justicijoje), netiriami veiksniai, formuojantys žmonių

nuomonę ne tik apie kriminalinę, bet ir kitas justicijos šakas (pvz., civilinę ir administracinę), neatliekami tęstiniai tyrimai, dėl to negalima įvertinti, kaip keičiasi teisėsaugos pareigūnų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis, taip pat ginčo šalių suvokto procedūrinio teisingumo kismo (palyginti su anksčiau gautais duomenimis). Galiausiai, vykdant justicijos reformą neatsižvelgiama, kokį poveikį teisingumo vertinimui daro įvairūs pakeičiai – ar jie sustiprina, ar susilpnina žmonių pasitikėjimą justicija.

4. PROCEDŪRINIO TEISINGUMO VEIKSNIAI

Atliktų tyrimų rezultatai leido išskirti keletą svarbiausių veiksnių, nuo kurių priklauso ginčo sprendimo procedūrų vertinimas. Šie veiksniai yra daugiau ar mažiau universalūs, t. y. tipiškomis aplinkybėmis žmonės panašiai supranta procedūrinį teisingumą ir jį vertindami remiasi tais pačiais bendrais principais, kad ir kokia būtų jų socialinė, kultūrinė ir teisinė aplinka, išsilavinimas (pvz., ar žmogus turi, ar neturi teisinį išsilavinimą), amžius, lytis arba etninė priklausomybė (Cohn et al., 2000; Karstedt, 1998; Lind et al., 1990; Lind et al., 1997; Machura, 2003; Morris and Leung, 2000; Ohbuchi et al., 2005; Лейнг и Стефан, 2003).

Remiantis atliktų tyrimų duomenimis galima išskirti tokius svarbiausius procedūrinio teisingumo veiksnius (Huo et al., 2011 a; Lind et al., 1990; Lind et al., 1997; Lind and Tyler, 1988; Tyler, 1988, 2000, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007–2008; Tyler and Huo, 2002): 1) galimybė dalyvauti; 2) pareigūnų elgesio neutralumas; 3) pagarbus ir mandagus pareigūnų elgesys; 4) pasitikėjimas pareigūnų geranoriškumu.

Galimybė dalyvauti – tai galimybė pasakyti savo nuomonę apie problemą / situaciją / įvykį prieš teisėsaugos pareigūnams priimant sprendimą. Daugelio tyrimų rezultatai patvirtino, kad procedūros, kurios suteikia galimybę išreikšti savo nuomonę ir kontroliuoti ginčo procesą, vertinamos kaip teisingesnės (Kanfer et al., 1987; Lind et al., 1983; Lind and Tyler, 1988; Tyler, 1987, 1988, 2006; Tyler et al., 1997). Šis efektas pasireiškia tiek tada, kai žmonės tikisi, kad jų nuomonė padarys realų poveikį ginčo sprendimo eigai ir priimamam sprendimui, tiek tada, kai mano, kad jų nuomonė turės mažą poveikį arba neturės jokie poveikio būsimam sprendimui (Lind et al., 1990; Lind and Tyler, 1988; Musante et al., 1983; Tyler, 2000).

Pareigūno elgesio neutralumas atspindi, ar sprenddamas ginčą jis nesivadovauja subjektyviu požiūriu, savo simpatijomis / antipatijomis arba iš anksto suformuota nuomone, o yra nešališkas, remiasi patikrintais faktais (taip pat stengiasi suprasti šiuos faktus prieš nusprenddamas, kaip pasielgti). Jeigu teisėjas (ar kitas arbitras) taiko neutralias ginčo nagrinėjimo procedūras, jo veiksmai vertinami kaip teisingesni (Tyler, 1988).

Pagarbus ir mandagus pareigūnų elgesys liudija apie atitinkamą žmogaus socialinį statusą, t. y. kad jis pripažįstamas kaip visavertis tam tikros grupės ar visuomenės narys. Jeigu žmonės mano, kad jiems yra rodoma pagarba ir laikomasi mandagumo taisyklių, tai ginčo nagrinėjimas suprantamas kaip teisingesnis (Tyler, 1988, 2006). Be to, pagarbus ir mandagus teisėsaugos pareigūnų elgesys gali paskatinti pralaimė-

jusios ginčo šalies įsitikinimą, kad priimtas nuosprendis ir skirta bausmė yra teisingi (Montada, 2003).

Pasitikėjimas pareigūnų geranoriškumu (elgesio motyvais) atspindi įsitikinimą, kad pareigūnai rūpinasi žmonių gerove, atsižvelgia į jų poreikius, interesus ar problemas, taip pat stengiasi jiems padėti. Reikia pažymėti, kad dažniausiai žmonės negali vertinti pareigūnų veiksmų remdamiesi specialiosiomis žiniomis, nes paprasčiausiai jų neturi (panašiai kaip bendraujant su gydytoju – dėl medicinos žinių trūkumo žmogui nėra lengva nuspręsti, ar gydytojo patarimas yra tinkamas), todėl jie pareigūnus vertina atsižvelgdami į galimus jų elgesio motyvus arba ketinimus (Tyler, 2004). Jei-gu žmonės mano, kad sprenddami ginčus pareigūnai elgiasi sąžiningai ir geranoriškai, jie daro išvadą, kad tų pareigūnų elgesys yra teisingesnis (Tyler, 2000).

Į šiuos procedūrinio teisingumo veiksnius turėtų atsižvelgti tiek teisėsaugos institucijos (jos turėtų skatinti ir sudaryti sąlygas pareigūnams elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus), tiek teisėsaugos pareigūnai (vykdydami savo pareigas, jie turėtų laikytis procedūrinio teisingumo reikalavimų).

Be jau minėtų procedūrinio teisingumo veiksmų, yra skiriami ir kiti, iš kurių reikia paminėti apeliacijos galimybę (t. y. galimybę kreiptis į kitą teisėją, kad būtų pakeistas arba patikslintas asmens manymu neteisingas ar netikslus sprendimas) ir sprendimo priėmimo procedūrų pastovumą (ar skirtingiems žmonėms ir skirtingais laiko tarpais pareigūnai taiko tas pačias taisykles) (Leventhal, 1980; Tyler, 1988; Tyler et al., 1997). Be to, pareigūnų veiksmų suvoktą teisingumą padidina informacijos suteikimas, t. y. ar jie stengiasi žmonėms paaiškinti, ką reikia daryti vienu ar kitu atveju, kodėl buvo imtasi konkrečių veiksmų arba kodėl buvo priimtas vienoks ar kitoks sprendimas. Tarkim, kai žmonės ateina į teismą, jie dažnai būna sutrikę, nes nežino, kaip viskas vyks. Todėl jiems turi būti pateikta informacija apie tai, kada reikia atvykti, kur eiti, ką jie turi daryti ir pan. Kaip nurodo T. R. Tyler (2007–2008), visa tai liudija žmonėms ir jų teisėms rodomą pagarbą.

Kita vertus, suvoktą teisingumą gali lemti ne tik taikomų procedūrų bei pareigūnų elgesio ypatumai, bet ir įvairūs subjektyvūs veiksniai: 1) žmogaus pozicija arba vaidmuo (pvz., nukentėjusiojo, stebėtojo ar teisės pažeidėjo) (Montada, 2003); 2) palankumas ar nepalankumas kitam asmeniui (pvz., žmonės lengviau prisimena teisingus jų mėgstamų ir neteisingus nemėgstamų asmenų poelgius) (Tanaka and Takimoto, 1997); 3) teisėjo būsimą sprendimo prognozė arba lūkesčiai (prieš atvykdamas į teismą žmogus gali tikėtis jam palankaus arba nepalankaus sprendimo) (Laurinavičius, 2005, 2006); 4) įsitikinimas pasaulio teisingumu (šis įsitikinimas gali skatinti pirmiausia atkreipti dėmesį į tą informaciją, kuri patvirtina arba paneigia, kad su žmogumi elgiamasi teisingai) (Lerner, 1977; Van den Bos and Maas, 2009); 5) išgyvenama emocinė būseną (pvz., informacijos neapibrėžtumo ar trūkumo sąlygomis emociniai išgyvenimai gali paveikti žmonių teisingumo sprendimus: išgyvenant

teigiamas emocijas taikomos procedūros arba padariniai vertinami kaip teisingesni, o išgyvenant neigiamas emocijas – kaip neteisingesni) (Murphy, 2009; Van den Bos, 2003, 2007); 6) savikontrolės laipsnis (asmenys, kuriems būdingas mažesnis savikontrolės laipsnis, vertina policijos pareigūnų veiksmus kaip mažiau teisingus arba teisėtus) (Piquero et al., 2004; Wolfe, 2011); 7) ankstesnė patirtis (žmonės gali ja vadovautis, kai siekia apsaugoti ankstesnius savo įsitikinimus ir išvengti subjektyviai nemalonaus kognityvaus disonanso; kai interpretuoja sudėtingas ar neapibrėžtas situacijas; kai neįveda daug pastangų apdorodami informaciją) (Doherty and Wolak, 2012). Visų šių veiksnių poveikis gali būti labai svarbus tada, kai situacija, informacija ar taikomos procedūros yra neapibrėžtos, neaiškios arba dviprasmiškos.

5. ŽMONIŲ PASITIKĖJIMAS TEISĖSAUGOS INSTITUCIJOMIS IR PAREIGŪNAIS

Žmonių pasitikėjimas justicijos sistema skatina socialinį sutelktumą, kuris yra svarbus bet kokiai visuomenei (Roberts, 2007). Vienas svarbiausių tokio žmonių pasitikėjimo veiksnių – tai procedūrų, kurios taikomos įgyvendinant įstatymus ir kitas teisės normas, ypatumai. Kai šios procedūros yra suvokiamos kaip neteisingos, tai gali paskatinti žmonių nepasitenkinimą, neigiamą požiūrį į teisėsaugos institucijas ir pareigūnus, taip pat nenorą laikytis įstatymų. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad didelė žmonių nusiskundimų dalis yra susijusi su pareigūnų verbaliniu elgesiu (pvz., žmonės skundžiasi, kad policijos pareigūnai su jais kalba šiurkščiai, nepagarbiai ir / ar nemandagiai) (Dugan and Breda, 1991; Lersch, 1998). O žmonių įsitikinimas, kad pareigūnai elgiasi su jais nepagarbiai ir neteisingai, gali sumažinti pasitikėjimą policija (ar teismais), siekimą padėti pareigūnams ir kartu padidinti norą pažeisti įstatymus (Tyler, 2001). Priešingai, kuo žmonės yra labiau įsitikinę, kad pareigūnų reikalavimai yra teisėti, kad jie elgiasi teisingai ir pagarbiai, tuo labiau tikėtina, jog didės žmonių paklusnumas pareigūnų reikalavimams (Mastrofski et al., 2002, 1996; McCluskey et al., 1999), jų požiūris į visą kriminalinės justicijos sistemą bus pozityvesnis ir jie labiau laikysis įstatymų (Elliott et al., 2011; Tyler, 2001). Atsižvelgiant į tai galima sakyti, kad teisėsaugos pareigūnų siekimas palaikyti su žmonėmis gerus santykius, elgtis su jais pagarbiai ir teisingai yra efektyvi priemonė, padedanti užtikrinti socialinę kontrolę ir žmonių paklusnumą įstatymams.

Be abejo, įvairių sankcijų grėsmė už socialinių normų pažeidimą taip pat gali skatinti laikytis įstatymų. Tradiciškai žmonių paklusnumo kaip tik ir buvo siekiama taikant socialinę kontrolę, t. y. bandant atgrasinti nuo įstatymų pažeidimo potencialiomis bausmėmis (šiuo atveju remiamasi prielaida, kad potencialios bausmės, jų tikėtinumai ir griežtumas skatins žmones paklusti įstatymams). Tačiau sukaupta patirtis rodo, kad atgrasinimo strategijos efektyvumas, siekiant užtikrinti žmonių paklusnumą įstatymams, nėra didelis (Tyler, 2009; Valickas, 2001). Be to, atgrasinimo strategija reikalauja didelių sąnaudų, nes reikia sukurti ir išlaikyti galingą teisėsaugos sistemą, kuri pajėgtų išaiškinti kiekvieną teisės pažeidimą (tai padaryti nėra lengva, nes žmonės stengiasi juos nuslėpti) ir paskirti atitinkamą bausmę. Taip pat labai brangiai kainuoja bausmių vykdymo (teisės pažeidėjų įkalinimo) sistemos sukūrimas ir išlaikymas. Papildomi neigiami atgrasinimo strategijos taikymo padariniai yra susiję su tuo, kad žmonės susieja įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus

su bausmėmis, todėl žmonių ir teisėsaugos sistemos santykiai tampa antagonistiniai (Tyler, 2009). Kitaip tariant, dėl atgrasinimo strategijos taikymo žmonės labiau nu-siteikia vengti kontaktų su teisėsaugos pareigūnais ir jiems priešintis, taip pat yra mažiau linkę su jais bendradarbiauti.

Remiantis kita, žmonių savireguliacijos strategija (kuri yra grindžiama perimtomis vertybėmis), svarbiausi dalykai turėtų būti savanoriškas žmonių paklusimas įstatymams, teisėsaugos pareigūnų priimamiems sprendimams bei reikalavimams, taip pat savanoriškas žmonių bendradarbiavimas su teisėsaugos pareigūnais (Tyler, 2009). Akivaizdu, kad teisėsaugos sistema veiktų daug efektyviau, jeigu žmonės savanoriškai paklustų įstatymams ir pareigūnų priimamiems sprendimams bei reikalavimams. Jeigu tokio savanoriško paklusnumo nėra, teisėsaugos sistema turi užtikrinti efektyvų teisės pažeidimų išaiškinimą ir paskirti juos padariusiems asmenims atitinkamas bausmes (tokiu atveju žmonės bus priversti paklusti įstatymams dėl bausmių grėsmės). T. R. Tyler pažymi, kad svarbu pakeisti akcentus – skirti daugiau dėmesio ne išoriniam reikalavimui paklusti įstatymams, o savanoriškam žmonių pritarimui galiojantiems įstatymams ir nuolatiniam bei pagarbiam jų laikymuisi (Tyler, 2009). Šie nauji akcentai pabrėžia vidinę motyvaciją, kuri skatina žmones imtis savanoriškų veiksmų, neatsižvelgiant į galimą bausmės grėsmę už padarytą teisės pažeidimą arba galimą apdovanojimą už bendradarbiavimą su teisėsaugos pareigūnais. Savireguliacijos strategijos taikymas galėtų leisti turimus išteklius paskirstyti kitaip. Pavyzdžiui, jeigu savanoriškas žmonių pritarimas įstatymams ir bendradarbiavimas su teisėsaugos pareigūnais taptų plačiai paplitęs, tai leistų teisėsaugos sistemai skiriamus išteklius panaudoti siekiant kitų visuomenei svarbių tikslų (t. y. dalis išteklių, reikalingų socialinei tvarkai užtikrinti ir palaikyti, galėtų būti nukreipti ir panaudoti kitur) (Tyler, 2009, 2011). Kita vertus, atsižvelgiant į asmenybės savireguliacijos sistemos formavimosi ir funkcionavimo ypatumus, sunku tikėtis, kad visi žmonės savanoriškai paklus įstatymams ir elgsis prosocialiai (Bandura, 1986; Valickas, 1997). Todėl nereikėtų visiškai atmesti ir būtinybės taikyti atgrasinimo strategiją.

5.1. Pasitikėjimas policija ir policijos pareigūnų elgesio vertinimas

Apklausų duomenys rodo, kad daugiau kaip trys ketvirtadaliai Vakarų šalių gyventojų daugiau ar mažiau pasitiki policija kaip institucija. Pavyzdžiui, 1997 metais policija labai pasitikėjo 46 proc., ganėtinai – 32 proc., mažai – 12 proc. ir visiškai nepasitikėjo – 8 proc. JAV gyventojų; 2000-aisiais metais policija labai pasitikėjo 49 proc., ganėtinai – 31 proc., mažai – 11 proc. ir visiškai nepasitikėjo – 7 proc. šios šalies gyventojų (žr. Shaw and Brannan, 2009). Galima pridurti, kad JAV gyventojai policijos pareigūnams jaučia didelę pagarbą (pvz., 1999 metais policijos pareigūnus

labai gerbė 64 proc., 2000-aisiais – 60 proc., 2005-aisiais – 56 proc. apklaustųjų). Be to, 1999 metais 86 proc. apklaustųjų nurodė, kad valstijos policija elgiasi su žmonėmis teisingai, o 2001 metais taip manė 84 proc. apklaustųjų (žr. Shaw and Brannan, 2009). Panašūs duomenys gauti ir atlikus nacionalinę Australijos gyventojų apklausą: du trečdaliai apklaustųjų nurodė, kad jie 2007–2008 metais buvo „labai patenkinti“ arba „patenkinti“ policijos darbu, 77,1 proc. gyventojų nurodė, kad jie „labai sutinka“ arba „sutinka“ su teiginiu, jog dauguma policininkų yra sąžiningi, o 79,4 proc. – kad „labai sutinka“ arba „sutinka“ su teiginiu, jog policininkai savo darbą atlieka profesionaliai (žr. Goodman-Delahunty, 2010). Tačiau Rytų psovietinio bloko šalyse pasitikėjimas policija yra daug mažesnis. Pavyzdžiui, 2003–2004 metų apklausų duomenys rodo, jog Rusijoje tik 3 proc. tiriamųjų manė, kad policija visiškai nusipelno pasitikėjimo, 23 proc. – kad tikriausiai nusipelno pasitikėjimo, 36 proc. – kad tikriausiai nenusipelno pasitikėjimo ir 29 proc. – kad policija visiškai nenusipelno pasitikėjimo (Gerber and Mendelson, 2008). Taigi tik ketvirtadalis apklaustųjų daugiau ar mažiau pasitikėjo, o beveik du trečdaliai – daugiau ar mažiau nepasitikėjo policija. Reikia pridurti, kad žmonių požiūris į policiją gali būti susijęs su įvairiais veiksniais: amžiumi, lytimi, išsilavinimu, etnine ar rasine priklausomybe, gaunamomis pajamomis ir pan. Pavyzdžiui, tyrimų duomenys rodo, kad vyresnių žmonių požiūris į policiją yra pozityvesnis, turinčių aukštesnį išsilavinimą – negatyvesnis (Jang et al., 2010), o afroamerikiečiai išreiškia daugiau nepasitenkinimo ir nepasitikėjimo policija negu kitų rasių atstovai (Hurst et al., 2000).

Policija yra bene labiausiai matoma teisėsaugos institucija, kuriai suteikta teisė spręsti, ar žmonės elgiasi tinkamai, ar ne, be to, policijos pareigūnai dažnai yra pirmieji teisėsaugos sistemos atstovai, su kuriais susiduria žmonės. Todėl tai, kaip elgiasi policijos pareigūnai ir kaip yra vertinamas jų elgesys, gali būti pagrindinis veiksnys, lemiantis žmonių lūkesčius (ko galima tikėtis iš teisėsaugos pareigūnų), bendradarbiavimą su pareigūnais ir paklusnumą įstatymams (Elliott et al., 2011; Goodman-Delahunty, 2010; Huq et al., 2011 a, b). Net ir trumpa, tačiau pozityvi sąveika su policijos pareigūnu patirtis gali sukelti ilgalaikius pageidautinus padarinius. Priešingai, jeigu policija piktnaudžiauja jai suteikta galia ir elgiasi su žmonėmis neteisingai, tai gali ne tik sumažinti žmonių įsipareigojimą paklusti pareigūnų reikalavimams ir priimamiems sprendimams, bet ir policijos moralinį autoritetą bei jos teisę reikalauti paklusti įstatymams (Hough et al., 2010). Be to, jeigu policijos elgesys neatitinka priimtų socialinių normų (pvz., policijos pareigūnai ima kyšius arba patys pažeidinėja įstatymus), tai gali paskatinti atitinkamas žmonių reakcijas („jeigu policija gali ignoruoti nustatytas taisykles, tai galiu ir aš“).

Žmonių pasitikėjimas policija yra labai svarbus dėl keleto priežasčių. Pirma, kuo daugiau žmonių pasitikės policija, tuo mažiau išteklių reikės skirti socialinei kontrolei, t. y. policijai reikės mažiau pastangų siekiant užtikrinti viešąją tvarką ir žmonių

paklusnumą įstatymams. Kitaip tariant, kuo daugiau žmonių savanoriškai paklus policijos reikalavimams ir priimamiems sprendimams, tuo efektyviau ji galės panaudoti turimus išteklius palaikydama viešąją tvarką ir sąveikaudama su tais žmonėmis, kurie vis dėlto nepaklūsta įstatymams (Tyler, 2004, 2005, 2009, 2011). Antra, jeigu žmonės nepasitiki policija, jie nenoriai praneša apie jiems žinomus nusikaltimus arba kreipiasi į policiją pagalbos (Goudriaan et al., 2006). O kadangi žmonių pagalba policijai gali būti esminis veiksnys, lemiantis sėkmingą nusikaltimų tyrimą, jų nenoras bendradarbiauti su pareigūnais gali sukelti rimtų nepageidautinų padarinių. Trečia, žmonių pasitikėjimas policija gali daryti poveikį jų asmeninio saugumo suvokimui ir nusikaltimų baimės išgyvenimui. Pavyzdžiui, kuo žmonės pozityviau vertina policiją ir ją labiau pasitiki, tuo labiau pasireiškia jų asmeninio saugumo jausmo stiprėjimo ir nusikaltimų baimės silpnėjimo tendencija (Nofziger and Williams, 2005). Taigi, policijai reikia žmonių pasitikėjimo, savanoriško paklusnumo ir bendradarbiavimo tam, kad ji galėtų efektyviai atlikti savo socialinės tvarkos sergėtojos vaidmenį, o žmonėms šis pasitikėjimas gali sustiprinti suvoktą saugumo jausmą.

Savanoriška parama ir bendradarbiavimas su policija yra susiję su žmonių įsitikinimu, kad pareigūnai turi teisę reikalauti paklusti įstatymams ir savo priimamiems sprendimams (t. y. su suvoktu pareigūnų veiksmų teisėtumu), taip pat su suvoktu jų veiksmų teisingumu (šie veiksniai daro poveikį pareigūnų vertinimui, kad ir koks būtų jų veiksmų efektyvumas kovojant su nusikalstamumu) (Hough et al., 2010; Murphy and Cherney, 2012; Murphy et al., 2009; Tyler, 2003, 2004; Tyler and Fagan, 2008). Kai policijos pareigūnų elgesys yra teisingas (t. y. jie rodo žmonėms pagarbą, leidžia jiems pasakyti savo nuomonę, siekia išsiaiškinti visas įvykio detales ir pan.), žmonės daug greičiau ir savanoriškai paklūsta pareigūnų priimamiems sprendimams, yra labiau linkę su jais bendradarbiauti ir juos paremti (nesvarbu, kokia jų etninė priklausomybė ar policijos atliekamos funkcijos), taip pat yra labiau patenkinti pareigūnų veiksmais (Bradford, 2011; Dai et al., 2011; Huq et al., 2011 a, b; Lind et al., 1993; Mastrofski et al., 1996; Murphy et al., 2009; Reisig, 2007; Reisig and Chandek, 2001; Reisig and Lloyd, 2009; Sunshine and Tyler, 2003; Tyler, 2001, 2005, 2006; Tyler and Huo, 2002; Tyler and Wakslak, 2004; Wissler, 1995). O šališkas, šiurkštus, nepagarbus ir neteisingas policijos pareigūnų elgesys, priešingai, sumažina žmonių paklusnumą ir norą bendradarbiauti (Mastrofski et al., 1996; McCluskey et al., 1999; Murphy et al., 2009; Paternoster et al., 1997; Tyler, 2005, 2006; Tyler and Wakslak, 2004). Šis suvoktas teisingumo jausmas yra svarbus tiek tiesioginių kontaktų su policininkais (ir kitais teisėsaugos pareigūnais) metu, tiek apskritai vertinant policijos ir kitų teisėsaugos institucijų darbą (Tyler, 2004). Taigi vienas būdų, kuriuo teisėsaugos pareigūnai galėtų pasiekti didesnio žmonių paklusnumo, – tai procedūrinio teisingumo reikalavimų laikymasis.

Kaip ir buvo galima tikėtis, tyrimų rezultatai rodo, kad pozityvi susidūrimų su policijos pareigūnais patirtis koreliuoja su teigiamu požiūriu į pareigūnus, o negatyvi – su neigiamu (Bartsch and Cheurprakobkit, 2004; Cox and White, 1988). Tačiau tie kontaktai su policijos pareigūnais, kuriuos žmonės vertina neigiamai, turi didesnę poveikį jų požiūriui, negu teigiamai vertinami kontaktai (Skogan, 2005, 2006). Be to, savanoriški susidūrimai su policijos pareigūnais (pvz., žmogus pats nusprendžia pranešti policijai apie matytą nusikaltimą) paprastai sukelia didesnę pasitenkinimą, palyginti su priverstiniais kontaktais (pvz., kai pareigūnas sustabdo kelių eismo taisyklės pažeidusį vairuotoją) (Schafer et al., 2003; Skogan, 2005, 2006). Svarbu pažymėti, kad jauni žmonės, palyginti su vyresniais, gali būti jautresni tam tikriems policijos pareigūnų elgesio aspektams (pvz., nemandagumui, pagarbos trūkumui ar šiurkštumui) (Sullivan et al., 1987). Be to, neigiamas požiūris į policiją (ir visą kriminalinės justicijos sistemą), suformuotas paauglystėje, gali išlikti ir brandžiam amžiuje bei daryti neigiamą poveikį būsimums asmens sąveikoms su teisėsaugos pareigūnais, paklusnumui jų reikalavimams, priimamiems sprendimams, taip pat įstatymams apskritai (Hinds, 2007; Woolard et al., 2008). Tuo remiantis galima sakyti, kad policijos pareigūnai turėtų skirti ypatingą dėmesį santykiams su jaunimu.

Policijos pareigūnai ne visada gali priimti tokius sprendimus, kurie patenkintų visus žmones ir užtikrintų jiems pageidautinus padarinius (pvz., kai kuriuos žmones policijos pareigūnams tenka nubausti ar suimti), tačiau jie beveik visada gali elgtis taip, kad žmonės suprastų jų elgesį kaip teisingą ir kartu padidinti žmonių pasitenkinimą pareigūnų darbu (Reisig and Lloyd, 2009; Tyler, 2004, 2011). Kitaip tariant, policija gali padidinti žmonių paklusnumą, pasitikėjimą ir paramą, jeigu skirtų daugiau dėmesio tam, kad kasdienių sąveikų su žmonėmis metu jų elgesys atitiktų procedūrinio teisingumo reikalavimus (pvz., leistų žmonėms pasakyti savo nuomonę ir pateikti argumentus, paaiškintų, kodėl buvo priimtas vienoks ar kitoks sprendimas ir kaip jį galima apskusti, elgtųsi su žmonėmis mandagiai, pagarbiai ir pan.). Pareigūnų elgesys, atitinkantis procedūrinio teisingumo reikalavimus, neduoda pagrindo žmonėms reikšti nepasitenkinimą, taip pat skatina ilgalaikį savanorišką jų paklusnumą įstatymams bei pareigūnų priimamiems sprendimams (net tada, kai tų įstatymų ir sprendimų teisėtumas kelia žmonėms abejonių) (Murphy et al., 2009).

Svarbu pažymėti, kad, siekiant įgyvendinti tokius pokyčius, kurie skatintų žmones vertinti pareigūnų veiksmus kaip teisingesnius, labai svarbų vaidmenį vaidina policijos vadovų požiūris ir jų skelbiamos vertybės (Dai and Nation, 2009; Gau and Brunson, 2010; Tyler, 2011; Tyler et al., 2007). Policijos vadovai turi atkreipti savo pavaldinių dėmesį ne tik į nusikalstamumo kontrolę, žmonių ir pareigūnų saugumą, bet taip pat į policijos pareigūnų veiksmų teisėtumo ir teisingumo svarbą bei naudą, kurią duoda savanoriškas žmonių bendradarbiavimas su pareigūnais. Be to, tyrimų duomenys leidžia manyti, kad pareigūnai, sąveikaudami su žmonėmis, laikysis pro-

cedūrinio teisingumo principų tada, kai jie savo organizacijoje patys patirs teisingumą ir pagarbą (De Angelis and Kupchik, 2009; Tyler et al., 2007). Kitaip tariant, jeigu pareigūnai mano, kad jų vadovybė laikosi teisingumo principų ir elgiasi pagarbiai, didėja tikimybė, kad jie taip pat elgsis ir su žmonėmis, atlikdami savo pareigas.

Kartu reikia neužmiršti, kad policija yra tik viena iš kriminalinės justicijos sistemos dalių. O žmonių patirtis, įgyta susidūrus su viena kriminalinės justicijos sistemos dalimi, gali būti susijusi su kitų šios sistemos dalių ir galbūt su visos sistemos vertinimu (Bradford, 2011). Todėl visai tikėtina, kad žmonių požiūris į policijos pareigūnus gali daryti poveikį teismų vertinimams. Tai patvirtina ir kai kurių tyrimų rezultatai, rodantys, kad tie žmonės, kurie neigiamai vertino policijos pareigūnus, buvo linkę neigiamai vertinti ir teismus (Gerber and Mendelson, 2008; Sun and Wu, 2006). Ši ryšį visų pirma galima paaiškinti tuo, kad policijos pareigūnai yra pirmieji kriminalinės justicijos sistemos atstovai, su kuriais susiduria žmonės (ypač pažeidžiantys įstatymus). Be to, daugeliu atvejų šis pirmasis žmonių susidūrimas su policija yra priverstinis, ir galimi neigiami šio susidūrimo padariniai gali būti panaudojami kaip pagrindas vertinant kitų teisėsaugos institucijų ir pareigūnų veiklą. Tai skatina pripažinti, kad policijos pareigūnų elgesys yra svarbus formuojant žmonių požiūrį ne tik į policiją, bet ir į kitas sistemos dalis ar visą kriminalinės justicijos sistemą.

Galiausiai, reikia pasakyti, kad žmonių požiūris į policiją gali būti susijęs su jų požiūriu į kitas valdžios institucijas. Pavyzdžiui, remiantis trijų šalių (Kosta Rikos, Meksikos ir JAV) duomenimis buvo nustatyta, kad žmonių pasitikėjimas policija ir parama jai yra teigiamai ir reikšmingai susiję su jų pasitikėjimu šalies vyriausybe ir parama jai (Walker and Waterman, 2008). Be to, šiam ryšiui daro poveikį rinkimų kampanijos, nes jų metu politikai siekia atkreipti rinkėjų dėmesį į nusikalstamumo kontrolės, tvarkos palaikymo, teisingumo, įstatymų tobulinimo ir kitas panašias problemas (taip akcentuojami policijos ir šalies politinės valdžios tarpusavio ryšiai). O kadangi policija yra išsiskirianti institucija (visų pirma dėl savo vykdomų funkcijų), politinės partijos gali pasinaudoti policija siekdamos suburti daugiau šalininkų ir taip užsitikrinti sau pranašumą prieš kitas partijas (Walker and Waterman, 2008). Taigi žmonių požiūris į policiją (taip pat į teismus) gali būti susijęs su jų požiūriu į kitas šalies valdžios institucijas labiau, negu buvo manyta anksčiau.

5.2. Policijos pareigūnų ir vairuotojų tarpusavio sąveikos ypatumai

Žmonės bene dažniausiai tiesiogiai susiduria su policijos pareigūnais kai yra sustabdomi dėl kelių eismo taisyklių pažeidimų (žr. Allen and Monk-Turner, 2010; Day and Ross, 2011; Gibson et al., 2010; Johnson, 2004). Pavyzdžiui, 1998 metais su policijos pareigūnais tiesiogiai susidūrė 21 proc. JAV gyventojų, iš jų daugiau kaip pusė (52 proc.) buvo sustabdyti, kai vairavo transporto priemonę (Langan

et al., 2001, cituojama pagal Engel, 2005). Taigi vairuotojai dažniau negu kiti piliečiai, vertindami teisės saugos pareigūnų elgesį, gali remtis tiesiogine sąveika su pareigūnais patirtimi.

Nuodugniau analizuojant vairuotojų sustabdymo priežastis buvo nustatyta, kad daugiausia vairuotojų (49,2 proc.) yra sustabdomi už greičio viršijimą, 22,2 proc. – už kitus kelių eismo taisyklių pažeidimus (nesusijusius su greičio viršijimu), 10,7 proc. – dėl problemų, susijusių su transporto priemone, 8,7 proc. – dėl teisių ar transporto priemonės registravimo patikrinimo (Engel, 2005).

Tiriant vairuotojų elgesį dažniausiai yra skiriamos jauno, vidurinio ir vyresnio amžiaus grupės, tačiau visiško autorių sutarimo čia nėra (žr. Allen and Monk-Turner, 2010; Austin and Faigin, 2003; Bayam et al., 2005; Čėsniėnė ir Kašinska, 2011; McGwin and Brown, 1999; Yagil, 1998). Kita vertus, daugelis autorių jaunas žmones priskiria didelės rizikos grupei, kurios atstovai dažniausiai pažeidžia įvairias kelių eismo taisykles ir sukelia eismo įvykius. Pavyzdžiui, Vokietijoje 18–25 metų vairuotojų sukelti eismo įvykiai 1994 metais sudarė 30 proc. visų eismo įvykių (nors šio amžiaus tarpsnio vairuotojai sudarė tik 8 proc. suaugusiųjų populiacijos) (Krahé and Fenske, 2002). Panašūs duomenys buvo gauti Jungtinėje Karalystėje ir Olandijoje (ten pat). Be to, kaip rodo įvairių tyrimų rezultatai, jauni vairuotojai, palyginti su vyresniais, ne tik dažniau pažeidžia kelių eismo taisykles, patenka į avarijas ir nuo jų nukentė, bet taip pat dažniau rizikingai ir / ar agresyviai vairuoja, labiau pyksta už vairo, mažiau jaudinasi dėl galimo kelių eismo taisyklių pažeidimo ir labiau pasitiki savo vairavimo gebėjimais (Arnett, 1990; Čėsniėnė ir Kašinska, 2011; Finn and Bragg, 1986; Groeger and Brown, 1989; Lundman and Kaufman, 2003; Tränkle et al., 1990; Simon and Corbett, 1996). Vyriskosios lyties ir jaunesni vairuotojai (palyginti su moterimis ir vyresniais vairuotojais) taip pat tikisi mažesnių neigiamų padarinių už kelių eismo taisyklių pažeidimus, mano, kad tokiam jų elgesiui (t. y. kelių eismo taisyklių pažeidimams) labiau pritaria kiti žmonės, be to, jie mažiau kontroliuoja savo elgesį (Parker et al., 1992).

O štai vyresni vairuotojai, palyginti su jaunesniais, labiau vertina kelių eismo taisyklių svarbą; moterys (palyginti su vyrais) dažniau mano, jog kelių eismo taisyklėms reikia paklusti, kad ir kokia susiklostytų situacija (pvz., moterys, palyginti su vyrais, buvo linkusios mažiau viršyti nustatytą greitį, net jeigu manė, kad važiuoti didesniu greičiu būtų saugu) (Yagil, 1998). Galima pridurti, kad lyties skirtumai vertinant kelių eismo taisykles buvo didesni tarp jaunesnių, o ne tarp vyresnių vairuotojų (t. y. jaunesni vyrai vairuotojai vertino kelių eismo taisykles negatyviau nei kiti vairuotojai). Šis negatyvesnis kelių eismo taisyklių vertinimas gali padėti pateisinti rizikingą vairavimą (nes kelių eismo taisyklės vertinamos kaip neprotingos, perteklinės ar pasenusios), o jų pažeidimai nesukelia vairuotojams vidinio dis-

komforto, nes nėra vertinimo standartų ir elgesio neatitikimo. O jeigu kelių eismo taisyklės vertinamos pozityviai, tai jų pažeidimai turėtų sukelti vairuotojui vidinį konfliktą.

Siekiant užtikrinti kelių eismo taisyklių laikymąsi, yra labai svarbu, ar vairuotojai supranta policijos pareigūnų elgesį kaip teisingą (tai, savo ruožtu, priklauso nuo policijos pareigūnų elgesio ypatumų). Pavyzdžiui, žmonės gali vertinti pareigūnų šiurkštumą, nemandagumą, įžeidinėjimą ar verbalinį priekabiavimą kaip neteisingumo požymius, o suvoktas neteisingumas vėlgi gali lemti neigiamą vairuotojų požiūrį į policijos pareigūnus.

Atliktų tyrimų rezultatai patvirtina, kad vairuotojams yra svarbūs procedūrinio teisingumo reikalavimai. Pavyzdžiui, 74 proc. (n = 245) tiriamųjų nurodė, kad jie būtų nepatenkinti, jeigu policijos pareigūnas neleistų jiems paaiškinti, kodėl jie pažeidė kelių eismo taisykles; 68 proc. – jog jiems yra svarbu, kad pareigūnas išklaustų į jų pasiaiškinimą, net jeigu galiausiai juos ir nubaustų; 90 proc. tiriamųjų nurodė, kad jie būtų nepatenkinti, jeigu pareigūnas nepaaiškintų, kaip jie gali elgtis gavę baudą už kelių eismo taisyklių pažeidimus (tai rodo, kad žmonėms yra svarbu žinoti savo teises ir pasirinkimo galimybes); 69 proc. manė, kad tai, kaip pareigūnas elgiasi sustabdęs vairuotoją, yra svarbiau, negu tai, ar jie bus, ar nebus nubausti (Johnson, 2004).

Ištyrus vairuotojų, kuriuos anksčiau buvo sulaikiusi policija (kai jie vairavo būdami apsvaigę nuo alkoholio), elgesį, buvo nustatyta, kad tie tiriamieji, kurių manymu jiems taikytos procedūros ir pareigūnų elgesys buvo teisingesnis (palyginti su tais, kurie manė, kad su jais buvo elgiamasi neteisingai), praėjus dvejiems metams po taikytų poveikio priemonių pozityviau vertino įstatymų teisėtumą ir padarė mažiau pakartotinių teisės pažeidimų (t. y. rečiau vairavo apsvaigę nuo alkoholio) (Tyler et al., 2007).

Reikia pridurti, kad vairuotojų suvoktą neteisingumo jausmą gali sukelti ne tik policijos pareigūnų taikytos procedūros, bet ir vairuotojo (transporto priemonės) sustabdymo priežastis. Taip yra todėl, kad žmonės transporto priemonės sustabdymą dažnai vertina kaip jų laisvių suvaržymą ar tam tikrą pareigūnų priekabiavimo formą (nes nemano, kad padarė ką nors tokio, kas pateisintų tokį policijos elgesį) (Gau and Brunson, 2010). Pavyzdžiui, tie vairuotojai, kurie buvo sustabdyti dėl kitų kelių eismo taisyklių pažeidimų, o ne greičio viršijimo, palyginti su vairuotojais, sustabdytais dėl greičio viršijimo, statistiškai reikšmingai dažniau manė, kad jų sustabdymas buvo neteisėtas ir kad pareigūnai sustabdymo metu elgėsi neteisingai (Engel, 2005). Kiti autoriai taip pat pažymi, jog vienas dažniausių vairuotojų nusiskundimų yra susijęs su tuo, kad policijos pareigūnai sustabdo juos dėl smulkių ar nepagrįstų priežasčių (tai visų pirma pabrėžia mažumų atstovai) (Browning et al., 1994).

Tyrimų duomenys rodo, kad vairuotojų suvoktam pareigūnų elgesio neteisingumui reikšmingą poveikį gali daryti įvairūs veiksniai (Engel, 2005): priklausymas mažumų grupėms, dažnas sustabdymas per paskutinius metus, vairuotojų arba transporto priemonės apieškojimas, taip pat paskirta bauda (šaukimas į teismą) už kelių eismo taisyklių pažeidimus. Tačiau stipriausias veiksnys, leidžiantis prognozuoti vairuotojų suvoktą neteisingumą, yra policijos pareigūnų elgesys sustabdymo metu (pvz., nesąžiningumas arba grasinimai panaudoti jėgą). Atliktų tyrimų duomenys rodo, kad sustabdytų transporto priemonių vairuotojai patiria vienokią ar kitokią policijos pareigūnų neteisingumą, tačiau įvairūs autoriai nurodo skirtingą nepatenkintų vairuotojų procentą: 19,1 proc. (Engel, 2005), 25 proc. (Allen and Monk-Turner, 2010), 36 proc. (Warren, 2011). Be to, jeigu sustabdymo metu prieš vairuotojus buvo panaudota jėga, jie 17,2 karto dažniau pranešdavo apie neteisingumą (palyginti su vairuotojais, prieš kuriuos pareigūnai nenaudojo jėgos), o vairuotojai, kurie buvo apieškomi, 7,9 karto dažniau (palyginti su vairuotojais, kurie nebuvo apieškomi) nurodė, kad pareigūnai elgėsi su jais neteisingai (Engel, 2005).

Kai kurie autoriai bandė įvertinti, ar vairuotojų sustabdymai yra susiję su jų noru vėliau kreiptis į policijos pareigūnus siekiant pagalbos / informacijos arba norint pranešti apie tam tikras jų gyvenamojoje vietoje iškilusias problemas. Toks žmonių elgesys gali būti vertinamas kaip pasitikėjimo policija rodiklis, nes minėtais atvejais jie veikia (susisiečia su policija) savo pačių iniciatyva. Tyrimo rezultatai parodė, kad vairuotojų sustabdymas per paskutinius metus turėjo neigiamą ir statistiškai reikšmingą poveikį pagalbos / informacijos prašymui iš policijos, taip pat pranešimams apie gyvenamojoje vietoje kilusias problemas (Gibson et al., 2010). Pavyzdžiui, tie vairuotojai, kurie per pastaruosius metus buvo sustabdyti vieną ar daugiau kartų (palyginti su tais, kurių pareigūnai nesustabdė), buvo linkę kur kas rečiau prašyti policijos pagalbos / informacijos, taip pat daug rečiau pranešdavo pareigūnams apie savo gyvenamojoje vietoje kilusias problemas (Gibson et al., 2010). Gauti rezultatai taip pat atskleidė lyties skirtumus – vyrai, palyginti su moterimis, buvo linkę kur kas rečiau prašyti policijos pagalbos / informacijos, taip pat daug rečiau pranešti pareigūnams apie savo gyvenamojoje vietoje kilusias problemas (ten pat). Apskritai šio tyrimo rezultatai parodė, kad policijos pareigūnų vykdomi eismo transporto priemonių sustabdymai (nesavanoriškas kontaktas) vairuotojų dažnai yra vertinami neigiamai.

Kyla klausimas, kodėl vairuotojų sustabdymas labai sumažina savanoriškus jų kontaktus su policija. Remiantis sukauptais procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatais galima sakyti, kad žmonės vertina policijos pareigūnus atsižvelgdami į tai, ar su jais buvo elgiamasi teisingai (pvz., ar pareigūnai priimdami sprendimą buvo nešališki, ar elgėsi pagarbiai ir mandagiai, ar jų veiksmus skatino geranoriškumas ir teisingumo siekimas) (Tyler and Huo, 2002; Tyler and Wakslak, 2004). Jeigu vairuotojus

sustabdę pareigūnai elgiasi neteisingai, tokiu atveju tikėtina, kad ateityje vairuotojai rečiau kreipsis į policiją prašydami pagalbos / informacijos ar praneš apie kilusias problemas. Reikia pridurti, kad šiuo atveju gali būti svarbus ir vairuotojų sustabdyimų skaičius (Gibson et al., 2010). Pavyzdžiui, kuo daugiau kartų vairuotojas buvo sustabdytas ir kuo daugiau kartų jis įsitikino, kad pareigūnai elgiasi neteisingai, tuo labiau jis vengs bet kokio savanoriško sąlyčio su policija. Taigi, policijos pareigūnų inicijuoti kontaktai ir jų pobūdis gali paveikti žmonių požiūrį į pareigūnus, taip pat jų būsimus tarpusavio santykius.

Kartu reikia pažymėti, kad tarpasmeninės sąveikos situacijose yra svarbus ne tik pareigūnų, bet ir žmonių elgesys. Tai patvirtina ir atliktų tyrimų rezultatai, kurie rodo, kad žmonių reakcijos susidūrus su policijos pareigūnais daro poveikį pastarųjų elgesiui. Pavyzdžiui, labiau tikėtina, kad pareigūnai elgsis nepagarbiai, taikys verbalinę agresiją ar fizinę jėgą, jeigu žmonės bus nusiteikę karingai ir / arba nerodys pagarbos pareigūnams (Dai and Nation, 2009; Mastrofski et al., 2002). Be to, tikėtina, kad nemandagūs ir nepagarbūs žmonės nebus patenkinti santykiais su pareigūnais, o šis nepasitenkinimas mažins jų tolesnio bendradarbiavimo su pareigūnais galimybę (pvz., kad jie praneš policijai apie padarytą nusikaltimą). Ir priešingai, kai vairuotojai atsiprašo ar apgailestauja dėl padaryto kelių eismo taisyklių pažeidimo (pvz., greičio viršijimo), pareigūnai yra dažniau linkę juos išpėti, nei nubausti (Day and Ross, 2011), t. y. tikėtina, kad pareigūnų elgesys tokiais atvejais bus draugiškesnis ir pagarbesnis.

5.3. Pasitikėjimas teismais, teisėjais ir jų elgesio vertinimas

Žmonės ateina į teismą dėl įvairių priežasčių, savo noru arba ne. Teisme jie gali dalyvauti kaip civilinio proceso šalys (ieškovai ar atsakovai), kelių eismo taisyklių pažeidėjai, liudytojai, lankytojai, atėję į teismą kartu su savo giminaičiais ar draugais, nusikaltimo aukos arba kaltinamieji. Aišku, kad vieni vaidmenys yra labiau teigiami ar pageidautini (pvz., lankytojo ar liudytojo), kiti – labiau neigiami arba nepageidautini (pvz., kaltinamojo baudžiamajame procese). Tačiau kad ir koks būtų žmogaus atliekamas vaidmuo, jam visada yra labai svarbu, ar teisėjo ir kitų pareigūnų elgesys yra teisingas, ar ne (pareigūnų elgesio svarbą dar padidina tai, kad daugelis žmonių, atsidūrę teismo posėdžių salėje, – jiems visiškai neįprastoje ir nežinomoje aplinkoje – jaudinasi ir jaučiasi daugiau ar mažiau pasimėtę).

Reikia pažymėti, kad žmonės kasdieniame gyvenime paprastai retai susiduria su teismais, apie juos (ir visą kriminalinės justicijos sistemą) turi nedaug žinių ir ateina į teismą turėdami menką, neteisingą ir / ar iškreiptą supratimą, kaip jis dirba (Burke and Leben, 2007–2008; Denton, 2007–2008; O’Barr and Conley, 1988; Van de Walle, 2009). Tačiau, nors žmonėms trūksta žinių, teismai dažnai tampa objektu, į kurį jie nukreipia savo nepasitenkinimą (pvz., teismai, palyginti su policija, sulaukia daug

mažesnio žmonių pasitikėjimo). Vis dėlto atliktų tyrimų rezultatai rodo gana didelį Vakarų šalių gyventojų pasitikėjimą teismais. Pavyzdžiui, 1998 metais JAV vietiniais ir valstijų teismais pasitikėjo nuo 72 proc. (Ohio valstija) iki 13 proc. (Floridos valstija) gyventojų (žr. Benesh and Howell, 2001). 1999 metais šioje šalyje vietiniais ir valstijų teismais labai pasitikėjo 23 proc. tiriamųjų, vidutiniškai – 52 proc., mažai – 17 proc. ir visiškai nepasitikėjo – 8 proc. tiriamųjų (n = 1728) (Tyler, 2001). 2002 metų tyrimai rodo, kad Kanados gyventojai, vertindami kriminalinės justicijos institucijas, labiausiai pasitikėjo policija (apie 82 proc. tiriamųjų), mažiau – prokuratūra (apie 71 proc.), dar mažiau – teismais (apie 62 proc.) ir mažiausiai – kalėjimais (apie 49 proc.) bei lygtinio paleidimo sistema (apie 36 proc.) (žr. Roberts, 2007). Panaši žmonių pasitikėjimo kriminalinės justicijos institucijomis hierarchija buvo nustatyta ne tik Kanadoje, bet ir kitose Vakarų šalyse (ten pat). Be to, apklausų duomenys rodo, kad kitų šalių teisėjai turi didelį žmonių pasitikėjimą (pvz., 1998 metais pasitikėjimą JAV teisėjais išreiškė 79 proc., 2002 metais – 65 proc., 2006 metais – 70 proc. apklaustų žmonių) (žr. Shaw and Brannan, 2009). Tačiau Rytų posovietinio bloko šalyse žmonių pasitikėjimas teismais (kaip ir policija) yra daug mažesnis. Pavyzdžiui, 2003–2004 metų apklausų duomenimis, Rusijoje teismais daugiau ar mažiau pasitikėjo 35 proc., o daugiau ar mažiau nepasitikėjo – 47 proc. žmonių (Gerber and Mendelson, 2008). Be to, tyrimų duomenys rodo, kad vyrai, palyginti su moterimis, pozityviau vertina teismų (ir visos kriminalinės justicijos sistemos) teisingumą, o tiriamieji, turintys mažesnę išsilavinimą, palyginti su turinčiais didesnę išsilavinimą, – negatyviau (Higgins et al., 2009; Van de Walle, 2009). Žmonės taip pat labiau pasitiki teismais tada, kai turi apie juos daugiau žinių, yra įgiję didesnę išsilavinimą, labiau pasitiki kitomis valdžios institucijomis ar gyvena aplinkoje, kur yra maži nusikalstamumo rodikliai (Benesh, 2006).

Sukaupti duomenys rodo, kad didžiausią poveikį teismų vertinimui turi teisėjų elgesio su žmonėmis ypatumai (pvz., ar teisėjai elgiasi pagarbiai ir mandagiai, yra geranoriški, išklauso žmonių nuomonę), o ne teisėjų priimami sprendimai (jų palankumas žmogui) (Benesh and Howell, 2001; Buckler et al., 2007; Denton, 2007–2008; Olson and Huth, 1998; Tyler, 2001, 2007–2008; Tyler and Huo, 2002). Be to, tie tiriamieji, kurie jau turėjo dalyvavimo teisme patirties (palyginti su tais, kurie tokios patirties neturėjo), vertindami teismus, skiria daugiau dėmesio teisėjų elgesio kokybei arba procedūriniam teisingumui (Benesh and Howell, 2001; Olson and Huth, 1998; Tyler, 2001). Taip pat svarbu pažymėti, kad žmonės, kurie jau buvo tiesiogiai susidūrę su teismais, mažiau jais pasitiki ir vertina teismų darbą blogiau (palyginti su tais, kurie neturėjo tokios patirties) (Benesh, 2006; Higgins et al., 2009; Longazel et al., 2011; Sun and Wu, 2006; Tyler, 2001; Van de Walle, 2009). Pavyzdžiui, žmonės, susidūrę su teismais, reikšmingai negatyviau vertina teismų išreiškiamą susirūpinimą žmonių interesais, jiems rodomą pagarbą, taip pat taikytų procedūrų ir priimto sprendimo

teisingumą. Tačiau šis susidūrimo su teismu poveikis žmonių vertinimams gali skirtis – priklauso nuo jų atliekamo vaidmens (pvz., ar žmogus dalyvauja teisme kaip stebėtojas, ieškovas, nusikaltimo auka, liudytojas ar kaltinamasis), proceso pobūdžio (pvz., ar nagrinėjama civilinė, ar baudžiamoji byla) (Greene et al., 2010; Longazel et al., 2011; Sun and Wu, 2006; Wenzel et al., 2003), taip pat nuo rasės ar priklausymo mažumų grupėms (pvz., afroamerikiečiai, palyginti su baltaodžiais, teisme patiria kur kas daugiau neteisingumo) (Longazel et al., 2011; Sun and Wu, 2006).

Kodėl žmonės, kurie jau buvo tiesiogiai susidūrę su teismais, yra linkę juos vertinti blogiau? Visų pirma, ši reiškinį būtų galima paaiškinti tuo, kad teismuose jie ne visada patiria pareigūnų geranoriškumą ir teisingumą. Be to, daugeliui žmonių, ypač kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose, teismo procesas yra susijęs su dideliais psichologiniais, socialiniais ir ekonominiais praradimais (Sun and Wu, 2006), kuriuos sukelia biurokratizmas, ilga teismo proceso trukmė, patiriamas stresas, daug pastangų bei pinigų reikalaujantis bylinėjimasis ir pan. Visa tai gali rimtai sutrikdyti normalų žmogaus profesinį ir šeimyninį gyvenimą, o kadangi šie trikdžiai tiesiogiai susiję su teismu, jie skatina blogesnę teismų vertinimą.

Tyrimų rezultatai rodo, kad teismų ir visos justicijos sistemos vertinimams gali turėti įtakos ne tik tokie pareigūnų elgesio ypatumai kaip žmonėms rodoma pagarba, leidimas pasakyti savo nuomonę ar dėmesingas jos išklausymas, bet ir kiti bendri teismo atmosferos ypatumai. Pavyzdžiui, C. Greene ir jo kolegos (2010) nustatė, kad bylininkų vertinimams turėjo įtakos teismo posėdžių vėlavimas (tai gali rodyti teismo pagarbos trūkumą bylininkams ir jų šeimos nariams, kurie į teismo posėdžius ateina laiku), žmogaus orumą žeminantys teisėjo komentarai apie bylininkų aprangą ar kūno pozą (pvz., stovėseną), teisėjo šaukimas, šiurkštūs atsakymai, sarkazmas, įvairūs juokeliai arba dūsavimai (bendraujant su bylininkais ar kitais pareigūnais), nepakankamas pasiruošimas posėdžiui (pvz., teisėjas neturi visų reikiamų dokumentų), sumaištis ar netvarka posėdžio metu ir pan. Minėto tyrimo autoriai nurodo, kad daugiau kaip pusė – 57 proc. tiriamųjų (n = 120) bendrą teismo posėdžių atmosferą vertino neigiamai, o 43 proc. – teigiamai (tokiu atveju jie buvo linkę daug pozityviau vertinti ir visą justicijos sistemą) (Greene et al., 2010). Taigi šie rezultatai patvirtina anksčiau gautus duomenis, kad bylininkų teismo pareigūnų elgesio vertinimai yra susiję su visos justicijos sistemos vertinimais.

Reikia pažymėti, kad pareigūnų elgesio ir taikomų ginčo nagrinėjimo procedūrų ypatumai gali turėti didelį poveikį net tada, kai teismo proceso padariniai yra nepalankūs žmogui. Tarkim, net kaltinamieji, kuriems buvo paskirta laisvės atėmimo bausmė, buvo labiau patenkinti teismo procesu ir pozityviau vertino pareigūnų elgesį, jeigu manė, kad teismo procesas ir pareigūnų elgesys buvo teisingas (Casper et al., 1988; Tyler, 1984). Be to, jeigu kaltinamieji mano, kad su jais buvo elgiamasi teisingai, jie yra labiau linkę susitaikyti su teismo paskirtomis bausmėmis ir keisti

savo elgesį. Pavyzdžiui, tokiais atvejais sumažėja šeimoje taikomo smurto tikimybė (Paternoster et al., 1997), taip pat asmenų, vartojančių psichoaktyvias medžiagas ar turinčių psichikos sutrikimų, recidyvizmas (Gottfredson et al., 2007; McIvor, 2009; Wales et al., 2010). Priešingai – suvoktas skirtų bausmių neteisingumas gali sukelti įvairių neigiamų padarinių: nustatyta, kad bausmės, kurios buvo suvoktos kaip neteisingos, gali sukelti teisės pažeidėjų pyktį, atvirą nepaklusnumą ir tolesnius teisės pažeidimus (Paternoster et al., 1997; Piquero et al., 2004). Šiame kontekste natūraliai kyla klausimas, kaip nuteistieji vertina teismo procesą ir jiems paskirtą bausmę. V. Haller ir S. Machura (1995), ištyrę 120 teisės pažeidėjų (nuo 18 iki 21 metų amžiaus), kurie buvo nuteisti nuo 6 mėnesių iki 8 metų laisvės atėmimo bausmėmis, nustatė, kad, 34 proc. tiriamųjų manymu, teismo procesas buvo labiau teisingas nei neteisingas, o 43 proc. – labiau neteisingas nei teisingas (iš jų 13 proc. nurodė, kad teismo procesas buvo labai neteisingas); 43 proc. tiriamųjų vertino savo teisę labiau teigiamai nei neigiamai, o 56 proc. – labiau neigiamai nei teigiamai (t. y. kaip neužjaučiantį, neteisingą, nemandagų, nesąžiningą). Be to, 35 proc. tiriamųjų manė, kad jiems paskirta bausmė buvo labiau teisinga nei neteisinga, o 51 proc. – kad labiau neteisinga nei teisinga (iš jų 17 proc. nurodė, kad bausmė buvo labai neteisinga). Vertindami visus Vokietijos teismus 22 proc. tiriamųjų nurodė, kad teismai yra labiau teisingi nei neteisingi, 53 proc. – kad labiau neteisingi nei teisingi (iš jų 25 proc. nurodė, kad teismai yra labai neteisingi) (Haller and Machura, 1995).

Kita vertus, atliktų tyrimų rezultatai rodo, jog specializuotuose teismuose galima pasiekti, kad tiek dauguma kaltinamųjų, tiek nusikaltimo aukų manytų, jog teismo procesas buvo teisingas, su jais buvo elgiamasi pagarbiai, teisėjas domėjosi jų byla, be to, priimtas sprendimas taip pat buvo teisingas (Gover et al., 2007). Šie rezultatai liudija, kad specializuoti teismai gali keisti proceso ypatumus taip, kad dauguma bylininkų jį vertintų kaip teisingą, o kriminalinės justicijos sistema taptų efektyvesnė.

Atsižvelgiant į tai, kad suvoktas procedūrinis teisingumas skatina žmones paklusti teismo priimamiems sprendimams ir įstatymams, tiek mokslininkai, tiek patys teisėjai nurodo, kad reikėtų įgyvendinti keletą svarbių dalykų (Burke and Leben, 2007–2008; Tyler, 2007–2008, 2009). Visų *pirma*, teismų vadovai ir administracija turėtų siekti, kad teismuose būtų sukuriama procedūrinio teisingumo atmosfera, t. y. taikomos įvairios priemonės, skatinančios žmonių suvoktą procedūrinį teisingumą (Tyler, 2007–2008, 2009). Tarkim, teismuose gali būti įrengiami konsultaciniai stalai, parengiamos informacinės brošiūros, kuriose būtų pateikiama informacija apie teismo proceso ypatumus ir bylininkų teises, interneto puslapiai, kuriuose žmonės galėtų susirasti jiems reikalingą informaciją ir gauti konsultacijas arba atsakymus į dažniausiai užduodamus klausimus (pvz., gali būti pateikiama vaizdo medžiaga apie teismo procedūras, teisėjo, prokuroro ir advokato atliekamus vaidmenis). *Antra*, turėtų būti imamasi analogiškų pastangų (pvz., organizuojami mokymai, parengia-

mi informaciniai biuleteniai ir / ar interneto puslapiai) siekiant padėti teisėjams ir kitiems teismo darbuotojams suprasti procedūrinio teisingumo svarbą, taip pat savo vaidmenį skatinant į teismą atėjusių žmonių suvoktą procedūrinį teisingumą. *Trečia*, patys teismų vadovai ir administratoriai su savo pavaldiniais (teisėjais ir kitais teismo darbuotojais) turėtų elgtis pagarbiai ir teisingai. Jeigu pavaldiniai nemanytų, kad vadovai su jais elgiasi pagarbiai ir teisingai, tai vargu ar galima tikėtis, kad jie elgsis geriau (t. y. pagarbiau ir teisingiau) su į teismą atėjusiais bylininkais (Burke and Leben, 2007–2008). Kad būtų galima periodiškai įvertinti teisėjų ir kitų teismo darbuotojų pasitenkinimą savo vadovais ir darbo atmosferą teismuose, galėtų būti parengtos specialios įvertinimo priemonės. *Ketvirta*, teismų vadovai ir administracija turėtų suteikti galimybę žmonėms, atėjusiems į teismo rūmus, įvertinti, kaip čia su jais buvo elgiamasi (taip jiems būtų parodoma pagarba ir suteikiama galimybė pareikšti savo nuomonę).

Galiausiai, labai svarbu, kad būsiami teisėjai būtų supažindinami su procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatais ir rekomendacijomis, kaip reikėtų elgtis, kad padidėtų bylininkų suvoktas procedūrinis teisingumas (tai galėtų būti atskiras mokymo kursas arba procedūrinio teisingumo tema galėtų būti integruota į kitų teisės dalykų programas) (Burke and Leben, 2007–2008).

5.4. Lietuvos žmonių pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais

Kaip minėta, žmonių pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais yra labai svarbus, todėl natūraliai kyla klausimas, kokia situacija susiklostė mūsų šalyje. Viešųjų apklausų rezultatai rodo, kad žmonių pasitikėjimas mūsų šalies teismais ir policija yra nedidelis, tiesa, palyginus pasitikėjimą teismais ir policija, pastaruoju metu išryškėja priešingos tendencijos. Pavyzdžiui, „Vilmorus“ apklausos rodo¹, kad 2000 metais teismais pasitikėjo vidutiniškai 16,25 proc. šalies gyventojų, paskui jų pasitikėjimas ėmė po truputį didėti ir 2004-aisiais pasiekė 23,52 proc., tačiau nuo 2005 metų jis vėl ėmė mažėti ir 2010-aisiais nukrito iki žemiausios per pastarąjį dešimtmetį ribos – 13,7 proc. (žr. 1 lentelę).

Svarbu pažymėti, kad šį santykinai nedidelį teismais pasitikinčių žmonių procentą visada daugiau ar mažiau lenkia nepasitikinčiųjų skaičius – nuo 1,43 karto 2004 metais (tais metais buvo ir didžiausias pasitikinčiųjų procentas) iki 3,41 karto 2010-aisiais.

Policija pasitiki daugiau žmonių – nuo 2000 metų jų skaičius visada buvo didesnis nei 30 proc., o pastaruoju metu (nuo 2009 m.) matyti aiški pasitikėjimo polici-

¹ „Lietuvos ryto“ 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 ir 2012 metų publikacijos.

1 lentelė. Pasitikėjimas teismais ir policija: metų vidurkiai (procentais)

Metai	Pasitiki teismais	Nepasitiki teismais	Pasitiki policija	Nepasitiki policija
2000	16,25	46,08	31,06	36,48
2001	17,72	42,31	30,61	37,20
2002	17,37	42,24	31,72	34,87
2003	21,00	37,43	32,82	35,25
2004	23,52	33,77	32,33	33,66
2005	21,52	35,75	31,45	33,13
2006	18,62	38,75	30,47	34,39
2007	19,1	36,59	32,09	32,08
2008	19,25	35,74	30,78	31,10
2009	16,68	40,06	33,82	29,61
2010	13,70	46,84	35,69	26,89
2011	14,95	45,24	38,78	23,91
2012	16,33	44,79	41,13	22,45

ja didėjimo tendencija (2012 m. pasitikinčiųjų policija skaičius buvo didesnis nei 41 proc.). Be to, iki 2006 metų nepasitikinčiųjų policija procentas buvo šiek tiek didesnis už pasitikinčiųjų, 2007-aisiais šie skaičiai susilygino, o nuo 2009 metų pasitikinčiųjų procentas jau yra didesnis nei nepasitikinčiųjų (žr. 1-ą lentelę). Taigi matome, kad policija, palyginti su teismais, pasitiki daugiau žmonių, be to, pastaraisiais metais žmonių pasitikėjimas policija didėja, o teismais – mažėja (2010 m. jis buvo mažiausias per pastarąjį dešimtmetį, paskui ėmė šiek tiek didėti ir 2012-aisiais pasiekė 2000 m. pasitikėjimo lygį). Kartu reikia pasakyti, kad „Baltijos tyrimų“ apklausų duomenys, palyginti su „Vilmorus“ apklausų rezultatais, šiek tiek skiriasi (pirmieji rodo didesnę pasitikinčiųjų tiek teismais, tiek policija skaičių), tačiau bendros žmonių pasitikėjimo tendencijos yra panašios.

Palyginus mūsų ir kai kurių kitų šalių (pvz., Australijos, JAV ir Kanados) gyventojų apklausų duomenis, galima pasakyti, kad tiek policija, tiek teismais pasitiki daug daugiau Vakarų šalių žmonių (žr. Benesh and Howell, 2001; Goodman-Delahunty, 2010; Roberts, 2007; Shaw and Brannan, 2009; Tyler, 2001). Kita vertus, tiek kitų šalių, tiek mūsų šalies gyventojų apklausų duomenys rodo, kad labiau pasitikiama policija, ir mažiau – teismais.

6. TIESIOGINĖ IR NETIESIOGINĖ SĄVEIKOS SU TEISĖSAUGOS PAREIGŪNAIS PATIRTIS

Tyrimai rodo, kad tiesioginė susidūrimo su policijos pareigūnais patirtis daro bene didžiausią poveikį žmonių požiūriui į policiją (Brunson and Miller, 2005; Orr and West, 2007; Tyler, 2001; Weitzer and Tuch, 2002, 2004). Pavyzdžiui, žmonės, kurie manė, kad policijos pareigūnai elgėsi su jais neteisingai ir / ar nepagarbiai (palyginti su tais, kurių manymu pareigūnai elgėsi teisingai ir pagarbiai), vertino pareigūnus daug nepalankiau ir buvo linkę abejoti policijos veiksmų teisėtumu. Tiesa, kaip minėta, žmonių vertinimams gali turėti įtakos susidūrimo su policijos pareigūnais tipas: žmonės, kurie bendravo su policininkais savo iniciatyva (palyginti su tais, kurių kontaktai buvo priverstiniai), vertino pareigūnų elgesį daug palankiau (tais atvejais, kai bendravimo iniciatoriai buvo policininkai, žmonės dažniau abejojo jų veiksmų teisingumu) (Cheurprakobkit, 2000; Skogan, 2005, 2006). Kita vertus, kai žmonės patys inicijavo kontaktus su policijos pareigūnais, ir ši tarpusavio sąveika buvo neigiama, tai sukėlė reikšmingą žmonių požiūrio į policiją pablogėjimą (Rosenbaum et al., 2005). Tačiau tada, kai kontaktus su žmonėmis inicijavo policijos pareigūnai ir tie kontaktai buvo neigiami, tai neturėjo didesnės įtakos žmonių požiūrio į pareigūnus pokyčiams (ten pat).

Svarbu pažymėti, kad, remdamiesi įgyta patirtimi (pvz., tiesioginiu susidūrimu su konkrečiu policininku arba teisėju), žmonės susidaro atitinkamus lūkesčius, susijusius su kitais pareigūnais arba teisėsaugos institucijomis, su kuriomis anksčiau nebuvo susidūrę (Machura, 2003; Stalans, 1994; Tyler, 2006; Tyler and Huo, 2002; Wemmers, 1998; Woolard et al., 2008). Kitaip tariant, patyrimas, įgytas sąveikaujant su vienu pareigūnu, gali būti pritaikytas prognozuoti kitų pareigūnų elgesiui. Todėl, patyrę atskirų pareigūnų nesąžiningumą ar neteisingumą, žmonės gali pradėti neigiamai vertinti ir nepasitikėti visais teisėsaugos pareigūnais arba jų atstovaujamos institucijomis. Toks apibendrintas nepasitikėjimas, savo ruožtu, gali sukelti tolesnius nepageidautinus pokyčius – mažinti žmonių bendradarbiavimą su teisėsaugos pareigūnais ir paklusnumą priimtiems įstatymams.

Tačiau teisėsaugos pareigūnų veiksmų supratimą ir vertinimą veikia ne tik tiesioginė žmonių sąveika su pareigūnais, bet ir netiesioginė patirtis, sukaupia iš artimųjų ir / ar pažįstamų pasakojimų, taip pat iš žiniasklaidos pranešimų (pastarasis šaltinis atlieka ypač svarbų vaidmenį formuojant žmonių požiūrį į kriminalinę justiciją ir jos pareigūnus). Be abejonės, perimant netiesioginę patirtį nereikia užmiršti aktyvaus

pačių žmonių vaidmens pasirenkant antrinius šaltinius ir interpretuojant iš jų gautą informaciją. Pavyzdžiui, tie žiniasklaidos pranešimai, kurie atitinka ir sustiprina žmogaus turėtą požiūrį ar įsitikinimus, greičiausiai bus priimti, o tie, kurie neatitinka – gali būti daug lengviau atmesti (Boda and Szabó, 2011). Be to, antrinių šaltinių poveikis žmonių požiūriui yra susijęs su individualiu kitų asmenų pasakojimų arba žiniasklaidos pranešimų turinio supratimu bei interpretacija (Dowler and Zawilski, 2007).

Vertinant teisėsaugos pareigūnų elgesį netiesioginė patirtis gali būti ypač svarbi todėl, kad dauguma žmonių turi mažai arba visai neturi tiesioginių kontaktų su pareigūnais (tačiau vis tiek susidaro apie juos teigiamą arba neigiamą nuomonę). Pavyzdžiui, 1999 metais tik vienas iš penkių JAV gyventojų turėjo tiesioginį kontaktą su policija (iš jų tik mažiau negu 1-am procentui policijos pareigūnai taikė prievartinius veiksmus) (Langan et al., 2001, cituojama pagal Rosenbaum et al., 2005). Informaciją apie teismus dauguma žmonių taip pat gauna netiesiogiai – iš žiniasklaidos. Antai, kaip rodo tyrimų rezultatai, beveik 69 proc. Kalifornijos valstijos (ši valstija turi didžiausią JAV teismų sistemą) gyventojų nurodė, kad jie „dažnai“ arba „kartais“ gauna informaciją apie teismus iš televizijos žinių programų, o 59 proc. – iš laikraščių arba žurnalų (žr. Burke and Leben, 2007–2008). Be to, 49 proc. tiriamųjų nurodė, kad apie teismus sužinojo iš televizijos laidų, kurios yra labiau pramoginės, o ne informacinės (reikia pažymėti, jog pramoginės televizijos laidos pateikia apie teismus daug netikslių arba neteisingai interpretuojamų detalių (ten pat)). Galima manyti, kad su kitais teisėsaugos pareigūnais (pvz., prokurorais) dauguma žmonių susiduria dar rečiau negu su policininkais ar teisėjais, o juos vertindami remiasi antriniais šaltiniais – šeimos nariais, draugais, pažįstamais, žiniasklaida ir socialiniais tinklais. Ši netiesioginė (kaip ir tiesioginė) patirtis vėliau gali būti panaudojama vertinant susidūrimus su teisėsaugos pareigūnais, taip pat formuoti atitinkamus žmonių lūkesčius, kaip pareigūnai elgsis tam tikromis aplinkybėmis (Rosenbaum et al., 2005; Warren, 2011).

Kaip rodo tyrimų rezultatai, neigiami atsiliepimai apie teisėsaugos pareigūnų elgesį, pateikiami žiniasklaidoje, gali sukelti neigiamus efektus (bent jau trumpalaikius), sustiprinti negatyvų žmonių požiūrį ir paskatinti jų nepasitikėjimą pareigūnais (Kaminski and Jefferis, 1998; Sigleman et al., 1997; Weitzer, 2002). Be to, nustatyta, kad pakartotiniai žiniasklaidos pranešimai (arba dažnas susidūrimas su atitinkamais žiniasklaidos šaltiniais, pvz., dažnas televizijos laidų žiūrėjimas) apie netinkamą policijos pareigūnų elgesį sustiprina žmonių įsitikinimą, kad tokie pareigūnų elgesio nukrypimai yra įprastas ir dažnai pasitaikantis reiškinys (Dowler and Zawilski, 2007; Weitzer and Tuch, 2004). Todėl, net ir neturėdami tiesioginės bendravimo su pareigūnais patirties, tačiau nuolat girdėdami pasakojimus ar skaitydami pranešimus apie policininkų arba teisėjų nusižengimus, žmonės gali susidaryti apie juos iš-

ankstinę neigiamą nuomonę. Pavyzdžiui, atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad žmonės, kuriems neteko tiesiogiai susidurti su kriminalinės justicijos sistema, palyginti su susidūrusiais, turėjo apie ją labiau neigiamą nuomonę (žr. Van de Walle, 2009). Šią savo neigiamą nuomonę jie buvo linkę grįsti stereotipiniais kriminalinės justicijos sistemos vertinimais. Atsižvelgiant į tai galima manyti, kad tiesioginis susidūrimas su kriminalinės justicijos sistema gali suteikti žmonėms apie ją daugiau ir patikimesnės informacijos. Ši informacija gali padidinti žmonių jautrumą tam tikroms kriminalinės justicijos sistemos problemoms, padėti į kai kurias jų pažvelgti iš platesnės perspektyvos, geriau suprasti, kas sistemoje yra gerai ir kas blogai (Olson and Huth, 1998), todėl kriminalinės justicijos vertinimas gali pagerėti. Kita vertus, nauja patirtis gali skatinti labiau kraštutinius požiūrius – arba pozityvų, arba negatyvų (Benesh and Howell, 2001), todėl tiesioginis susidūrimas su teisėsaugos pareigūnais gali sumažinti tikimybę, kad žmogus turės apie juos neutralią nuomonę.

Netiesioginis patyrimas ypač neigiamą poveikį pareigūnų ir žmonių tarpusavio santykiams daro tada, kai žmogus yra tiesiogiai pažįstamas su asmeniu, pasakojančiu apie neigiamą savo ir pareigūno sąveiką. Pavyzdžiui, atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad tie asmenys, kurie girdėjo negatyvius pasakojimus apie policijos pareigūnus iš savo draugų ir šeimos narių (jie sudarė 18 proc. visų tirtų vairuotojų; $n = 630$), palyginti su tais, kurie tokių pasakojimų iš savo artimųjų negirdėjo, beveik keturis kartus dažniau manė, kad juos sustabdę policijos pareigūnai elgėsi nepagarbiai (Warren, 2011). Šie rezultatai leidžia teigti, kad susidūrimų su policijos pareigūnais vertinimai nėra paprasta tiesioginė žmonių patirties funkcija (t. y. priklauso ne tik nuo jų tiesioginės patirties), bet taip pat yra susiję su kitais veiksniais (pvz., netiesiogine patirtimi ar pasitikėjimu socialinėmis institucijomis) (Warren, 2011). Aišku, ne visi pasakojimai ar pranešimai apie pareigūnus yra vien tik neigiami. Tačiau negatyvūs pasakojimai apie policijos pareigūnus, palyginti su pozityviais, yra labiau paplitę, be to, žmonės juos geriau atsimena (Rosenbaum et al., 2005; Weitzer and Tuch, 2004).

Suvoktas pareigūnų elgesio neteisingumas sukelia ne tik vienokius ar kitokius kognityvius pokyčius, bet ir įvairius neigiamus emocinius išgyvenimus (pirmiausia pyktį) (Mikula et al., 1998; Miller, 2001; Smith et al., 1994; Weis et al., 1999). Veikiant šiems išgyvenimams gali susiformuoti tendencinga žmogaus įsitikinimų ir lūkesčių sistema, dėl to kiekviena nauja informacija apie teisėsaugos pareigūnų veiksmus ir priimamus sprendimus gali būti interpretuojama taip, kad atitiktų jau suformuotą įsitikinimų ir / ar lūkesčių sistemą. Kitaip tariant, pasireiškia tendencija gaunamą informaciją atkurti, jos ieškoti ir ją interpretuoti tokiu būdu, kuris leistų patvirtinti esamus įsitikinimus, o suformuotų įsitikinimų neatitinkanti informacija yra ignoruojama. Toks tendencingas informacijos apdorojimas, socialinėje psichologijoje vadinamas „patvirtinimo šališkumu“ (angl. *confirmation bias*) (Franzoi, 2003), ilgainiui gali suformuoti labai stabilų žmonių požiūrį į pareigūnus. Savo ruožtu, su-

formuotas stabilus požiūris į pareigūnus gali daryti poveikį žmogaus sprendimams apie vėlesnių kontaktų su pareigūnais kokybę, taip pat jo lūkesčių, kokie turėtų būti santykiai su policijos pareigūnais, pobūdžiui. Maža to, įsitvirtinę žmogaus lūkesčiai gali tapti išsipildančiomis pranašystėmis (angl. *self-fulfilling prophecies*) (Franzoi, 2003). Pavyzdžiui, teigiamas požiūris į policiją gali lemti teigiamus, o neigiamas požiūris – neigiamus kontaktus su policijos pareigūnais (tiek tuos, kuriuos inicijuoja pats žmogus, tiek tuos, kuriuos inicijuoja pareigūnai) (Bartsch and Cheurprakobkit, 2004; Rosenbaum et al., 2005). Kitaip tariant, jeigu žmogus mano, kad policijos pareigūnai yra teisingi, pagarbūs ir mandagūs, jis bus linkęs rodyti mažiau pirminio priešiško ir daugiau geranoriško, o policijos pareigūnas, savo ruožtu, bendraudamas su tokiu asmeniu, turėtų būti draugiškesnis. Tačiau jeigu žmogus mano, kad policijos pareigūnai yra šiurkštūs, neteisingi ir nemandagūs, jis pats bus linkęs elgtis nepagarbiai, nebendradarbiaujančiai ir pan., o tai, savo ruožtu, gali paskatinti pareigūną rodyti daugiau valdžios, kategoriškumo ir t. t. Nesunku iš anksto nuspėti, kad teigiamos arba neigiamos policijos pareigūnų reakcijos turėtų patvirtinti ir dar labiau sustiprinti atitinkamą žmogaus požiūrį į pareigūnus, skatinti tendencingą informacijos apdorojimą ir išsipildančias pranašystes, taigi gali susidaryti uždaras ratas.

Visa tai apsunkina žmonių ir pareigūnų tarpusavio supratimą, taip pat mažina žmonių vidinį pasirengimą paklusti pareigūnų reikalavimams, įstatymams ir kitoms teisės normoms. Dar reikia pridurti, kad žmonių ir teisėsaugos pareigūnų taikomi teisingumo vertinimo kriterijai ne visada sutampa (žmonės paprastai vertina teisingumą, remdamiesi naiviaja psichologija, o pareigūnai – nustatytomis formaliomis taisyklėmis). Toks neatitikimas gali lemti, kad patyręs įstatymo nustatytas formalias procedūras žmogus gali manyti, jog pareigūnas su juo pasielgė neteisingai. Be to, jeigu žmonių „naivusis“ teisingumo supratimas smarkiai skiriasi nuo teisės sistemos nustatytų teisingumo taisyklių, tada jie gali pradėti nebegeberti esamų teisės normų arba net imti jas niekinti (Darley, 2001). Todėl yra labai svarbu, kad pareigūnai paaiškintų žmonėms savo veiksmų ir priimamų sprendimų pagrindą (tiek tiesiogiai, tiek naudodamiesi žiniasklaidos bei šiuolaikinių informacinių technologijų teikiama galimybėmis).

7. SUSIDŪRIMO SU TEISĖSAUGOS SISTEMA PSICHOLOGINIAI PADARINIAI: NUSIKALTIMŲ AUKŲ PATIRIAMA ANTRINĖ PSICHOLOGINĖ ŽALA

Susidūrimas su teisėsaugos sistema – policija, teismais, bausmės atlikimo įstaigomis – yra nelengvas išbandymas kiekvienam žmogui. Sunku surasti kitą visuomenės gyvenimo sferą, kurioje žmogus patirtų tokį didelį psichologinį spaudimą, sunkiai pakeliamą įtampą, išgyventų tiek streso. Taip yra, pirmiausia, dėl to, kad čia priimami ypač svarbūs sprendimai. Jie tiesiogiai susiję su svarbiausiomis žmogaus gyvenimo vertybėmis: nuosavybe, socialiniu statusu, garbe, laisve, sveikata. Antra vertus, teisė yra galinga prievartos sistema, kuri taiko žmogui daug teisinės prievartos priemonių. Pavyzdžiui, jis privalo atvykti į teismą, duoti parodymus, pateikti savo veiksmų paaiškinimus, vykdyti pareigūnų nurodymus, mokėti nustatyto dydžio baudas ir pan. Jam taip pat gali būti taikomas sulaikymas, krata, įvairūs laisvės apribojimai, atliekami įvairiausi veiksmai, kurie yra nemalonūs, žeminantys žmogiškąjį orumą, sukeltantys pasipiktinimą ar protestą.

Paradoksalu, bet būtent teisė yra sritis, mažiausiai pasirengusi padėti jos veikimo sferoje atsidūrusiems asmenims mažinti psichinę įtampą ir įveikti jos sukeltus padarinius. Sunku rasti kitą sritį, kuri būtų tokia abejinga su ja susidūrusių asmenybės ypatumams, būsenai, taip pat „žmogiškiesiems“ tarpusavio santykių aspektams. Asmuo, patekęs į teisės sistemos veikimo sferą, tarytum praranda visas savo žmogiškąsias savybes ir tampa „kaltinamuoju“, „nukentėjusiuoju“, „liudytoju“, „ieškovu“ ar „atsakovu“, turinčiu tam tikrą teisinį statusą, kurį apibūdina trumpesnis ar ilgesnis pareigų ir teisių sąrašas. Galima sakyti, kad vietoje žmogaus, pasižyminčio įvairiomis individualiomis savybėmis ir būsenomis, teisė orientuojasi į „abstraktų“ proceso dalyvį. Ši „abstraktaus“ proceso dalyvio schema yra labai supaprastintas žmogaus vaizdas, kuris pagal įvairius požymius prieštarauja tikrajam žmogaus, dalyvaujancio teisės procesuose, vaizdai. Galima paminėti du svarbius „abstraktaus“ ir „realaus“ proceso dalyvio skirtumus (Justickis ir Valickas, 2011). Pirmasis yra susijęs su informuotumu. Žmogus, patekęs į teisės sistemą, menkai orientuojasi šioje aplinkoje, todėl jam tenka priimti gyvybiškai svarbius sprendimus neapibrėžtumo sąlygomis. Tačiau teisė į tai neatsižvelgia ir vadovaujasi abstrakčia „viską žinančio“ asmens prielaida. Tai kyla iš teisinės įstatymo žinojimo prezumpcijos, pagal kurią be įrodymų laikoma, kad visi žino įstatymus. Antrasis skirtumas susijęs su asmens gebėjimu

naudotis teisės priemonėmis. Realus teisių gynimas teisme ar policijoje – labai sunki ir brangi užduotis, reikalaujanti daug žinių ir įgūdžių, laiko, jėgų, finansinių lėšų, psichinio atsparumo. Tačiau teisė, kaip ir pirmuoju atveju, vadovaujasi abstrakčia prielaida, pagal kurią kiekvienas žmogus turi visas galimybes apginti savo teises (jei būtina, jis gali pasisamdyti advokatą). Kad daugeliui žmonių susidūrimas su teisėsaugos sistema yra sunkus išbandymas, patvirtina ir atliktų tyrimų rezultatai. Pavyzdžiui, tik apie 20 proc. kanadiečių turi tokių žinių ir įgūdžių, kurie leidžia jiems visiškai suprasti sudėtingus teisinius dokumentus ir kalbą, o dar mažiau turi įgūdžių, kurie yra būtini, norint sėkmingai orientuotis kriminalinės justicijos sistemoje (*Problem-solving in Canada's courtrooms*, 2011). Galima pridurti, kad faktiškai visi teisiniai dokumentai yra parašyti tik teisinei sistemai būdingu stiliumi, o tai sudaro sunkiai įveikiamas kliūtis žmonėms, kurie neturi specialaus išsilavinimo arba nesinaudoja šios sistemos atstovų (advokatų) pagalba.

Svarbu pažymėti, kad tam tikros žmonių grupės dėl savo individualių savybių (pvz., mažo tolerancijos stresui laipsnio, didelio emocinio reaktyvumo, mažai išsivysčiusios ego gynybos, menkesnio savęs vertinimo, įvairių psichikos sutrikimų ir pan.) gali būti ypač jautrios teisėsaugos sistemos poveikiams (Justickis ir Valickas, 2011). Padidėjęs kai kurių žmonių jautrumas teisiniams procesams gali būti susijęs ir su tuo, kad dėl žemesnio intelekto, mažesnio išsilavinimo, teisių žinių stygiaus, gyvenimo patirties, jauno ar, priešingai, senyvo amžiaus jiems ypač sunku orientuotis teisinėje aplinkoje, kad jie neturi pakankamos socialinės paramos ar finansinių galimybių, kurių reikia norint užtikrinti savo procesines teises. Dėl visų šių veiksnių atskiri žmonės ar tam tikrų grupių atstovai gali lengviau ir greičiau patirti psichotraumuojantį teisėsaugos sistemos poveikį. Galima sakyti, kad teisė yra „akla“ padidėjusiam šių žmonių pažeidžiamumui. Ji atskiria tik tuos asmenis, kurie dėl sunkių psichikos sutrikimų visiškai negali dalyvauti teisiniuose procesuose ir kurių atžvilgiu numatomas medicininis poveikio priemonės. Visi kiti asmenys teisės požiūriu yra visiškai vienodi. Jų atžvilgiu preziumuojama, kad individualūs skirtumai yra nereikšmingi ir į juos gali būti neatsižvelgiama šiems žmonėms dalyvaujant teisiniuose procesuose (Justickis ir Valickas, 2011). Tokia prezumpcija visų žmonių atžvilgiu yra klaidinga, nes realūs žmonės nėra vienodi – turi didelių individualių skirtumų.

Antipsichologiškumas ir abejingumas realių žmonių savijautai bei išgyvenimams visada buvo suprantamas kaip natūrali teisės savybė. Tačiau šis abejingumas visada sukeldavo ir sukelia didelį žmonių, tiesiogiai susidūrusių su teisėsaugos sistema, psichologinės pagalbos poreikį (kaip įveikti patiriamą stresą ir jo padarinius, nežinomybę, baimę, kaip apsaugoti savo psichinę sveikatą ir pan.) (Valickas ir kt., 2012). Mintis, kad asmenims, tiesiogiai susidūrusiems su teisėsaugos sistema, reikia ne tik teisinės, bet ir psichologinės pagalbos, keliama jau seniai. Tačiau tik pastaraisiais dešimtmečiais ji įgijo aiškius kontūrus. Tikrasis šios minties „proveržis“ susijęs su

praeito amžiaus devintame dešimtmetyje atsiradusia terapine jurisprudencija, kuri siekia atskleisti, kaip iš tikrųjų yra taikoma teisė, kokį poveikį tai daro žmonių savijautai ir psichinei sveikatai, kaip jie reaguoja į teisės taikymą ir kaip galima sumažinti neigiamus teisės taikymo padarinius.

Terapinė jurisprudencija (TJ) remiasi pamatine idėja, kad tiek veikiančios įstatymai (taip pat juos lydintys teisės aktai), tiek būdai, kuriais jie taikomi teisėsaugos institucijų veikloje, daro įvairiapusį poveikį asmens, dalyvaujančio teisės procesuose, psichinei ir fizinei sveikatai (Wexler, 2000, 2008; Winick, 2009, 2011). Šiuos teisės taikymo padarinius gali patirti ne tik kaltinamieji, nusikaltimų aukos, liudytojai, prisiekusieji, bet ir patys teisėjai ar kiti teisėsaugos pareigūnai. Be to, šie padariniai gali būti svarbūs ne tik atskiram asmeniui, bet ir jo šeimai, bendruomenei ar net visai visuomenei, t. y. visiems, kurie yra įtraukti į tam tikros teisinės problemos sprendimą (Petrucci et al., 2005; Winick, 2011). TJ siekia socialinių mokslų priemonėmis įvertinti įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo padarinius žmonių psichinei gerovei, taip pat sumažinti neigiamą ir padidinti teigiamą įstatymų taikymo poveikį žmonių psichinei sveikatai (King and Wexler, 2010; Slobogin, 1996; Wexler, 2000, 2008; Winick, 2003, 2009, 2011).

TJ turi platų taikymo spektrą. Tačiau per pastaruosius du dešimtmečius bene geriausiai žinomais terapinės jurisprudencijos praktinio taikymo pavyzdžiais tapo specializuoti problemų sprendimo teismai (angl. *problem-solving courts*), kurie sutelkė dėmesį į priklausomybės nuo narkotikų, psichinės sveikatos, taip pat šeimoje taikomo smurto problemas. Remiantis TJ idėjomis kai kuriose šalyse (pvz., Kanadoje) teisėjams yra parengti specialūs vadovai, kaip reikėtų spręsti įvairias problemas (žr. *Problem-solving in Canada's courtrooms: A guide to therapeutic justice*, 2011)². Be to, svarbiausias problemų sprendimo strategijas, kurias teisėjai taiko specializuotuose teismuose, siūloma perkelti ir į bendrosios kompetencijos teismus. Iš jų galima išskirti tokias strategijas (*Problem-solving in Canada's courtrooms*, 2011): 1) tiesioginė teisėjo ir teismo proceso dalyvių sąveika, skatinanti žmonių teismo nagrinėjimo procedūrų supratimą ir pasitikėjimą teismu (šiuo atveju svarbi teisėjo rodoma pagarba, empatija, aktyvus klausymasis, prievartos nenaudojimas, nepaternalistinė pozicija, aiškumas ir skaidrumas); 2) greita ir tiksli informacijos sklaida, pateikiant bylininkams ir jų šeimos nariams naujausią informaciją bei instrukcijas, kurios padėtų suprasti teismo procesą ir jam pasiruošti; 3) komandinio, nerungtyniško požiūrio, sąveikaujant su teisininkais, socialinių tarnybų atstovais ir kitais suinteresuotais asmenimis, taikymas (teisėjo, kaltinimo, gynybos ir socialinių tarnybų atstovų veiksmai koordinuojami siekiant užtikrinti teisės pažeidėjo paklusnumą įstatymams, jo reabilitaciją bei resocializaciją).

² Tai yra atnaujinta 2005 metais paskelbtos knygos „Teisėjavimas XXI amžiuje: problemų sprendimo požiūris“ (angl. „*Judging for the 21st Century: A Problem-solving Approach*“) versija.

TJ taip pat nagrinėja, kaip tam tikras teisėsaugos pareigūnų (teisėjų, prokurorų, policininkų) elgesys gali paveikti žmonių savijautą ir psichinę sveikatą. Šis poveikis yra tiesiogiai susijęs su antrine viktimizacija, kurią galima apibūdinti kaip žalą, patiriamą dėl netiesioginių nusikaltimo padarinių ir aplinkinių žmonių reakcijos į padarytą nusikaltimą (Mawby and Walkate, 1994). Vienas dažnai pasitaikančių antrinės viktimizacijos šaltinių – tai tam tikri žmonių ir teisėsaugos pareigūnų tarpusavio sąveikos ypatumai. Nors pareigūnų elgesį reglamentuoja nustatytos formalios taisyklės (pvz., baudžiamojo, civilinio arba administracinio proceso kodeksas), kiekvienas konkretus pareigūnas gali daugiau ar mažiau skirtingai interpretuoti šias taisykles ir įgyvendinti jas savo nuožiūra (pareigūnai turi tam tikrą veiksmų laisvę, nes neįmanoma iš anksto numatyti taisyklių visiems galimiems atvejams). Tokiomis situacijomis pareigūno elgesys gali priklausyti nuo individualių savybių (pvz., nuostatų ar įsitikinimų), išgyvenamos būsenos, jo ir kito žmogaus tarpusavio santykių ypatumų. Deja, bet pareigūnai ne visada tinkamai pasinaudoja jiems suteikta veiksmų laisve ir yra nešališki. Pavyzdžiui, nukentėjusiojo psichinę būklę gali pabloginti išankstinis neigiamas ikiteisminio tyrimo pareigūno nusistatymas, abejingas arba nepagarbus teisėjo elgesys ir t. t.

Kaip minėta, teigiamą arba neigiamą teisės taikymo poveikį gali patirti tiek teisėsaugos pareigūnai, tiek visi asmenys, kuriems tenka tiesiogiai susidurti su šia sistema: įtariamieji ir kaltinamieji, liudytojai, nukentėjusieji. Galima sakyti, kad nukentėję nuo nusikalstamos veikos asmenys, nusprendę kreiptis į teisėsaugos institucijas, pakliūna į padidėjusios rizikos grupę, nes susidūrimas su teisėsaugos sistema neretai gali sukelti antrinę žalą (pirminę žalą jie jau patyrė dėl nusikaltimo). Nors nukentėjusysis yra bene pats jautriausias baudžiamojo proceso dalyvis ir jo patiriama pirminė ir antrinė žala (arba jų sąveika) gali sukelti labai skausmingų ilgalaikių padarinių, iki šiol nukentėjusiųjų psichinė sveikata faktiškai buvo ignoruojama (Valickas ir kt., 2012). Tačiau pastaruoju metu ši situacija ima keistis – teisė tampa humaniškesnė tiek nusikaltėliams, tiek jų aukoms, todėl vis daugiau dėmesio yra skiriama nusikaltimo aukų išgyvenimams bei patiriamiems sunkumams, su kuriais jos susiduria siekdamos atkurti teisingumą ir kompensuoti patirtą žalą (pvz., siekiama padėti nusikaltimo aukoms greičiau atgauti psichologinį komfortą, užtikrinti joms psichologinį saugumą ir pan.).

7.1. Nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos: Lietuvos duomenys

Remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2007 metais nuo nusikalstamų veikų nukentėjo 44 604 fiziniai asmenys, 2008 metais – 46 280 asmenų, 2009 metais – 46 814 asmenų, 2010 metais – 43 043

asmenys, 2011 metais – 43 350 asmenų (Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2009, 2010, 2011, 2012). Taigi nuo 2007 metų ryškėja santykinai nemaža nusikaltimo aukų skaičiaus dinamika – iš pradžių jis padidėjo (2009 m. – 2210 aukų), paskui sumažėjo (2010 m. – 1 561 auka). Tačiau nors pastaruosius dvejus metus nusikaltimo aukų sumažėjo, bendras jų skaičius kol kas yra labai didelis. Todėl nukentėjusiųjų savijautos, psichinės sveikatos, psichotraumuojančios patirties (kuria gali sukelti tiek nusikaltimas, tiek susidūrimas su teisėsaugos sistema) įveikos, psichologinės pagalbos poreikio analizė ir įvertinimas yra labai aktualūs uždaviniai.

Lietuvoje kasmet atliekami kelių rūšių viktimologiniai tyrimai, kurie analizuoja nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų asmenų populiaciją. Tokie tyrimai leidžia stebėti bendrą viktimizacijos lygį, taip pat atsako į klausimus, kokie žmonės dažniausiai tampa nusikaltimų aukomis, kiek iš jų patiria antrinę viktimizaciją, koks jų pasiskirstymas pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą ir pan. Pavyzdžiui, 2008 metais Lietuvoje atlikto nacionalinio viktimologinio tyrimo duomenimis, net 60 proc. (n = 1 001) respondentų nurodė, kad per 2007 metus nukentėjo nuo vienos ar kelių nusikalstamų veikų (Uscila, 2008). Įdomu, kad bendras viktimizacijos koeficientas (apskaičiuojamas naudojant teisėsaugos institucijose užregistruotų nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų ir Lietuvos Respublikos (LR) gyventojų skaičiaus santykį) yra net 46 kartus mažesnis už realų viktimizacijos koeficientą (apskaičiuojamą naudojant tyrimais nustatytų nusikalstamų veikų aukų ir gyventojų, priskiriamų atitinkamai amžiaus grupei, skaičiaus santykį). Taigi, galima sakyti, kad 2007 metais Lietuvoje nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų buvo 46 kartus daugiau, negu oficialiai užregistruotų (Uscila, 2008). Šie duomenys verčia kelti klausimą, kokios yra tokio didelio skirtumo priežastys ir kas turi būti padaryta, kad šis skirtumas sumažėtų. Kitaip tariant, kodėl žmonės dažnai nesikreipia į teisėsaugos institucijas ir ką reikia keisti, kad jie siektų teisingumo socialiai priimtinais būdais. Vienas galimų paaiškinimų, kurį pateikia tyrimo autoriai, – tai aukos „atbukinimo“ fenomenas, kuris pasireiškia savotiška patirtos nusikalstamos veikos „tolerancija“, nors asmuo supranta tapęs nusikaltimo auka ir žino, kad nusikaltusiojo baudžiamasis persekiojimas yra galimas. Tokia nusikaltimo tolerancija, viena vertus, gali atspindėti situacijos kasdieniškumą. Pavyzdžiui, net 75 proc. (2 498 įvykiai) visų nusikalstamų veikų, nuo kurių nukentėjo tirti asmenys, sudarė viešosios tvarkos pažeidimai (jie nutinka dažnai ir gali būti priskiriami prie kasdienių situacijų). Situacijos kasdieniškumas tarsi „atbukina“ asmenį, todėl veika, už kurią gali būti skiriama baudžiamoji atsakomybė, yra vertinama kaip įprastas nereikšmingas įvykis. Kita vertus, nukentėjusiojo pasyvumo priežastis gali būti ir nenoras susidurti su teisėsaugos institucijomis, kuris gali kilti dėl laiko stokos (pvz., nukentėjusysis sugaištą laiką subjektyviai vertina kaip didesnę praradimą, palyginti su nusikaltimo metu patirta žala), dėl įvairių baimių (pvz., persekiojimo arba keršto), nepasitikėjimo teisėsaugos pareigūnais ir pan.

(Uscila, 2008). Galima manyti, kad žmonių nenoras kreiptis pagalbos į teisėsaugos institucijas gali būti susijęs ir su kitais veiksniais (pvz., vengimu įsivelti į teismo procesą, kuris „geruoju tikrai nesibaigs“). Taip pat nereikia pamiršti, kad nusikaltimo auka gali norėti siekti teisingumo, tačiau ji gali būti patyrusi didesnę ar mažesnę psichinę traumą, kuri skatina abejones ir pasyvumą.

Teisės psichologijai ir TJ tokių viktimologinių tyrimų rezultatai yra svarbūs, bet nepakankami, nes neatskleidžia individualių nusikaltimo aukų asmenybės charakteristikų, psichotraumuojančios patirties ypatumų, jos įveikos ir kitų psichologinių veiksnių. O psichologinių nusikaltimo aukų tyrimų mūsų šalyje kol kas dar nėra atlikta.

7.2. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens statusas ir vaidmuo

Nukentėjusysis – tai „fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos“ (LR BPK, 28 str., 1 d.). Galima sakyti, kad nukentėjusysis yra viena svarbiausių ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo figūrų. Jo asmenybės ir veiksmų įvertinimas padeda tiksliau kvalifikuoti nusikaltimą, geriau iširti nusikalstamos veikos priežastis ir sąlygas, nustatyti naujus įrodymus ir pan. (Чуфаровский, 1997). Mūsų šalies įstatymai nustato, kad nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos asmens dalyvavimas keliant ir tiriant baudžiamąją ar civilinę bylą turi ypatingą reikšmę. Remiantis LR BPK 166 straipsnio pirmąja dalimi, ikiteisminis tyrimas yra pradedamas dviem atvejais – „gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką“ arba „jeigu prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas patys nustato nusikalstamos veikos požymius ir surašo tarnybinių pranešimą“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Antroje 166 straipsnio dalyje dar nurodoma, kad BPK „nustatytais atvejais ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Kaip matome, pirmoji nukentėjusiojo sąveika su teisėsaugos pareigūnais gali būti lemiamą – nuo to, ar ji apskritai įvyks, dažnai priklauso, ar bus nagrinėjama nusikalstama veika. Nekyla abejonių, kad nukentėjusiojo sprendimas dėl patirtos žalos kreiptis į teisėsaugos pareigūnus yra susijęs su pasitikėjimu justicija. Kaip minėta, nemaža dalis žmonių, nukentėjusių nuo nusikalstamos veikos, nesikreipia į policiją, nes mano, kad šios pastangos ne tik neatneš jokios naudos, bet ir gali dar labiau pabloginti situaciją (pvz., nusikalstamos veikos tyrimo inicijavimas yra susijęs su finansinėmis, psichologinėmis ir kitomis sąnaudomis, kurios prisideda prie jau patirtos žalos). Toks požiūris nesuderinamas su pilietiniu sąmoningumu, nes nusikaltėlis lieka nenubaustas ir kelia grėsmę kitiems visuomenės nariams. Todėl yra ypač svarbu imtis priemonių, kurios

gali paskatinti žmones labiau pasitikėti justicija, kreiptis į teisėsaugos pareigūnus ir gauti tinkamą jų pagalbą.

Žvelgiant iš TJ perspektyvos galima manyti, kad psichologinis nusikaltimo aukų tyrimas yra labai svarbus tiek teisės, tiek psichologijos mokslui. Visų pirma, toks tyrimas padėtų geriau suprasti nusikaltimo poveikį atskiram asmeniui ir jo išgyvenimams. Antra, nusikaltimo aukų psichologinės būsenos analizė leistų geriau suprasti žmogaus poreikius, jo elgesio ir kognityvaus funkcionavimo ypatumus, kurie yra svarbūs, kai jis kreipiasi į teisėsaugos institucijas (pvz., kaip palengvinti parodymų davimą, užtikrinti tikslesnį įvykio ar matyto veido atkūrimą ir pan.). Galiausiai, toks tyrimas būtų naudingas siekiant apsaugoti nukentėjusiuosius nuo antrinės žalos, kai jie dalyvauja ikiteisminio tyrimo ir bylos teismo nagrinėjimo procedūrose.

7.3. Nusikaltimo poveikis nukentėjusiajam

TJ daugiausia dėmesio skiria asmenų, susidūrusių su teisėsaugos sistema, psichinei būsenai. Bet koks nusikaltimas ar teisės pažeidimas gali sutrikdyti nukentėjusiojo emocinę pusiausvyrą. Asmuo, tapęs nusikalstamos veikos (ypač smurtinės) auka, neretai patiria įvairių neigiamų padarinių: nerimą, baimę, pyktį, liūdesį, bejėgiškumą, pažeminimą, sumažėjusį savęs vertinimą, depresiją, potrauminio streso sutrikimą, pradeda piktnaudžiauti psichoaktyviomis medžiagomis ir pan. (Boudreaux et al., 1998; Campbell, 2008; Kilpatrick and Acierno, 2003; Winick, 2009, 2011). Aišku, nusikaltimo poveikis gali priklausyti nuo įvairių veiksnių: nukentėjusiojo lyties, amžiaus, išsilavinimo, santykio su nusikaltėliu, nusikaltimo tipo ir pan. Pavyzdžiui, tyrimai rodo, kad moterys, palyginti su vyrais, dažniau tampa nusikaltimo aukomis ir patiria didesnę distresą (Byrne et al., 1999).

Nusikaltimo aukų reakcijos į nusikaltimą gali būti įvairios: ūmios ir lėtinės, greitai praeinančios ir ilgai trunkančios. Ūmios reakcijos apima depersonalizaciją, derealizaciją, bejėgiškumo jausmą, stiprų šoką, sustingimą, ūmaus streso reakciją ir pan. Šios ūmios reakcijos gali trukti nuo kelių valandų iki kelių dienų. Tam tikrais atvejais (ypač kai nusikalstamos veikos metu asmuo patyrė stiprią baimę ir / ar grėsmę savo gyvybei), nusikaltimas gali sukelti potrauminio streso sutrikimą, adaptacinius sutrikimus, depresiją ir pan. (Boudreaux et al., 1998; Frieze et al., 1987). Pasireiškus potrauminio streso sutrikimui, asmuo išgyvena nuolatinį nerimą, visą laiką yra pasirengęs reaguoti į pavojų (tikrą ar menamą), stengiasi vengti stimulų, primenančių patirtą įvykį, susidūręs su jais išgyvena tas pačias reakcijas, kurias buvo patyręs įvykio metu. Galiausiai, nusikaltimas kaip trauminis įvykis gali paveikti žmogaus savęs ir aplinkos suvokimą, sukelti emocinį atsietumą, abejingumo ir kitus nepageidaujamus išgyvenimus (Herman, 2006).

Nusikaltimo padariniai gali būti jaučiami skirtingą laiką – vienais atvejais jie yra greitai įveikiami, kitais – gali trukti keletą metų ir paveikti žmogaus funkcionavimą visose gyvenimo srityse. Svarbu pažymėti, kad ne visi nusikaltimai sukelia sudėtingus psichologinius padarinius. Potrauminio streso sutrikimas (kartu su kitais psichikos sutrikimais, pvz., obsesiniu kompulsiniu ar depresija) dažniausiai yra diagnozuojamas seksualinės prievartos aukoms. Palyginus skirtingų nusikaltimų poveikį nukentėjusiesiems paaiškėjo, kad dažniausia reakcija į nusikalstamą veiką – tai stipresnis ar silpnesnis psichologinis distresas (Kilpatrick et al., 1985).

Būtina pažymėti, kad kai nusikaltimo aukos susiduria su teisėsaugos pareigūnais, jos dažniausiai jau yra praradusios emocinę pusiausvyrą. Todėl bet kokia sąveika su kitais asmenimis gali greitai paveikti jų psichinę būseną (pvz., socialinė parama gali sumažinti patiriamą distresą, skatinti žmogų greičiau įveikti nusikaltimo padarinius, o izoliacija arba paramos stoka gali dar labiau sustiprinti išgyvenamą kančią). Šiame kontekste natūraliai kyla klausimas, kokie gali būti sąveikos su teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais padariniai nusikaltimo aukoms, kaip pareigūnai gali padėti nukentėjusiesiems sumažinti neigiamus nusikaltimo psichologinius padarinius ir nesukelti (arba sumažinti iki minimumo) antrinę žalą, kuri gali atsirasti dėl sąveikos su teisėsaugos sistema.

7.4. Nukentėjusiojo sąveika su teisėsaugos institucijomis: antrinės žalos šaltiniai

Nusikaltimo auka, nusprendusi paduoti ieškinį ir pradėti bylos nagrinėjimą teisme, neišvengiamai susiduria su teisėsaugos pareigūnais ir įvairiomis procedūromis, kurios gali turėti vienokį ar kitokį poveikį jos psichinei būklei. Visų pirma, nukentėjusysis privalo pateikti ieškinį ikiteisminio tyrimo įstaigai. Kitaip tariant, nusikaltimo auka turi kreiptis į policiją, kur yra surašomas skundas arba priimamas pareiškimas. Tada prasideda ikiteisminis tyrimas, vyksta įrodymų rinkimas ir atliekami kiti veiksmai, kurie leidžia išsiaiškinti bylai svarbias aplinkybes. Tada byla perduodama į teismą, kurio tikslas – ištirti bylą ir priimti atitinkamą nuosprendį. Tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo bylos nagrinėjimo metu nukentėjusysis gali susidurti su įvairiais antrinės žalos šaltiniais, sukeliančiais pavojų jo psichinei būklei (Valickas ir kt., 2012).

7.4.1. Sąveika su policija

Dėl patirtos nusikalstamos veikos asmuo gali kreiptis į policiją iš karto po įvykio (iškviešti pareigūnus į įvykio vietą) arba po tam tikro laiko atvykti į policijos komisarą ir dėl patirtos nusikalstamos veikos pateikti pareiškimą, skundą arba prašymą. Galima manyti, kad daugumai nusikaltimo aukų pirmasis susidūrimas su teisėsaugos

pareigūnais yra pats reikšmingiausias. Šio susidūrimo ypatumai gali paveikti ne tik tolesnius nukentėjusiojo veiksmus, bet ir nulemti jo požiūrį į teisėsaugos institucijas bei pareigūnus (ypač jeigu jis kreipiasi pirmą kartą). Pavyzdžiui, kaip rodo tyrimų rezultatai, nemažai išprievartavimo ir šeimoje patirto smurto aukų (moterų), pranešusių policijai apie padarytą nusikaltimą, patiria labai neigiamus išgyvenimus ir antrinę viktimizaciją (Campbell et al., 2001; Erez and Belknap, 1998; Filipas and Ullman, 2001; Monroe et al., 2005; Patterson, 2011). Pasirodo, kad policijos pareigūnai neretai abejoja šių nukentėjusiųjų papasakotų istorijų tikrove, mano, kad jų pateiktų kaltinimų neverta tirti, bendraudami su prievartą patyrusiomis moterimis yra šalti, nepalaikantys, nejautrūs jų poreikiams ir pan. Toks pareigūnų elgesys sleigia, sukelia liūdesį, nevirti, verčia kankintis ar kaltinti save (Erez and Belknap, 1998; Filipas and Ullman, 2001; Monroe et al., 2005). Be to, daugelis išprievartavimo aukų nurodo, kad jeigu jos būtų žinojusios, kas jų laukia susidūrus su kriminalinės justicijos sistema, tai būtų iš viso nepranešusios apie patirtą nusikaltimą. Apskritai galima pasakyti, kad apie trečdalis (34,8 proc.; n = 8143) nukentėjusiųjų nuo nusikalstamos veikos (tiek vyrai, tiek moterys) buvo nepatenkinti arba labai nepatenkinti tuo, kaip policijos pareigūnai tyrė nusikaltimą (jie dažniausiai skundėsi, kad policijos pareigūnai yra pernelyg atleidūs nusikaltėliui, per daug skeptiškai nusiteikę jų atžvilgiu, nepakankamai ištyrė nusikaltimą, buvo nejautrūs ir abejingi) (Felson and Pare, 2008).

R. I. Mawby ir S. Walkate (1994), analizuodami policijos pareigūnų ir nusikaltimo aukų sąveiką nusikaltimo vietoje, teigia, kad šioje situacijoje policijos pareigūnų elgesys svarbus trimis aspektais: „intervencijos“, bendravimo stiliaus ir informavimo. Pirmasis, „*intervencijos*“ aspektas yra susijęs su tiesiogine policijos pareigūnų užduotimi – įvykio ir įkalčių užfiksavimu, aplinkybių išsiaiškinimu, pirmine nukentėjusiojo ir / ar įvykio liudytojų apklausa ir pan. Tarkim, policijos pareigūnas iškvietė moteris, kurios vyras panaudojo prieš ją smurtą. Pareigūnai privalo užregistruoti įvykį, apklausti nukentėjusiąją ir nurodyti jai, ką reikėtų daryti toliau. Tačiau kartais tokiais atvejais smurto aukai gali tekti išgirsti frazę, kad „tai ne policijos reikalas“ (t. y. santykius turi aiškintis patys sutuoktiniai). Arba vagystės atveju atvykęs policininkas iš karto gali pasakyti savo nuomonę, kad nusikaltimo atskleisti nepavyks. Tai patvirtina ir tyrimų rezultatai, kurie rodo, kad policijos pareigūnų „intervencija“ gana dažnai pasižymi netinkamu reagavimu, išskyrus ypač sunkių nusikaltimų atvejus (Mawby and Walkate, 1994). Taigi tiek patys nukentėjusieji, tiek jų patirtas nusikaltimo poveikis neretai yra nuvertinami, o pirmoji sąveika su pareigūnais sukelia jiems papildomų neigiamų išgyvenimų ir nenorą bendradarbiauti tiriant bylą. O kadangi nukentėjusysis paprastai dar prieš susitikdamas su pareigūnais jau yra didesnio ar mažesnio susijaudinimo būsenos, jam ypač svarbu, kaip su juo elgiamasi, t. y. koks pareigūnų *bendravimo stilius*. Jeigu pareigūnas demonstruoja nepasitikėjimą, abejingumą ar cinišką požiūrį į padarytą nusikaltimą (pvz., nepagrįstai atsisako

pradėti tyrimą), tai sukelia nukentėjusiajam dar didesnę distresą ir gali tapti antrinės viktimizacijos šaltiniu. Ir priešingai, pareigūnų rodoma pagarba, atidumas, užuojauta gali sumažinti nusikaltimo sukeltą pirminę distresą ir paskatinti žmogų siekti teisingumo „įteisintais“ būdais (Mawby and Walkate, 1994). Galima pridurti, kad kartais ikiteisminio tyrimo metu pareigūnai, vertindami nusikaltimų aukų pateikiamos informacijos patikimumą, gali klaidingai suprasti ar interpretuoti jų išreiškiamas emocijas arba elgesį. Minėtos klaidos atsiranda tada, kai pareigūnai nėra susipažinę su psichologinėmis nusikaltimų aukų reakcijomis arba į jas neatsižvelgia (Ask, 2010). Pavyzdžiui, jeigu auka, pasakodama apie patirtą nusikaltimą, nerodo jokių emocijų, pareigūnai tai neretai interpretuoja kaip vengimą pasakyti apie nusikaltimą visą tiesą, o kai aukos emocijos yra neigiamos, jos pasakojimas suprantamas kaip patikimesnis, nei tada, kai auka pasakoja apie nusikaltimą neutraliai ar su šypsena (Ask, 2010).

Pirmojo susidūrimo su pareigūnais metu taip pat yra svarbus nukentėjusiojo *informavimas* apie tai, ką jam reikėtų daryti toliau. Žmogus, tapęs nusikaltimo auka (ypač pirmą kartą), paprastai nežino savo teisių ir pareigų, kaip jam elgtis ar kur kreiptis toliau. Toks situacijos neapibrėžtumas ir informacijos trūkumas gali sukelti dar didesnę distresą. Todėl labai svarbu, kad pareigūnai, gavę iškvietimą, ne tik formaliai atliktų savo darbą, bet ir suteiktų nukentėjusiajam netiesioginę pagalbą – paaiškintų susidariusią situaciją, supažindintų jį su turimomis teisėmis ir pareigomis, taip pat pateiktų kitą naudingą informaciją (pvz., kur galima gauti psichologinę ar kitą pagalbą) (Mawby and Walkate, 1994). Visi trys minėti pareigūnų elgesio aspektai yra svarbūs ir tada, kai asmuo kreipiasi dėl nusikalstamos veikos ne iš karto, o praėjus tam tikram laikui.

Ikiteisminio tyrimo metu pareigūnai gali taikyti įvairius veiksmus: krata, akistatą, asmens apžiūrą, poėmį (šie veiksmai taikomi įtariamajam), o nukentėjusysis paprastai yra apklausiamas. Žvelgiant iš TJ pozicijos, apklausos poveikis nukentėjusiajam (liudytojui) gali būti keleriopas: teigiamas, neigiamas arba neutralus. Viena vertus, apklausa suteikia galimybę nukentėjusiajam papasakoti apie tai, kas įvyko, būti išklaustytam, taip pat sulaukti oficialaus pripažinimo, kad jo atžvilgiu buvo pasielgta neteisėtai (tai ypač svarbu patyrus psichotraumuojantį įvykį). Kaip rodo tyrimų rezultatai, aukos statuso pripažinimas gali turėti lemiamą reikšmę nukentėjusiajam įveikiant psichologinius nusikaltimo padarinius (Clements and Ogle, 2009; Maercker and Mehr, 2006). Kita vertus, nors įstatymai reglamentuoja, kad nukentėjusysis turi būti apklausiamas, jie nenurodo, kaip apklausa turi būti vykdoma. Todėl apklausos poveikis nukentėjusiajam daugiausia priklauso nuo konkrečių pareigūnų elgesio. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad jeigu, nukentėjusiojo manymu, pareigūnai yra supratingi ir užjaučiantys, elgiasi pagarbiai, tokia sąveika sukelia jam didesnę pasitenkinimą ir pasitikėjimą, norą bendradarbiauti su policija, padidina teigiamą parei-

gūnų darbo vertinimą, kad ir koks būtų galutinis rezultatas, skatina labiau domėtis atliekamu tyrimu, mažina depresijos išgyvenimą ir pan. (Bradford, 2010; Holmberg, 2004). Svarbu pažymėti, kad tinkamas policijos pareigūnų elgesys gali sukelti ir kitus teigiamus efektus. Pavyzdžiui, daugiau kaip trečdaliui (n = 110) nusikaltimo aukų suvoktas policijos pareigūnų veiksmų procedūrinis teisingumas sumažino išgyvenamą kančią, kurią sukėlė nusikaltimas (Elliott et al., 2011).

Aišku, siekiant atskleisti nusikaltimą policijos pareigūnams reikia iš nusikaltimo aukų (taip pat liudytojų) gauti kuo daugiau patikimos informacijos. Tačiau, atsižvelgiant į TJ tikslus, apklausdami nusikaltimo aukas (arba liudytojus) pareigūnai turėtų stengtis gauti net tik kuo daugiau informacijos apie padarytą nusikaltimą, bet ir užtikrinti apklausiamo asmens psichologinę gerovę (Fisher and Geiselman, 2010). Tą gali padėti padaryti specialių apklausos priemonių – kognityvaus interviu – taikymas. Nors kognityvus interviu visų pirma buvo kuriamas kaip informacijos atkūrimą skatinanti priemonė (žr. Fisher and Geiselman, 1992), patys šio interviu autoriai mano, kad šis apklausos metodas taip pat gali padėti pagerinti apklausiamojo savijautą ir psichinę sveikatą. Pavyzdžiui, galima paminėti keletą kognityvaus interviu veiksnių, kurie gali daryti teigiamą poveikį apklausiamajam (Fisher and Geiselman, 2010): 1. *padidėjęs informacijos atkūrimas*, kuris apklausiamam asmeniui sukelia įvykio kontrolės ir asmeninio reikalingumo jausmą, padidina jo išitraukimą į nusikaltimo tyrimą ir norą bendradarbiauti su pareigūnais; 2. *padidėjęs pasitikėjimas savo pasakojimu* – kognityvaus interviu metu apklausiamam asmeniui daugiausia užduodami atviri klausimai, kurie skatina jam suprantamu ir priimtiniu būdu atskleisti patirtą nusikaltimą, jam nedaromas spaudimas, jis pats, o ne pareigūnas gali labiau kontroliuoti savo pasakojimą, o tai padidina suvoktą as efektyvumą (po kognityvaus interviu kai kurie asmenys nurodo net nesijautę, kad dalyvavo apklausoje); 3. *tyrėjo rodomas supratimas* – nusikaltimų aukoms gali būti svarbiau, kad tyrėjas visų pirma suprastų jų išgyvenimus, o ne atskleistų nusikaltimą (kas yra svarbiausia tyrėjui); todėl jeigu pareigūnas apklausos metu skiria pakankamai laiko psichologiniam kontaktui užmegzti, dėmesingai išklaudyti apklausiamą asmenį, tai skatina jo pasitenkinimą, pasitikėjimą pareigūnais ir norą bendradarbiauti; 4. *padidėjęs susikoncentravimas į atkuriamą įvykį* – kognityvaus interviu metu apklausiamam asmeniui yra lengviau sutelkti dėmesį į atkuriamą informaciją, nes pareigūnas jo nepertraukinėja ir neskubina užduodamas naujus klausimus; todėl interviu metu asmuo gali jaustis labiau atsipalaidavęs (nes informacija atkuriamą atsižvelgiant į jam priimtina tempą ir nuoseklumą), o tai sustiprina situacijos kontrolės jausmą; 5. *apklausėjo ir liudytojo tarpusavio pasitikėjimas* – įprastose pareigūnų apklausose, kuriose nusikaltimų aukoms iš pat pradžių užduodami labai specifiniai uždari klausimai, jos gali jaustis taip, kaip analogiškoje situacijoje jaučiasi įtariamieji (o tai didina išgyvenamą distresą); o kai pareigūnai užduoda atvirus klausimus, leidžia į juos atsakyti laisvu

pasakojimu, nukentėjusieji jaučia pareigūnų pasitikėjimą, tai, savo ruožtu, skatina atsakomąjį pasitikėjimą, mažina išgyvenamą įtampą ir pan.

7.4.2. Bylos nagrinėjimas teisme

Įprasta, jog gynyba teismo proceso metu siekia, kad būtų užtikrintos visos kaltinamojo teisės. Tačiau nusikaltimo aukų teisėms ir ypač jų poreikiams neretai skiriamas nepakankamas dėmesys. Tai patvirtina ir kai kurių tyrimų rezultatai, rodantys, kad trečdalis (33,5 proc.; $n = 801$) nusikaltimo aukų (tiek vyrai, tiek moterys) yra nepatenkintos arba labai nepatenkintos tuo, kaip su jomis elgiamasi teismo proceso metu (Felson and Pare, 2008).

Kad geriau suprastume galimus teismo proceso padarinius, pabandykime pažvelgti į šį procesą iš nukentėjusiojo pozicijos. Nukentėjusiojo kreipimasis į teismą paprastai yra susijęs su noru atkurti teisingumą, nubausti nusikaltėlį ir atlyginti patirtą materialinę, fizinę ar psichinę žalą (ar įvairius jos derinius). Tačiau šis nukentėjusiojo kreipimasis į teismą ne visada sukelia vien teigiamus padarinius (Cattaneo and Goodman, 2010; Miller, 2008). Pavyzdžiui, moteris gali kreiptis į teismą dėl smurtaujančio vyro. Po to ji, viena vertus, gali pajaušti palengvėjimą, kad pagaliau bus sprendžiama iškilusi problema, kita vertus, dėl šio kreipimosi ji rizikuoja sulaukti iš savo vyro atsakomojo keršto.

Aišku, pats teismo procesas taip pat gali neigiamai paveikti nukentėjusiųjų psichinę būklę. Visų pirma, nukentėjusieji (ypač smurtinių nusikaltimų aukos) teismo proceso metu gali suprasti, kad jų išgyvenimai teisėsaugos pareigūnams mažai rūpi (Campbell, 2006; Herman, 2005). Tai gali būti susiję su tuo, kad dauguma kriminalinėje justicijoje dirbančių pareigūnų nėra mokomi atkreipti dėmesį į psichologinius nusikaltimo aukų poreikius ir padėti spręsti jų psichinės sveikatos problemas (Parsons and Bergin, 2010). Tačiau toks nukentėjusiųjų patirtų skausmingų išgyvenimų nuvertinimas, ignoravimas arba jiems rodomas neįsitraukimas (tikras ar suvoktas) gali neigiamai paveikti ne tik jų dabartinę psichinę būklę, bet ir psichotraumuojančios patirties įveikos galimybes.

Antra, žmogui, patyrusiam nusikalstamą veiką, reikalingas pripažinimas ir patvirtinimas, kad jo atžvilgiu buvo pasielgta neteisėtai (Herman, 2003). Šiuo atveju neigiamas teismo poveikis gali būti susijęs su proceso ypatumais, nes nusikaltimo auka privalo įrodyti (pateikti parodymus), kad ji iš tikrųjų nukentėjo. Be to, svarbu pažymėti, kad rungtyniškas teismo proceso pobūdis akcentuoja kaltinamojo ir nusikaltimo aukos ginčą (Parsons and Bergin, 2010), t. y. auka turi rungtis su kaltinamuoju, įrodinėti savo tiesą, pagrįsti pateikiamus faktus, ginti savo požiūrį, atsakinėti į kaltinamojo ar jo gynėjo klausimus ir pan. Ši būtinybė rungtis su savo skriaudiku gali būti ypač traumuojantis veiksnys smurtinius nusikaltimus patyrusioms aukoms.

Trečia, nusikaltimų aukoms neretai trūksta informacijos apie baudžiamojo ir civilinio proceso skirtumus, bylos nagrinėjimo ypatumus (pvz., liudytojų apklausą, galimybę dalyvauti tiriant įrodymus, prašymų pateikimą, posėdžių atidėjimą, galimą bylos nagrinėjimo trukmę), turimas teises ir pareigas, galimybę susitarti su kaltinamuoju, teisinės pagalbos prieinamumą, prokuroro vaidmenį ir t. t. (Frazier and Haney, 1996; Parsons and Bergin, 2010). Dėl to nukentėjusieji gali suformuoti nerealistiškus lūkesčius, susijusius su bylos eiga ir baigtimi, teisėjų ar prokurorų elgesiu (pvz., daugelis nusikaltimų aukų tikisi, kad teismas bus dėmesingas ir atsižvelgs į jų interesus, dalyvauti nagrinėjant bylą nebus sunku, o sprendimas bus priimtas greitai ir teisingai), o šiems lūkesčiams nepasitvirtinus – patirti neigiamus psichologinius padarinius (pvz., padidėjusį nesaugumo ir / ar situacijos kontrolės praradimo jausmą, nusivylimą pareigūnais ar visa kriminalinės justicijos sistema). Sprendžiant minėtas problemas, kai kurie autoriai siūlo plėsti teisės klinikų nusikaltimo aukoms teikiamas konsultacijas, į jas aktyviau įtraukti ir teisės specialybės studentus (Wexler, 2011).

Ketvirta, nusikaltimo aukos gali patirti psichologinį gynybos spaudimą (pvz., advokatas gali pateikti nemalonių (labai asmeniškų arba primenančių traumuojančius įvykius), agresyvių klausimų arba kontrargumentų, tendencingai atrinkti faktus, bandyti nukentėjusiajam priskirti atsakomybę už nusikalstamą veiką, kaltinti jį dėl neapdairumo, teigti, kad nukentėjusysis iškraipo faktus arba meluoja, ir pan. (Herman, 2003; Orth, 2002).

Penkta, patirtas nusikaltimas dažnai daugiau ar mažiau pakeičia įprastą žmogaus savęs ir pasaulio vaizdą: prarandamas gebėjimo kontroliuoti savo gyvenimą jausmas, žmogus ima jaustis silpnas ir pažeidžiamas, priklausomas nuo kitų valios; išorinis pasaulis nebeatrodo saugus ir kad jame žmonės visada elgiasi dorai ir teisingai, ateitis pradeda išsivaizduoti kaip sunkiai prognozuojama ir bauginanti (Campbell, 2008; Herman, 2003). Svarbu pažymėti, kad, norint įveikti patirto nusikaltimo padarinius, būtina susigrąžinti gebėjimo kontroliuoti savo gyvenimą jausmą. Tačiau nukentėjusiajam (ypač neturinčiam teisinio išsilavinimo) bylos nagrinėjimo procedūros dažnai gali būti nepakankamai aiškios ir apibremtos, o pats teismo procesas atrodyti kaip nekontroliuojamas (pvz., asmuo gali pasakyti savo nuomonę ar argumentus tik teismui leidus, teisėjas gali jį bet kada nutraukti, sakydamas, „kad tai nesusiję su bylos aplinkybėmis“, ir pan.). Tą patį galima pasakyti ir apie ikiteisminį tyrimą, kurio metu nukentėjusiojo pozicija yra gana pasyvi, o tyrimo eiga daugeliu atvejų priklauso tik nuo pareigūnų. Todėl dalyvavimas teismo posėdžiuose gali dar labiau sustiprinti nukentėjusiojo jausmą, kad gyvenimas yra nekontroliuojamas.

Šešta, pradėjęs bylinėjimosi procesą, nukentėjusysis negali išvengti pakartotinio susidūrimo su užuominomis, primenančiomis nemalonių įvykių, – duodant parodymus jam tenka ne kartą atkurti viską, kas įvyko nusikaltimo metu (pvz., tą būtina padaryti rašant pareiškimą, duodant parodymus ikiteisminio tyrimo metu, taip pat nagrinė-

jant bylą teisme), matyti nusikaltimo įkalčius. Toks daugkartinis nusikaltimo detalių atkūrimas gali sukelti didesnę ar mažesnę distresą (ypač tada, kai nukentėjusysis, girdint kitiems žmonėms, turi pasakoti apie žmogiškąjį orumą ar savigarbą žeminančias detales), versti nukentėjusįjį pakartotinai išgyventi patirtą psichotraumuojantį įvykį (Campbell, 2008; Herman, 2003; Orth and Maercker, 2004).

Septinta, kadangi psichotraumuojančių įvykių prisiminimai atmintyje yra užkoduojami išsiskiriančių įvaizdžių forma, nusikaltimo aukos dažnai turi poreikį kalbėti apie savo išgyvenimus laisvai, pabrėždamos tai, kas joms yra svarbiausia. Deja, teismo (kaip ir ikiteisminio tyrimo) procedūros reikalauja griežtai atsakinėti į pateiktus klausimus. Teismui yra svarbūs faktai, o ne žmogaus išgyvenimai (Herman, 2003). Tačiau kai nusikaltimo aukoms ribojama galimybė laisvai išreikšti subjektyviai reikšmingus išgyvenimus, tai gali apsunkinti patirtos traumos įveikimo procesą. Atsižvelgiant į tai Australijoje, JAV, Kanadoje, Olandijoje ir kai kuriose kitose šalyse nusikaltimo aukos turi teisę pateikti teisėjui savąjį nusikaltimo poveikio apibūdinimą (angl. *victim impact statement*), kuriame gali laisvai aprašyti fizinę, psichinę ir materialinę žalą, patirtą dėl nusikaltimo. Nors toks apibūdinimas ne visais atvejais paskatina traumos įveikimą, neginčytina, kad galimybė apibūdinti savo subjektyvius išgyvenimus gali turėti teigiamų padarinių nukentėjusiojo žmogaus psichologinei gerovei (Victim impact statements, 2010).

Reikia pridurti, kad aukų nusikaltimo poveikio apibūdinimas sulaukė plataus palaikymo, nes jis gali sukelti įvairių teigiamų padarinių. Pavyzdžiui, yra pateikiami tokie svarbiausi šio apibūdinimo naudos argumentai (Cassell, 2009): 1) jis suteikia papildomos informacijos teisėjui (arba prisiekusiesiems) apie tikrąją nusikaltimo sukeltą žalą, į kurią galima atsižvelgti skiriant kaltinamajam bausmę; 2) šis apibūdinimas gali padėti aukai atgauti psichologinę pusiausvyrą po patirto nusikaltimo; 3) jis gali padėti suprasti kaltinamajam visus padarinius, kuriuos sukėlė jo padarytas nusikaltimas (tai gali paskatinti jį greičiau prisiimti atsakomybę ir pradėti persiuklėjimo procesą); 4) šis apibūdinimas gali skatinti suvokto teisingumo jausmą (nes visos tiesiogiai su nusikaltimu susijusios šalys yra išklausomos dar iki teisėjui ar prisiekusiesiems priimant galutinį sprendimą). Be to, pastaruoju metu TJ siūlo aukoms pateikti ne tik savąjį nusikaltimo poveikio, bet ir teisinės sistemos poveikio apibūdinimą (angl. *legal system victim impact statement*), kuriame aukos galėtų aptarti procesą, trukusį nuo susidūrimo su kriminalinės justicijos sistema pradžios iki teismo proceso pabaigos (pvz., kaip su jomis elgėsi policijos pareigūnai ikiteisminio tyrimo metu, teisėjas teismo proceso metu ir pan.) (Wexler, 2007–2008, 2011). Šis nusikaltimo aukos teisinės sistemos poveikio apibūdinimas negali turėti kokios nors tiesioginės įtakos bylai. Tačiau tokių apibūdinimų parengimas ir pateikimas gali patenkinti nusikaltimo aukų poreikį pareikšti savo nuomonę, kita vertus, šie apibūdinimai gali būti naudingi tobulinant pačią kriminalinės justicijos sistemą (pvz.,

atsižvelgiant į juos galėtų būti pateiktos rekomendacijos, kaip galima geriau spręsti tam tikro pobūdžio bylas).

Aštunta, psichologinę aukos savijautą teismo proceso metu gali silpniau ar stipriau paveikti pakartotinis susidūrimas su kaltinamuoju (Orth and Maercker, 2004; Winick, 2011). Paprastai negatyvią patirtį išgyvenantis asmuo turi poreikį kontroliuoti susidūrimą su stimulais, primenančiais nusikaltimą. O tiesioginis kontaktas su kaltinamuoju, priešingai, ne tik neleidžia patenkinti šio poreikio, bet ir verčia nukentėjusįjį vėl išgyventi patirtą įvykį (pvz., žmogus, kuris susiduria su kaltinamuoju, gali iš naujo patirti visą nusikaltimo siaubą). Dėl to nukentėjusiojo dalyvavimas teismo procese gali tapti net potrauminio streso sutrikimo invazijos simptomų šaltiniu (Herman, 2006). Šie simptomai pasižymi pakartotiniais įvykio išgyvenimais, atspindinčiais emocijose, mintyse, fiziologinėse ir elgesio reakcijose. Nors, kaip minėta, dalyvaujant teismo procese neįmanoma išvengti pakartotinio susidūrimo su nusikaltimą primenančiais dalykais, yra būdų sumažinti potencialią antrinę žalą. Šiuo atveju, kalbant apie aukos susidūrimą su nusikaltėliu, yra galimi keli variantai, numatyti ir LR baudžiamojo proceso kodekse (žr. 198 ir 199 str.). Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais nusikaltimo auka turi teisę išlaikyti savo anonimiškumą. Tada parodymai gali būti duodami naudojantis specialiomis priemonėmis, apsaugančiomis nukentėjusįjį nuo tiesioginio kontakto su kaltinamuoju (dažniausiai yra naudojama vaizdo įranga, „ekranas“ arba pertvara, kuri pastatoma teismo salėje taip, kad nukentėjusysis nematytų kaltinamojo). Tokie būdai gali padėti apsaugoti nukentėjusįjį nuo papildomo distreso (tačiau nėra aišku, ar nukentėjusysis visada žino apie savo teisę pasinaudoti tokia galimybe).

Devinta, dar vienas nusikaltimo aukoms svarbus neigiamų padarinių šaltinis – tai kaltinamojo arba jo aplinkos psichologinis (fizinis) poveikis. Nukentėjusiajam arba jo artimiesiems gali būti grasinama, jis gali būti verčiamas atsiimti pareiškimą, už tylėjimą jam gali būti siūloma pinigų ir pan. Visa tai skatina nerimo, nesaugumo ir baimės jausmą. Kartais realios grėsmės gali ir nebūti, tačiau po patirto nusikaltimo bet koks kaltinamojo ar jo aplinkos spaudimas gali sukelti stiprų distresą ir abejones dėl pradėto bylinėjimosi. Kartais gali būti ir tokių atvejų, kai kaltinamasis siekia pasinaudoti justicijos sistema tam, kad paveiktų auką (Herman, 2003). Pavyzdžiui, smurtaujantis sutuoktinis gali manipuliuoti santykiais su vaiku, norėdamas priversti žmoną atsiimti ieškinį. Todėl yra labai svarbu, kad nukentėjusieji žinotų, jog yra numatyti atvejai, kada galima kreiptis dėl apsaugos bylos nagrinėjimo metu (tai numato ir mūsų šalies Baudžiamojo proceso kodekso 199 str.).

Dešimta, teismo proceso metu neretai nesilaikoma procedūrinio teisingumo reikalavimų – su nukentėjusiuoju elgiamasi nepagarbiai ar nemandagiai, jo nuomonės įdėmiai nesiklausoma, į ją neatsižvelgiama ar ji rimtai neapsvarstoma, jis neturi galimybės pateikti visų savo argumentų ar faktų, negali daryti įtakos sprendimo prieš-

mimui, jaučiasi atliekantis nereikšmingą vaidmenį, nustumtas į šalį ir pan. (Herman, 2005; Wemmers, 1998; Winick, 2009). O jeigu nusikaltimo auka jaučiasi ignoruojama, nesulaukia tinkamo pareigūnų dėmesio, jaučiasi nuvertinama arba kaltinama, tai gali neigiamai paveikti jos psichinę būseną, net jeigu galutinis teismo sprendimas bus jai palankus. Pavyzdžiui, tyrimų rezultatai rodo, kad teismo proceso metu aukoms yra labai svarbu, ar teisėjas elgiasi su jomis „kaip su žmonėmis“, ką ir kaip jis sako, ar dėmesingai klausosi, ar stengiasi užtikrinti saugumo jausmą. Tuos teisėjus, kurie buvo psichologiškai atsiriboję nuo bylininkų, atrodė šalti ir oficialūs, neišgylindavo į ginčo šalių pasisakymus, net nesvarstė atmesdavo kai kuriuos jų klausimus ar pasiūlymus, nusikaltimo aukos vertino neigiamai (net ir tada, kai teisiniu požiūriu byla būdavo išsprendžiama objektyviai) (žr. Daicoff and Wexler, 2003). Be to, reikia pridurti, kad didesnis pasitenkinimas teisėjų ir kitų pareigūnų darbu gali ne tik turėti teigiamą poveikį nusikaltimo aukų psichinei sveikatai, bet ir padidinti teisės saugos pareigūnams teikiamą paramą, pagerinti pareigūnų, teisės saugos institucijų įvaizdį, o galiausiai – ir žmonių paklusnumą įstatymams (Gover et al., 2007; Wemmers, 1998).

Vienuolika, aukai nepalankus teismo sprendimas taip pat gali sukelti įvairius neigiamus padarinius. Pavyzdžiui, jeigu nusikaltėliui, aukos manymu, teismas skiria nepagrįstai švelnią bausmę arba jį išteisina, tai gali sukelti didžiulį distresą, pažeminimo, pykčio, nusivylimo, beviltiškumo ir nesaugumo išgyvenimą, agresiją, reikalavimą kompensuoti patirtą žalą, paramos paiešką, neigiamą teisėjo bei teismų vertinimą ir pan.

Galima manyti, kad antrinė žala, kurią sąveikaudami su teisės saugos sistema ir jos pareigūnais patiria nukentėjusieji, gali turėti ir daugiau potencialių šaltinių. Be to, nekyla abejonių, kad antrinę žalą nusikaltimo aukoms gali sukelti ne tik susidūrimas su teisės saugos sistema. Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais nusikaltimo aukos dėl savo amžiaus, patrauklumo, socialinio statuso ar išsiskiriančio gyvenimo stiliaus gali tapti specialaus žiniasklaidos susidomėjimo objektu ir dėl to taip pat patirti antrinę žalą (pvz., aukoms gali būti priskiriama tam tikra „etiketė“ ar pažeidžiamas asmens privatumas) (Maercker and Mehr, 2006; Miller, 2008).

Apibendrinant galima išskirti šiuos svarbiausius momentus: *pirma*, būtina spręsti ne tik teisines, bet ir psichologines nusikaltimo aukų problemas (jei bus sprendžiamos tik teisinės problemos, o psichologinės ignoruojamos, jos gali tik pagilėti). Supratimas, kad teisinės problemos yra susijusios su psichologinėmis, taip pat siekimas atsižvelgti į psichologinius nusikaltimo aukų poreikius gali padėti išspręsti teisines problemas taip, kad padidėtų aukų psichologinė gerovė. *Antra*, susidūrimas su teisės saugos sistema nusikaltimo aukoms gali padaryti didelį poveikį. Toks didesnis jautrumas atsiranda dėl to, kad nusikaltimo aukos susiduria su teisės saugos sistema jau po to, kai būna patyrusios įvairių neigiamų nusikaltimo padarinių. *Trečia*, kadangi

nusikaltimo aukos teisėsaugos sistemoje gali susidurti su daugeliu antrinės žalos šaltinių, joms reikia tiek teisinės (pvz., paaiškinimo, kaip vyksta ikiteisminis nusikaltimo tyrimas ir teisminis bylos nagrinėjimas), tiek psichologinės (pvz., patirtų kančių supratimo, užuojautos, išklausymo, gyvenimo kontrolės jausmo atkūrimo) pagalbos. *Ketvirta*, visi teisėsaugos pareigūnai, kuriems tenka bendrauti su nusikaltimo aukomis, turėtų būti supažindinami su neigiamais nusikaltimų psichologiniais padariniais, taip pat mokomi atsižvelgti į nusikaltimo aukų psichologinius poreikius.

8. LIETUVOJE TAIKOMOS TEISMO POSĖDŽIO PROCEDŪROS IR JŲ VERTINIMAS ATSIŽVELGIANT Į PROCEDŪRINIO TEISINGUMO REIKALAVIMUS

Viena iš procedūrinio teisingumo tyrimų krypčių – veikiančių procesinių įstatymų (baudžiamojo, civilinio, administracinio) psichologinė analizė ir vertinimas, kiek taikomos ginčų sprendimo procedūros užtikrina subjektyvų teisingumo jausmą. Panagrinėkime, ką šiuo požiūriu galima pasakyti apie mūsų šalies įstatymus.

8.1. Baudžiamosios bylos teisminis nagrinėjimas ir jo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais

Vadinamosios žemyninės teisės šalyse (pvz., Vokietijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje) vyrauja inkvizicinis teisminis nagrinėjimas, kuriam būdinga teisėjo „persvara“ ginčo šalių atžvilgiu. Šiuo atveju teisėjas, nagrinėjantis teisminį ginčą, pateikia klausimus, nustato, kas ir kokia tvarka turi būti nagrinėjama, o ginčo šalys tik atsako į teisėjo klausimus. Bendrosios teisės šalyse (pvz., Australijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV) teisminis nagrinėjimas yra rungtimasis, kurio metu teisėjo vaidmuo daug pasyvesnis – jis stebi ginčą, leidžia šalims pateikti viena kitai klausimus, pasirinkti, ką ir kaip aptarti. Ankstesnių tyrimų rezultatai rodo, kad rungtyniškos procedūros, palyginti su inkvizicinėmis, turi tam tikrų pranašumų, nes leidžia atskleisti daugiau faktų arba įrodymų, suteikia daugiau galimybių ginčo šalims pasakyti savo nuomonę ir paveikti teismo nagrinėjimo eigą, skatina didesnę pasitikėjimą taikomomis ginčo nagrinėjimo procedūromis ir pan. (Anderson and Otto, 2003; Lind et al., 1980; Lind and Tyler, 1988; Thibaut and Walker, 1975). Kita vertus, kaip rodo kai kurių tyrimų rezultatai, kartais gali būti pranašesnis ir inkvizicinis procesas. Pavyzdžiui, Olandijos nusikaltimų aukoms, palyginti su Australijos (Australijos teisinę sistemą galima priskirti rungtyniškajai, o Olandijos – inkvizicinei) būdingas didesnis suvoktas procedūrinis teisingumas (Laxminarayan et al., 2012). Tai galima paaiškinti tuo, kad Olandijos nusikaltimų aukos turi didesnę galimybę kontroliuoti sprendimo priėmimo procesą (pvz., jos gali dažniau pateikti savąjį nusikaltimo poveikio apibūdinimą), taip pat geriau vertina prokuroro ir gynėjo elgesį. Australijos nusikaltimų aukos dažniau susiduria su netinkamu (pernelyg agresyviu) kaltinamojo advokato klausinėjimu (kryžminė apklausa, taikoma rungtyniškoje Australijos sistemoje, ma-

žina nusikaltimo aukų suvokto teisingumo jausmą). Tiesa, minėto tyrimo autoriai pažymi, kad nustatytiems skirtumams gali turėti įtakos ne tik rungtyniška ar inkvizicinė šalies teisinė sistema, bet ir nusistovėjusi teisės taikymo praktika, taip pat nusikaltimų aukoms taikomi teisiniai mechanizmai (Laxminarayan et al., 2012).

Mūsų manymu, bene daugiausia pranašumų turi kombinuotas modelis, kuris sujungia ir rungtyniški, ir inkvizicini procesą (pvz., iš pradžių ginčas nagrinėjamas remiantis rungtynišku procesu, paskui, ko nepavyko nustatyti rungtynišku, išsiaiškina inkviziciniu būdu) (Justickis ir Valickas, 2006). Lietuvos baudžiamojo proceso analizė rodo, kad jis yra panašiausias į kombinuotą modelį: viena vertus, šalis turi galimybę suprasti, kas vyksta ginčo nagrinėjimo metu, pateikti savo nuomonę, argumentus ar prašymus; kita vertus, teisėjui taip pat suteikiama galimybė būti aktyviam ir, kaip įprasta inkviziciniam procesui, vadovauti jo eigai (Justickis ir Valickas, 2002, 2006). Teisminio posėdžio pradžia mūsų šalyje yra rungtyniško pobūdžio. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (BPK) 272 straipsnį „Kaltinamojo apklausa“, kaltinamajam suteikiama galimybė išdėstyti tiriamo įvykio aplinkybes ir savo požiūrį į kaltinimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Tolesnis teisminis ginčo nagrinėjimas taip pat vyksta pagal rungtyniško modelį: visi proceso dalyviai (taip pat nukentėjusieji) gali pateikti klausimus. BPK 275 straipsnio pirmas punktą nurodo, kad „Užduoti klausimus teisme apklausiamiesiems kaltinamiesiems, nukentėjusiesiems, liudytojams, ekspertams ir specialistams turi teisę prokuroras, nukentėjusysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai, gynėjas, kaltinamojo atstovas pagal įstatymą ir kaltinamasis. Teismo leidimu kaltinamiesiems, nukentėjusiesiems, liudytojams klausimus gali užduoti ir ekspertas bei specialistas...“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Tuo siekiama, kad teismui svarbius faktus galėtų pateikti būtent tie proceso dalyviai, kurie labiausiai suinteresuoti juos atskleisti. Taigi mūsų šalies procesinis įstatymas sudaro pagrindą spręsti ginčą rungtyniško būdu (procesas dalyviai gali diskutuoti, užduoti oponentui įvairius klausimus, aptarti pateiktus įrodymus, siūlyti ir pagrįsti savo įvykių versijas).

Tačiau prasidėjus teisminiam ginčams, pagal lietuviškąjį modelį, teisėjo vaidmuo yra paliktas jo paties nuožiūrai: teisėjas gali užduoti klausimus ginčo šalims bet kuriuo momentu; jis gali užduoti daug klausimų (t. y. elgtis labai aktyviai, kaip siūlo inkvizicinis modelis), gali būti pasyvus (kaip rekomenduoja rungtyniško modelis) arba keisti savo elgesį ginčo nagrinėjimo metu. Tačiau tam tikrais momentais įstatymas vis dėlto apriboja teisėjo veiksmus ir įpareigoja jį elgtis pagal inkvizicini modelį. Pavyzdžiui, pasibaigus kaltinamojo apklausai ir pradėjus nagrinėti turimus įrodymus, teisėjas turi pirmas užduoti klausimus apklausiant liudytojus, nukentėjusiuosius arba ekspertus. Tik tada klausimus gali pateikti kaltintojas, gynybos atstovai ir kiti proceso dalyviai.

Vėliau, kitu teismo nagrinėjimo etapu, vykstantys teisminiai ginčai vėl suaktyvina rungimosi elementą. Ginčo šalys stengiasi pagrįsti savo nuomonę, kiekvienas proceso dalyvis turi teisę pasisakyti, replikuoti arba pareikšti nuomonę apie kitų proceso dalyvių išsakytas mintis. Taigi mūsų šalies baudžiamąjį procesą sunku be išlygų priskirti tik prie rungimosi arba tik prie inkvizicinio modelio. Lietuviškasis modelis apima tiek vieną, tiek kitą ir priartėja prie optimalaus kombinuoto varianto, kuris labiausiai skatina ginčo šalių pasitikėjimą taikomomis procedūromis (Justickis ir Valickas, 2006).

Kartu reikia pridurti, kad lietuviškasis modelis pabrėžia plačią teisėjo nuožiūrą pasirenkant teismo nagrinėjimo akcentus. Pavyzdžiui, remiantis BPK 275 straipsnio „Klausimų uždavimas teisiamajame posėdyje“ nuostatomis, teisėjas gali bet kada užduoti klausimus ginčo šalims, priimti ar atmesti ginčo dalyvių prašymus, leisti arba neleisti jiems papildomai išdėstyti savo nuomonę ir pan. Taigi, atsižvelgiant į teisėjo sprendimą, ginčo nagrinėjimo procesas bet kada gali tapti rungimosi arba inkvizicinis. Tokiomis aplinkybėmis proceso pobūdis, o kartu ir jo poveikis justicijos teisingumo vertinimui priklauso ne tiek nuo įstatymo nuostatų, kiek nuo veiksmų, lemiančių teisėjo nuožiūros taikymą (pvz., jo įgytos patirties, asmenybės ypatumų, pastangų siekiant, kad proceso dalyviai suprastų taikomas procedūras kaip teisingas, ir pan.). Paprastai įstatymas suformuoja nuostatas ir deklaratyvias normas, kuriomis reikia vadovautis priimant sprendimą. Tačiau mūsų šalies Baudžiamojo proceso įstatyme, panašiai kaip ir kituose įstatymuose (pvz., civiliniame ir administraciniame), tokios nuostatos nėra aiškiai suformuluotos (Justickis ir Valickas, 2006).

Kita vertus, baudžiamasis procesas ir ginčo šalims numato nemažai galimybių kontroliuoti bylos nagrinėjimo eigą. Teismo posėdžio pradžioje ginčo šalims išaiškinamos jų teisės ir pareigos. BPK 270 straipsnis „Prašymų pateikimas ir išsprendimas“ nustato, kad „1. Baigdamas parengiamąją teisiamojo posėdžio dalį, teisiamojo posėdžio pirmininkas paklausia nagrinėjimo teisme dalyvių, ar šie turi prašymų šaukti naujus liudytojus, ekspertus ar išreikalauti kitus įrodymus. Nagrinėjimo teisme dalyvis, pateikęs prašymą, privalo nurodyti, kokioms aplinkybėms nustatyti reikalingi nauji įrodymai. 2. Teismas dėl kiekvieno prašymo priima nutartį. Prašymo atmetimas neatima iš asmens, kurio prašymas atmetas, teisės pateikti jį vėliau įrodymų tyrimo eigoje“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Procesinio įstatymo reikalavimas, kad dėl kiekvieno prašymo teismas turi priimti nutartį, reiškia, jog prašymo atmetimas turi būti motyvuotas, o tai turėtų sustiprinti ginčo šalių įsitikinimą, kad jos gali daryti poveikį ginčo nagrinėjimui ir kad procesas vyksta teisingai. Tačiau kartu reikia pažymėti, kad ir šiuo atveju atsiskleidžia teisėjo nuožiūros vaidmuo pasirenkant teismo nagrinėjimo akcentus, nes įstatymas nepatikslina, kaip reikėtų suprasti „motyvuotą“ prašymo atmetimą. Tarkime, įstatymo požiūriu motyvuotu galima pavadinti tiek tokį atmetimą, kai teismo nutartyje forma-

liai nurodoma, kad prašymas „neturi ryšio su nagrinėjama byla“, tiek tokį atmetimą, kuris detaliam ir nuodugniam pagrindžiamas. Kaip konkrečiu atveju pasielgs teisėjas, priklauso nuo susiklosčiusios ginčų nagrinėjimo praktikos, reikalavimų, kuriuos kelia aukštesnės teisinės institucijos, teisėjo asmenybės ypatumų ir pan. Dėl to, analizuojant įstatymo tekstą, sunku pasakyti, kaip bus nagrinėjamas konkretus ginčas, kokią poveikį ginčo šalys galės daryti teismo posėdžiui ir pan. Pavyzdžiui, jeigu teismas rimtai išnagrinės ginčo dalyvių prašymus ir į juos atsižvelgs, tada procesas bus panašus į rungimosi, bet jeigu teismas nebus linkęs atsižvelgti į ginčo šalių prašymus arba priims tik tokius, kurie atitinka teismo nuomonę, tada procesas bus panašus į inkvizicinį. Mūsų šalies įstatymuose taip pat nėra aiškiai nustatytų reikalavimų, kaip su ginčo dalyviais turėtų elgtis teisėjas ir kaip jis turėtų reikšti jiems pagarbą (jau minėta, kad vertinant ginčo nagrinėjimo procedūras labai svarbus pagarbus ir mandagus teisėjo elgesys). Tai vėl priklauso nuo teisėjo nuožiūros ir jo asmeninės elgesio kultūros.

Panašiai yra ir su proceso dalyvių teisių išaiškinimu. Viena vertus, įstatymo nuostatos atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Pavyzdžiui, BPK 268 straipsnis „Teisių ir pareigų išaiškinimas“ nustato, kad „Teisiamojo posėdžio pirmininkas kaltinamajam, jo atstovui pagal įstatymą, nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui ir jų atstovams išaiškina šiame Kodekse nustatytas jų teises bei pareigas“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Kaltinamajam ypač svarbi BPK 10 straipsnio nustatyta jo teisė į gynybą, taip pat BPK 22 straipsnio trečios dalies nustatytos kitos procesinės teisės: „Kaltinamasis turi teisę: žinoti, kuo jis kaltinamas, ir gauti kaltinamojo akto nuorašą; susipažinti teisme su byla; nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus; turėti gynėją; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant; nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus; duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareiktų prašymų; dalyvauti baigiamosiose kalbose, kai nėra gynėjo; kreiptis į teismą paskutiniu žodžiu; apskusti teismo nuosprendį ir nutartis“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Kita vertus, įstatymas tiksliai nepaaiškina, kaip reikėtų suprasti teisių „išaiškinimo“ sąvoką. Todėl jos supratimas vėlgi priklauso nuo teisėjo nuožiūros – vienu atveju jis gali tik formaliai paminėti asmens teises (pvz., 2011 m. atlikto tyrimo metu neretai teko matyti, kaip, paėmęs popieriaus lapą, teisėjas iš jo perskaitydavo kaltinamojo teises ir tuojau pat pereinavo prie kitų klausimų), o kitu – įsitikinti, ar išaiškinimas iš tikrųjų padėjo proceso dalyviams suprasti savo teises. Taigi nors baudžiamojo proceso įstatymo nuostatos gana nuosekliai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, tai dar jokių būdu nereiškia, kad proceso dalyviams bus užtikrintas didesnis ar mažesnis suvokto teisingumo jausmas. Dėl svarbaus teisėjo nuožiūros vaidmens pasirenkant teisminio nagrinėjimo akcentus subjektyvūs proceso dalyvių teisingumo vertinimai gali būti labai įvairūs.

8.2. Civilinės bylos teisminis nagrinėjimas ir jo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais

Civilinės bylos nagrinėjimą teisme reglamentuoja Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (CPK) (pvz., bylos teismo nagrinėjimo procedūras nustato šio kodekso XIV skyrius „Ginčo teiseną“ ir ypač antrasis jo skirsnis „Nagrinėjimas teisme“) (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2007).

Procedūrinio teisingumo požiūriu yra labai svarbus teismo nagrinėjimo pradžioje jo dalyviams numatytas procesinių teisių išaiškinimas, kuris užtikrina pagrindinių procedūrinio teisingumo reikalavimų įgyvendinimą (pvz., asmuo yra informuojamas apie atitinkamus veiksmus bylos teismo nagrinėjimo metu, sužino apie tai, kaip jis gali daryti poveikį teisminei ginčui, nugincyti teisėjo veiksmus ar priimtą sprendimą ir pan.).

Teisių išaiškinimo tvarką reglamentuoja CPK 243 straipsnis, kuris nustato, kad „Teismo posėdžio pirmininkas šio Kodekso nustatyta tvarka išaiškina šalims, tretiesiems asmenims ir jų atstovams pagal įstatymą, atvykusiems į teismo posėdį, jų procesines teises ir pareigas, išskyrus atvejus, kai šalys ar tretieji asmenys bylą veda per atstovą, turintį aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą“ (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2007). Natūraliai kyla klausimas, kiek tokia įstatymo formulė užtikrina proceso dalyviams teisių išaiškinimą? Mūsų manymu, kaip ir baudžiamojo proceso atveju, pagrindinė problema taikant šį įstatymą yra susijusi su sąvoka „išaiškinimas“ dviprasmiškumu. Ši sąvoka gali reikšti tiek patį išaiškinimo veiksmą (teisėjo pasisakymas apie proceso dalyvio teises), tiek galutinį jo rezultatą, t. y. ar tas išaiškinimas padėjo proceso dalyviams visiškai suprasti savo teises. Įstatymas nepatiksina, kas šiuo atveju turima omenyje. Dėl to teisėjas gali suprasti šią sąvoką ir vienaip, ir kitaip. Galima spėti, kad įtempto darbo grafiko spaudžiamam teisėjui lengviau ir paprasčiau orientuotis į pirmąjį „išaiškinimo“ supratimą. Pagal jį net ir formalus teisių paminėjimas, kuris prasideda žodžiais: „Jūs turite teisę...“, jau atitinka sąvoką „išaiškinimas“. Įstatymas nenumato teisėjo pareigos pasiteirauti, ar dalyvis suprato savo teises, o juo labiau įsitikinti, jog jis tikrai jas suprato. Šią problemą bent iš dalies išspręstų CPK 243 straipsnio papildymas nuostata, jog teisėjas turi ne tik informuoti proceso dalyvius apie jų teises, bet ir įsitikinti, kad jie jas adekvačiai suprato.

Procedūrinio teisingumo reikalavimų požiūriu nelogiška yra ir to paties straipsnio išlyga, nustatanti, kad teisėjas gali neišaiškinti ginčo šaliai jos teisių, jeigu ji veda bylą su advokato pagalba. Tokiu būdu suponuojamas pasyvumas ir neinformuotumas tų proceso dalyvių, kurių nuomonė apie teismo proceso teisingumą yra ypač svarbi. Kaip rodo procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatai, ir viena, ir kita sukelia nepasitikėjimą teismu, taip pat įsitikinimą, kad jis vyksta ne pagal teisingumo reikalavimus (Justickis ir Valickas, 2006).

Vienas svarbiausių procedūrinio teisingumo reikalavimų yra susijęs su ginčo šalių aktyvumu (o teisėjo arba arbitro – pasyvumu) ginčo metu. Ne teisėjas turi „išklausinėti“ ginčo šalis, kaip tai vyksta esant inkviziciniam procesui, bet pačios šalys, formuluodamos ir pagrįsdamos savo reikalavimus, išklausydamos ir paneigdamos kitos šalies argumentus bei teikdamos kontrargumentus, turi daugiausia prisidėti prie tiesos byloje išaiškinimo (Justickis ir Valickas, 2006). Šį reikalavimą atitinka teisinis rungimosi principas. CPK 12 straipsnis tiesiogiai nustato šį procedūrinio teisingumo požiūriu labai svarbų principą. Jame nurodoma: „Civilinės bylos visuose teismuose nagrinėjamos laikantis rungimosi principo. Kiekviena šalis privalo įrodyti tas aplinkybes, kuriomis remiasi kaip savo reikalavimų ar atsikirtimų pagrindu, išskyrus atvejus, kai yra remiamasi aplinkybėmis, kurių nereikia įrodinėti“ (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2007). Taigi įstatymas nustato pačių ginčo šalių pareigą pagrįsti savo reikalavimus. Kadangi teismo posėdžio metu nagrinėjami ginčo šalių reikalavimai paprastai yra priešingi arba prieštaraujantys, iš rungimosi principo tiesiogiai kyla jų ginčas, kaip priemonė bylai reikšmingoms aplinkybėms išaiškinti ir tiesai byloje nustatyti.

CPK XIV skyrius nustato konkrečias teismo ginčo procedūras. Pirmasis teismo ginčo etapas vyksta pasirengiant teismui nagrinėjimui. Pagal CPK 227 straipsnį „Pasirengimas nagrinėti bylą teisme paruošiamųjų dokumentų būdu“, ieškovui suteikiama galimybė dar iki teismo posėdžio pateikti ir pagrįsti savo reikalavimus, atsakovui suteikiama galimybė juos išnagrinėti ir į juos atsakyti. Paskui ieškovas – reikalavimus pateikianti šalis – privalo atsakyti į atsakovo paaiškinimus, pateikti savo argumentus (dublikas), o tada atsakovas turi pateikti savo kontrargumentus (triplikas), į kuriuos vėl atsakys ieškovas. Minėto 227 straipsnio pirmas punktas nurodo, kad „Bylą nagrinėjantis teismas privalo paskirti pasirengimo nagrinėti bylą teisme paruošiamaisiais dokumentais būdą, jeigu abiem šalims atstovauja šio Kodekso 56 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose ar 2 dalyje nurodyti asmenys, išskyrus šio Kodekso 228 straipsnio 1 dalyje numatytus atvejus“ (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2007). Antrame šio straipsnio punkte nurodoma, kad „Pasirengimo nagrinėti bylą teisme metu gali būti pateikiami ne daugiau kaip du paruošiamieji dokumentai (neįskaitant ieškinio ir atsiliepiamo į pareikštą ieškinį). Ieškovas privalo pateikti dubliką (ieškovo atsiliepiamą į atsakovo pareikštą atsiliepiamą), o atsakovas – tripliką (atsakovo atsiliepiamą į dubliką). Paruošiamiesiems dokumentams pateikti gali būti nustatytas ne ilgesnis kaip keturiolikos dienų terminas nuo teismo pranešimo įteikimo dienos. Teismas turi teisę atsisakyti priimti įrodymus ir motyvus, kurie galėjo būti pateikti šioje dalyje nurodytuose procesiniuose dokumentuose, jeigu mano, kad vėlesnis jų pateikimas užvilkins sprendimo priėmimą byloje“ (ten pat). Tai tipinė rungimosi procedūra, kai šalis aktyviai ginčijasi, įrodinėja savo teises, tam panaudodama visus galimus faktus, įrodymus, argumen-

tus, taip užtikrindama, kad atėjus laikui priimti galutinį sprendimą, teismo akiratyje bus viskas, ko reikia teisingam bylos sprendimui.

Tolesnis teisminis ginčas tarp šalių vyksta jau paties teismo posėdžio metu. Jį reglamentuoja CPK XIV skyriaus skirsnis „Ginčo teiseną“. Kitaip nei baudžiamasis, civilinis procesas nenustato griežtesnės proceso dalyvių apklausos ir pasisakymų eiliškumo. Ieškovui ir atsakovui davus savo paaiškinimus, kitiems teismo posėdyje dalyvaujantiems asmenims suteikiama teisė užduoti vienas kitam klausimus, pareikšti savo nuomonę arba prašymus, taip pat pareikšti nuomonę dėl kitų dalyvių pasisakymų. Šių veiksmų tvarką reglamentuoja CPK 250 straipsnis „Dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimų ir kitų įrodymų tyrimas“. Jo pirmasis punktas nurodo: „Įrodymų tyrimas pradedamas dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimų tyrimu. Pirmas teismo posėdyje paaiškinimus duoda ieškovas ir jo pusėje dalyvaujantis trečiasis asmuo, po to – atsakovas ir jo pusėje dalyvaujantis trečiasis asmuo, taip pat kiti byloje dalyvaujantys asmenys. Dalyvaujantys byloje asmenys turi teisę užduoti vienas kitam klausimų. Kiekvienam dalyvaujančiam byloje asmeniui turi būti suteikiama galimybė pareikšti savo nuomonę dėl kiekvieno kito dalyvaujančio byloje asmens pareiškimo ir prašymo. Teismo posėdžio pirmininkas šio Kodekso numatytais atvejais balsu perskaito rašytinius dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimus, taip pat paaiškinimus, teismo gautus teismo pavedimo įvykdymo ir įrodymų užtikrinimo tvarka“ (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2007). Taigi skirtingai nuo baudžiamojo proceso nenumatoma, kad teisėjas pirmasis apklausia ginčo šalis (tai suponuotų inkvizicinį procesą). Tačiau CPK nenumato ir priešingos, rungimosi tvarkos, kai šalims išdėsčius savo pozicijas, visi proceso dalyviai, išskyrus teisėją, užduoda joms klausimus, vyksta šalių ginčai, teisėjas tik stebi šį procesą, neleidamas ginčams išeiti už bylos ribų. Nenumatęs teisėjo konkretaus įsikišimo į šalių ginčą vietas, CPK kartu palieka pačiam teisėjui galimybę pasirinkti bet kokią bylos nagrinėjimo būdą: nuo visiškai inkvizicinio iki visiškai rungtyniško.

Kita vertus, reikia pabrėžti, kad procesinis įstatymas nenumato jokių kitų teisėjo veiksmų, išskyrus tuos, kurie susiję su šalių ginčo organizavimu. Galima teigti, kad tokiu būdu netiesiogiai suponuojamas rungtyniškas teisėjavimo stilius. Pavyzdžiui, baigus bylos nagrinėjimą iš esmės, pagal CPK 251 straipsnį posėdžio pirmininkas paklausia bylos dalyvių, ar jie nori papildyti bylos medžiagą. Paskui jis leidžia jiems pateikti savo argumentus baigiamosiose kalbose (253 straipsnis), dar vėliau, pasibaigus bylos dalyvių baigiamosioms kalboms, pirmininkas suteikia jiems replikos teisę. Taigi teisėjas ir vėl suteikia ginčo šalims galimybę pasisakyti, teikti argumentus ir įrodymus. Matome, kad visas bylos teisminis nagrinėjimas organizuojamas kaip šalių ginčas, apimantis keletą nuoseklių etapų: šalių pirminius paaiškinimus, atsakymus į tuos paaiškinimus, argumentų išdėstymą baigiamosiose kalbose, jų papildymą ir pagaliau ginčo šalių ir kitų proceso dalyvių replikas.

Tiesa, nors CPK ir skelbia rungimosi principą, jis vis dėlto palieka teisėjui galimybę savo nuožiūra pasirinkti teisėjavimo stilių. Tai reiškia, kad visais atvejais, kai teisėjas dėl pačių įvairiausių objektyvių ir subjektyvių priežasčių yra linkęs padaryti teisminį nagrinėjimą inkvizicinį, jis gali tai padaryti. Tačiau, iš kitos pusės, pats atitinkamų įstatymo straipsnių dėstymas, ypač tai, kad jame nurodyti tik tokie teisėjo veiksmai, kurie suponuoja nuoseklius šalių ginčo etapus, leidžia apibūdinti mūsų šalies civilinio proceso procedūras kaip „gana rungtyniškas“.

Aišku, tokia padėtis, kai civilinio proceso įstatymo pagrindą sudaro rungimosi principą ir procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkančios teisminės procedūros, yra sveikintina. Kita vertus, negalima užmiršti, kad teisminių procedūrų rungtyniškumas pats savaime dar neužtikrina, jog rungimosi principo reikalavimai bus visiškai įgyvendinti ir ginčo šalys turės lygias galimybes išdėstyti savo poziciją bei apginti savo interesus. Teisminių procedūrų sutapimo su rungimosi principu užtikrinimas yra tik vienas nedidelis žingsnis siekiant tikslo. Dar lieka daug kitų problemų, dėl kurių tiek rungimosi principą, tiek procedūrinio teisingumo reikalavimus gali būti sunku tinkamai įgyvendinti. Rungimosi principas gali būti pripažintas visiškai įgyvendintu tik tada, jeigu ginčo šalys turės ne tik lygias galimybes ginčytis, bet ir vienodai sugebės apginti savo teises. Nedaug naudos iš minėto principo, jei žmogus nežino įstatymų, nesugeba įrodinėti, nelabai supranta, kas vyksta teismo posėdžio metu. Taigi siekiant užtikrinti tiek rungimosi principo įgyvendinimą, tiek teismo proceso ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimą reikia, kad ginčo šalių jėgos būtų daugiau ar mažiau lygios (visų pirma suprantant teisę ir sugebant pasinaudoti jos numatytais teisėmis). Galima nurodyti bent du atvejus, kai to nepavyksta pasiekti ir nepavyks netgi tada, kai teismo proceso organizavimas bus iš tikrųjų grindžiamas rungimosi principu.

Pirma, dėl civilinio proceso sudėtingumo ginčo šalys dažniausiai negali sėkmingai apginti savo teisių interesų be advokato pagalbos. O advokato paslaugos mūsų šalyje yra labai brangios. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. balandžio 2 d. įsakymą Nr. 1R-85 „Dėl rekomendacijų dėl civilinėse bylose priteistino užmokesčio už advokato ar advokato padėjėjo teikiamą teisinę pagalbą (paslaugas) maksimalaus dydžio patvirtinimo“ vien už ieškininio pareiškimo parašymą advokatui gali būti sumokėta iki trijų mėnesinių minimalių algų (kadangi nuo 2013 m. pradžios tokią algą sudaro 1 000 Lt, vadinasi, advokatui už minėtą paslaugą gali būti sumokėta iki 3 000 Lt). Gavęs kitos šalies atsiliepimą į savo ieškinį, asmuo turi vėl sumokėti tokią pat arba panašią sumą už dubliką (t. y. atsakymą į atsakovo pareikštą atsiliepimą), paskui vėl sumokėti už atsakymą į atsakovo pareikštą atsiliepimą į dubliką. Be to, už kiekvieną advokato buvimo teisme valandą asmuo turi mokėti iki 127 Lt. Keletą mėnesių ar net metų trunkantis teismo procesas gali pareikalauti iš ginčo šalių daug įvairiausių teisių veiksmų. Kiekvienas toks veiksmas

reikalauja papildomos advokato pagalbos ir atitinkamų tolesnių išlaidų. Materialinių lėšų stoka iš karto sukuria ginčo šalių nelygybę, verčia mažiau apsirūpinusią šalį ginti savo interesus be advokato arba mokant jam minimalų honorarą ir taip sumažinant advokato suinteresuotumą gilintis į bylą. Dalinis šios problemos sprendimas turėtų būti nemokama teisinė pagalba mažiausiai pasiturinčių gyventojų sluoksniui. Tačiau mūsų teisė griežtai riboja asmenų, turinčių teisę gauti tokią pagalbą, ratą³. Pavyzdžiui, kad asmuo įgytų teisę į advokato pagalbą teisme (antrinė teisinė pagalba), jo mėnesinės pajamos neturėtų viršyti vienam asmeniui 533 Lt, turint vieną išlaikytinį – 733 Lt⁴. Tai reiškia, kad didžiausia dalis skurdžiai gyvenančių Lietuvos gyventojų, kurių mėnesinės pajamos šiek tiek viršija nurodytą lygį, netgi pirmam teismo nagrinėjimo veiksmui – ieškininiam pareiškimui parengti – turi paskirti pajamas, siekiančias iki trijų mėnesinių minimalių algų. Aišku, kad tokiu atveju tenka atsakyti advokato pagalbos, o tai iš karto iš esmės iškreipia procesą – panaikina jo rungtyniškumą.

Antra, panaši rungtimosi principo nesilaikymo situacija susidaro visada, kai atskiram asmeniui tenka bylinėtis su įmonėmis ar įstaigomis. Įstaiga, palyginti su tokiu asmeniu, disponuoja daug didesniais materialiais ištekliais, jos interesams dažniausiai atstovauja etatinis įstaigos teisininkas. Visos bylinėjimosi išlaidos apmokamos iš įstaigos (vadinasi, ir iš mokesčių mokėtojų) pinigų. O atskiram asmeniui tenka iš savo paties lėšų padengti visas bylinėjimosi išlaidas. Tipinis tokios situacijos pavyzdys yra pacientų skundai dėl gydytojų nerūpestingumo padarytos žalos jų sveikatai. Pagal mūsų šalies teisinę tvarką, besiskundžiančiam pacientui tenka bylinėtis ne su konkrečiu žalą padariusiu gydytoju, bet su visa sveikatos apsaugos įstaiga, kurioje jis dirba. Procedūrinio požiūriu tokiu atveju ginčo šalių jėgos yra nelygios nuo pat pradžių. Paprastai tokie procesai trunka ilgą laiką ir reikalauja iš paciento didžiulių išlaidų. O kaltinamam gydytojui tai nieko nekainuoja, nes bylinėjimosi išlaidas apmoka įstaiga. Kitaip nei buvęs pacientas, sveikatos apsaugos įstaiga turi savo etatinį teisininką, kuris specializuojasi spręsti panašaus pobūdžio bylas. Be to, sveikatos apsaugos įstaiga turi didelį informacinį pranašumą prieš besiskundžiantį pacientą. Įrodinėjant, kad gydytojas padarė žalą jo sveikatai, pacientui tenka pateikti medicininius faktus ir operuoti mediciniais įrodymais. Tam jam reikia profesionalių medicinos žinių, kurių jis, skirtingai nuo sveikatos apsaugos įstaigos, neturi. O sveikatos apsaugos įstaiga, kadangi joje dirba įvairių sričių specialistų, be didesnių sunkumų gali gauti bet kokią profesionalią konsultaciją. Visa tai sudaro neabejotiną jos pranašumą prieš besiskundžiantį pacientą. Prielaidas dar didesniai valstybės

³ žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. balandžio 27 d. nutarimą Nr. 468 „Dėl asmenų turto ir pajamų lygių antrinei teisei pagalbai gauti nustatymo“.

⁴ Antrinė teisinė pagalba. Teisinė pagalba // Šiaulių valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, http://pagalba.svgtp.lt/lt/apie_mus/teisine_pagalba/antrine_teisine_pagalba.html (žiūrėta 2012 m. gegužės 1 d.).

įstaigos pranašumui prieš atskirą pilietį sudaro CPK 197 straipsnio nuostata, kad įstaigos išduotas oficialus dokumentas turi didesnę įrodomąją galią, negu bet kokie kiti įrodymai. Todėl, pavyzdžiui, sveikatos apsaugos įstaiga gali panaudoti gynybai prieš pacientą savo pačios kuriamus dokumentus, ir jų svarumas, pagal minėtą įstatymo straipsnį, viršys visus kitus įrodymus. Taigi, nors mūsų šalies civilinio proceso procedūros atitinka rungimosi principą ir procedūrinio teisingumo reikalavimus, ginčo šalys ne visada turi lygias galimybes ginti savo interesus, o tai gali skatinti jų suvokto neteisingumo jausmą.

8.3. Administracinės bylos teisminis nagrinėjimas ir jo sutapimas su procedūrinio teisingumo reikalavimais

Administracinis procesas užima labai svarbią vietą mūsų šalies žmonių gyvenime, nes vaidina pagrindinį vaidmenį reguliuojant ypač jautrią visuomeninių santykių sritį – asmens santykius su valstybe, jos įstaigomis ir pareigūnais. Galima sakyti, kad administraciniai santykiai pačia savo esme yra valdžios ir pavaldumo santykiai. Kilus administraciniam ginčui, viena ginčo šalių – pilietis – yra pavaldi kitai (pvz., pareigūnui ar įstaigai) ir nuo jos priklausoma. Dėl to administracinis ginčas nėra ginčas tarp lygias galimybes turinčių šalių. Viena ginčo šalis – pareigūnas, įstaiga ar valstybė – yra nepalyginti galingesnė, negu antroji – pilietis.

Turint tai omenyje, atrodytų, kad administracinių ginčų nagrinėjimo ir sprendimo procedūros turėtų būti sureguliuotos ypač detaliai, užtikrinant viską, kas leistų žmogui kuo geriau orientotis administracinio proceso metu, gerai suprasti savo teises ir jų įgyvendinimo būdus, pareikšti bei ginti savo nuomonę ir pan. Bet tikrovėje to nėra. Administracinis procesas vis dar suprantamas kaip baudžiamojo proceso „jaunesnysis brolis“, „mažiau svarbus“, nagrinėjantis daug „smulkesnius“ (palyginti su baudžiamuoju procesu) ginčus. Atitinkamai administraciniame procese skiriama gerokai mažiau dėmesio ginčo procedūroms detaliam reglamentuoti.

Visos administracinių ginčų nagrinėjimo procedūros trumpai išdėstytos viename Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (2007, 283 str.) straipsnyje „Administracinio teisės pažeidimo bylos nagrinėjimo tvarka“, kuriame trumpai apibūdinami atskiri bylos nagrinėjimo veiksmai. Šis straipsnis nustato: „Byla nagrinėti pradedama paskelbiant kolegialaus organo sudėtį ar pristatant tą bylą nagrinėjantį pareigūną. Kolegialaus organo posėdžio pirmininkas arba bylą nagrinėjantis pareigūnas paskelbia, kokia byla bus nagrinėjama, kas traukiamas administracinė atsakomybėn, išaiškina dalyvaujantiems nagrinėjant bylą asmenims jų teises ir pareigas. Po to paskelbiamas administracinio teisės pažeidimo protokolas. Posėdyje išsprendžiami prašymai, išklausomi dalyvaujantys nagrinėjant bylą asmenys ir ištiriami įrodymai“ (Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas,

2007). Visus šiuos veiksmus atlieka vienas asmuo – kolegialaus organo posėdžio pirmininkas arba bylą nagrinėjantis pareigūnas, kuris paskelbia nagrinėjamą bylą, išaiškina teises, skelbia protokolą, užduoda klausimus, išklauso paaiškinimus ir priima sprendimą. Tenka konstatuoti, kad, palyginti su BPK ir CPK, administracinių teisės pažeidimų kodeksas turi mažiausiai nuostatų, kurios atitiktų procedūrinio teisingumo reikalavimus ir skatintų žmonių suvoktą teisingumo jausmą.

9. TYRIMO TIKSLAI IR UŽDAVINIAI

Atlikdami tyrimą rėmėmės savo sukaupta patirtimi ir kitų šalių autorių atliktų procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatais. Tyrimas buvo vykdomas dviejų mokslų – psichologijos ir teisės – sandūroje. Remiantis bendrais įvairioms šalims ir kultūroms procedūrinio teisingumo veiksniais, lemiančiais subjektyvaus teisingumo jausmą, buvo suformuluoti tokie pagrindiniai tyrimo tikslai:

1. Įvertinti teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktį.
2. Nustatyti teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikties pokyčius (palyginti su 2004 m. duomenimis).
3. Įvertinti policijos pareigūnų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktį.
4. Įvertinti žmonių suvoktą procedūrinį teisingumą, taip pat jų požiūrį į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus.
5. Nustatyti teisėjų ir policijos pareigūnų elgesio, žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas, pareigūnus ir suvokto procedūrinio teisingumo sąsajas.
6. Numatyti priemones, kurios galėtų užtikrinti didesnę žmonių paklusnumą įstatymams, didesnę pasitikėjimą teisėsaugos institucijomis bei pareigūnais ir paramą jiems.

Tyrimo uždaviniai:

1. Įvertinti kaltinamųjų suvoktą procedūrinį teisingumą.
2. Įvertinti nusikaltimo aukų suvoktą procedūrinį teisingumą.
3. Įvertinti vairuotojų suvoktą procedūrinį teisingumą, taip pat jų požiūrį į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus.
4. Įvertinti aukštųjų mokyklų studentų, įvairių įstaigų ir įmonių darbuotojų, pensininkų suvoktą procedūrinį teisingumą, taip pat jų požiūrį į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus.
5. Parengti nusikaltimo aukų apklausos metodiką.
6. Parengti „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyną ir įvertinti kai kurias jo psichometrines charakteristikas.
7. Parengti „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyną ir įvertinti kai kurias jo psichometrines charakteristikas.

8. Pateikti rekomendacijas įstatymų leidėjui, kaip būtų galima tobulinti procesinės teisės normas, kad jos užtikrintų didesnę teisėsaugos pareigūnų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikti.
9. Pateikti rekomendacijas, kaip būtų galima tobulinti teisėjų ir policijos pareigūnų mokymo / kvalifikacijos kėlimo programas, kad šie pareigūnai galėtų kuo geriau suprasti ne tik teisinius, bet ir psichologinius savo veiksmų padarinius.

10. TYRIMO METODIKA

10.1. Tyrimo objektas ir dalyviai

Teismo posėdžiai. 2010–2011 metais buvo stebimi Vilniaus miesto 1-os, 2-os ir 3-ios apylinkės teismų teisėjų teismo posėdžiai (iš viso stebėjome 57 baudžiamųjų bylų teismo posėdžius). Stebėjimui teismo posėdžiai buvo atrenkami atsitiktiniu būdu, stebėjimo vienetas – teismo posėdis, stebimas nuo pradžios iki pabaigos (vienos bylos teisminis nagrinėjimas kartais užtrukdavo keletą mėnesių). Prieš atlikdami tyrimą, kreipėmės į visų teismų pirmininkus, pranešėme jiems apie numatomą tyrimą, taip pat prašėme jų pagalbos atliekant minėtą tyrimą.

Nuteistieji. Tyrime dalyvavo 73 nuteisti vyrai iš Vilniaus pataisos namų, Lukiškių tardymo izoliatoriaus – kalėjimo ir Pravieniškių pataisos namų – atvirosios kolonijos. Tiriamųjų atrankos kriterijai – savanoriškas sutikimas dalyvauti tyrime ir ikiteisminio tyrimo procesinės prievartos priemonių patyrimas.

Nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos. Tyrime dalyvavo 70 tiriamųjų (38 vyrai ir 32 moterys). Tiriamųjų atrankos kriterijai – savanoriškas sutikimas dalyvauti tyrime, nusikalstamos veikos patyrimas, taip pat dalyvavimas tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teisiniame bylos nagrinėjime.

Vairuotojai. Tyrime iš viso dalyvavo 481 vairuotojas (paruošiamajame etape – 120, pagrindiniame etape – 361). Tyrimo dalyviai buvo patogiosios atrankos metodu atrinkti asmenys, turintys vairuotojo pažymėjimą ir vertinantys save kaip aktyviai vairuojančius. Vairuotojai kaip civilinės ir administracinės teisės subjektai buvo pasirinkti dėl dviejų pagrindinių priežasčių: 1) kelių eismo taisyklių pažeidimai yra plačiai paplitę ir sukelia daug nepageidautinų padarinių (žr. Įskaitinių eismo įvykių statistika Lietuvoje, 2010); 2) žmonės dažniausiai tiesiogiai susiduria su policijos pareigūnais tada, kai yra sustabdomi dėl kelių eismo taisyklių pažeidimų (žr. Allen and Monk-Turner, 2010; Day and Ross, 2011; Gibson et al., 2010; Johnson, 2004). Remdamiesi kitų autorių, kurie dažniausiai išskiria jauno, vidurinio ir vyresnio amžiaus vairuotojų grupes, darbais (žr. Allen and Monk-Turner, 2010; Austin and Faigin, 2003; Bayam et al., 2005; Čėsniėnė ir Kašinska, 2011; McGwin and Brown, 1999; Yagil, 1998), visus tiriamuosius suskirstėme į tris grupes: a) 19–25 metų; b) 26–49 metų; c) 50 metų ir vyresnius.

Aukštųjų mokyklų studentai, įvairių įstaigų / įmonių darbuotojai ir pensininkai. Tyrime iš viso dalyvavo 688 tiriamieji (paruošiamajame etape – 272, pagrin-

diniame etape – 416). Tyrimo dalyviai buvo patogiosios atrankos metodu atrinkti asmenys, savanoriškai sutikę užpildyti „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyną. Kaip ir vairuotojus, visus tiriamuosius suskirstėme į tris grupes: a) 18–25 metų; b) 26–49 metų; c) 50 metų ir vyresnius.

10.2. Įvertinimo būdai

10.2.1. Teismo posėdžių stebėjimo metodika

Teismo posėdžių metu stebėjome vadinamąsias kriterines situacijas, leidžiančias nustatyti, atitinka ar neatitinka bylos nagrinėjimas procedūrinio teisingumo reikalavimus. Šios situacijos buvo atrinktos remiantis ginčų sprendimo teisiniu reglamentavimu (jis nustato pagrindines situacijas, su kuriomis susiduria teisėjas, jų nuoseklumą, taip pat galimą teisėjo veiksmų pasirinkimo laisvę). Mūsų standartizuoto stebėjimo metodikos pagrindą sudaro tokios skalės (Justickis ir Valickas, 2006):

1. *Informavimo skalė*. Ši skalė atspindi teisėjo siekimą informuoti kaltinamąjį ir kitus proceso dalyvius apie svarbiausius bylos nagrinėjimo momentus, jų teises, pareigas bei galimybes ginti savo interesus. Tyrimo metu buvo stebima 15 kriterinių situacijų, kai teisėjas galėjo suteikti (arba nesuteikti) proceso dalyviams atitinkamą informaciją.
2. *Aktyvaus dalyvavimo skalė*. Ji atspindi teisėjo siekimą skatinti aktyvų kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių dalyvavimą nagrinėjant bylą ir lemiant jos eigą (pvz., ar teisėjas sudaro palankias sąlygas ginčo šalims pasisakyti apie bylos nagrinėjimo procedūras). Teisėjo siekimas skatinti (arba slopinti) kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių aktyvumą buvo fiksuojamas stebint jo elgesį 13 kriterinių situacijų.
3. *Elgesio etiškumo skalė*. Ši skalė atspindi teisėjo siekimą elgtis su kaltinamuoju ir kitais proceso dalyviais pagal etikos standartus, rodant jiems pagarbą ir laikantis mandagumo taisyklių. Tyrimo metu buvo stebimos 9 kriterinės situacijos, kuriose teisėjas galėjo pasielgti pagal etikos standartus arba jų nesilaikyti.
4. *Tendencingumo skalė*. Ji atspindi teisėjo siekimą vadovautis iš anksto suformuota nuomone arba priimtu sprendimu. Teisėjo tendencingumas kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių atžvilgiu buvo fiksuojamas stebint jo elgesį 6 kriterinėse situacijose.
5. *Apeliacijos skalė*. Ši skalė atspindi teisėjo siekimą išaiškinti kaltinamajam ir kitiems proceso dalyviams būdus, kaip galima nuginčyti neteisėtus / neteisėtus jo paties veiksmus ar priimtą sprendimą. Tyrimo metu buvo stebimos 2 kriterinės situacijos, priskirtos apeliacijos skalei.

6. *Rungimosi skalė*. Ji atspindi teisėjo siekimą teikti pirmenybę rungimosi, o ne inkviziciniam bylos nagrinėjimui (pvz., ar teisėjas skatina ginčo šalis aktyviai pateikti savo nuomonę apie nusikaltimo požymių turintį įvykį). Tyrimo metu buvo stebima 14 kriterinių situacijų, kuriose teisėjas galėjo teikti pirmenybę rungimosi arba inkviziciniam bylos nagrinėjimui.
7. *Teisių supratimo kontrolės skalė*. Ši skalė atspindi teisėjo siekimą įsitikinti, kad kaltinamasis suprato savo teises jam pateikus išaiškinimą. Teisių supratimo kontrolė buvo fiksuojama stebint teisėjo elgesį 16 kriterinių situacijų.
8. *Empatijos skalė*. Ji atspindi teisėjo siekimą įsigilinti į kaltinamojo asmenybę ir jo būseną teismo nagrinėjimo metu. Tyrimo metu buvo stebimos 2 kriterinės situacijos, priskirtos empatijos skalei.

Remiantis sudaryta teismo nagrinėjimo stebėjimo programa ir protokolu (Justickis ir Valickas, 2006; žr. 1-ą priedą) buvo apmokyti septyni Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros dėstytojai, doktorantai ir studentai – būsimieji tyrėjai. Su tyrėjais nuodugniai aptarus visus svarbiausius teismo nagrinėjimo etapus, jų stebėjimo ypatumus ir fiksavimo tvarką, visi jie stebėjo du teismo posėdžius. Tai buvo bandomieji stebėjimai, jų rezultatai vėliau buvo analizuojami, aptariami ir lyginami tarpusavyje. Atlikta šių stebėjimų analizė parodė, kad 1-ojo teismo posėdžio visų septynių tyrėjų stebėjimo rezultatai sutapo 83,53 proc. atvejų, 2-ojo teismo posėdžio – 87,06 proc. atvejų. Toks didelis tyrėjų stebėjimo rezultatų sutapimas leidžia manyti, kad jie buvo pakankamai pasirengę atlikti tyrimą.

10.2.2. Nuteistųjų apklausos metodika

Siekiant nuteistiesiems padėti kuo geriau atkurti ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso ypatumus, taip pat gauti kuo detalesnę informaciją, buvo taikomas **kognityvus interviu** metodas. Kognityvus interviu – tai liudytojo apklausos metodas, kurį pasiūlė ir išplėtojo amerikiečių psichologai R. P. Fisher ir R. E. Geiselman (1992, 2010). Jų tikslas buvo sukurti tokį liudytojo apklausos metodą, kuris kuo labiau stimuliuotų jo atmintį ir leistų gauti kuo daugiau informacijos apie teisiniu požiūriu svarbius faktus. Kognityvus interviu yra grindžiamas atminties funkcionavimo dėsniniais. Atsižvelgiant į informacijos kodavimo principus galima pasakyti, kad atkūrimo efektyvumas priklauso nuo to, kiek atkūrimo sąlygos yra panašios į originalias įvykio suvokimo ir atminties pėdsako sudarymo sąlygas. Kitaip tariant, juo atkūrimo aplinkybės panašesnės į tikrąsias įvykio sąlygas, tuo didesnė tikimybė, kad žmogus galės papasakoti daugiau atkuriamo įvykio detalių ir padarys mažiau klaidų. Tačiau norint pasiekti gerų atkūrimo rezultatų, visiškai nebūtina atlikti interviu įvykio vietoje, pakanka paprašyti įvykio liudytojo arba dalyvio, kad jis išsivaizduotų visas įvykio aplinkybes ir patirtus emocinius išgyvenimus.

Kadangi atminties pėdsakas susideda iš daugelio komponentų arba įvairių įvykio požymių, konkrečiu momentu žmogus gali atsiminti vienus, bet neprisiminti kitų. Kai jis negali prisiminti visos informacijos apie vieną ar kitą įvykį, gali būti naudingi atskiri, atrodytų, su įvykiu nesusiję faktai (dėl asociacinių tinklų jie gali suaktyvinti ir padėti įsisąmoninti pamirštas įvykio detales). Kognityvaus interviu tikslas ir yra padėti žmogui aktyvinti įvairius atminties „sluoksnius“, t. y. padėti jam prisiminti svarbius faktus arba įvykio aplinkybes. Kartu reikia pabrėžti, kad kognityvus interviu gali būti veiksmingai taikomas dirbant ne su visais, o tik su *bendradarbiaujančiais* pašnekovais arba liudytojais.

Skiriami keturi pagrindiniai būdai, padedantys atkurti svarbią informaciją (Fisher and Geiselman, 1992):

1. *Įvykio konteksto atkūrimas*. Atkuriant įvykio kontekstą žmogui siūloma laisvo pokalbio metu papasakoti įvairias su įvykiu susijusias aplinkybes (taip siekiama „sugrąžinti“ jį į buvusią situaciją). Be to, labai svarbu, kad žmogus prisimintų ne tik savo reakcijas (ką jis tuo metu darė), bet ir emocinius išgyvenimus (ką jis tuo metu jautė).
2. *Detalus įvykio apibūdinimas*. Šiuo atveju prašoma, kad žmogus papasakotų apie įvykį kuo smulkiau, „neredaguodamas“ ir neatrinkdamas savo prisiminimų, nepraleisdamas jokių smulkmenų arba, jo manymu, nereikšmingų detalių. Jeigu žmogui sunku verbaliai išreikšti savo atsiminimus (pvz., dėl žodyno trūkumų), jį galima paskatinti naudoti neverbalines išraiškos priemones. Be to, reikėtų skatinti remtis ne tik regos, klausos, bet ir kitomis sensorinėmis sistemomis (pvz., uoslės arba taktilinėmis).
3. *Įvykio atkūrimas skirtingu nuoseklumu*. Paprastai žmogus pasakoja apie įvykį nuo pradžios (arba nuo tos akimirkos, kai pamatė, kad kažkas vyksta), laikydamasis originalaus nuoseklumo (kaip viskas vyko iš tikrųjų). Tačiau kai kurie žmonės gali atsiminti daugiau informacijos tada, kai atkuria įvykius atvirkščiu nuoseklumu (pvz., nuo įvykio pabaigos nuosekliai grįžtant į pradžią). Be to, žmogų pirmiausia galima paprašyti apibūdinti tą įvykio momentą, kuris padarė jam didžiausią įspūdį. Vėliau šis momentas laikomas tam tikru atskaitos tašku ir prašoma pasakoti, kas įvyko prieš tai ir po to.
4. *Pasakojimo perspektyvos keitimas*. Šiuo atveju prašoma, kad žmogus apibūdintų įvykį iš kito, mačiusiojo tą įvykį, pozicijų. Jeigu įvykį matė keletas žmonių, galima paprašyti jį apibūdinti iš kiekvieno jų pozicijų (pvz., kaip viską matė auka, nusikaltėlis, atsitiktinis praeivis ir pan.).

Visa apklausos procedūra taikant kognityvų interviu skirstoma į penkis etapus (Fisher and Geiselman, 1992):

1. *Interviu prielaidų sukūrimas*. Pirmuoju etapu būtina sudaryti palankias pokalbio (apklausos) sąlygas, kurios leistų gauti tyrėją dominančią informaciją. Siekdamas šio tikslo tyrėjas pirmiausia turi užmegzti su pašnekovu psicholo-

ginį kontaktą, pašalinti atsiradusius bendravimo barjerus ir užtikrinti jam bent minimalų saugumą.

2. *Laisvasis pasakojimas*. Šiame etape žmogaus prašoma papasakoti apie įvykį (laisva forma, tai, ką atsimena). Laisvo pasakojimo metu nerekomenduojama pertraukti pašnekovo, užduoti jam tikslinančių / detalizuojančių klausimų ar skubėti nutraukti atsiradusią pauzę. Tačiau kartu tyrėjas turi pasižymėti svarbiausias pasakojimo vietas arba momentus, kad vėliau juos galėtų patikslinti ir išsiaiškinti trūkstamas detales.
3. *Paslėptos informacijos paieška*. Žmogui iš pradžių primenama, kad nepaprastai svarbu sutelkti dėmesį į tam tikrą atminties vaizdinį ir atkurti įvykio kontekstą. Šios stadijos metu tyrėjas užduoda atvirus klausimus, primena apklausiamajam, kad jis pasakodamas nepraleistų jokių detalių, tačiau nepertraukia jo atsakymų į užduotus klausimus. Aiškindamasis kokią nors konkrečią įvykio detalę tyrėjas turėtų paprašyti apklausiamojo: a) kuo aiškiau mintyse atkurti tos detalės vaizdinį; b) kuo smulkiau ją apibūdinti. Konkrečios įvykio detalės vaizdinio formavimas ir šio vaizdinio apibūdinimas turi būti *atskirti* pakankamu laiko tarpu, kad apklausiamasis iš pradžių galėtų susikurti kuo aiškesnį vaizdinį ir tik tada pasistengtų jį kuo išsamiau apibūdinti.
4. *Apžvalginis – analitinis interviu etapas*. Šiame etape tyrėjas kartu su apklausiamuoju analizuoja atskleistą informaciją. Tyrėjas savais žodžiais atpasakoja tai, kas buvo užfiksuota ankstesnių interviu etapų metu. Taip patikrinama, ar tyrėjas tiksliai užfiksavo visą pateiktą informaciją, be to, apklausiamajam sudaroma dar viena galimybė prisiminti naujas, iki šiol neatskleistas detales.
5. *Interviu baigimas*. Baigdamas interviu tyrėjas surenka anketinius pašnekovo duomenis, paklausia, ar jis nenorėtų dar ko nors pridurti, taip pat pasiūlo atnaujinti pokalbį, jeigu jis prisimins naujų faktų.

Ruošdami nuteistųjų apklausos metodiką rėmėmės jau sudaryta nuteistųjų apklausos programa, kurioje buvo išskirti procedūrinio teisingumo požiūriu svarbiausi ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo momentai, taip pat aprašytas kognityvus interviu (Justickis ir Valickas, 2006). Tačiau šią apklausos programą praplėtėme ir papildėme. Pavyzdžiui, į ją dar buvo įtraukti tokie klausimai: „Kada įtariamajam buvo išaiškintos jo teisės – ar per pirmąją apklausą, ar vėliau?“, „Kaip tardytojas išaiškino įtariamojo teises?“, „Ar tardytojas mėgino įsitikinti, kad įtariamasis suprato savo teises?“, „Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su kaltinamuoju etiškai?“, „Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas kaltinamojo interesus (jeigu jis turėjo advokatą)?“, „Ar, kaltinamojo manymu, advokatas davė jam gerų patarimų (jeigu jis turėjo advokatą)?“, „Ar kaltinamasis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu?“, „Ar, kaltinamojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?“ ir pan. (žr. 2-ą priedą). Pagal šią papildytą apklausos programą buvo parengtas ir kaltinamųjų apklausos protokolas (žr. 3-ią priedą).

Vėliau, remiantis papildyta apklausos programa, taikyti kognityvų interviu buvo išmokyti šeši Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros dėstytojai, doktorantai ir studentai – būsimieji tyrėjai. Prieš pradėdant tyrimą, visi tyrėjai buvo supažindinti su būsimos apklausos sąlygomis, aptartos tipiškos problemos, kurių gali kilti vykdant apklausą laisvės atėmimo sąlygomis, psichologinio kontakto su kaliniais užmezgimo ypatumai ir pan. Tiriamųjų apklausa buvo atliekama individualiai, vidutinė vienos apklausos trukmė – 1,5 val. (iš viso taikant kognityvų interviu buvo apklausti 73 nuteisti vyrai).

Kaip minėta, kognityvus interviu gali būti veiksmingai taikomas dirbant tik su *bendradarbiaujančiais* pašnekovais. Mūsų tyrime tokie pašnekovai, davę „parodymus“ apie ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo ypatumus, buvo nuteistieji, kurie laisvės atėmimo vietoje atliko teismo paskirtą bausmę. Kadangi buvo apklausiami tik savanoriškai tyrime sutikę dalyvauti nuteistieji, buvo užtikrinamas jų anonimiškumas, be to, tiriamieji turėjo papasakoti ne apie savo padarytus nusikaltimus, o apie pareigūnų elgesio ypatumus, buvo tikimasi jų bendradarbiavimo (galima sakyti, kad šie lūkesčiai visiškai pasitvirtino).

10.2.3. Nusikaltimo aukų apklausos metodika

Siekiant įvertinti nusikaltimo aukų suvoktą procedūrinį teisingumą ir kitus susidūrimo su teisėsaugos sistema aspektus, buvo sukurta atitinkama apklausos programa. Nusikaltimo aukų apklausa susideda iš dviejų pagrindinių dalių: siekiama išsiaiškinti, kaip su nukentėjusiuoju buvo elgiama ikiteisminio tyrimo metu (a) ir kaip – teismo proceso metu (b). Iš pradžių nukentėjusiojo prašoma kuo detaliau papasakoti apie nusikalstamą įvykį ir parodymų davimą ikiteisminio tyrimo metu. Remiantis atkurtu įvykiu turi būti įvertinti tokie svarbiausi momentai: 1) ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo tikslą ir teisinį pagrindą; 2) ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymų davimo tvarka (parodymo atpažinti tvarka); 3) ar nukentėjusiojo buvo pasiteirauta, ar jis turi klausimų, prašymų arba pasiūlymų; 4) ar nukentėjusysis turėjo kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (kaip į juos reagavo ikiteisminio tyrimo pareigūnas); 5) ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos jo teisės ir pareigos, kurias jis turi parodymų davimo metu ir po jo (pvz., teisė susipažinti su parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus ir pataisas; teisė prašyti taikyti anonimiškumą; pareiga duoti parodymus, atsakomybė už melagingų parodymų davimą ir pan.); 6) ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis adekvačiai suprato savo teises ir pareigas; 7) ar nukentėjusysis pasinaudojo savo teise apskusti parodymų davimo (parodymo atpažinti) atlikimo procedūrą; 8) ar buvo tokių situacijų, kai nukentėjusysis elgėsi ne taip, kaip to norėjo ikiteisminio tyrimo pareigūnas (kaip tada elgėsi pareigūnas); 9) ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą;

10) ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas dėl padaryto nusikaltimo; 11) ar ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesys buvo etiškas; 12) ar, nukentėjusiojo manymu, jį apklausę ikiteisminio tyrimo pareigūnai su juo elgėsi teisingai; 13) kokius emocinius išgyvenimus patyrė nukentėjusysis, kai buvo atliekama parodymų davimo procedūra, ir pan.

Paskui nukentėjusiojo buvo prašoma kuo daugiau papasakoti apie teismo procesą (jeigu buvo ne vienas teismo posėdis, nukentėjusiojo prašoma pasirinkti tą, kurį jis geriausiai atsimena). Remiantis atkurtu įvykiu turi būti įvertinti šie svarbiausi momentai: 1) ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus (ar jo prašymai buvo išklausti, ar teisėjas į juos atsižvelgė); 2) ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir argumentus (ar jo nuomonė buvo išklaudyta, ar teisėjas į ją atsižvelgė); 3) ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai; 4) ar nukentėjusysis galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui; 5) ar teisėjas išaiškino nukentėjusiajam pagrindines jo teises (pvz., teisę pareikšti nušalinimus; teisę apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus; teisę pasakyti baigiamąją kalbą ir pan.); 6) ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis adekvačiai suprato savo teises; 7) ar teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą; 8) ar teisėjas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą, teismo proceso metu elgėsi nešališkai, ar apklausdamas nukentėjusįjį parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę; 9) ar, nukentėjusiojo manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su juo teisingai; 10) ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio jo bylai, elgėsi etiškai ir siekė teisingumo; 11) ar advokatas išklauė nukentėjusįjį, davė jam gerų patarimų, įdėjo daug pastangų, siekdamas jį apginti, elgėsi etiškai ir siekė teisingumo (jeigu jis turėjo advokatą); 12) ar nukentėjusysis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu; 13) kokios bausmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusysis; 14) ar, nukentėjusiojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas, ir pan. (žr. 4-ą priedą). Pagal šią apklausos programą buvo parengtas nusikaltimo aukų apklausos protokolai (žr. 5-ą priedą) ir klausimynas (žr. 6-ą priedą).

Norėdami nusikaltimų aukoms padėti kuo geriau atkurti ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso ypatumus, taip pat gauti kuo išsamesnę informaciją, jas apklausdami taikėme *kognityvaus interviu* metodą (remiantis parengta apklausos programa, taikyti kognityvų interviu buvo išmokyti šeši Vilniaus universiteto Bendrosios psichologijos katedros dėstytojai, doktorantai ir studentai – būsimieji tyrėjai). Tiriamųjų apklausa buvo atliekama individualiai (vidutinė vienos apklausos trukmė – 1,5 val.) arba raštu (šiuo atveju nukentėjusieji pildė klausimyną). Iš viso buvo apklausta 70 nukentėjusiųjų. Interviu ir apklausos raštu duomenys buvo analizuojami kartu, nes, palyginę abiem būdais gautų duomenų skirstinius (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus), statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatėme.

10.2.4. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimynas

Siekiant įvertinti vairuotojų požiūrį į policijos pareigūnus, buvo sukurtas „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimynas. Jis buvo kuriamas remiantis suvokto procedūrinio teisingumo teoriniais modeliais, mūsų ir kitų autorių sukaupta patirtimi. Pirminį klausimyno variantą sudarė dvi dalys. Pirmoje dalyje tiriamiesiems buvo pateikiami 44 teiginiai, preliminariai suskirstyti į penkias skales: 1) „*Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams*“ (šiai skalei priskirti 6 teiginiai, pvz., „Vairuotojas, kuris atsisako paklusti kelių eismo taisyklėms, kelia grėsmę kitiems eismo dalyviams“); 2) „*Pasitikėjimo kelių policijos pareigūnais*“ (šiai skalei priskirti 4 teiginiai, pvz., „Aš pasitikiu kelių policijos pareigūnais“); 3) „*Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo*“ (šiai skalei priskirti 11 teiginių, pvz., „Spręsdami, ar bausti vairuotojus, kelių policijos pareigūnai remiasi objektyviais faktais, o ne savo nuomone“); 4) „*Neigiamo požiūrio*“ (šiai skalei priskirti 6 teiginiai, pvz., „Kelių policijos pareigūnai piktnaudžiauja turima galia ir valdžia“); 5) „*Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių*“ (šiai skalei priskirti 17 teiginių, pvz., „Kelių policijos pareigūnas, sustabdęs vairuotoją, turėtų išsiaiškinti visas kelių eismo taisyklių pažeidimo detales ir aplinkybes“). Antra klausimyno dalis buvo skirta išsiaiškinti demografiniams duomenims ir tiriamųjų sukauptai patirčiai (bendraujant su kelių policijos pareigūnais).

Paruošiamasis tyrimo etapas. Šiame etape 120 tiriamųjų buvo pateiktas pirminis „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno variantas. Instrukcija buvo tokia: „Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedra atlieka tyrimą, kuriuo siekiama išsiaiškinti vairuotojų požiūrį į policijos pareigūnų darbą. Jūsų atsakymai mums yra labai svarbūs, kadangi jie gali atskleisti pareigūnų darbo privalumus ir trūkumus. Klausimynas yra anoniminis, todėl niekas nesužinos jūsų vardo ar pavardės. Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime. Laukiame Jūsų nuoširdžių atsakymų.“

Atidžiai perskaitykite ir įvertinkite kiekvieną teiginį pagal šią skalę: 7 – visiškai sutinku; 6 – didžiąja dalimi sutinku; 5 – sutinku iš dalies; 4 – nei sutinku, nei nesutinku; 3 – iš dalies nesutinku; 2 – didžiąja dalimi nesutinku; 1 – visiškai nesutinku. Pažymėkite pasirinktą vertinimą apibraudami Jums tinkamą skaičių.“

Rezultatai. Apklausę vairuotojus atlikome gautų duomenų tiriamąją faktorių analizę, taikėme principinių ašių metodą su *varimax* sukiniu. Kad duomenys pakenčiamai tinka faktorių analizei, rodo gautas Kaizerio, Mejerio ir Olkino rodiklis – 0,652, ir Bartleto sferiškumo kriterijus ($\chi^2 = 2\,563,791$, $p < 0,001$) (Čekanavičius ir Murauskas, 2002). Atlikus faktorių analizę, buvo išskirta 14 faktorių, kurių tikrinė reikšmė didesnė už vienetą. Jie paaiškina 74,24 proc. duomenų išsibarstymo (žr. 7-o priedo 1-ą lentelę). Klausimyno teiginių faktorinės apkrovos pateikiamos 7-o priedo 2-oje lentelėje.

Tolesnei analizei pasirinkome pirmuosius septynis faktorius, kurie paaiškina daugiau negu pusę (53,08 proc.) duomenų išsibarstymo. Analizuojant klausimyno

teiginius buvo atsižvelgiama į šiuos svarbiausius momentus: 1) su kokia faktorine apkrova jie patenka į kiekvieną faktorių (tam tikrą teiginį konkrečiam faktoriui priskyrimui tada, kai jo faktorinė apkrova tame faktoriuje buvo didžiausia ir viršijo 0,4 ribą); 2) ar konkrečiam faktoriui priskirti teiginiai yra susiję pagal prasnę; 3) kiek teiginių sudaro konkretų faktorių (buvo paliekami tik tie faktoriai, kuriuos sudarė trys ir daugiau teiginių). Pašalinus kai kuriuos teiginius, vėl buvo atliekama faktorių analizė. Galiausiai, po kruopščios atrankos, remiantis statistiniais ir prasminiais kriterijais, pirmoje klausimyno dalyje buvo palikti 35 teiginiai, kuriuos suskirstėme į keturias skales (antros klausimyno dalies nekeitėme).

Pagrindinis tyrimo etapas. Šiame etape 361 tiriamajam buvo pateiktas pakoreguotas „*Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus*“ klausimyno variantas, kurį sudarė dvi dalys. Pirmoje dalyje tiriamiesiems buvo pateikiami 35 teiginiai, suskirstyti į keturias skales: 1) „Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“ (6 teiginiai); 2) „Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ (13 teiginių); 3) „Neigiamo požiūrio“ (5 teiginiai); 4) „Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių“ (11 teiginių). Antra klausimyno dalis buvo skirta surinkti demografiniams duomenims – tiriamųjų prašėme nurodyti savo amžių, lytį, išsilavinimą, specialybę ir šeiminių padėtį. Galiausiai, keletas klausimų buvo skirta surinkti informacijai apie tiriamųjų patirtį, susijusią su vairavimu ir kelių policijos pareigūnų elgesiu. Tiriamųjų prašėme nurodyti realų vairavimo stažą (kiek metų jie važinėjo po to, kai gavo vairuotojo teises), ar jie buvo sustabdyti kelių policijos pareigūnų, ar jiems yra tekę gauti išpėjimą, baudą arba prarasti vairuotojo teises, duoti kyšį, taip pat vairuoti apsvaigus nuo alkoholinių gėrimų. Paskutiniu klausimu buvo siekiama įvertinti, kas svarbiau tiriamajam susidūrus su kelių policijos pareigūnu – policininko elgesys, priimtas sprendimas ar tiek elgesys, tiek priimtas sprendimas yra vienodai svarbūs (žr. 8-ą priedą). Instrukcija buvo tokia pati, kaip ir paruošiamajame tyrimo etape.

Rezultatai. Apklausę vairuotojus visų pirma atlikome gautų duomenų tiriamąją faktorių analizę, taikėme principinių ašių metodą su *varimax* sukiniu, nustatėme keturių faktorių sprendimą. Kad duomenys gerai tinka faktorių analizei, rodo gautas Kaizerio, Mejerio ir Olkino rodiklis – 0,831, ir Bartleto sferiškumo kriterijus ($\chi^2 = 6\,476,757$, $p < 0,001$) (Čekanavičius ir Murauskas, 2002). Išskirti 4 faktoriai paaiškina 48,235 proc. duomenų išsibarstymo (žr. 2-ą lentelę). Klausimyno teiginių faktorinės apkrovos pateikiamos 3-ioje lentelėje.

2 lentelė. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno duomenų faktorių analizės rezultatai (pagrindinis tyrimo etapas, n = 361)

Faktorius	Tikrinė reikšmė	Dispersija (proc.)	Suminė dispersija (proc.)
1	7,719	22,054	22,054
2	4,837	13,819	35,873
3	2,492	7,120	42,993
4	1,835	5,242	48,235

3 lentelė. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno teiginių faktorinės apkrovos (pagrindinis tyrimo etapas, n = 361)

Teiginys	1-as faktorius („Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ skalė)	2-as faktorius („Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių“ skalė)	3-ias faktorius („Neigiamo požiūrio“ skalė)	4-as faktorius („Išipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“ skalė)
1				0,679
2				0,657
3				0,617
4				0,387
5				0,603
6				0,594
7	0,607			
8	0,764			
9	0,747			
10	0,752			
11	0,714			
12	0,745			
13	0,660			
14	0,692			
15	0,769			
16	0,612			
17	0,631			
18	0,769			
19	0,740			
20			0,524	
21			0,552	
22			0,746	
23			0,794	
24			0,725	
25		0,376		
26		0,544		
27		0,580		
28		0,654		
29		0,658		
30		0,762		
31		0,725		
32		0,370		
33		0,544		
34		0,625		
35		0,606		

Kaip matome, pirmajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,607 iki 0,769 (ši faktorių pavadinome „Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo“). Antrajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,370 iki 0,762; nors 25-o ir 32-o teiginio faktorinės apkrovos nepasiekia 0,4 ribos, juos palikome todėl, kad jie pagal prasmę susiję su kitais šio faktoriaus teiginiais, be to, jų apkrovos nedaug nutolusios nuo 0,4 (antrąjį faktorių pavadinome „Kelių policijos pareigūnų būsimos elgesio lūkesčių“). Trečiajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,524 iki 0,794 (ši faktorių pavadinome „Neigiamo požiūrio“), o ketvirtajam – nuo 0,387 iki 0,679 (ši faktorių pavadinome „Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“). 4-as paskutiniam faktoriui priskirtas teiginys buvo paliktas todėl, kad jis tiko šiam faktoriui pagal prasmę, o jo faktorinė apkrova priartėja prie 0,4 ribos.

„Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių vidiniam patikimumui nustatyti naudota Kronbacho α (žr. 4-ą lentelę).

4 lentelė. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių patikimumas

Skalė	Teiginių skaičius	Kronbacho α
Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo	13	0,923
Kelių policijos pareigūnų būsimos elgesio lūkesčių	11	0,820
Neigiamo požiūrio	5	0,781
Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams	6	0,709

Iš 4-oje lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad visų klausimyno skalių vidinis patikimumas yra didelis.

Patvirtinamoji faktorių analizė. Toliau „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno keturių faktorių struktūra (konstrukto vidinis validumas) buvo tikrinama taikant patvirtinamąją faktorių analizę (naudotas statistinis duomenų paketas „Mplus“). Gauti rezultatai pateikti 5-oje lentelėje, o modeliai – 9-o priedo 1-ame ir 2-ame pav.

5 lentelė. Klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rodikliai

	RMSEA	CFI	NFI	χ^2	df	χ^2 / df
Pradinis modelis	0,100	0,677	0,623	2 531,9	554	4,57
Pakeistas modelis (pridėtos koreliacijos tarp teiginių paklaidų)	0,072	0,832	0,766	1 566,8	542	2,89

Interpretuojant rezultatus buvo remtasi tokiomis patvirtinamosios faktorių analizės modelio tinkamumo sąlygomis: 1) bendrą modelio tinkamumą išreiškiančio

χ^2 reikšmė turi būti kuo mažesnė; 2) χ^2/df turi būti mažiau nei 3; 3) palyginamojo tinkamumo indekso (CFI) ir normuoto atitikimo indekso (NFI) reikšmės turi būti kuo arčiau 1 (didesnės kaip 0,90 reikšmės parodo gerą modelio duomenų atitikimą); 4) aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida (RMSEA) turi būti mažesnė nei 0,08.

Atliktos klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai rodo, kad RMSEA yra per didelis, CFI ir NFI reikšmės yra per mažos, o χ^2/df peržengia rekomenduojamą mažesnę nei 3 ribą. Todėl pasistengta modelį pagerinti naudojantis jo tobulinimo pasiūlymais (modifikacijos indeksais). Kad modelis atitiktų tinkamumo sąlygas, buvo pridėtos koreliacijos tarp matavimų kintamųjų paklaidų (1 ir 2 teiginių, 3 ir 4 teiginių, 7 ir 8 teiginių, 8 ir 9 teiginių, 10 ir 11 teiginių, 11 ir 12 teiginių, 14 ir 15 teiginių, 15 ir 19 teiginių, 20 ir 21 teiginių, 25 ir 26 teiginių, 27 ir 28 teiginių bei 33 ir 34 teiginių paklaidų). Pridėjus šias koreliacijas modelis pagerėjo ir yra tinkamesnis duomenims (žr. 5-ą lentelę, 9-o priedo 2-ą pav.). RMSEA reikšmė patobulinus modelį yra mažesnė nei 0,08, CFI ir NFI indeksų reikšmės taip pat padidėjo, o χ^2/df neperžengia rekomenduojamos 3 ribos. Aišku, CFI ir NFI rodiklių reikšmės galėtų būti didesnės, tačiau literatūroje galima rasti tiek griežtesnių, tiek nuosaikesnių reikalavimų, keliamų patvirtinamosios faktorių analizės rodikliams (žr. Jackson et al., 2009). Taigi patobulinto modelio patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai rodo, kad teiginiai yra parinkti pakankamai adekvačiai ir patenkinamai reprezentuoja klausimyno keturių faktorių struktūrą.

10.2.5. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimynas

Siekiant įvertinti žmonių požiūrį į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus, buvo sukurtas „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimynas. Jis buvo kuriamas remiantis suvokto procedūrinio teisingumo teoriniais modeliais, mūsų ir kitų autorių sukaupta patirtimi. Pirminį klausimyno variantą sudarė dvi dalys. Pirmoje dalyje tiriamiesiems buvo pateikiami 54 teiginiai, preliminariai suskirstyti į penkias skales: 1) „Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“ (šiai skalei priskirti 10 teiginių, pvz., „Žmonės turėtų paklusti įstatymams net tada, kai šie įstatymai prieštarauja jų nuomonei“); 2) „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais“ (šiai skalei priskirti 8 teiginiai, pvz., „Sužinoję apie padarytą nusikaltimą, žmonės visada turėtų apie tai pranešti policijai“); 3) „Teisėsaugos pareigūnų elgesio vertinimo“ (šiai skalei priskirti 20 teiginių, pvz., „Teisėjai paaiškina žmonėms, kodėl jie priima vienokius ar kitokius sprendimus“); 4) „Teisėsaugos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių“ (šiai skalei priskirti 5 teiginiai, pvz., „Jeigu ateityje jus sustabdys policijos pareigūnas arba jūs kreipsitės į jį, su jumis bus elgiamasi pagarbiai“); 5) „Neigiamo požiūrio“ (šiai skalei

priskirti 11 teiginių, pvz., „Teisėjai piktnaudžiauja turima galia ir valdžia“). Antra klausimyno dalis buvo skirta išsiaiškinti demografiniams duomenims ir tiriamųjų sukaupai patirčiai (bendraujant su teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais).

Paruošiamasis tyrimo etapas. Šiame etape 272 tiriamiesiems buvo pateiktas pirminis „*Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus*“ klausimyno variantas. Instrukcija buvo tokia: „Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedra atlieka tyrimą, kuriuo siekiama išsiaiškinti žmonių požiūrį į įstatymus, teismus, taip pat policijos pareigūnų ir teisėjų darbą. Jūsų atsakymai mums yra labai svarbūs, kadangi jie gali atskleisti pareigūnų darbo pranašumus ir trūkumus. Klausimynas yra anoniminis, todėl niekas nesužinos jūsų vardo ar pavardės. Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime. Laukiame Jūsų nuoširdžių atsakymų.“

Atidžiai perskaitykite ir įvertinkite kiekvieną teiginį pagal šią skalę: 7 – visiškai sutinku; 6 – didžiąja dalimi sutinku; 5 – sutinku iš dalies; 4 – nei sutinku, nei nesutinku; 3 – iš dalies nesutinku; 2 – didžiąja dalimi nesutinku; 1 – visiškai nesutinku. Pažymėkite pasirinktą vertinimą apibraudami Jums tinkamą skaičių.“

Rezultatai. Apklausę tiriamuosius atlikome gautų duomenų tiriamąją faktorių analizę, taikėme principinių ašių metodą su *varimax* sukiniu. Kad duomenys puikiai tinka faktorių analizei, rodo gautas Kaizerio, Mejerio ir Olkino rodiklis – 0,908, ir Bartleto sferiškumo kriterijus ($\chi^2 = 9\,914,342$, $p < 0,001$) (Čekanavičius ir Murauskas, 2002). Atlikus faktorių analizę, buvo išskirta 10 faktorių, kurių tikrinė reikšmė didesnė už vienetą. Jie paaiškina 68,50 proc. duomenų išsibarstymo (žr. 10-o priedo 1-ą lentelę). Klausimyno teiginių faktorinės apkrovos pateikiamos 10-o priedo 2-oje lentelėje.

Tolesnei analizei pasirinkome pirmuosius penkis faktorius, kurių tikrinės reikšmės didesnės už 2 ir kurie paaiškina daugiau negu pusę (56,0 proc.) duomenų išsibarstymo. Analizuojant klausimyno teiginius buvo atsižvelgiama į šiuos svarbiausius momentus: 1) kokią faktorinę apkrovą turėdami jie patenka į kiekvieną faktorių (tam tikrą teiginį konkrečiam faktoriui priskyrėme tada, kai jo faktorinė apkrova tame faktoriuje buvo didžiausia ir peržengė 0,4 ribą); 2) ar konkrečiam faktoriui priskirti teiginiai yra susiję pagal prasmę; 3) kiek teiginių sudaro konkretų faktorių (buvo paliekami tik tie faktoriai, kuriuos sudarė trys ir daugiau teiginių). Po kruopščios atrankos, remiantis statistiniais ir prasminiais kriterijais, pirmoje klausimyno dalyje buvo palikti 48 teiginiai, kuriuos suskirstėme į penkias skales (taip pat šiek tiek papildėme ir antrą klausimyno dalį).

Pagrindinis tyrimo etapas. Šiame etape 416 tiriamųjų buvo pateiktas pakoreguotas „*Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus*“ klausimyno variantas, kurį sudarė dvi dalys. Pirmoje dalyje tiriamiesiems buvo pateikiami 48 teiginiai, suskirstyti į penkias skales: 1) „Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“ (6 teiginiai); 2) „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais“ (7 teiginiai); 3) „Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ (12 teiginių);

4) „Teisėjų elgesio vertinimo“ (12 teiginių); 5) „Neigiamo požiūrio“ (11 teiginių). Antra klausimyno dalis buvo skirta surinkti demografiniams duomenims – tiriamųjų prašėme nurodyti savo amžių, lytį, išsilavinimą, specialybę, šeiminių padėtį, gyvenamąją vietą ir tikėjimą. Galiausiai, keletas klausimų buvo skirta surinkti informacijai apie tiriamųjų patirtį, susijusią su policijos pareigūnų ir teisėjų elgesiu. Tiriamųjų prašėme nurodyti, ar jiems, taip pat jų artimiesiems ir pažįstamiems teko tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnais / dalyvauti teisme; ar jiems teko išklausti kokias nors teisinės disciplinas, ar jie domisi teisinės tematikos spauda / informacija internete, taip pat teisinės tematikos televizijos / radijo laidomis (žr. 11-ą priedą). Instrukcija buvo tokia pati, kaip ir paruošiamajame tyrimo etape.

Rezultatai. Apklausę tiriamuosius visų pirma atlikome gautų duomenų tiriamąją faktorių analizę, taikėme principinių ašių metodą su *varimax* sukiniu, nustatėme penkių faktorių sprendimą. Kad duomenys puikiai tinka faktorių analizei, rodo gautas Kaizerio, Mejerio ir Olkino rodiklis – 0,931, ir Bartleto sferiškumo kriterijus ($\chi^2 = 14\ 832,369$, $p < 0,001$) (Čekanavičius ir Murauskas, 2002). Mūsų pasirinkti 5 faktoriai paaiškina 60,692 proc. duomenų išsibarstymo (žr. 6-ą lentelę). Klausimyno teiginių faktorinės apkrovos pateikiamos 7-oje lentelėje.

6 lentelė. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno duomenų faktorių analizės rezultatai (pagrindinis tyrimo etapas, n = 416)

Faktorius	Tikrinė reikšmė	Dispersija (proc.)	Suminė dispersija (proc.)
1	16,335	34,032	34,032
2	4,572	9,526	43,558
3	3,392	7,067	50,625
4	3,207	6,682	57,307
5	1,625	3,385	60,692

7 lentelė. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno teiginių faktorinės apkrovos (pagrindinis tyrimo etapas, n = 416)

Teiginys	1-as faktorius („Teisėjų elgesio vertinimo“ skalė)	2-as faktorius („Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ skalė)	3-ias faktorius („Neigiamo požiūrio“ skalė)	4-as faktorius („Įsipareigojimo ir teisėsaugos pareigūnams“ skalė)	5-as faktorius („Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis“ skalė)
1				0,799	
2				0,768	
3				0,783	
4				0,740	
5				0,739	
6				0,705	

7 lentelės tęsinys

7		0,566			
8		0,636			
9					0,635
10					0,680
11	0,621				
12	0,628				
13					0,608
14		0,751			
15		0,805			
16		0,764			
17		0,766			
18		0,692			
19		0,676			
20		0,611			
21		0,599			
22		0,694			
23		0,657			
24		0,686			
25		0,706			
26	0,761				
27	0,711				
28	0,725				
29	0,823				
30	0,770				
31	0,745				
32	0,780				
33	0,681				
34	0,788				
35	0,776				
36	0,747				
37	0,755				
38			0,730		
39			0,692		
40			0,650		
41			0,693		
42			0,592		
43			0,695		
44			0,731		
45			0,705		
46			0,635		
47			0,560		
48			0,667		

Kaip matome, pirmajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,621 iki 0,823 (ši faktorių pavadinome „Teisėjų elgesio vertinimo“). Reikia pažymėti, kad, palyginti su pirmuoju tyrimo etapu, 1-ajam faktoriui buvo priskirti dar du teiginiai – 11-as ir 12-as. Šie du teiginiai buvo priskirti 1-ajam faktoriui atsižvelgiant į tai, kad jų faktorinės apkrovos kituose faktoriuose yra daug mažesnės ir nesiekia 0,4, be to, pagal prasmę jie gali būti priskirti 1-ajam faktoriui. Antrajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,566 iki 0,805 (ši faktorių pavadinome „Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“). Palyginti su pirmuoju tyrimo etapu, 2-ajam faktoriui buvo priskirti dar du teiginiai – 7-as ir 8-as. Šie du teiginiai buvo priskirti 2-ajam faktoriui atsižvelgiant į tai, kad jų faktorinės apkrovos kituose faktoriuose yra daug mažesnės ir nesiekia 0,4 ribos, be to, pagal prasmę jie gali būti priskirti 2-ajam faktoriui. Trečiajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,560 iki 0,731 (ši faktorių pavadinome „Neigiamo požiūrio“), o ketvirtajam – nuo 0,731 iki 0,799 (ši faktorių pavadinome „Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“). Penktajam faktoriui priskirtų teiginių apkrovos svyravo nuo 0,608 iki 0,680 (šiam faktoriuje galiausiai liko tik trys teiginiai, jį pavadinome „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis“). Taigi, po pagrindinio tyrimo etapo pirmoje klausimyno dalyje buvo palikti tie patys 48 teiginiai, tik kai kurie iš jų buvo priskirti kitoms skalėms: „Teisėjų elgesio vertinimo“ (14 teiginių), „Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ (14 teiginių), „Neigiamo požiūrio“ (11 teiginių), „Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“ (6 teiginiai) ir „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis“ (3 teiginiai).

„Žmonių požiūrio į įstatymus, teismus, policijos pareigūnų ir teisėjų darbą“ klausimyno skalių vidiniam patikimumui nustatyti naudota Kronbacho α (žr. 8-ą lentelę).

8 lentelė. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių patikimumas

Skalė	Teiginių skaičius	Kronbacho α
Teisėjų elgesio vertinimo	14	0,956
Policijos pareigūnų elgesio vertinimo	14	0,931
Neigiamo požiūrio	11	0,908
Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams	6	0,874
Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis	3	0,606

Iš 8-oje lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad visų klausimyno skalių vidinis patikimumas yra didelis, išskyrus „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis“ skalę. Šiek tiek mažesni, tačiau pakankamą moksliniams tyrimams šios skalės vidinį patikimumą galėjo lemti nedidelis jai priskirtų teiginių skaičius.

Patvirtinamoji faktorių analizė. Toliau „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsau-
gos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno penkių faktorių struktūra (konstrukto vi-
dinis validumas) buvo tikrinama taikant patvirtinamąją faktorių analizę (naudotas
statistinis duomenų paketas „Mplus“). Gauti rezultatai pateikti 9-oje lentelėje, o mo-
deliai – 12-o priedo 1-ame ir 2-ame pav.

Interpretuojant rezultatus buvo remtasi tokiomis patvirtinamosios faktorių ana-
lizės modelio tinkamumo sąlygomis: 1) bendrą modelio tinkamumą rodančio χ^2
reikšmė turi būti kuo mažesnė; 2) χ^2 / df turi būti mažiau nei 3; 3) palyginamojo
tinkamumo indekso (CFI) ir normuoto atitikimo indekso (NFI) reikšmės turi būti
kuo arčiau 1 (didesnės kaip 0,90 reikšmės rodo gerą modelio duomenų atitikimą);
4) aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida (RMSEA) turi būti mažesnė
nei 0,08.

9 lentelė. Klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rodikliai

	RMSEA	CFI	NFI	χ^2	df	χ^2 / df
Pradinis modelis	0,087	0,771	0,719	4 404,9	1 070	4,12
Pakeistas modelis (pridėtos koreliacijos tarp teiginių paklaidų)	0,066	0,868	0,810	2 971,6	1 056	2,82

Atliktos klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai rodo, kad RM-
SEA yra truputį per didelis, CFI ir NFI reikšmės yra kiek per mažos, o χ^2/df peržen-
gia rekomenduojamą mažesnę nei 3 ribą. Todėl pasistengta modelį pagerinti nau-
dojantis jo tobulinimo pasiūlymais (modifikacijos indeksais). Kad modelis atitiktų
tinkamumo sąlygas, buvo pridėtos koreliacijos tarp matavimų kintamųjų paklaidų
(1 ir 2 teiginių, 5 ir 6 teiginių, 7 ir 8 teiginių, 11 ir 12 teiginių, 15 ir 16 teiginių,
20 ir 21 teiginių, 24 ir 25 teiginių, 27 ir 28 teiginių, 31 ir 32 teiginių, 36 ir 37 teiginių,
38 ir 39 teiginių, 39 ir 40 teiginių, 41 ir 43 teiginių bei 44 ir 45 teiginių paklaidų).
Pridėjus šias koreliacijas modelis pagerėjo ir yra tinkamesnis duomenims (žr. 9-ą
lentelę, 12-o priedo 2-ą pav.). RMSEA reikšmė patobulinus modelį yra mažesnė nei
0,08, padidėjo CFI ir NFI indeksų reikšmės, o χ^2/df neperžengia rekomenduojamos
3 ribos. CFI ir NFI rodiklių reikšmės galėtų būti didesnės, tačiau, kaip minėjome,
literatūroje galima rasti tiek griežtesnių, tiek nuosaikesnių reikalavimų, keliamų pa-
tvirtinamosios faktorių analizės rodikliams (žr. Jackson et al., 2009). Taigi patobu-
linto modelio patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai rodo, kad teiginiai yra
parinkti pakankamai adekvačiai ir patenkinamai reprezentuoja klausimyno penkių
faktorių struktūrą.

10.2.6. Duomenų apdorojimo būdai

Gautų empirinių duomenų apdorojimas buvo atliktas naudojant statistinio tyrimo programų paketus „SPSS 15.0“ ir „Mplus“. Analizuojant duomenis buvo taikoma koreliacinė (Pirsono ir Spirmeno koreliacijos koeficientas), tiriamoji ir patvirtinamoji faktorių analizė, tiesinė ir žingsninė logistinė regresija, naudotas χ^2 , Kruskalo ir Voliso, Mano, Vitnio ir Vilkoksono, taip pat Vilkoksono kriterijus, Kramerio V koeficientas.

11. TEISMINIO GINČŲ NAGRINĖJIMO STEBĖJIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

Iš viso buvo stebėti 57 baudžiamųjų bylų teismo posėdžiai. Kiekvieno posėdžio metu buvo stebimos išskirtos kriterinės situacijos fiksuojant, ar teisėjo elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, ar neatitinka. Galima pasakyti, kad teismo nagrinėjimo metu atsiranda nemažai vadinamųjų kriterinių situacijų, kurios leidžia nustatyti, atitinka ar neatitinka teisminis bylos nagrinėjimas procedūrinio teisingumo reikalavimus. Pavyzdžiui, tokia situacija, kai teisėjas gali pasielgti arba nepasielgti pagal etinius elgesio standartus, yra kriterinė elgesio etiškumo požiūriu. Ji leidžia nustatyti (yra kriterijus), ar teisėjas linkęs etiškai elgtis proceso dalyvio (pvz., kaltinamojo) atžvilgiu. Savo ruožtu, kriterines situacijas skirstėme į unitarines ir dauginės. Unitarinės kriterinės situacijos leidžia nustatyti teisėjo elgesio atitikimą tik vieną iš procedūrinio teisingumo reikalavimų. Dauginės kriterinės situacijos atspindi teisėjo elgesio atitikimą iš karto kelis procedūrinio teisingumo reikalavimus.

Atliekant tyrimą buvo išskirtos tokios teismo nagrinėjimo kriterinės situacijos, kurių stebėjimas leidžia nustatyti šiuos teisėjo elgesio požymius (Justickis ir Valickas, 2006):

1. *Informavimą*. Teisėjas informuoja kaltinamąjį (ir kitus proceso dalyvius) apie svarbiausius bylos nagrinėjimo momentus (INFORM).
2. *Rungimąsi*. Teisėjas skatina proceso šalis aktyviai pateikti nuomonę apie nusikaltimo požymių turintį įvykį (RUNGIM).
3. *Etiškumą*. Teisėjas elgiasi su kaltinamuoju pagal etikos standartus, rodydamas jam pagarbą (ETIKA).
4. *Empatiją*. Teisėjas įsigilina į kaltinamojo būseną teismo nagrinėjimo metu (EMPATIJA).
5. *Tendencingumą*. Teisėjas iš anksto suformuoja požiūrį į svarstomą bylą ir jo laikosi teismo nagrinėjimo metu (TENDENC).
6. *Teisių supratimo kontrolę*. Teisėjas siekia įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises po jam pateikto išaiškinimo (KONTR).
7. *Aktyvų dalyvavimą* lemiant bylos nagrinėjimo eigą. Teisėjas sudaro palankias sąlygas kaltinamajam pasisakyti apie bylos nagrinėjimo procedūras, taip pat pateikti siūlymus šiuo klausimu (AKTYV).
8. *Apeliaciją*. Teisėjas kaltinamajam išaiškina būdus, kaip šis gali nuginčyti neteisings arba neteisėtus jo veiksmus (APELIAC).

Kriterinės situacijos buvo išskiriamos tokiu nuoseklumu, kaip jos išsidėsto teismo nagrinėjimo metu (pradedant teismo posėdžio pradžia ir baigiant nuosprendžio paskelbimu). Teismo proceso metu stebėtojas turėjo stebėti ir užfiksuoti kriterinius įvykius (t. y. nustatyti, ar teisėjas pasiėlgė pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, ar kitaip).

Iš pradžių pateiksime bendrus teismo posėdžius apibūdinančius duomenis (žr. 10–11-ą lenteles).

10 lentelė. Pagrindiniai stebėtus teismo posėdžius apibūdinantys duomenys

Požymiai			
Teisėjo lytis	Vyrai – 54,4 proc.	Moterys – 45,6 proc.	
Kaltinamųjų skaičius	Vienas – 91,2 proc.	Du – 3,5 proc.	Trys ir daugiau – 5,3 proc.
Kaltinamojo (-ųjų) lytis	Vyras – 82,4 proc.	Moteris – 15,8 proc.	Abiejų lyčių – 1,8 proc.
Ar kaltinamasis turėjo gynėją	Turėjo – 82,5 proc.	Neturėjo – 17,5 proc.	
Ar buvo kaltintojas	Buvo – 100,0 proc.	Nebuvo – 0,0 proc.	
Kaltinamojo amžius	Vidurkis – 29,8 metų	Minimalus – 15 metų	Maksimalus – 63 metai

11 lentelė. Straipsniai bylų, nagrinėtų teismo posėdžio metu

Straipsnis (-iai)	Bylų skaičius	Procentai
259.1	2	3,5
182.1	1	1,75
300.1	1	1,75
22.1; 178.4	2	3,5
259.1; 259.2	2	3,5
180.1; 214.1; 189.1; 215.1	1	1,75
215.1; 214.1	1	1,75
188.2; 187.3; 178.2; 22.1	1	1,75
180.1	3	5,3
178.1	5	8,8
178.1; 178.2; 189.1; 187.2; 22.1	1	1,75
22.1; 178.2	1	1,75
284.1	1	1,75
180.1; 138.1	1	1,75
281.1	1	1,75
178.2; 187.1; 259.1	1	1,75
281.4	2	3,5
178.2	9	15,8
135.1	1	1,75

Straipsnis (-iai)	Bylų skaičius	Procentai
24.1; 184.1; 178.2	1	1,75
300.2; 223.1	1	1,75
182.2	2	3,5
178.1; 178.4	1	1,75
260.1	1	1,75
138.1	2	3,5
178.1; 178.3	1	1,75
164	1	1,75
187.3; 178.2; 22.1	2	3,5
182.1; 214.1; 215.1	1	1,75
178.2; 187.3	1	1,75
302.2; 301.1; 182.1	1	1,75
260.1; 259.1	1	1,75
183.1	1	1,75
259.2; 213.1	1	1,75
300.1; 178.1	1	1,75
260.2	1	1,75
Iš viso	57	100,0

Visais atvejais teisminis bylų nagrinėjimas buvo stebimas nuo pradžios iki pabaigos (nuosprendžio paskelbimo). Teismo nagrinėjimo stebėjimo duomenų statistinį apdorojimą sudarė dvi dalys. Pirmoji – kriterinių situacijų apibūdinimas. Jos metu buvo atskirai apibūdinama kiekviena kriterinė situacija, nagrinėjama, kiek toje situacijoje teisėjo elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, taip pat lyginami 2004 ir 2011 metų duomenys (2004 m. taikydami tą pačią metodiką stebėjome 103 baudžiamųjų bylų teismo posėdžius, žr. Justickis ir Valickas, 2006). Antroji dalis – teisėjų elgesio apibūdinimas naudojant integruotas procedūrinio teisingumo skales. Šiuo atveju buvo sudaryti apibendrinti elgesio indeksai ir juos naudojant apibūdintas teisėjo elgesys kiekvieno stebėto posėdžio metu.

11.1. Pagrindinės kriterinės situacijos teismo nagrinėjimo metu

11.1.1. Teismo posėdžio pradžia

Šioje posėdžio dalyje stebimos kriterinės situacijos buvo susijusios su tuo, ar teismo posėdis prasidėjo laiku, ar teisėjas elgėsi mandagiai / nemandagiai (teisėjo rodoma pagarba ir mandagumas yra vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių ginčo šalių įsitikinimą, kad ginčas buvo sprendžiamas teisingai). Kitų autorių duomenys taip pat rodo, kad teismo posėdžių vėlavimas (rodantis teismo pagarbos trūkumą

bylininkams ir jų šeimos nariams, kurie ateina į teismo posėdžius laiku) gali turėti įtakos bylininkų vertinimams (Greene et al., 2010).

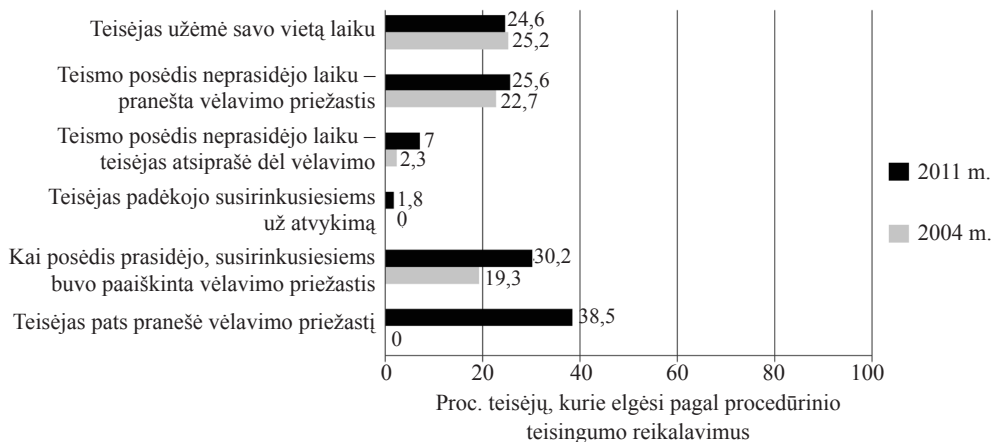
Pagal sudarytą stebėjimo programą tyrėjai fiksavo akivaizdų teismo posėdžio pradžios vėlavimą (5 minutės ir daugiau). Tokiais atvejais buvo fiksuojamos atitinkamos kriterinės situacijos ir teisėjo elgesio ypatumai (žr. 12-ą ir 13-ą lenteles).

12 lentelė. Teismo posėdžio pradžioje stebėtos kriterinės situacijos

Ar teisėjas užėmė savo vietą tiksliai laiku (± 1–2 min.)
Užėmė (ETIKA – +1)
NEUŽĖMĖ (ETIKA – –1)
Teismo posėdis akivaizdžiai vėluoja (5 min. ir daugiau), bet susirinkusiesiems nebuvo pranešta nei vėlavimo priežastis, nei kiek dar teks laukti
NEBUVO PRANEŠTA (ETIKA – –1)
BUVO PRANEŠTA (ETIKA – +1)
Jeigu posėdis akivaizdžiai vėlavo, ar buvo atsiprašyta susirinkusiųjų?
NEBUVO ATSIPRAŠYTA (ETIKA – –1)
BUVO ATSIPRAŠYTA (ETIKA – +1)
Ar buvo padėkota susirinkusiesiems, kad jie atvyko (atvyko laiku)?
NEBUVO PADĖKOTA (ETIKA – –1)
BUVO PADĖKOTA (ETIKA – +1)
Ar buvo paaiškinta teismo posėdžio pradžios vėlavimo priežastis?
NEBUVO PAAIŠKINTA (ETIKA – –1)
BUVO PAAIŠKINTA (ETIKA – +1)
Teisėjas pats pranešė susirinkusiesiems vėlavimo priežastį (ar liepė tai padaryti sekretorei)
LIEPĖ TAI PADARYTI SEKRETOREI (ETIKA – –1)
PATS PRANEŠĖ (ETIKA – +1)

13 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai vėluojant teismo posėdžiu

Nr.	Teisėjų elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas užėmė savo vietą laiku	24,6	Etika
2	Teismo posėdis buvo pranešta vėlavimo priežastis	25,6	Etika
3	neprasidėjo laiku teisėjas atsiprašė dėl posėdžio pradžios vėlavimo	7,0	Etika
4	Teisėjas padėkojo susirinkusiesiems už atvykimą	1,8	Etika
5	Posėdžiui prasidėjus, susirinkusiesiems buvo paaiškinta vėlavimo priežastis	30,2	Etika
6	Teisėjas pats pranešė vėlavimo priežastį (o ne liepė tai padaryti sekretorei)	38,5	Etika

1 pav. Teisėjų elgesio ypatumai vėluojant teismo posėdžiui: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai vėluojant teismo posėdžiui pateikti 1 pav.

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai teismo posėdžio pradžioje (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 14-ą lentelę).

14 lentelė. 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumų teismo posėdžio pradžioje palyginimas

Teisėjų elgesys		Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Teisėjas užėmė savo vietą laiku		2004 m.	80,31	8 271,50	2 915,50	0,924
		2011 m.	80,85	4 608,50		
Teismo posėdis neprasisėdėjo laiku	buvo pranešta vėlavimo priežastis	2004 m.	72,50	7 467,0	2 111,0	0,587
		2011 m.	75,91	3 264,0		
	teisėjas atsiprašė dėl posėdžio pradžios vėlavimo	2004 m.	71,67	7 382,0	2 026,0	0,176
		2011 m.	77,88	3 349,0		
Teisėjas padėkojo susirinkusiesiems už atvykimą		2004 m.	81,0	8 343,0	2 884,0	0,179
		2011 m.	79,60	4 537,0		
Prasidėjus posėdžiui, susirinkusiesiems buvo paaiškinta vėlavimo priežastis		2004 m.	68,35	6 014,5	1 685,5	0,164
		2011 m.	61,20	2 631,5		
Teisėjas pats pranešė vėlavimo priežastį (o ne liepė tai padaryti sekretorei)		2004 m.	48,0	3 696,0	308,0	0,001*
		2011 m.	30,69	399,0		

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

Kaip rodo pateikti duomenys, 2011 metais, palyginti su 2004, teisėjai reikšmingai dažniau ($p < 0,001$) patys pranešė apie teismo posėdžio vėlavimo priežastį susirinkusiesiems, o ne liepė tai padaryti sekretorei. Be to, 2011 metais, palyginti su 2004, susirinkusiesiems buvo dažniau paaiškinama posėdžio vėlavimo priežastis (atitinkamai 30,2 ir 19,3 proc. atvejų), taip pat, teismo posėdžiui neprasidėjus laiku, teisėjas dažniau dėl to atsiprašydavo (atitinkamai 7 ir 2,3 proc. atvejų, žr. 1-ą pav.), nors statistiškai reikšmingo šių rezultatų skirtumo nenustatyta.

11.1.2. Atidedamas bylos nagrinėjimas

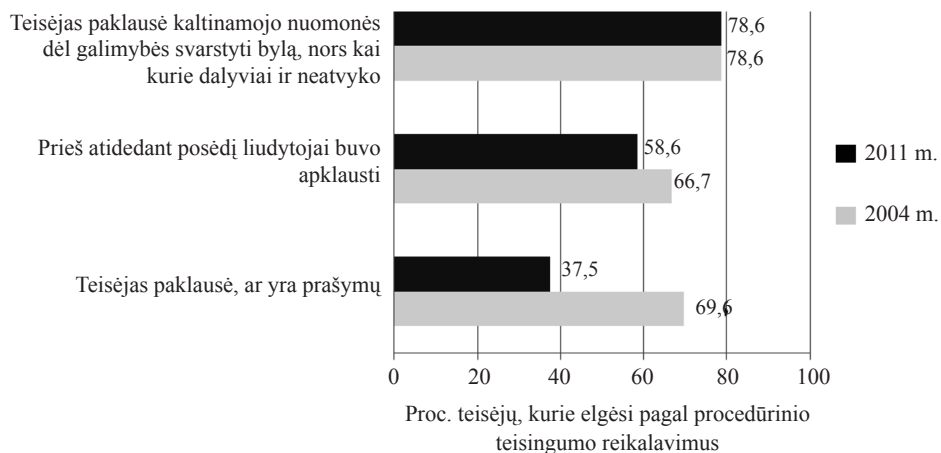
Neatvykus kai kuriems proceso dalyviams, sprendžiamas klausimas dėl galimybės nagrinėti bylą be jų. Šioje stadijoje buvo stebimos trys kriterinės situacijos (žr. 15-ą ir 16-ą lenteles).

15 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos nagrinėjant bylos atidėjimą**

Ar sprendžiamas klausimą dėl bylos atidėjimo neatvykus kuriam nors iš proceso dalyvių teisėjas paklausė kaltinamojo nuomonės dėl galimybės toliau nagrinėti bylą?
PAKLAUSĖ (AKTYV – +1)
NEPAKLAUSĖ (AKTYV – –1)
Kaip pasielgta su iškviestais liudytojais – ar jie apklausti (siekiant išvengti būtinumo jiems pakartotinai atvykti)?
BUVO APKLAUSTI (ETIKA – +1)
NEBUVO APKLAUSTI (ETIKA – –1)
Ar prieš atidedamas bylos nagrinėjimą teisėjas paklausė, ar kaltinamasis ir kiti proceso dalyviai turi prašymų?
PAKLAUSĖ (AKTYV – +1)
NEPAKLAUSĖ (AKTYV – –1)

16 lentelė. **Teisėjų elgesio ypatumai atidedant bylos nagrinėjimą**

Nr.	Teisėjų elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas paklausė kaltinamojo nuomonės dėl galimybės svarstyti bylą, nors kai kurie dalyviai ir neatvyko	78,6	Aktyv
2	Prieš atidedant posėdį liudytojais buvo apklausti	58,6	Etika
3	Teisėjas paklausė, ar yra prašymų	37,5	Aktyv

2 pav. Teisėjų elgesio ypatumai atidedant bylos nagrinėjimą: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai atidedant bylos nagrinėjimą pateikti 2-ame pav.

Palyginę, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai atidedant bylos nagrinėjimą, aptikome tik vieną statistiškai reikšmingą skirtumą, susijusį su teisėjo proceso dalyviams užduotu klausimu, ar jie turi prašymų (Mano ir Vitnio $U = 125,000$, $p < 0,05$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Pasirodo, 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai rečiau paklauskavo, ar kaltinamasis ir kiti proceso dalyviai turi prašymų (žr. 2-ą pav.).

11.1.3. Posėdis prasidėjo. Liudytojų pašalinimas iš teismo salės

Šiuo atveju kriterinės situacijos stebimos tada, kai teismo nagrinėjimo metu liudytojai buvo pašalinti iš teismo salės (žr. 17-ą ir 18-ą lenteles).

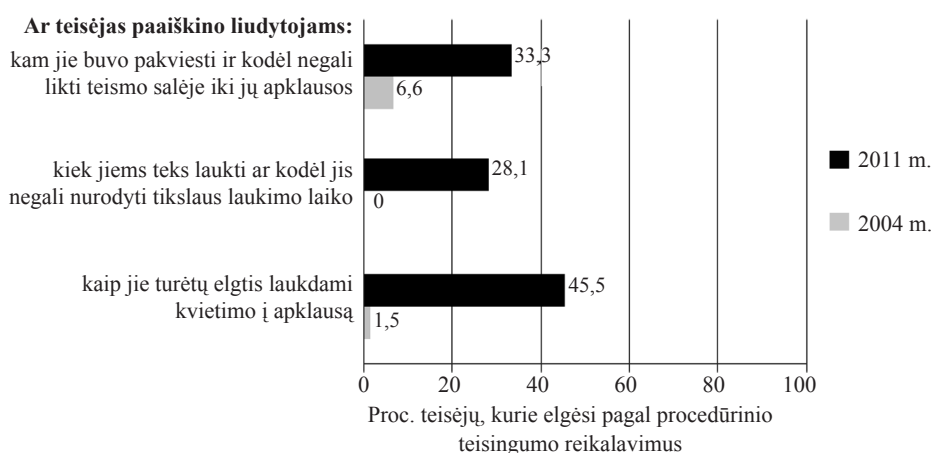
17 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos liudytojus pašalinant iš teismo salės

Ar liudytojams buvo paaiškinta, kam jie iškviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos?
BUVO PAAIŠKINTA – (ETIKA – +1)
NEBUVO PAAIŠKINTA (ETIKA – –1)
Ar liudytojams buvo paaiškinta, kiek jiems teks laukti, ar buvo nurodomos priežastys, dėl kurių sunku tiksliai tai pasakyti?
BUVO PAAIŠKINTA (ETIKA – +1)
NEBUVO PAAIŠKINTA (ETIKA – –1)
Ar teisėjas paaiškino liudytojams, kaip jie turėtų elgtis, ką gali ir ko neturėtų daryti?
NEPAAIŠKINO (INFORM – –1)
PAAIŠKINO (INFORM – +1)

18 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai pašalinant liudytojus iš teismo salės

Nr.	Teisėjų elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas paaiškino liudytojams, kam jie buvo pakviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos	33,3	Etika
2	Teisėjas paaiškino liudytojams, kiek jiems teks laukti ar kodėl jis negali nurodyti tikslaus laiko, kiek jiems teks laukti	28,1	Etika
3	Teisėjas paaiškino liudytojams, kaip jie turėtų elgtis laukdami kvietimo į apklausą	45,5	Inform

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai pašalinant liudytojus iš teismo salės pateikti 3-iaame pav.

3 pav. Teisėjų elgesio ypatumai pašalinant liudytojus iš teismo salės: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai pašalinant liudytojus iš teismo salės (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 19-ą lentelę).

Atliktas palyginimas atskleidė, kad 2011 metais, palyginti su 2004, teisėjų elgesys visose trijose kriterinėse situacijose labai pagerėjo, t. y. 2011 metais teisėjai reikšmingai dažniau paaiškino liudytojams: a) kam jie buvo pakviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos; b) kiek jiems teks laukti ar kodėl negalima nurodyti tikslaus laukimo laiko; c) kaip jie turėtų elgtis laukdami kvietimo į apklausą (visais atvejais $p < 0,001$). Kita vertus, nors 2011 metų tyrimo duomenys ir rodo tei-

19 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais nustatytų teisėjų elgesio ypatumų pašalinant liudytojus iš teismo salės skirtumai

Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Teisėjas paaiškino liudytojams, kam jie buvo pakviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos	2004 m. 2011 m.	50,02 37,83	3 051,00 1 135,00	670,00	0,001*
Teisėjas paaiškino liudytojams, kiek jiems teks laukti ar kodėl jis negali nurodyti tikslaus laukimo laiko	2004 m. 2011 m.	52,50 39,14	3 307,50 1 252,50	724,500	0,001*
Teisėjas paaiškino liudytojams, kaip jie turėtų elgtis laukdami kvietimo į apklausą	2004 m. 2011 m.	56,75 35,23	3 688,50 1 162,50	601,500	0,001*

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

sėjų elgesio pagerėjimą teikiant liudytojams informaciją dėl jų pakvietimo ir apklausos, reikia atkreipti dėmesį, kad tik šiek tiek daugiau kaip trečdalis teisėjų elgesys atitiko šiose kriterinėse situacijose keliamus procedūrinio teisingumo reikalavimus. Teismo posėdžių stebėjimo rezultatai parodė, kad buvo net ir tokių situacijų, kai liudytojui pasiteiravus, kiek reikės laukti už durų, teisėjas jam nieko detalčiau nepaaiškino (pvz., atsakydavo „kai reiks – pakviesime“). Pasitaikydavo ir taip, kad liudytojus pašalinus iš teismo salės teisėjas nusprendė sutrumpinti įrodymų tyrimą ir bylą nagrinėti neapklausiant liudytojų, o jie už durų laukdavo iki teismo posėdžio pabaigos ir tik tada sužinodavo, kad jų parodymai yra nereikalingi.

11.1.4. Pirmasis kontaktas su kaltinamuoju

Iš pradžių teisėjas paprastai nustato kaltinamojo asmenybę – jo pavardę, amžių ir kitus duomenis, taip pat paklausia, ar jam yra įteiktas kaltinamosios išvados nuorašas ir kiti panašūs dokumentai. Pirmasis teisėjo kontaktas su kaltinamuoju gali būti pabrėžtinai oficialus ir formalus (pvz., teisėjas nekreipia į jį dėmesio, kol to nereikia proceso požiūriu). Teisėjas taip pat gali visiškai nekreipti dėmesio į kaltinamojo būseną (pvz., teisėjui nesvarbu, kaip kaltinamasis jaučiasi, ką išgyvena; jam kaltinamasis yra tik teismo nagrinėjimo objektas) (Justickis ir Valickas, 2006). Be to, jau pirmojo kontakto metu teisėjas gali išreikšti ir tam tikrą požiūrį arba emocijas (pvz., nuoširdumą, priešišumą, susierzinimą ir pan.).

Stebint pirmąjį teisėjo kontaktą su kaltinamuoju buvo fiksuojama, ar šis kontaktas yra: 1) bendradarbiavimo; 2) formalus; 3) priešiškas (JEIGU PASIRINKTA

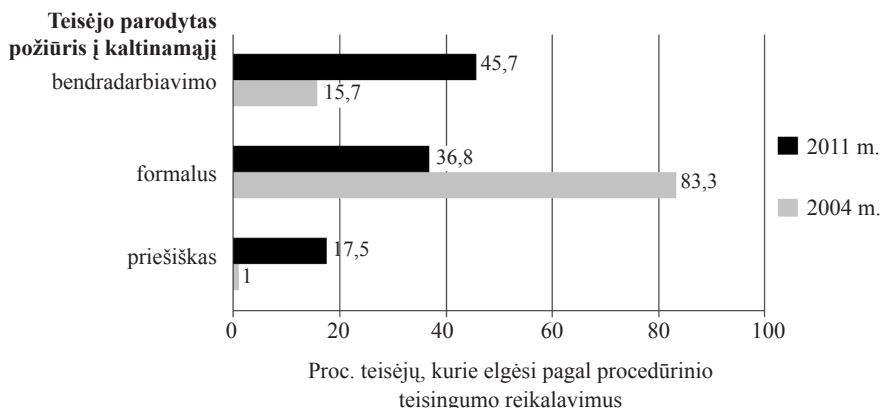
1 – (EMPATIJA – +1), (AKTYV – +1), JEIGU PASIRINKTA 2 ARBA 3 – (EMPATIJA – –1), (AKTYV – –1) (žr. 20-ą lentelę).

20 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai pirmo kontakto su kaltinamuoju metu

Nr.	Teisėjo parodytas požiūris į kaltinamąjį	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus arba jų neatitiko (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Bendradarbiavimo	45,7	Empatija, Aktyv
2	Formalus	36,8	Empatija, Aktyv
3	Priešiškas	17,5	Empatija, Aktyv

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai pirmo kontakto su kaltinamuoju metu pateikti 4-ame pav.

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus pirmo kontakto su kaltinamuoju metu, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio

4 pav. Teisėjų elgesio ypatumai pirmo kontakto su kaltinamuoju metu: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

$U = 2\,472,0$, $p < 0,05$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus), t. y. 2011 metais teisėjai pirmo kontakto su kaltinamuoju metu reikšmingai dažniau demonstravo bendradarbiavimo, o ne formalų požiūrį, kuris dominavo 2004 metais.

11.1.5. Pasirengimas išaiškinti kaltinamajam jo teises

Šiuo atveju stebimos kriterinės situacijos, kurios susidaro teisėjui pradėdant aiškinti kaltinamajam jo teises. Baudžiamojo proceso kodeksas reikalauja, kad kaltinamajam būtų išaiškintos jo teisės. Įstatymo leidėjas nustato tik šio veiksmo rezultatą – išaiškinimą (tai toks paaiškinimas, po kurio asmeniui kai kas tampa aišku). Kitaip nei įstatymas, jo komentaras pabrėžia teisėjo veiksmus, o ne jų rezultatą (pvz., nurodoma, kad teisėjas turi „trumpai pakomentuoti“ kiekvieną kaltinamojo

teisę. Jeigu kaltinamasis paskui užduos klausimą arba pareikš, kad ko nors nesu-
prato, teisėjas turės jam „pakartotinai paaiškinti“). Jeigu to neįvyksta, laikoma, kad
kaltinamasis viską suprato. Šioje stadijoje buvo stebimos dvi kriterinės situacijos
(žr. 21-ą ir 22-ą lenteles).

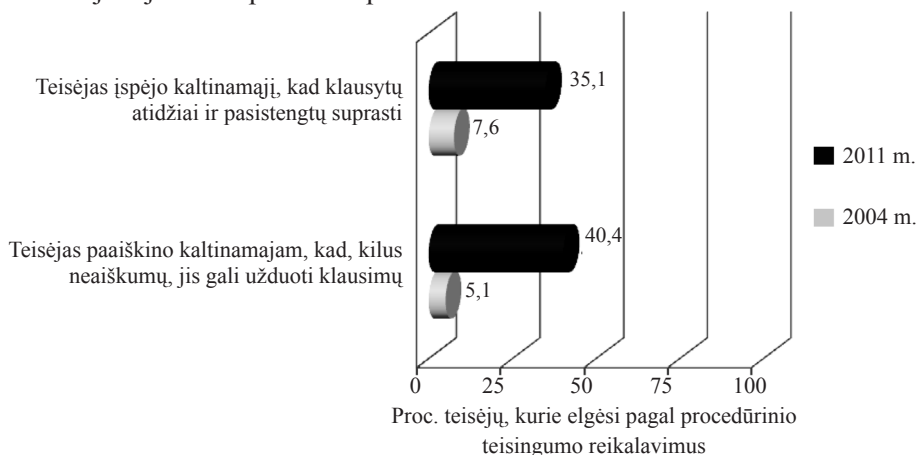
21 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos pradedant aiškinti kaltinamajam jo teises**

Ar, prieš pradėdamas aiškinti kaltinamajam jo teises, teisėjas išpėjo, kad šis turi atidžiai išklaudyti ir pasistengti suprasti išaiškinimą?
ISPĖJO (INFORM – +1)
NEISPĖJO (INFORM – –1)
Ar teisėjas paaiškino kaltinamajam, kad, kilus neaiškumų išaiškinant teises, jis gali užduoti klausimų?
PAAIŠKINO (INFORM – +1), (AKTYV – +1)
NEPAAIŠKINO (INFORM – –1), (AKTYV – –1)

22 lentelė. **Teisėjų elgesio ypatumai pradedant aiškinti kaltinamajam jo teises**

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išpėjo kaltinamąjį, kad klausytų atidžiai ir pasistengtų viską suprasti	35,1	Inform
2	Teisėjas paaiškino kaltinamajam, kad, kilus neaiškumų, jis gali užduoti klausimų	40,4	Inform Aktyv

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai pradedant aiškinti kaltinamajam jo teises pateikti 5 pav.

5 pav. **Teisėjų elgesio ypatumai pradedant aiškinti kaltinamajam jo teises: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai**

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai pradedant aiškinti kaltinamajam jo teises (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 23-ią lentelę).

23 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais nustatytų teisėjų elgesio ypatumų pradedant aiškinti kaltinamajam jo teises skirtumai

Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Teisėjas išpėjo kaltinamąjį, kad klausytų atidžiai ir pasistengtų viską suprasti	2004 m. 2011 m.	88,29 66,43	9 093,50 3 786,50	2 133,50	0,001*
Teisėjas paaiškino kaltinamajam, kad, kilus neaiškumų, jis gali užduoti klausimų	2004 m. 2011 m.	90,34 62,72	9 305,00 3 575,00	1 922,00	0,001*

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

Kaip rodo rezultatų palyginimas, 2011 metais teisėjų elgesys reikšmingai pagerėjo, t. y. prieš pradėdami kaltinamajam išaiškinti jo teises, teisėjai ir daug dažniau išpėdavo jį, kad atidžiai klausytųsi, ir paaiškindavo, jog, kilus neaiškumų, jis gali užduoti klausimų (abiem atvejais $p < 0,001$). Tačiau nors 2011 metais prieš pradedant išaiškinti kaltinamajam jo teises užfiksuoti reikšmingi teisėjų elgesio pokyčiai, vis dėlto tik šiek tiek daugiau nei trečdalis teisėjų elgesys atitiko šiose kriterinėse situacijose keliamus procedūrinio teisingumo reikalavimus.

11.1.6. Pagrindinių kaltinamojo teisių išaiškinimas

Baudžiamojo proceso kodekse pateiktas kaltinamojo teisių sąrašas, kuriame išvardyti šių teisių pavadinimai, bet savaime jie dar neatskleidžia jų turinio. Tačiau teisėjas neretai tik formaliai perskaito kaltinamajam jo teisių pavadinimus, nelabai rūpindamasis, ar pastarasis jas suprato, nemėgina paaiškinti nei pačių teisių, nei gana sudėtingų teisinių sąvokų, kurios vartojamos formuluojant kaltinamojo teises. O laikantis procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., pagarbos ir informavimo) būtina, kad kaltinamajam kiekviena jo teisė būtų išaiškinta iki galo ir teisingai.

11.1.6.1. Teisė žinoti, kuo esi kaltinamas

Kad kaltinamasis galėtų realiai dalyvauti nagrinėjant ginčą dėl jo kaltės, reikia, jog jis tiksliai suprastų, kuo yra kaltinamas. Tiesai byloje nustatyti labai svarbu, kad vyktų ginčas ir kad kaltinamasis galėtų įrodinėti jam pateiktą kaltinimą nepagrįstumą. Tačiau tam, kad kaltinamasis galėtų tai padaryti, jis turi tiksliai žinoti, kuo yra kaltinamas ir ko reikia, kad jis galėtų būti pripažintas kaltas (Justickis ir Valickas,

2006). Todėl, jeigu teismas siekia, kad bylos nagrinėjimas būtų veiksmingas, teisėjas turi įsitikinti, ar kaltinamasis visiškai tiksliai ir iki galo supranta, kuo yra kaltinamas. Jeigu kaltinamasis ne iki galo arba neadekvačiai supranta jam iškeltus kaltinimus, teismas turi jam šiuos kaltinimus išaiškinti. Kai to nepadaroma, kaltinamasis faktiškai tampa pasyviu proceso dalyviu, kuris tik stebi įvykius, nelabai suprasdamas jų esmę. Pareigingas teisėjas, kuris siekia, kad kaltinamasis nebūtų „išjungtas“ iš teismo bylos nagrinėjimo ir netaptų tik pasyviu proceso dalyviu, turėtų: 1) išaiškinti kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas; 2) išsiaiškinti, ar kaltinamasis adekvačiai ir iki galo supranta šią teisę; 3) išaiškinti jam tai, ko kaltinamasis nesupranta. Išaiškinant teisę žinoti, kuo esi kaltinamas, buvo stebimos dvi kriterinės situacijos (žr. 24-ą ir 25-ą lenteles).

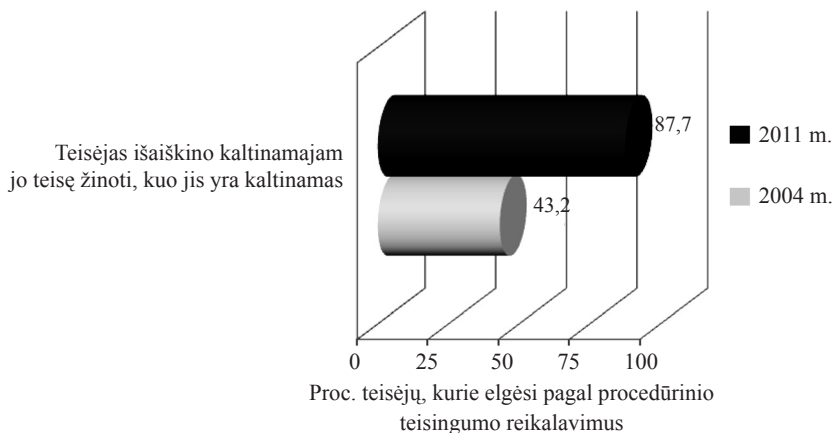
24 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas**

Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas?
IŠAIŠKINO (RUNGIM – +1)
NEIŠAIŠKINO (RUNGIM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

25 lentelė. **Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas**

Eil. Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)		Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas	87,7		Rungim
2	Teisėjas paaiškines įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	63,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	14,0	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	19,3	
		norėdamas įsitikinti, ar kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	3,5	

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas, pateikti 6 pav.

6 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 1\ 614,50$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilksosono kriterijus). Statistinė duomenų analizė atskleidė, kad 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo jis yra kaltinamas.

11.1.6.2. Teisė nušalinti teisėją ir kitus proceso dalyvius

Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą teisėjas turi išaiškinti kaltinamajam jo teisę nušalinti proceso dalyvius. Tačiau neretai teisėjas tik formaliai paaiškina kaltinamajam, kad šis turi teisę pareikšti nušalinimą pačiam teisėjui arba kitiems proceso dalyviams (pvz., kaltintojui, teismo sekretorei, ekspertui ar vertėjui). Formaliam galima priskirti tokį išaiškinimą, kuris išdėstomas greitai, nesuteikiant kaltinamajam galimybės suprasti išaiškinimo esmę, ir kai nelaukiant kaltinamojo reakcijos pereinama prie kitų dalykų (Justickis ir Valickas, 2006). Išaiškinimą galima laikyti išsamiu tik tada, kai, paminėjęs galimas nušalinimo priežastis, teisėjas taip pat paaiškina: 1) kas yra giminaitis; 2) ką reiškia „jis pats arba jo giminaičiai yra tiesiogiai suinteresuoti bylos baigtimi“; 3) pakomentuoja, kaip suprantamas konfliktas su teisėju; 4) ką reiškia toks pasakymas: „kitokios aplinkybės, keliančios abejonių teisėjo nešališkumui“; 5) paaiškina, kad vertėjui arba ekspertui galima pareikšti nušalinimą dėl jų nepakankamos kompetencijos (nurodydamas, kaip suprantama kompetencija). Šiuo atveju buvo stebimos penkios kriterinės situacijos (žr. 26-ą ir 27-ą lenteles).

26 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos teisėjo ir kitų proceso dalyvių nušalinimo stadijoje

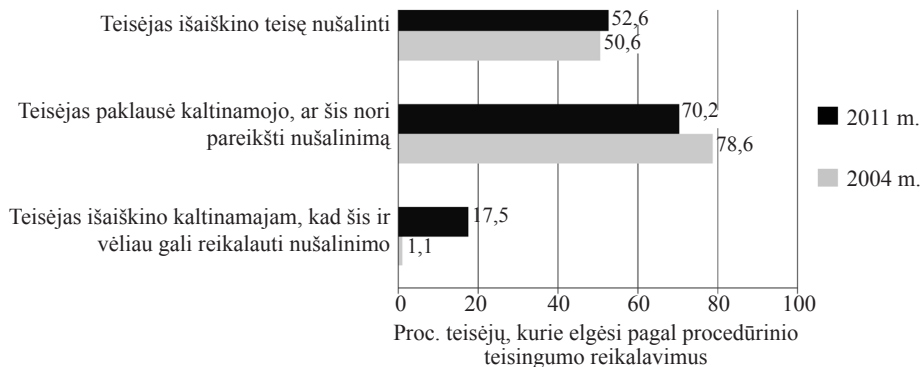
Ar teisėjas išaiškino teisę nušalinti ir galimas teisėjo, kaltintojo, sekretorės, vertėjo, advokato nušalinimo priežastis?
IŠAIŠKINO (bet vieną nušalinimo priežastį) (INFORM – +1)
NEIŠAIŠKINO (INFORM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato šią teisę nušalinti?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)
Ar teisėjas paklausė kaltinamojo, ar šis nori pareikšti nušalinimą teisėjui, valstybės kaltintojui, vertėjui arba teismo sekretorei?
PAKLAUSĖ (AKTYV – +1)
NEPAKLAUSĖ (AKTYV – –1)
Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę reikalauti nušalinimo vėliau, tolesnio teismo nagrinėjimo metu?
IŠAIŠKINO (INFORM – +1)
NEIŠAIŠKINO (INFORM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato šią vėlesnio nušalinimo teisę?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai proceso dalyvių nušalinimo stadijoje pateikti 7-ame pav.

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus proceso dalyvių nušalinimo stadijoje, nustatytas tik vienas statistiškai reikšmingas skirtumas, susijęs su teisėjo išaiškinimu, kad kaltinamasis ir vėliau gali reikalauti nušalinimo (Mano ir Vítnio $U = 2\,477,50$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vítnio ir Vilkoksono kriterijus). Pasirodo, jog 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamiesiems, kad jie ir vėliau gali reikalauti nušalinimo (žr. 7-ą pav.).

27 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai proceso dalyvių nušalinimo stadijoje

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis	
1	Teisėjas išaiškino teisę nušalinti	52,6	Inform	
2	Teisėjas paskui įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	70,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	14,0	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	14,0	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	1,8	
3	Teisėjas paklausė kaltinamojo, ar šis nori pareikšti nušalinimą	70,2	Aktyv	
4	Teisėjas išaiškino kaltinamajam, kad jis ir vėliau gali reikalauti nušalinimo	17,5	Inform	
5	Teisėjas paskui įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią vėlesnio nušalinimo teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	87,7	Kontr
		formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	5,3	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	7,0	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0	

7 pav. Teisėjų elgesio ypatumai proceso dalyvių nušalinimo stadijoje: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

11.1.6.3. Teisė į gynybą

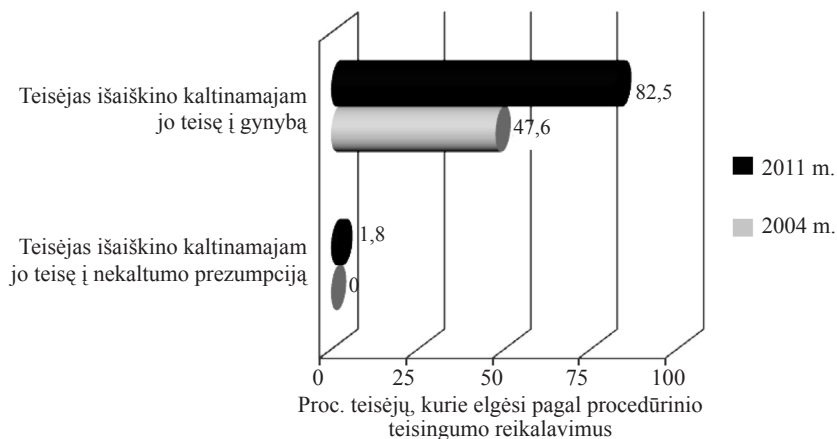
Kad teisminis nagrinėjimas būtų veiksmingas ir išaiškintų tiesą byloje, reikia kaltinamajam sudaryti visas sąlygas gintis, t. y. leisti jam atskleisti ir pagrįsti savo įvykių versiją, atsakomybės už savo veiksmus supratimą ir argumentuotai paneigti kaltinimus. Tik gerai parengtam kaltinimui susidūrus su ne mažiau gerai parengta ir kvalifikuota gynyba atsiranda gana didelė tikimybė, kad bus nustatyta tiesa (Justickis ir Valickas, 2006). Tokiai gynybai užtikrinti pirmiausia reikia kvalifikuoto advokato pagalbos (kaltinamojo teisę turėti gynėją numato ir Baudžiamojo proceso kodeksas). Lietuvos Konstitucija ir pasirašytos konvencijos įpareigoja mūsų šalį garantuoti kiekvienam nusikaltimo padarymu kaltinamam asmeniui gauti nemokamą advokato (gynėjo) teisinę pagalbą, jeigu pats asmuo neturi pakankamai lėšų. Kaltinamajam, ypač jeigu jis neturi gynėjo, turi būti išaiškintos materialinės ir kitos sąlygos, nuo kurių priklauso tokios pagalbos suteikimas. Išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą, buvo stebimos keturios kriterinės situacijos (žr. 28-ą ir 29-ą lenteles).

28 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą

Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę į gynybą?
IŠAIŠKINO – (RUNGIM – +1)
NEIŠAIŠKINO – (RUNGIM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę į gynybą?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 – (KONTR – –1), (RUNGIM – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 – (KONTR – +1), (RUNGIM – +1)
Ar teismo nagrinėjimo metu teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę į nekaltumo prezumpciją?
IŠAIŠKINO (bent vieną momentą) (INFORM – +1)
NEIŠAIŠKINO (INFORM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teisę į nekaltumo prezumpciją?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 – (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 – (KONTR – +1)

29 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis	
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę į gynybą	82,5	Rungim	
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	63,2	Rungim Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	15,8	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	19,3	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	1,8	
3	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę į nekaltumo prezumpciją	1,8	Inform	
4	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	91,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	5,3	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	1,8	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	1,8	

8 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą pateikti 8-ame pav.

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 1\ 883,00$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus), t. y. 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam jo teisę į gynybą (žr. 8-ą pav.). Deja, tyrimo rezultatai atskleidė, kad tiek 2004, tiek 2011 metais teisėjai neaiškino kaltinamajam jo teisės į nekaltumo prezumpciją (2011 m. tik 1,8 proc. teisėjų išaiškino šią teisę, o 2004 m. tokių nebuvo nė vieno). Galima manyti, kad toks teisėjų elgesys yra susijęs su procesinio įstatymo nuostatomis – paradoksalu, bet, nors nekaltumo prezumpcija vaidina labai svarbų vaidmenį gynboje, procesinis įstatymas nereikalauja iš teisėjo išaiškinti šią prezumpciją kaltinamajam.

11.1.6.4. Teisė pareikšti prašymus

Kaltinamasis gali geriau už bet kurią kitą proceso dalyvį žinoti, kur teismas gali gauti bylai svarbių įrodymų (pvz., kas matė įvykius ir gali apie juos paliudyti, kokie pėdsakai buvo palikti ir pan.). Šie faktai gali būti reikalingi bet kuriuo teismo nagrinėjimo metu. Tačiau tam, kad liudytojai būtų pakviesti, o pėdsakai surasti, užfiksuoti ir pateikti teismui, reikia teismo sprendimo. Dėl to labai svarbu, kad kaltinamasis galėtų pateikti teismui prašymus. Kaltinamasis turi suprasti, kad jis ne tik gali pateikti įrodymus, bet ir prašymus. Be to, kaltinamasis turi gerai suprasti, kaip jis tai gali padaryti (tiek advokato padedamas, tiek savarankiškai) (Justickis ir Valickas, 2006). Taigi teisėjas turi išaiškinti: 1) kad kaltinamasis turi teisę pareikšti prašymus; šie prašymai gali būti susiję tiek su įrodymų rinkimu (pvz., kokius žmones reikėtų apklausti, kokius dokumentus išreikalauti arba kokius faktus nustatyti), tiek su asmens interesų gynimu (pvz., dėl kardomosios priemonės pakeitimo); 2) kad kaltinamasis gali tai daryti tiek pats, tiek padedamas gynėjo. Šiuo atveju buvo stebimos dvi kriterinės situacijos (žr. 30-ą ir 31-ą lenteles).

30 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus

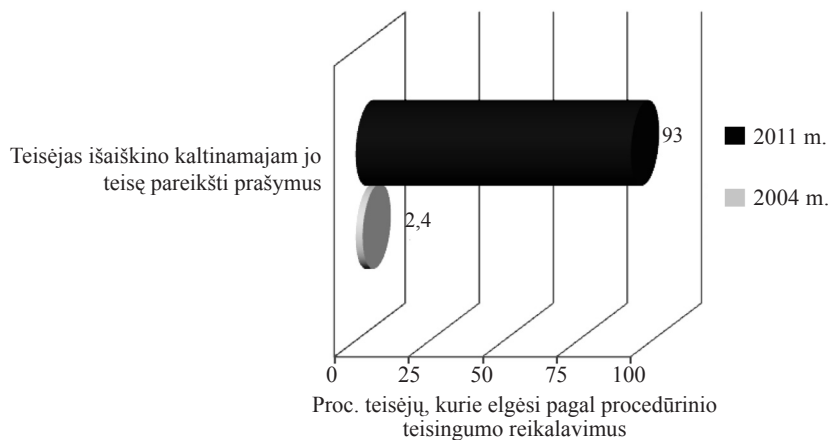
Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus?
IŠAIŠKINO – (INFORM – +1)
NEIŠAIŠKINO – (INFORM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teisę pareikšti prašymus?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo

4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

31 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)		Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus	93,0		Inform
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	68,4	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	15,8	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	15,8	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0	

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus pateikti 9-ame pav.

9 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 462,500$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Kaip matyti iš pateiktų duomenų, šiuo atveju užfiksuoti didžiuliai pokyčiai: 2004 metais teisę pareikšti prašymus išaiškino tik 2,4 proc. teisėjų, o 2011 metais – 93 proc. teisėjų (žr. 9-ą pav.).

11.1.6.5. Teisė dalyvauti tiriant visus įrodymus

Įrodymai atlieka pagrindinį vaidmenį nustatant tiesą byloje. Visi teismui pateikti įrodymai (liudytojų ir nukentėjusiųjų parodymai, ekspertų ir specialistų išvados, įvairūs dokumentai) turi atsidurti tiek kaltinimo, tiek gynybos „kryžminėje šviesoje“. Kaltinamajam, kuris žino tiesą byloje, turi būti sudarytos sąlygos pasakyti savo nuomonę apie pateiktus įrodymus, užduoti klausimus liudytojams, nukentėjusiesiems, ekspertams ir kitiems specialistams. Pasyvi bet kokio proceso dalyvio (ypač kaltinamojo) pozicija padaro teisminį nagrinėjimą neveiksmingą, taip pat kelia pavojų, kad šis procesas neatskleis nieko nauja, tik įtvirtins iš anksto susidarytą teismo nuomonę. Dėl to teisėjas turi išaiškinti kaltinamajam jo teisę aktyviai dalyvauti tiriant visus įrodymus. Išaiškinant šią teisę, buvo stebimos dvi kriterinės situacijos (žr. 32-ą ir 33-ią lenteles).

32 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus

Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus?
IŠAIŠKINO (INFORM – +1), (RUNGIM – +1)
NEIŠAIŠKINO (INFORM – –1), (RUNGIM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

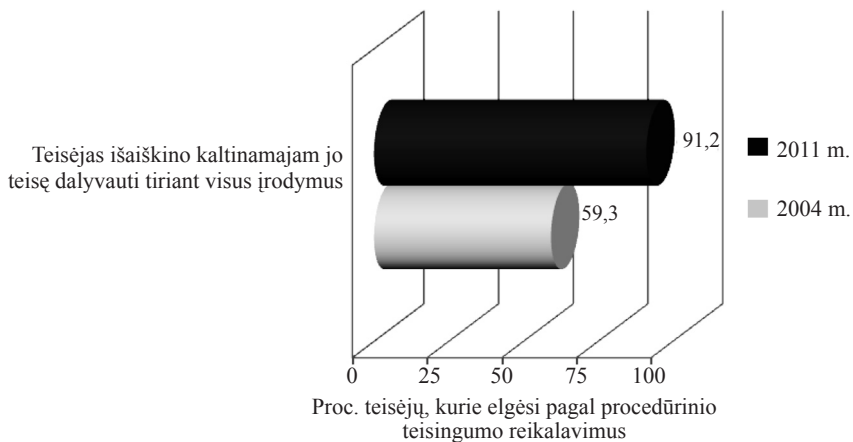
2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus pateikti 10-ame pav.

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 1\,996,000$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono

kriterijus), t. y. 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam šią teisę (žr. 10-ą pav.).

33 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)		Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus	91,2		Inform Rungim
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	70,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	17,5	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	12,3	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0	

10 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

11.1.6.6. Teisė duoti paaiškinimus byloje

Nustatant tiesą byloje labai svarbu, kad kaltinamasis suprastų, kaip jis gali gintis. Šiuo požiūriu pagrindinis kaltinamojo „ginklas“ yra jo paaiškinimai. Kaltinamasis gali paaiškinti pateikdamas faktų, įrodančių jo nekaltumą, ir paneigdamas tuos faktus, kuriais remiasi kaltinimas. Teisėjas turi išaiškinti kaltinamajam, kad jo teisė duoti paaiškinimus byloje – tai galimybė pateikti viską, kas gali padėti išaiškinti tiesą. Šiuo atveju buvo stebimos dvi kriterinės situacijos (žr. 34-ą ir 35-ą lenteles).

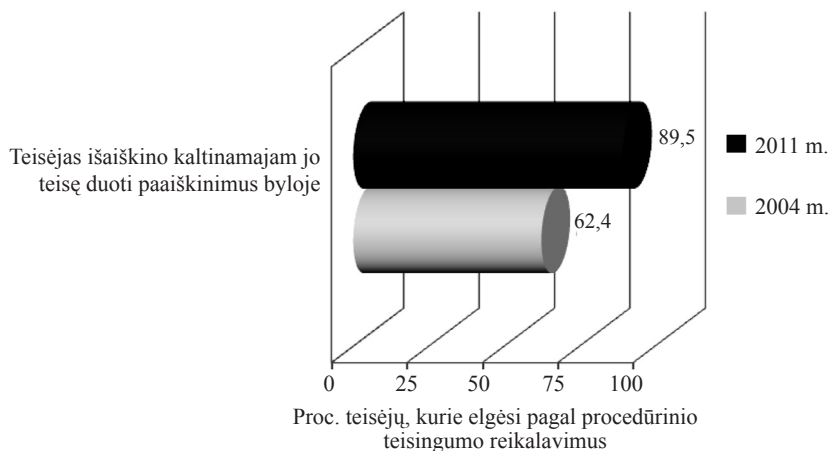
34 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje

Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje?
IŠAIŠKINO (INFORM – +1), (RUNGIM – +1)
NEIŠAIŠKINO (INFORM – –1), (RUNGIM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę duoti paaiškinimus byloje?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, ar kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

35 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)		Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje	89,5		Inform Rungim
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	70,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	19,3	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	10,5	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0	

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje pateikti 11-ame pav.

11 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 2\ 161,500$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Statistinė duomenų analizė atskleidė, kad 2011 metais teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam šią teisę (žr. 11-ą pav.).

11.1.6.7. Teisė apskūsti

Procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatai rodo, jog suvoktam teisingumo jausmui ypač svarbią reikšmę turi asmens įsitikinimas, kad jis gali apskūsti teisėjo veiksmus. Tačiau labai svarbu, kiek reali kaltinamajam atrodo ši galimybė. Vienas dalykas, jeigu kaltinamasis formaliai žino, kad neteisingi teismo veiksmai gali būti apskūsti, tačiau nelabai įsivaizduoja, kaip tai galima padaryti. Kitas dalykas, jeigu kaltinamasis žino, jog neteisingi teismo veiksmai gali būti veiksmingai apskūsti. Tik pastaruoju atveju apskundimo teisė gali atlikti svarbų vaidmenį formuojant žmogaus pasitikėjimą teismu (Justickis ir Valickas, 2006). Taigi teisėjas kaltinamajam turi išaiškinti, kad: 1) jis galės apskūsti teismo sprendimą; 2) tai galima padaryti žodžiu pareikalavus įtraukti skundą į protokolą arba raštu. Išaiškinant teisę apskūsti, buvo stebimos dvi kriterinės situacijos (žr. 36-ą ir 37-ą lenteles).

36 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę apskūsti

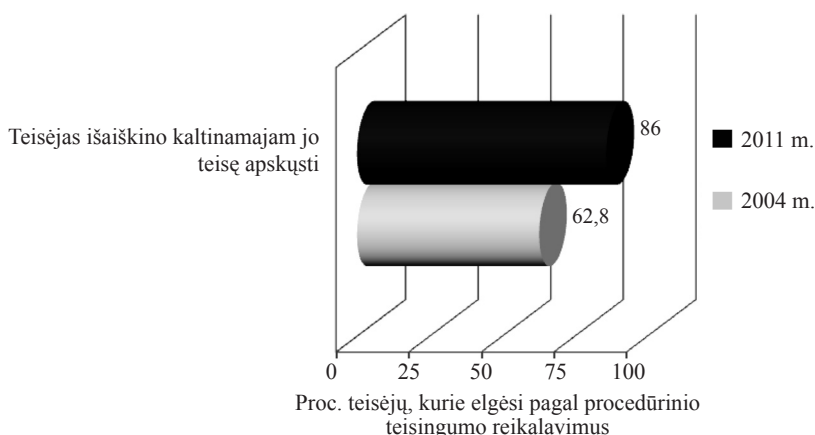
Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę apskūsti?
IŠAIŠKINO – (APELIAC + +1), (INFORM – +1), (RUNGIM – +1)
NEIŠAIŠKINO – (APELIAC – –1), (INFORM – –1), (RUNGIM – –1)

Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teisę apskūsti?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 – (KONTR – –1), (APELIAC – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 – (KONTR – +1), (APELIAC – +1)

37 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę apskūsti

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis	
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę apskūsti	86,0	Apeliac Inform Rungim	
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	73,7	Kontr Apeliac
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	15,8	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	10,5	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0	

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę apskūsti pateikti 12-ame pav.

12 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę apskūsti: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę apskusti, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 2\ 264,500$, $p < 0,01$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus), t. y. 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam šią jo teisę (žr. 12-ą pav.).

11.1.6.8. Teisė dalyvauti teisiniuose ginčiuose

Kaltinamojo, neturinčio gynėjo, padėtis teismo metu tampa ypač sunki. Dažniausiai kaltinamasis neturi advokato ne todėl, kad byla pernelyg paprasta, o dėl to, kad neturi pinigų jį pasisamdyti. Mūsų šalies įstatymai labai apriboja kaltinamojo teisę gauti advokatą nemokamai. Tarkime, bet koks nekilnojamojo turto (pvz., buto) turėjimas gerokai apriboja šią galimybę. Taigi kaltinamajam, kuris gerai nežino savo teisių, teisme gali tekti gintis pačiam. Aišku, tokia situacija sukuria esminę kaltinimo persvarą ir iš esmės sumažina tikimybę, kad teismo procesas išaiškintų tiesą byloje (ypač kai ši tiesa naudinga kaltinamajam) (Justickis ir Valickas, 2006). Dėl to, siekdamas užtikrinti teismo nagrinėjimo veiksmingumą, teisėjas turi išaiškinti kaltinamajam (kai jis neturi advokato) jo teisę teisminių ginčų metu detaliai ir argumentuotai išdėstyti savo poziciją tiek jam inkriminuojamo nusikaltimo, tiek kaltinimo pateiktų įrodymų ir argumentų atžvilgiu. Jeigu teisėjas neišaiškina šios teisės, nuo to gali ypač nukentėti svarbiausia gynybos dalis – aktyvus kaltinamojo dalyvavimas teisiniuose ginčiuose (tada kaltinamasis arba atsisako galimybės pasakyti savo poziciją, arba apsiriboja teigdamas, kad nepripažįsta savo kaltės). Tačiau kadangi dauguma (82,5 proc.) mūsų tyrime dalyvavusių kaltinamųjų turėjo gynėją (žr. 10-ą lentelę), šios kriterinės situacijos stebėjimo duomenys nebuvo analizuojami.

11.1.6.9. Teisė pasakyti paskutinį žodį

Paskutinis žodis turi ypač svarbią psichologinę reikšmę. Tradiciškai jo turinys yra mažiausiai ribojamas, todėl kaltinamasis gali pasakyti viską, kas, jo nuomone, yra svarbu ir į ką turėtų atsižvelgti teismas. Pavyzdžiui, jis gali priminti tam tikrus faktus ir argumentus, išdėstyti dabartinį savo požiūrį į padarytą veiką, paminėti asmeninius ir kitus momentus bei paprašyti teismo į juos atsižvelgti. Paskutinio žodžio teisė suteikia kaltinamajam galimybę pasakyti savo nuomonę, kaip teismas turėtų išspręsti jo bylą. Išaiškinant šią teisę, buvo stebimos trys kriterinės situacijos (žr. 38-ą ir 39-ą lenteles).

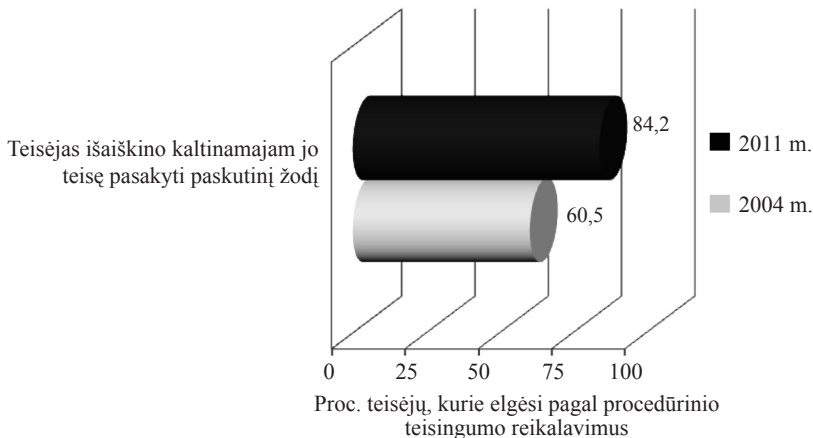

38 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos išaiškinant kaltinamajam jo teisę pasakyti paskutinį žodį

Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę į paskutinį žodį?
IŠAIŠKINO (INFORM – +1), (RUNGIM – +1)
NEIŠAIŠKINO (INFORM – –1), (RUNGIM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę į paskutinį žodį?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 – (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)
Ar kaltinamasis pasinaudojo paskutinio žodžio teise? Jeigu pasinaudojo, tai buvo trumpas (1–3 sakinių) ar išplėstinis pasisakymas?
1. Nepasinaudojo
2. Pasisakymas buvo trumpas (1–3 sakinių)
3. Pasisakymas buvo išplėstinis
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (RUNGIM – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 (RUNGIM – +1)

39 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę pasakyti paskutinį žodį

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę pasakyti paskutinį žodį	84,2	Inform Rungim
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šią teisę iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	75,4
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	12,3
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	12,3
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0
3	Kaltinamasis nepasinaudojo paskutinio žodžio teise	10,5	Rungim
4	Paskutinis kaltinamojo žodis buvo trumpas (1–3 sakinių)	61,4	Rungim
5	Paskutinis kaltinamojo žodis buvo išplėstinis	28,1	Rungim

13 pav. Teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę pasakyti paskutinį žodį: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai išaiškinant kaltinamajam jo teisę pasakyti paskutinį žodį pateikti 13-ame pav.

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę pasakyti paskutinį žodį, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 2\,230,500$, $p < 0,01$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Statistinė duomenų analizė atskleidė, kad 2011 metais teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam šią teisę (žr. 13-ą pav.).

11.1.6.10. Bendras kaltinamojo teisių ir pareigų išaiškinimo įvertinimas

Baigęs aiškinti pagrindines kaltinamojo teises, teisėjas neretai apsiriboja tik formaliu klausimu: „Ar supratote savo teises ir pareigas?“ ir faktiškai be pauzės pereina prie kitų dalykų. Kita vertus, teisėjas gali pasidomėti, ar kaltinamasis tikrai gerai suprato savo teises ir pareigas, ar jis turi kokių nors klausimų, gal jam kilo neaiškumų ir pan. Duomenys apie bendrą kaltinamojo teisių išaiškinimą ir jų supratimą pateikiami 40-oje, 41-oje, 42-oje ir 43-ioje lentelėse.

40 lentelė. Stebėta kriterinė situacija teisėjui siekiant įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises

Ar baigęs teisių ir pareigų išaiškinimą teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai jas suprato?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

41 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai siekiant įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises

Teisėjo elgesys	Procentai
Baigęs aiškinti teises ir siekdamas įsitikinti, kad jos buvo teisingai suprstos, teisėjas uždavė kaltinamajam kontrolinį klausimą	0,0
Baigęs aiškinti teises teisėjas paklausė, ar kaltinamasis viską suprato, ir palaukė atsakymo	64,9
Baigęs aiškinti teises teisėjas paklausė, ar kaltinamasis jas suprato, bet nelaukė atsakymo	26,3
Teisėjas nieko nedarė, kad įsitikintų, jog kaltinamasis tikrai suprato savo teises	8,8
Iš viso	100,0

42 lentelė. Stebėtojų vertinimas, ar teisėjas bandė įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises

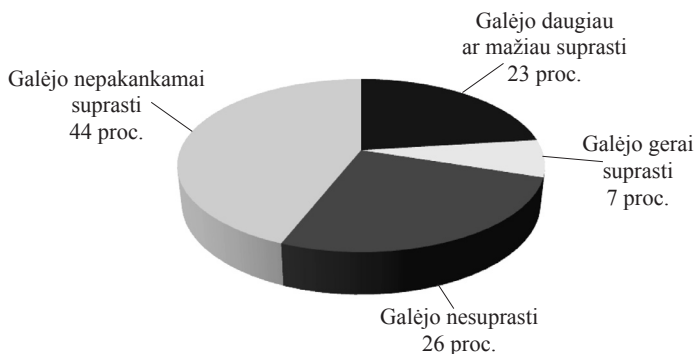
Bendras vertinimas, kiek teisėjas siekė įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises
1. Teisėjas to nesiekė (ne visos teisės buvo išaiškintos arba buvo išaiškintos visiškai formaliai)
2. Teisėjas kartais pakomentuodavo, jo manymu, mažiau suprantamus dalykus
3. Teisėjas dėjo visas pastangas, kad išaiškintų kaltinamajam jo teises ir įsitikintų, kad jos iš tikrųjų buvo suprstos
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 – (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 – (KONTR – +1)

43 lentelė. Stebėtojų vertinimo rezultatai (ar teisėjas siekė įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises)

Stebėtojų vertinimas	Procentai
Teisėjas to nesiekė	77,2
Teisėjas kartais pakomentuodavo, jo manymu, mažiau suprantamus dalykus	19,3
Teisėjas dėjo visas pastangas, kad išaiškintų kaltinamajam jo teises ir įsitikintų, kad jos iš tikrųjų buvo suprstos	3,5
Iš viso	100,0

Stebėtojai taip pat vertino, ar kaltinamasis teismo nagrinėjimo metu iš jam pateiktų teisėjo paaiškinimų galėjo suprasti savo teises ir pareigas: 1) galėjo nesuprasti; 2) galėjo nepakankamai suprasti; 3) galėjo daugiau ar mažiau suprasti; 4) galėjo gerai suprasti. Vertindami stebėtojai atsižvelgdavo į kaltinamojo asmenybę (išsilavinimą, kultūrinį lygį, išprusimą) ir į teisėjo išaiškinimą (žr. 14-ą pav.).

Kaip rodo pateikti duomenys, stebėtojų manymu, dauguma kaltinamųjų galėjo nesuprasti (26 proc.) arba nepakankamai suprasti (44 proc.) savo teises ir pareigas, o

14 pav. Stebėtojų vertinimo rezultatai
(ar kaltinamasis galėjo gerai suprasti savo teises ir pareigas)

daugiau kaip trys ketvirtadaliai teisėjų (77,2 proc.) nesiekė įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises. Net ir atsižvelgiant į tai, kad stebėtojų vertinimai galėjo šiek tiek iškreipti realią padėtį, šie rezultatai leidžia kalbėti apie tai, jog teisėjų elgesys išaiškinant kaltinamiesiems jų teises gana dažnai neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų ir gali būti vienas iš suvokto neteisingumo šaltinių.

11.1.7. Kaltinamųjų prisipažinimas arba neprisipažinimas

Baudžiamąjo proceso ir teisėjo, kaip svarbiausio jo dalyvio, pagrindinis tikslas – byloje nustatyti tiesą. Dabartinis baudžiamasis procesas siekia įveikti ilgą laiką vyravusią kaltinimo tendencijos tradiciją, kai buvo manoma, kad jeigu žmogus apkaltintas ir stoja prieš teisumą, tai tikriausiai jis yra kaltas. Priemonės, kuriomis siekiama įveikti kaltinimo tendenciją ir užtikrinti tiesos byloje nustatymą, iš esmės sutampa su procedūrinio teisingumo reikalavimais (Justickis ir Valickas, 2006). Pavyzdžiui, prieš užduodamas kaltinamajam klausimą „Ar pripažįstate save kalta?“, teisėjas turi įsitikinti, kad kaltinamasis nejaučia spaudimo pripažinti savo kaltę, taip pat supranta savo teisę neduoti parodymų prieš save. Be to, teisėjas neturėtų „suplakyti“ klausimų apie tai, ar kaltinamasis supranta pateiktą kaltinimą ir ar prisipažįsta padaręs nusikaltimą. Minėtų klausimų „suplakimas“ yra vienas ryškiausių kaltinimo tendencijos pasireiškimų. Psichologiškai šie du kartu užduoti klausimai tarsi susilieja į vieną: „Ar suprantate... + ... padaręs šį nusikaltimą“ (menkesnio išsilavinimo ir intelekto asmenims momentinis kaltinimo supratimo ir kaltinimo pripažinimo sujungimas gali būti per sunki užduotis, ypač atsižvelgiant į emocinę kaltinamojo būseną teismo proceso metu). Taigi, kad kaltinimo supratimas nebūtų sutapatinamas su prisipažinimu, teisėjas turi aiškiai atskirti šiuos du momentus ir įsitikinti, kad kaltinamasis juos taip

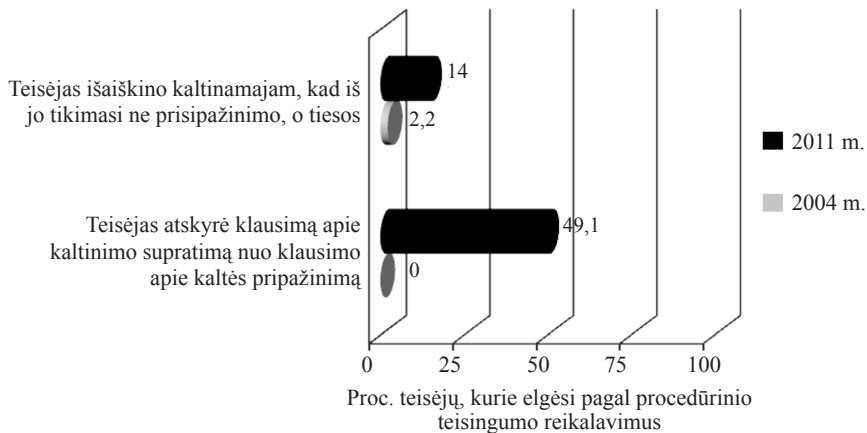
pat atskiria. Gauti duomenys apie kaltinamųjų prisipažinimą arba neprisipažinimą pateikiami 44-oje ir 45-oje lentelėse.

44 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos, kai kaltinamajam buvo pateikti įžanginiai paaiškinimai (prieš užduodant klausimą, ar jis pripažįsta savo kaltę)**

Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam, kad iš jo tikimasi ne prisipažinimo, o tiesos?
IŠAIŠKINO (RUNGIM – +1), (INFORM – +1)
NEIŠAIŠKINO (RUNGIM – –1), (INFORM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis suprato šį išaiškinimą iki galo ir adekvačiai?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)
Ar teisėjas atskyrė klausimą apie kaltinimo supratimą nuo klausimo apie kaltės pripažinimą?
ATSKYRĖ (TENDENC – –1)
NEATSKYRĖ (TENDENC – +1)

45 lentelė. **Teisėjų elgesio ypatumai kaltinamajam pateikiant įžanginius paaiškinimus (prieš užduodant klausimą, ar jis pripažįsta savo kaltę)**

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)		Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino kaltinamajam, kad iš jo tikimasi ne prisipažinimo, o tiesos	14,0		Inform Rungim
2	Teisėjas po paaiškinimo įsitikino, kad kaltinamasis suprato šį paaiškinimą iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	84,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	10,5	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	5,3	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	0,0	
3	Teisėjas atskyrė klausimą apie kaltinimo supratimą nuo klausimo apie kaltės pripažinimą	49,1		Tendenc

15 pav. Teisėjų elgesio ypatumai kaltinamajam pateikiant įžanginius paaiškinimus: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai kaltinamajam pateikiant įžanginius paaiškinimus (prieš užduodant klausimą, ar jis pripažįsta savo kaltę) pateikti 15-ame pav.

Lyginant, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai pateikiant kaltinamajam įžanginius paaiškinimus (prieš užduodant jam klausimą dėl savo kaltės pripažinimo), taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus (žr. 46-ą lentelę).

46 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais nustatytų teisėjų elgesio ypatumų pateikiant kaltinamajam įžanginius paaiškinimus skirtumai

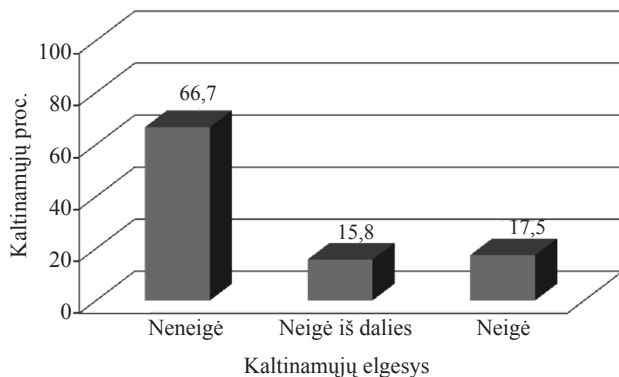
Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Teisėjas išaiškino kaltinamajam, kad iš jo tikimasi ne prisipažinimo, o tiesos	2004 m.	83,67	8 618,00	2 609,00	0,008*
	2011 m.	74,77	4 262,00		
Teisėjas atskyrė klausimą apie kaltinimo supratimą nuo klausimo apie kaltės pripažinimą	2004 m.	94,50	9 733,50	1 493,50	0,001*
	2011 m.	55,20	3 146,50		

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

Kaip rodo pateikti duomenys, 2011 metais, palyginti su 2004, teisėjų elgesys analizuojamų kriterinių situacijų atžvilgiu reikšmingai pagerėjo, t. y. 2011 metais teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamiesiems, kad iš jų tikimasi ne prisipažinimo, o tiesos ($p < 0,01$), taip pat reikšmingai dažniau atskirdavo klausimą apie kaltinimo supratimą nuo klausimo apie kaltės pripažinimą ($p < 0,001$).

11.1.7.1. Kaltinamųjų savo kaltės neigimas

Kaip matyti iš 16-ame pav. pateiktų duomenų, savo kaltės neneigė 66,7 proc. kaltinamųjų, iš dalies savo kalte neigė 15,8 proc., o visiškai savo kalte neigė 17,5 proc. kaltinamųjų.

16 pav. Kaltinamųjų savo kaltės neigimo rezultatai

11.1.7.2. Teisėjo reakcija į kaltinamąjį, kuris nepripažįsta savo kaltės

Kaltinimo tendencija gali paaiškėti iš teisėjo reakcijų į kaltinamojo prisipažinimą arba neprisipažinimą (pvz., ar teisėjas parodo kokį nors nepasitenkinimą išgirdęs, kad kaltinamasis neigia savo kalte; ar jis parodo kokį nors pasitenkinimą kaltinamajam prisipažinus) (Justickis ir Valickas, 2006). Teisėjas apskritai neturi atvirai rodyti jokios reakcijos į kaltinamojo savo kaltės pripažinimą arba nepripažinimą. Tačiau neretai galima matyti teisėjo nepasitenkinimą arba susierzinimą, kai kaltinamasis nepripažįsta savo kaltės ir, atvirkščiai, teigiamą reakciją (pvz., pagyrimą), kai kaltinamasis pripažįsta savo kalte (tai rodo emocinį teisėjo poveikį kaltinamajam). Kita gana dažna teisėjo reakcija minėtoje situacijoje – savotiška „mobilizacija“ arba pasirengimas kovoti su užsispyrusiu kaltinamuoju. Šiuo atveju buvo stebimos dvi kriterinės situacijos (žr. 47-ą ir 48-ą lenteles).

47 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos, kai teisėjas reagavo į kaltinamąjį, nepripažįstantį arba pripažįstantį savo kalte**

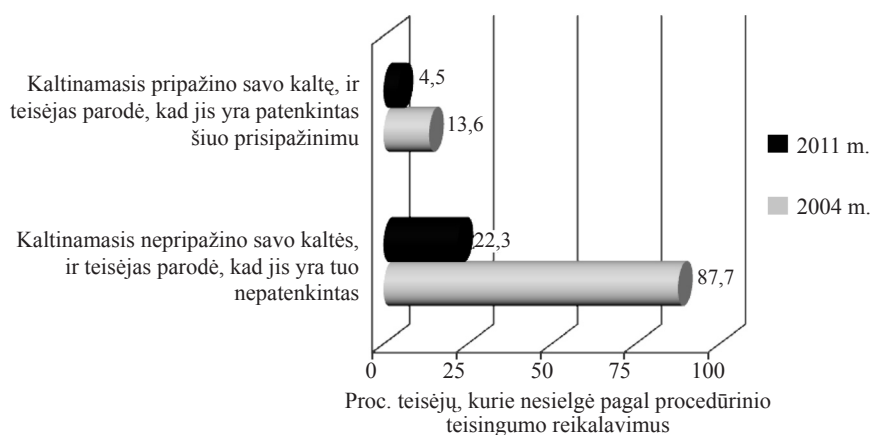
Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą išgirdęs, kad kaltinamasis neigia savo kalte?
1. Neparodė
2. Pasipiktino
3. Smerkė
4. Nusivylė
5. Ironiškai pakomentavo (pvz., „reiškia [vadinasi], niekas nekaltas“)

6. Išpėjo dėl galimų neigiamų neprisipažinimo padarinių
7. Kita
NEPARODĖ (TENDENC --1)
PARODĖ (TENDENC - +1)
Ar teisėjas parodė kokį nors pasitenkinimą kaltinamajam pripažinus savo kaltę?
1. Neparodė
2. Gyrė
3. Pritarė
4. Kita
NEPARODĖ (TENDENC --1)
PARODĖ (TENDENC - +1)

48 lentelė. Teisėjų reakcija į kaltinamojo savo kaltės pripažinimą arba neigimą

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Kaltinamasis pripažino savo kaltę, ir teisėjas parodė, kad jis yra patenkintas šiuo prisipažinimu	4,5	Tendenc
2	Kaltinamasis nepripažino savo kaltės, ir teisėjas parodė, kad jis yra tuo nepatenkintas	22,3	Tendenc

2004 ir 2011 metų tyrimais užfiksuotos teisėjų reakcijos į kaltinamojo savo kaltės pripažinimą arba neigimą pateiktos 17-ame pav.

17 pav. Teisėjų reakcija į kaltinamojo savo kaltės pripažinimą arba neigimą: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais užfiksuotos teisėjų reakcijos į kaltinamojo savo kaltės pripažinimą ar neigimą (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 49-ą lentelę).

49 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais užfiksuotų teisėjų reakcijų į kaltinamojo savo kaltės pripažinimą ar neigimą skirtumai

Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Kaltinamasis pripažino savo kaltę, ir teisėjas parodė, kad jis yra patenkintas šiuo prisipažinimu	2004 m. 2011 m.	54,90 50,36	3 349,00 2 216,00	1 226,00	0,139
Kaltinamasis nepripažino savo kaltės, ir teisėjas parodė, kad jis yra tuo nepatenkintas	2004 m. 2011 m.	36,87 15,64	1 548,50 281,50	110,50	0,001*

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

Gautų rezultatų palyginimas atskleidė, kad 2011 metais, palyginti su 2004, teisėjai reikšmingai rečiau ($p < 0,001$) rodydavo kokį nors nepasitenkinimą išgirde, jog kaltinamasis neigia savo kaltę. Kitaip tariant, 2004 metais teisėjams kaltinamojo savo kaltės nepripažinimas dažniausiai (87,7 proc. atvejų) sukeldavo neigiamą reakciją, o 2011 metais tik 22,3 proc. teisėjų, išgirde kaltinamojo savo kaltės neigimą, parodė vienokį arba kitokį nepasitenkinimą (žr. 17-ą pav.). Taigi pastaruosiu metu teisėjų kaltinimo tendencija gerokai sumažėjo. Tačiau, kaip ir anksčiau, kaltinimo tendencijos reakcijos išliko daug stipresnės tada, kai kaltinamasis neigia savo kaltę.

11.1.8. Įrodymų tyrimo tvarkos nustatymas

Teismo tyrimo metu teismas apklausia nukentėjusiuosius, kaltinamuosius, liudytojus, ekspertus ir kitus specialistus, skaito dokumentus, įvertina faktinius įrodymus. Tačiau įstatymas nenustato griežtos įrodymų tyrimo tvarkos (pvz., Baudžiamojo proceso kodeksas nenumato jokios procedūros, kuri nustatytų įrodymų tyrimo eigą). Šis momentas yra ypač svarbus psichologiškai. Jis atveria proceso šalims galimybę dalyvauti nustatant ginčijamo klausimo sprendimo procedūrą (galimybė pasirinkti ginčo sprendimo procedūrą gali daryti esminį poveikį subjektyviam teisingumo jausmui). Duomenys apie įrodymų tyrimo tvarkos nustatymą pateikiami 50-oje ir 51-oje lentelėse.

50 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos nustatant įrodymų tyrimo tvarką

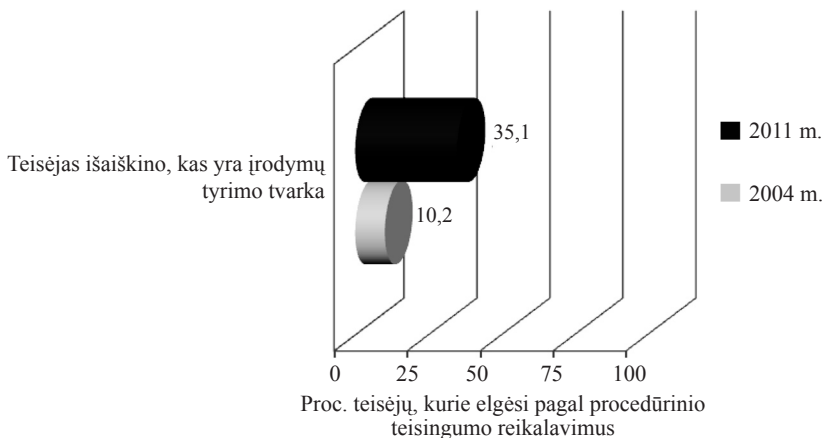
Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam, kas yra įrodymų tyrimo ir kaltinamojo, liudytojų, ekspertų apklausos tvarka?
IŠAIŠKINO – (INFORM – +1)
NEIŠAIŠKINO – (INFORM – –1)
Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato, kas yra įrodymų tyrimo ir kaltinamojo, liudytojų, ekspertų apklausos tvarka?
1. Nemėgino
2. Formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo
3. Paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo
4. Norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą
JEIGU PASIRINKTA 1 ARBA 2 (KONTR – –1)
JEIGU PASIRINKTA 3 ARBA 4 (KONTR – +1)

51 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai nustatant įrodymų tyrimo tvarką

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)		Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas išaiškino, kas yra įrodymų tyrimo tvarka	35,1		Inform
2	Teisėjas paaiškines įsitikino, kad kaltinamasis suprato šį paaiškinimą iki galo ir adekvačiai	Nemėgino	70,2	Kontr
		formaliai paklausė, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo	12,3	
		paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo	15,7	
		norėdamas įsitikinti, kad teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	1,8	

2004 ir 2011 metų tyrimais užfiksuoti teisėjų elgesio ypatumai nustatant įrodymų tyrimo tvarką pateikti 18-ame pav.

Palyginus 2004 ir 2011 metų teisėjų elgesio ypatumus nustatant įrodymų tyrimo tvarką, gautas statistiškai reikšmingas skirtumas (Mano ir Vitnio $U = 2\,219,00$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Statistinė duomenų analizė atskleidė, kad 2011 metais teisėjai reikšmingai dažniau išaiškino kaltinamajam, kas yra įrodymų tyrimo tvarka (žr. 18-ą pav.).

18 pav. Teisėjų elgesio ypatumai nustatant įrodymų tyrimo tvarką: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

11.1.9. Laisvasis kaltinamojo pasakojimas

Laisvasis kaltinamojo pasakojimas – ypač svarbus teismo nagrinėjimo momentas. Yra nemažai svarbių priežasčių, dėl kurių būtina užtikrinti, kad kaltinamasis galėtų laisvai ir nevaržomai papasakoti jam žinomas bylos aplinkybes (Justickis ir Valickas, 2006). Visų pirma, tik toks pasakojimas suteikia teismo dalyviams galimybę suprasti kaltinamojo poziciją, jo požiūrį į svarbiausius bylos momentus. Antra, laisvasis pasakojimas padeda teismui įvertinti kaltinamojo asmenybę, leidžia geriau suprasti jo elgesio logiką ir pagrindinius motyvus. Trečia, laisvasis pasakojimas taip pat labai svarbus, kai teismas siekia išvengti nusistovėjusių stereotipų poveikio vertindamas kaltinamojo nusikaltimą. Remiantis procedūrinio teisingumo tyrimų rezultatais galima pasakyti, kad laisvojo pasakojimo galimybė psichologiškai labai svarbi ir pačiam kaltinamajam. Pavyzdžiui, jeigu kaltinamasis turi galimybę laisvai ir nevaržomai papasakoti jam žinomas bylos aplinkybes, didėja tikimybė, kad jis bus labiau linkęs vertinti teismo procesą kaip teisingą. Šiuo atveju buvo stebimos penkios kriterinės situacijos (žr. 52-ą ir 53-ią lenteles).

52 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu

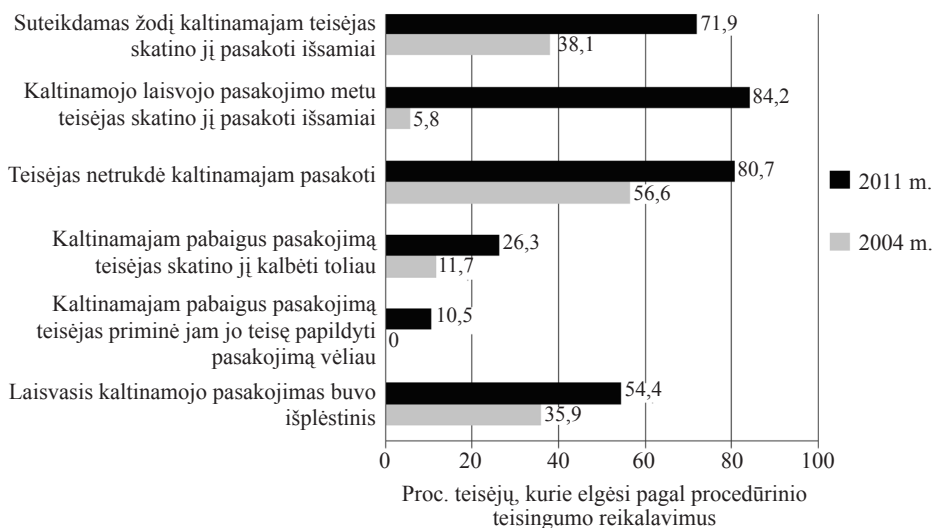
Ar suteikdamas žodį kaltinamajam teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai ir iki galo?
1. Skatino
2. Neskatino
JEIGU SKATINO (AKTYV – +1)
JEIGU NESKATINO (AKTYV – –1)
Ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai ir iki galo?
1. Skatino
2. Neskatino

JEIGU SKATINO (AKTYV – +1)
JEIGU NESKATINO (AKTYV – –1)
Ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas sakė ką nors, ką kaltinamasis galėjo suprasti kaip kvietimą kalbėti trumpai (ar kaip nors kitaip jam trukdė)?
1. Netrukdė
2. Trukdė
JEIGU NETRUKDĖ (AKTYV – +1)
JEIGU TRUKDĖ (AKTYV – –1)
Ar kaltinamojo laisvajam pasakojimui pasibaigus teisėjas skatino jį kalbėti toliau?
1. Skatino
2. Skatino formaliai (pvz., paklausė, bet nelaukė atsakymo)
3. Neskatino
JEIGU SKATINO – (AKTYV – +1)
JEIGU NESKATINO ARBA SKATINO FORMALIAI – (AKTYV – –1)
Ar laisvajam pasakojimui pasibaigus teisėjas priminė kaltinamajam jo teisę papildyti savo parodymus tolesnio teismo nagrinėjimo metu?
PRIMINĖ – (AKTYV – +1)
NEPRIMINĖ – (AKTYV – –1)
Ar laisvasis kaltinamojo pasakojimas buvo trumpas (1–3 sakinių), ar išplėstinis?
1. Pasakojimas buvo trumpas (1–3 sakinių)
2. Pasakojimas buvo išplėstinis

53 lentelė. Teisėjų elgesio ypatumai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Suteikdamas žodį kaltinamajam teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai	71,9	Aktyv
2	Kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai	84,2	Aktyv
3	Teisėjas netrukdė kaltinamajam pasakoti	80,7	Aktyv
4	Kaltinamajam pabaigus pasakojimą teisėjas skatino jį kalbėti toliau	26,3	Aktyv
5	Kaltinamajam pabaigus pasakojimą teisėjas priminė jam jo teisę papildyti pasakojimą vėliau	10,5	Aktyv
6	Laisvasis kaltinamojo pasakojimas buvo išplėstinis	54,4	

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu pateikti 19-ame pav.

19 pav. Teisėjų elgesio ypatumai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 54-ą lentelę).

54 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais nustatytų teisėjų elgesio ypatumų kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu skirtumai

Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Suteikdamas žodį kaltinamajam teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai	2004 m. 2011 m.	90,21 62,96	9 291,50 3 588,50	1 935,50	0,001*
Kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai	2004 m. 2011 m.	58,17 120,86	5 991,00 6 889,00	635,000	0,001*
Teisėjas netrukdė kaltinamajam pasakoti	2004 m. 2011 m.	88,78 65,54	9 144,50 3 735,50	2 082,500	0,001*
Kaltinamajam pabaigus pasakojimą teisėjas skatino jį kalbėti toliau	2004 m. 2011 m.	84,00 74,18	8 652,00 4 228,00	2 575,00	0,098
Kaltinamajam pabaigus pasakojimą teisėjas priminė jam jo teisę papildyti pasakojimą vėliau	2004 m. 2011 m.	83,50 75,08	8 600,50 4 279,50	2 626,500	0,01*
Laisvasis kaltinamojo pasakojimas buvo išplėstinis	2004 m. 2011 m.	75,24 90,01	7 749,50 5 130,50	2 393,500	0,024*

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatų palyginimas atskleidė, kad 2011 metais teisėjų elgesys lyginamų kriterinių situacijų atžvilgiu reikšmingai pagerėjo (išskyrus vieną situaciją, kai kaltinamajam pabaigus pasakojimą buvo fiksuojama, ar teisėjas skatino jį kalbėti toliau). Kitaip tariant, 2011 metais stebėti teisėjai reikšmingai dažniau skatino kaltinamąjį kalbėti išsamiai tiek suteikdami jam žodį, tiek laisvojo pasakojimo metu ($p < 0,001$), daug rečiau trukdė kaltinamajam kalbėti laisvojo pasakojimo metu ($p < 0,001$), taip pat kaltinamajam pabaigus pasakojimą, reikšmingai dažniau jam primindavo jo teisę papildyti pasakojimą vėliau ($p < 0,01$). Todėl visai suprantama, kad 2011 metais (palyginti su 2004) kaltinamieji daug dažniau pateikdavo išplėstinius laisvuosius pasakojimus ($p < 0,05$). Taigi galima sakyti, kad pastaruoju metu kaltinamieji turi daugiau galimybių laisvai ir nevaržomai atskleisti jiems žinomas bylos aplinkybes, o tai, savo ruožtu, turėtų skatinti didesnę teismo proceso suvokto teisingumo jausmą.

11.1.10. Teisėjų taikomi poveikio būdai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu

Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti atvirus arba subtilius poveikio būdus, kuriuos teisėjai taikė kaltinamiesiems laisvojo pasakojimo metu (tiek skatindami, tiek varžydami jų pasisakymus) (žr. 55-ą, 56-ą ir 57-ą lenteles).

55 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos, kai kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas taikė (galėjo taikyti) kokius nors poveikio būdus**

Ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai ir iki galo?
1. Neskatino
2. Prašė papasakoti apie įvykį kuo detaliau
3. Verbaliai išreikšdavo savo pritarimą jo pasakojimui (pvz., „suprantu“, „gerai“, „taip“)
4. Skatino neverbaliai (pvz., pritariamai linkčiojo, pasakojimo metu žiūrėjo į kaltinamąjį)
5. Kita
JEIGU PASIRINKTA 2, 3 ARBA 4 (AKTYV – +1)
JEIGU PASIRINKTA 1 (AKTYV – –1)
Ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas sakė ką nors, ką kaltinamasis galėjo suprasti kaip kvietimą kalbėti trumpai (ar kaip nors kitaip jam trukdė)?
1. Ne
2. Prašė pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų
3. Neišklausęs iki galo užduodavo kitą klausimą
4. Prašė kalbėti iš esmės
5. Prašė kalbėti trumpiau
6. Prašė kalbėti aiškiau
7. Prašė sakyti tiesą, nemeluoti
8. Prašė nekalbėti apie tai, kas neturi ryšio su byla
9. Taisė kaltinamojo kalbą
10. Kita
JEIGU KAIP NORS TRUKDĖ (AKTYV – –1)
JEIGU NETRUKDĖ (AKTYV – +1)

56 lentelė. Poveikio būdai, kuriais teisėjai skatino kaltinamųjų aktyvumą laisvojo pasakojimo metu

Teisėjo elgesys		Procentai
Teisėjas neskatino		15,8
Skatinimo elementai	Prašė pasakoti kuo smulkiau	36,8
	Verbaliai išreikšdavo savo pritarimą	14,0
	Skatino neverbaliai	33,4
	Iš viso	100,0

57 lentelė. Poveikio būdai, kuriais teisėjai varžė kaltinamųjų aktyvumą laisvojo pasakojimo metu

Teisėjo elgesys		Procentai
Teisėjas netrukde		80,7
Trukdymo būdas	Teisėjas prašė pasakyti esmę	3,5
	Neišklaušęs iki galo užduodavo kitą klausimą; prašė kalbėti trumpiau, aiškiau	10,5
	Prašė sakyti tiesą, nemeluoti; prašė nekalbėti apie tai, kas neturi ryšio su byla; taisė kaltinamojo kalbą	5,3
	Iš viso	100,0

Kaip matyti iš pateiktų rezultatų, dauguma teisėjų (84,2 proc.) vienokiu ar kitokiu būdu skatino kaltinamųjų aktyvumą laisvojo pasakojimo metu ir jiems netrukde (80,7 proc.). Toks šių teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus ir turėtų skatinti kaltinamųjų suvokto teisingumo jausmą.

11.1.11. Kaltinamojo apklausa. Teisėjų rungimosi ir inkvizicinio elgesio bruožai

Kaip minėta, mūsų šalies baudžiamasis procesas atveria teisėjui gana plačias galimybes pasirinkti, koks ginčo sprendimo būdas bus taikomas – rungimosi ar inkvizicinis (procedūrinio teisingumo reikalavimus labiau atitinka rungimasis). Tyrimo metu buvo stebimi du labai svarbūs ginčo sprendimo ypatumai: 1) ar teisėjas leidžia pirmiausia kitiems proceso dalyviams apklausti kaltinamąjį ir išreikšti savo nuomonę (ginčo sprendimo būdas rungiantis); 2) ar teisėjas iš pradžių pats apklausia kaltinamąjį ir tik tada leidžia tai padaryti kitiems proceso dalyviams (inkvizicinis ginčo sprendimo būdas). Be to, buvo nustatomas teisėjo ir kitų proceso dalyvių aktyvumo santykis (jeigu persvarą turi teisėjas – ginčo sprendimo būdas inkvizicinis, jeigu kiti proceso dalyviai – rungimosi). Duomenys apie teisėjų taikomų ginčo sprendimo būdų ypatumus pateikiami 58-oje, 59-oje, 60-oje ir 61-oje lentelėse.

58 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos kaltinamojo apklausos metu

Ar teisėjas leido pirmiausia kitiems proceso dalyviams apklausti kaltinamąjį?
LEIDO (RUNGIM – +1)
NELEIDO (PATS PRADĖJO APKLAUSĄ) (RUNGIM – –1)
Ar gynėjas uždavė klausimų kaltinamajam?
1. Neuždavė
2. Uždavė 1–2 klausimus
3. Uždavė tris ir daugiau klausimų
JEIGU UŽDAVĖ – (RUNGIM – +1)
JEIGU NEUŽDAVĖ – (RUNGIM – –1)
Ar kaltintojas uždavė klausimų kaltinamajam?
1. Neuždavė
2. Uždavė 1–2 klausimus
3. Uždavė tris ir daugiau klausimų
Ar nukentėjusysis uždavė klausimų kaltinamajam?
1. Neuždavė
2. Uždavė 1–2 klausimus
3. Uždavė tris ir daugiau klausimų
Ar kiti proceso dalyviai uždavė klausimų kaltinamajam?
1. Neuždavė
2. Uždavė 1–2 klausimus
3. Uždavė tris ir daugiau klausimų
Kiek klausimų kaltinamajam uždavė teisėjas?
1. Neuždavė
2. Uždavė 1–2 klausimus
3. Uždavė 3–5 klausimus
4. Uždavė daugiau kaip penkis klausimus
Ar teisėjas pateikė kaltinamajam daugiau klausimų negu kiti proceso dalyviai?
1. Teisėjas pateikė daugiau klausimų
2. Teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų, kiek ir kiti proceso dalyviai
3. Teisėjas pateikė mažiau klausimų

59 lentelė. Teisėjų ir kitų proceso dalyvių elgesio ypatumai apklausiant kaltinamąjį

Nr.	Teisėjo ir kitų proceso dalyvių elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis						
1	Teisėjas pirmiausia leido kitiems proceso dalyviams apklausti kaltinamąjį ir tik tada apklausė jį pats	3,5	Rungim						
2	Gynėjo klausimai kaltinamajam	<table border="1"> <tr> <td>Neuždavė</td> <td>26,0</td> </tr> <tr> <td>Uždavė 1–2 klausimus</td> <td>34,0</td> </tr> <tr> <td>Uždavė tris ir daugiau klausimų</td> <td>40,0</td> </tr> </table>	Neuždavė	26,0	Uždavė 1–2 klausimus	34,0	Uždavė tris ir daugiau klausimų	40,0	Rungim
Neuždavė	26,0								
Uždavė 1–2 klausimus	34,0								
Uždavė tris ir daugiau klausimų	40,0								

3	Kaltintojo klausimai kaltinamajam	Neuždavė	38,6
		Uždavė 1–2 klausimus	28,1
		Uždavė tris ir daugiau klausimų	33,3
4	Nukentėjusiojo klausimai kaltinamajam	Neuždavė	73,2
		Uždavė 1–2 klausimus	26,8
		Uždavė tris ir daugiau klausimų	0,0
5	Kitų proceso dalyvių klausimai kaltinamajam	Neuždavė	96,4
		Uždavė 1–2 klausimus	1,8
		Uždavė tris ir daugiau klausimų	1,8

60 lentelė. Teisėjo ir kitų proceso dalyvių kaltinamajam užduotų klausimų santykis

Teisėjo elgesys	Procentai
Teisėjas uždavė kaltinamajam daugiau klausimų negu kiti proceso dalyviai	78,9
Teisėjas uždavė kaltinamajam maždaug tiek pat klausimų, kiek ir kiti proceso dalyviai	14,1
Teisėjas uždavė kaltinamajam mažiau klausimų negu kiti proceso dalyviai	7,0
Iš viso	100,0

61 lentelė. Teisėjo aktyvumas apklausiant kaltinamąjį

Teisėjo elgesys	Procentai
Teisėjas neuždavė kaltinamajam nė vieno klausimo	1,8
Teisėjas uždavė kaltinamajam 1–2 klausimus	8,8
Teisėjas uždavė kaltinamajam 3–5 klausimus	12,2
Teisėjas uždavė kaltinamajam daugiau kaip 5 klausimus	77,2
Iš viso	100,0

Pateikti duomenys rodo, kad apklausiant kaltinamąjį dauguma teisėjų teikia pirmenybę inkviziciniam ginčo sprendimo būdai (jie pirmieji pradeda kaltinamojo apklausą, be to, yra daug aktyvesni už kitus proceso dalyvius). Tiesa, rungimasi skatina gana aktyvi gynybos pozicija (74 proc. gynėjų uždavė klausimų kaltinamajam), tačiau dauguma nukentėjusiųjų elgiasi pasyviai (klausimų kaltinamajam uždavė tik 26,8 proc. nukentėjusiųjų).

11.1.12. Teisėjo tendencingumo arba nešališkumo požymiai

Teisėjo daugiau arba mažiau išreiškiamas tendencingumas mažina proceso dalyvių subjektyvų įsitikinimą, kad ginčas sprendžiamas teisingai. Šis teisėjo tendencingumas gali pasireikšti įvairiai. Pavyzdžiui, teisėjas gali daryti kaltinamajam spaudimą, rodyti savo išankstinę nuomonę, užduoti atsakymą menančius arba nukreipian-

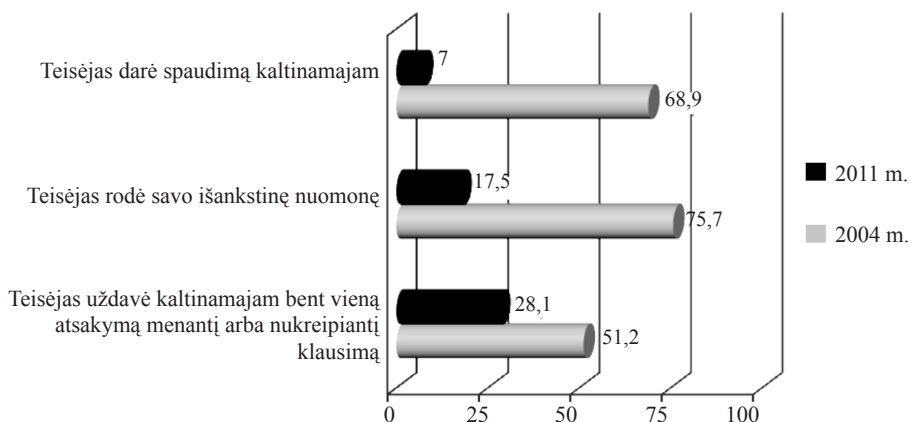
čius klausimus ir pan. Šiuo atveju buvo stebimos trys kriterinės situacijos (žr. 62-ą ir 63-ią lenteles).

62 lentelė. **Stebėtos kriterinės situacijos, atskleidžiančios teisėjo tendencingumą arba nešališkumą**

Ar teisėjas uždavė kaltinamajam atsakymą menančių arba nukreipiančių klausimų?
NEUŽDAVĖ (TENDENC – –1)
UŽDAVĖ BENT VIENĄ TOKĮ KLAUSIMĄ (TENDENC – +1)
Ar teisėjas darė kaltinamajam spaudimą remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu jis davė kitus parodymus?
NEDARĖ SPAUDIMO (TENDENC – –1)
DARĖ SPAUDIMĄ (TENDENC – +1)
Ar vykdydamas kaltinamojo apklausą teisėjas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę?
NEPARODĖ (TENDENC – –1)
PARODĖ (TENDENC – +1)

63 lentelė. **Teisėjų tendencingumo požymiai**

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys neatitiko procedūrinio teisingumo reikalavimų (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas darė spaudimą kaltinamajam	7,0	Tendenc
2	Teisėjas rodė savo išankstinę nuomonę	17,5	Tendenc
3	Teisėjas uždavė kaltinamajam bent vieną atsakymą menantį arba nukreipiantį klausimą	28,1	Tendenc

Proc. teisėjų, kurie nesielgė pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus

20 pav. **Teisėjų tendencingumo požymiai: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai**

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų tendencingumo požymiai pateikti 20 pav.

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų tendencingumo požymiai (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 64-ą lentelę).

64 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais nustatytų teisėjų tendencingumo požymių skirtumai

Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vitnio U	p reikšmė
Teisėjas darė spaudimą kaltinamajam	2004 m.	71,30	7 344,00	1 988,00	0,001*
	2011 m.	97,12	5 536,00		
Teisėjas rodė savo išankstinę nuomonę	2004 m.	63,92	6 583,50	1 227,50	0,001*
	2011 m.	110,46	6 296,50		
Teisėjas uždavė kaltinamajam bent vieną atsakymą menanti arba nukreipiantį klausimą	2004 m.	87,17	8 978,00	2 249,00	0,004*
	2011 m.	68,46	3 902,00		

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

Gauti duomenys rodo, kad 2011 metais, palyginti su 2004, teisėjų elgesys analizuojamų kriterinių situacijų atžvilgiu reikšmingai pagerėjo, t. y. teisėjai kur kas rečiau ($p < 0,001$) darė spaudimą kaltinamajam ar rodė savo išankstinę nuomonę, taip pat daug rečiau ($p < 0,01$) užduodavo kaltinamiesiems atsakymą menančių arba nukreipiančių klausimų.

11.1.13. Kiti teisėjo elgesio ypatumai baigiant teisminį nagrinėjimą

Duomenys apie kitus teisėjų elgesio ypatumus baigiant teisminį nagrinėjimą pateikti 65-oje ir 66-oje lentelėse.

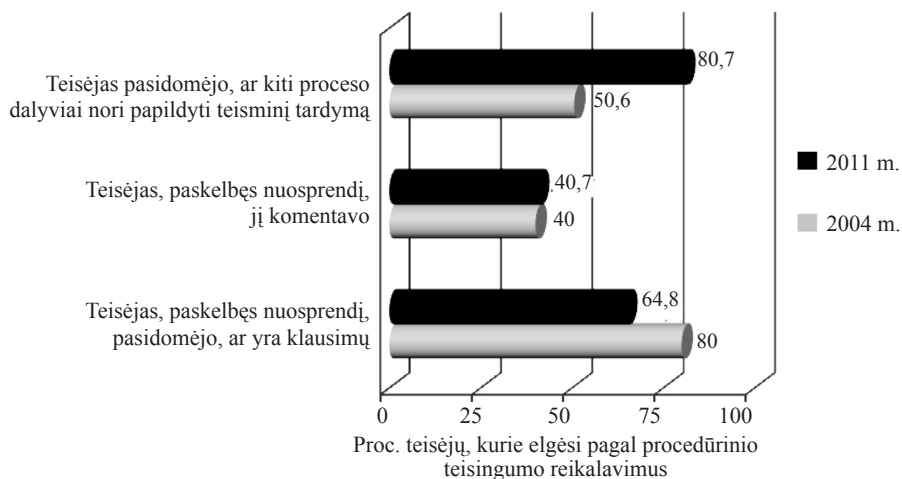
65 lentelė. Stebėtos kriterinės situacijos, atskleidžiančios kitus teisėjo elgesio ypatumus baigiant teisminį nagrinėjimą

Ar baigęs teisminį tardymą teisėjas paklausė proceso dalyvių, ar jie nori jį papildyti?
PAKLAUSĖ (AKTYV – +1)
NEPAKLAUSĖ (AKTYV – -1)
Ar teisėjas komentavo nuosprendį?
JEIGU KOMENTAVO – (INFORM – +1)
JEIGU NEKOMENTAVO – (INFORM – -1)
Ar paskelbęs nuosprendį teisėjas pasidomėjo, ar yra klausimų?
PASIDOMĖJO – (AKTYV – +1)
NEPASIDOMĖJO – (AKTYV – -1)

66 lentelė. Kiti teisėjų elgesio ypatumai baigiant teisminį nagrinėjimą

Nr.	Teisėjo elgesys	Teisėjai, kurių elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)	Skalė, kuriai buvo priskirtas poelgis
1	Teisėjas pasidomėjo, ar kiti proceso dalyviai nori papildyti teisminį tardymą	80,7	Aktyv
2	Teisėjas, paskelbęs nuosprendį, jį komentavo	40,7	Inform
3	Teisėjas, paskelbęs nuosprendį, pasidomėjo, ar yra klausimų	64,8	Aktyv

2004 ir 2011 metų tyrimais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai baigiant teisminį nagrinėjimą pateikti 21-ame pav.

21 pav. Teisėjų elgesio ypatumai baigiant teisminį nagrinėjimą: 2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatai

Palyginome, ar skiriasi 2004 ir 2011 metais nustatyti teisėjų elgesio ypatumai baigiant teisminį nagrinėjimą (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) (žr. 67-ą lentelę).

2004 ir 2011 metų tyrimų rezultatų palyginimas atskleidė, kad 2011 metais teisėjai, baigdami teisminį nagrinėjimą, daug dažniau ($p < 0,001$) pasidomėdavo, ar kiti proceso dalyviai nori papildyti teisminį tardymą, tačiau, paskelbę nuosprendį, jie reikšmingai rečiau ($p < 0,05$) pasidomėdavo, ar yra klausimų.

67 lentelė. 2004 ir 2011 metų tyrimais nustatytų teisėjų elgesio ypatumų baigiant teisminį nagrinėjimą skirtumai

Teisėjų elgesys	Tyrimo duomenys	Vidutinis rangas	Rangų suma	Mano ir Vītlio U	p reikšmė
Teisėjas pasidomėjo, ar kiti proceso dalyviai nori papildyti teisminį tardymą	2004 m. 2011 m.	89,11 64,94	9 178,50 3 701,50	2 048,50	0,001*
Teisėjas, paskelbęs nuosprendį, jį komentavo	2004 m. 2011 m.	75,20 74,65	7 144,00 4 031,00	2 546,00	0,930
Teisėjas, paskelbęs nuosprendį, pasidomėjo, ar yra klausimų	2004 m. 2011 m.	70,90 82,21	6 735,50 4 439,50	2 175,50	0,042*

* – nurodyti skirtumai statistiškai reikšmingi

11.1.14. Kaltinamojo pasakojimo ilgio prognozė

Siekdami prognozuoti kaltinamojo pasakojimo ilgį (remdamiesi 2004 ir 2011 m. teismo posėdžių stebėjimo duomenimis (n = 160)), atlikome dvinarę logistinę regresiją. Bandėme nustatyti, ar kintamieji „teisėjo lytis“, „kaltinamojo lytis“, „pirmas teisėjo kontaktas su kaltinamuoju“ (ar šis teisėjo kontaktas buvo bendradarbiavimo, formalus ar priešiškas), „kaltės neigimas“ (ar kaltinamasis neigė savo kaltę), „tvarkos išaiškinimas“ (ar teisėjas išaiškino kaltinamajam, kas yra įrodymų tyrimo ir apklausos tvarka), „skatinimas pasakoti“ (ar suteikdamas žodį kaltinamajam teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai), „laisvojo pasakojimo skatinimas“ (ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai), „stabdymas pasakojimo metu“ (ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas sakė ką nors, ką šis galėjo suprasti kaip kvietimą kalbėti trumpai, ar kaip nors kitaip jam trukdė), „teisėjo spaudimas“ (ar teisėjas darė kaltinamajam spaudimą remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu jis davė kitus parodymus) ir „teisėjo nuomonė“ (ar teisėjas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę) gerai prognozuoja kaltinamojo pasakojimo ilgį. Kadangi kintamieji „skatinimas pasakoti“ ir „laisvojo pasakojimo skatinimas“ yra susiję ($r = 0,480$, $p < 0,001$; skaičiuotas Spirmeno koreliacijos koeficientas), sudarydami logistinės regresinės analizės modelį nurodėme jų sąveiką.

Sudarytas logistinės regresijos modelis yra tinkamas: $\chi^2 = 37,220$ ($p < 0,01$); Kokso ir Snelo determinacijos koeficientas $R^2 = 0,208$; Nagelkerkės determinacijos koeficientas $R^2 = 0,279$; Hosmerio ir Lemešou chi kvadrato reikšmė lygi 10,690 ($p = 0,279$). Taikant modelį imties duomenims, teisingai klasifikuota 76,1 proc. kaltinamųjų, kurių pasakojimas buvo trumpas, ir 63,2 proc. kaltinamųjų, kurių pasakojimas buvo išplėstinis (iš viso teisingai klasifikuota 70,6 proc. imties tiriamųjų).

Siekdami patikrinti, ar modelyje nėra išskirčių, nustatėme Kuko mato ir DFB rodiklių reikšmes. Gavome, kad maksimali Kuko mato reikšmė $1,24132 > 1$; visos DFB reikšmės, išskyrus DFB reikšmę, skirtą kaltinamojo lyčiai ir konstantai, ne didesnės už vienetą. Atsižvelgdami į tai, kad modelyje gali būti išskirčių, peržiūrėjome skirtingos lyties tiriamųjų duomenis. Nustatėme, kad iš visos imties išsiskiria tiriamųjų, kurie buvo priskirti „abiejų lyčių“ atstovams, duomenys. Siekdami pagerinti logistinės regresijos modelį, šiuos tiriamuosius ($n = 2$) pašalinome iš modelio. Patikrinę Kuko mato ir DFB reikšmes, nustatėme, kad visos DFB reikšmės ne didesnės už vienetą (o Kuko mato reikšmė lygi $1,23176$). Taigi galima teigti, kad patobulintame modelyje išskirčių nėra.

Patobulintas logistinės regresijos modelis yra gerai suderinamas su duomenimis: $\chi^2 = 35,956$ ($p < 0,01$); Kokso ir Snello determinacijos koeficientas $R^2 = 0,204$; Nagelkerkės determinacijos koeficientas $R^2 = 0,274$; Hosmerio ir Lemešou chi kvadrato reikšmė lygi $8,389$ ($p = 0,396$). Taikant modelį imties duomenims, teisingai klasifikuota $75,8$ proc. kaltinamųjų, kurių pasakojimas buvo trumpas, ir $62,7$ proc. kaltinamųjų, kurių pasakojimas buvo išplėstinis (iš viso teisingai klasifikuota $70,3$ proc. imties tiriamųjų).

Voldo kriterijaus p reikšmės parodė, kad prognozuojant kaltinamojo pasakojimo ilgį (ar jis bus trumpas, ar išplėstinis), statistiškai reikšmingi yra tik du kintamieji: „stabdymas pasakojimo metu“ ($p < 0,05$; koeficiento B reikšmė lygi $1,264$) ir „teisėjo nuomonė“ ($p < 0,05$; koeficiento B reikšmė lygi $-1,169$). Galimybių santykis kintamajam „stabdymas pasakojimo metu“ yra lygus $3,539$ (95 proc. pasikliautinis intervalas $[1,335; 9,380]$); galimybių santykis kintamajam „teisėjo nuomonė“ yra lygus $0,311$ (95 proc. pasikliautinis intervalas $[0,119; 0,810]$).

Taigi sudarytas logistinės regresijos modelis atskleidė, kad kuo mažiau teisėjas pasakojimo metu stabdo kaltinamąjį ir netrukdo jam kalbėti, tuo didesnė tikimybė, kad kaltinamasis pateiks išplėstinį pasakojimą. Taip pat nustatyta, kad kaltinamojo išplėstinis pasakojimas tikėtinesnis tada, kai teisėjas parodo, jog turi išankstinę nuomonę apie padarytą nusikaltimą. Kitaip tariant, kai kaltinamasis pastebi, kad teisėjas jo atžvilgiu jau turi susidaręs išankstinę nuomonę, tai jį skatina kuo išsamiau paaiškinti įvykio aplinkybes, siekiant įrodyti savo nekaltumą (tuo atveju, kai kaltinamasis nepastebi teisėjo elgesio tendencingumo, yra linkęs pateikti trumpą pasakojimą).

11.2. Pagrindinių kriterinių situacijų stebėjimo rezultatų aptarimas

Gauti paskirų kriterinių situacijų stebėjimo rezultatai leidžia išskirti tris labai svarbius momentus: 1) nepasitaikė nė vienos situacijos, kad visi teisėjai būtų elgęsi pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus; 2) teisėjų elgesio sutapimas su

procedūrinio teisingumo reikalavimais buvo labai skirtingas – svyravo nuo 1,8 iki 93,0 proc.; 3) 2011 metais, palyginti su 2004, daugumoje kriterinių situacijų teisėjai labiau laikėsi procedūrinio teisingumo reikalavimų.

Veiksniai, nuo kurių priklauso, ar teisėjas elgsis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, gali būti įvairūs. Pirmiausia galima pasakyti, kad teisėjo polinkis elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus priklauso nuo to, kaip tie reikalavimai suformuluoti procesiniame įstatyme (Justickis ir Valickas, 2006). Kaip minėta anksčiau, procedūrinio teisingumo reikalavimai iš esmės atitinka svarbiausius mūsų šalies baudžiamojo įstatymo reikalavimus. Tam tikra šio įstatymo normų dalis tiesiogiai reglamentuoja teisėjo elgesį kriterinėse situacijose ir kelia reikalavimus, kurie sutampa su procedūrinio teisingumo reikalavimais. Tokiais atvejais galima konstatuoti, kad procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkantis teisėjo elgesys yra tiesiogiai reglamentuotas įstatymo. Pavyzdžiui, būtinumas išaiškinti kaltinamajam jo teises kyla ir iš procedūrinio teisingumo principų (informavimo, aktyvaus dalyvavimo, rungimosi), ir iš baudžiamojo proceso įstatymo normų.

Tačiau yra nemažai tokių kriterinių situacijų, kurių įstatymas *nereglamentuoja*. Tokiais atvejais teisėjas gali elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus skatinamas teisėjo etikos ir dogmatinės teisės normų. Dauguma procedūrinio teisingumo reikalavimų sutampa su normomis, kurias suformulavo procesinės teisės teoretikai (pvz., procesinės teisės literatūroje nemažai rašoma apie teismo proceso viešumą, atvirumą, aiškumą, būtinumą užtikrinti aktyvų ginčo šalių dalyvavimą ir pan.). Be to, nors kai kuriais atvejais įstatymas ir nereglamentuoja teisėjo elgesio, procedūrinio teisingumo reikalavimus atitinkantis elgesys gali logiškai kilti iš jo (Justickis ir Valickas, 2006). Pavyzdžiui, baudžiamojo proceso įstatymas nustato, kad teisėjas turi išaiškinti kaltinamajam jo teises. Įstatymas nereikalauja iš teisėjo, kad jis įsitikintų, jog kaltinamasis iš tikrųjų suprato išaiškinimą. Tarkime, jeigu teisėjas praneša kaltinamajam apie jo teises (nors pastarasis jų nesupranta arba supranta neteisingai), tai formaliai teisėjas įvykdo įstatymo reikalavimą. Tačiau logiškai iš šios situacijos matyti, kad teisėjas turėtų *įsitikinti*, jog kaltinamasis teisingai ir iki galo suprato savo teises. Mūsų atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad šio reikalavimo teisėjai dažniausiai nesilaiko – jie formaliai išaiškina kaltinamajam jo teises, bet visai nesirūpina, ar tas išaiškinimas buvo adekvačiai suprstas. Pavyzdžiui, atvejai, kai po tam tikros teisės išaiškinimo teisėjai net nemėgino įsitikinti, ar kaltinamasis suprato tą teisę, sudarė nuo 63,2 iki 75,4 proc. visų teisių išaiškinimo atvejų (formalų teisių išaiškinimą rodo tokie nereti atsitikimai, kai teisėjas iš atskiro lapo tiesiog perskaitydavo kaltinamajam visas jo teises ir po to iš karto pereinavo prie kitų dalykų). Reikia pridurti, kad panaši tendencija buvo nustatyta ir ankstesnio tyrimo metu (žr. Justickis ir Valickas, 2006).

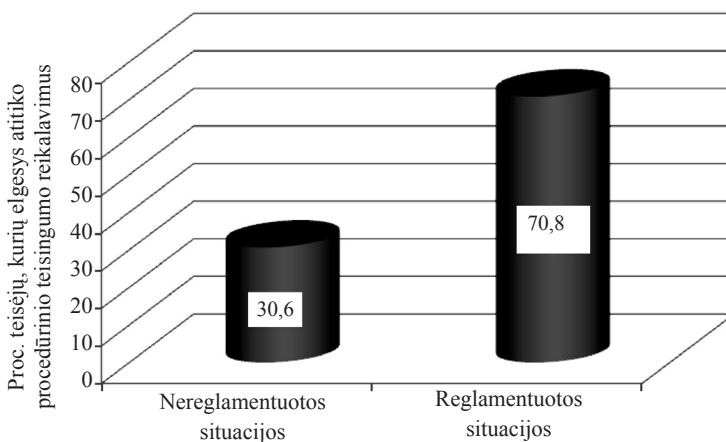
Galiausiai, svarbus stimulus teisėjui elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus gali būti jo nuojauta. Juk teisėjui turėtų būti svarbu ne tik tai, kiek jo elgesys

atitinka įstatymo nuostatas. Jam taip pat gali būti svarbu, ar proceso dalyviai supranta jo elgesį kaip teisingą. Teisėjas negali neatsižvelgti į kaltinamųjų ar kitų proceso dalyvių bei visuomenės atstovų reakcijas. Visa tai gali skatinti teisėją elgtis taip, kad jo elgesys būtų vertinamas kaip teisingas.

Atitinkamai svarbiausios kriterinės situacijos buvo suskirstytos į dvi grupes: įstatymo reglamentuotas ir nereglamentuotas. Prie reglamentuotų situacijų, kurias tiesiogiai nustato įstatymo normos, buvo priskirtos tokios: „Ar prieš atidėdamas bylos nagrinėjimą teisėjas paklausė, ar kaltinamasis ir kiti proceso dalyviai turi prašymų?“, „Ar teisėjas išaiškino nušalinimo teisę ir galimas teisėjo ir kitų proceso dalyvių nušalinimo priežastis?“, „Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo yra kaltinamas?“ ir pan. Prie nereglamentuotų kriterinių situacijų, kurių baudžiamojo proceso įstatymas tiesiogiai nenustato, buvo priskirtos tokios: „Ar susirinkusiesiems buvo pranešta, kad posėdis vėluos, ir kiek dar teks jo laukti (jeigu posėdis vėlavo)?“, „Ar liudytojams buvo paaiškinta, kam jie iškviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos?“, „Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę žinoti, kuo jis kaltinamas?“ ir pan.

Siekdami palyginti, ar teisėjai laikosi įstatymo reglamentuotų ir nereglamentuotų procedūrinio teisingumo reikalavimų, nustatėme, kaip dažnai teisėjai pasielgdavo pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, kai tie reikalavimai buvo ir nebuvo reglamentuoti įstatymo normų (tada gautas skaičius buvo padalytas iš bendro galiemybių pasielgti vienaip ar kitaip skaičiaus) (žr. 22-ą pav.).

Kaip matome, 22 pav. pateikti rezultatai tikrai akivaizdūs – kai situacijos yra reglamentuotos įstatymų, teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus 70,8 proc. atvejų. Tačiau kai įstatymas tiesiogiai nereglamentuoja situacijos (t. y. teisėjo elgesį reguliuoja etinės ir dogmatinės normos), teisėjų elgesys atitinka

22 pav. Teisėjų elgesio ir kriterinių situacijų teisinio reglamentavimo sąsajos

procedūrinio teisingumo reikalavimus tik 30,6 proc. atvejų (panaši tendencija buvo nustatyta ir ankstesnio tyrimo metu, žr. Justickis ir Valickas, 2006). Šie duomenys, viena vertus, patvirtina seną tiesą, kad teisėjai yra „formalistai“ ir daugiausia dėmesio skiria „įstatymo raidės“ vykdymui, o mažiau vadovaujasi įstatymo dvasia. Kita vertus, matome, kad daugeliu atvejų detalus teisinis reglamentavimas yra gana stipri teisėjų elgesio reguliavimo priemonė. Kai tam tikras reikalavimas tampa aiškia ir detalio teisine norma, tikimybė, kad jis bus vykdomas, iš karto labai padidėja. Tuo remiantis galima sakyti, kad, siekiant diegti nustatytus procedūrinio teisingumo reikalavimus į baudžiamąjį procesą, reikalavimus teisėjams reikia suformuluoti kaip tiksliai ir detalias šio įstatymo normas.

Tiesa, mūsų gauti duomenys rodo, kad ir tiesioginis teisinis reglamentavimas ne visada pasiekia tikslą – kai kuriais atvejais teisėjai nevykdo net ir detalių procesinio įstatymo reikalavimų. Dažniausiai tokie baudžiamojo proceso „supaprastinimai“ yra susiję su kaltinamojo teisių išaiškinimu. Pavyzdžiui, teisėjai dažniausiai „pamiršta“ išaiškinti kaltinamajam teisę nušalinti (47,4 proc. atvejų), teisę į gynybą (17,5 proc. atvejų), teisę pasakyti paskutinį žodį (15,8 proc. atvejų), teisę apskusti (14 proc. atvejų), teisę žinoti, kuo jis kaltinamas (12,3 proc. atvejų), teisę duoti paaiškinimus byloje (10,5 proc. atvejų) ir pan. Kartu reikia pažymėti, kad, palyginti su anksčiau atliktu tyrimu, pastaruoju metu teisėjai procesinio įstatymo reikalavimus vykdo daug geriau (žr. Justickis ir Valickas, 2006).

11.3. Teisėjų elgesio apibūdinimas naudojant integruotas procedūrinio teisingumo skales: 2004 ir 2011 metų tyrimo rezultatų palyginimas

Anksčiau nagrinėjome, kaip teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus paskirose kriterinėse situacijose. Dabar daugiausia dėmesio skirsime teisėjų elgesio ir atskirų procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikčiai. Tam buvo sukurtos specialios skalės, kurios parodo įvairius teisėjų „procedūrinio elgesio“ aspektus (Justickis ir Valickas, 2006).

Informavimo skalė (INFORM). Ši skalė atspindi teisėjo siekimą informuoti kaltinamąjį ir kitus proceso dalyvius apie svarbiausius bylos nagrinėjimo momentus. Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad juo daugiau informacijos ginčo dalyviai turi arba gauna apie ginčo sprendimo procedūras, tuo pozityviau jos vertinamos. Informavimo skalė kaip tik ir parodo, ar teisėjas yra linkęs suteikti kaltinamajam visą reikalingą informaciją apie jo teises, galimybes ir pareigas, be to, ar suteikęs tokią informaciją teisėjas bando įsitikinti, kad ji iš tikrųjų teisingai suprasta. Tyrimo metu buvo stebima penkiolika kriterinių situacijų, kuriose teisėjas galėjo pasielgti pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (t. y. suteikti proceso dalyviams informaciją)

arba juos pažeisti (t. y. nesuteikti atitinkamos informacijos). Tokia situacija iškildavo kiekvieną kartą, kai: 1) teisėjas turėjo išaiškinti kaltinamajam jo procesines teises; 2) kai teisėjas galėjo paaiškinti kitiems proceso dalyviams (pvz., liudytojams), ką jie turi daryti; 3) kai teisėjas galėjo paaiškinti savo sprendimus (pvz., komentuojuo teis- mo nuosprendį); 4) kai teisėjas galėjo skatinti arba neskatinti proceso dalyvių norą *gauti informaciją* (pvz., užduoti klausimus, reikalauti paaiškinimų ir pan.) (apie šią ir kitas skales detaliau žr. Justickis ir Valickas, 2006).

Aktyvaus dalyvavimo skalė (AKTYV). Ši skalė atspindi teisėjo siekimą skatinti kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių aktyvų dalyvavimą nagrinėjant bylą ir lemiant jos eigą (pvz., teisėjas sudaro palankias sąlygas ginčo šalims pasakyti savo nuomonę apie bylos nagrinėjimo procedūras). Kaip rodo atlikti tyrimai, juo ginčo šalys gali aktyviau dalyvauti nagrinėjant ginčą, tuo didesnis jų pasitenkinimas ginčo sprendi- mo procedūromis. Teisėjo polinkis skatinti (ar atvirkščiai – slopinti) kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių aktyvumą buvo fiksuojamas stebint jo elgesį trylikoje kriteri- nių situacijų. Situacijos buvo tokios, kai teisėjas skatino kaltinamąjį ir kitus proce- so dalyvius išreikšti savo nuomonę arba atlikti kokius nors veiksmus: 1) klausė jų nuomonės dėl galimybės nagrinėti bylą neatvykus kai kuriems proceso dalyviams; 2) klausė kaltinamojo, ar jis nenori pareikšti nušalinimų; 3) suteikdamas žodį kalti- namajam, skatino jį pasakoti išsamiai ir iki galo; 4) nenaudojo jokių veiksmų, kurie galėtų suvaržyti kaltinamojo procesinį aktyvumą, ir pan.

Elgesio etiškumo skalė (ETIKA). Ji atspindi teisėjo siekimą elgtis su kaltinamuo- ju ir kitais proceso dalyviais pagal etikos standartus, rodant jiems pagarbą ir laikantis mandagumo taisyklių. Procedūrinio teisingumo tyrimai parodė, kad pozityvus ginčo sprendimo vertinimas priklauso nuo to, ar teisėjas rodo pagarbą ginčo dalyviams. Be to, ginčo šalių pasitikėjimą paprastai įgyja tas teisėjas, kuris ne tik reikalauja pagarbos sau, bet ir rodo ją ginčo dalyviams. Mums buvo ypač svarbi teisėjo rodoma pagarba kaltinamajam. Tyrimo metu buvo stebimos devynios kriterinės situacijos, kuriose teisėjas galėjo pasielgti pagal etikos standartus arba jų nesilaikyti. Tai buvo situacijos, kai: 1) teismo posėdis akivaizdžiai vėlavo; 2) teisėjas atsiprašė susirin- kusiųjų dėl vėlavimo ir paaiškino vėlavimo priežastis; 3) teisėjas prašė liudytojų iki apklausos palikti teismo salę, ir pan.

Tendencingumo skalė (TENDENC). Ši skalė parodo teisėjo siekimą vadovautis iš anksto suformuota nuomone arba priimtu sprendimu. Atlikti tyrimai rodo, kad bet kokie teismo posėdžio dalyvių pastebėti teisėjo tendencingumo požymiai mažina pasitikėjimą tiek juo pačiu, tiek bylos sprendimo objektyvumu. Teisėjo tendencingu- mas kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių atžvilgiu buvo fiksuojamas stebint jo elgesį šešiose kriterinėse situacijose. Tai buvo situacijos, kai: 1) teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą išgirdęs, kad kaltinamasis neigia savo kaltę, arba, atvirkščiai, – pa- rodė pasitenkinimą jam prisipažinus; 2) teisėjas uždavė kaltinamajam menančius

arba nukreipiančius klausimus; 3) teisėjas darė kaltinamajam spaudimą remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu šis davė kitus parodymus, ir pan.

Apeliacijos skalė (APELIAC). Ji parodo teisėjo siekimą išaiškinti kaltinamajam ir kitiems proceso dalyviams būdus, kaip galima nuginčyti neteisėtus jo paties veiksmus arba priimtą sprendimą. Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad ginčo sprendimas vertinamas kaip teisingesnis, jeigu ginčo šalys žino, jog turi galimybę apskusti teisėjo sprendimą. Tyrimo metu buvo stebimos dvi kriterinės situacijos, priskirtos apeliacijos skalei: 1) teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę apskusti sprendimą; 2) teisėjas bandė įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato šią teisę.

Rungimosi skalė (RUNGIM). Ši skalė atspindi teisėjo polinkį teikti pirmenybę rungimosi, o ne inkviziciniam bylos nagrinėjimo būdai (t. y. jo siekimą išnaudoti procesinės teisės teikiamas galimybes taikant rungimosi principą). Ginčo sprendimo rungimosi būdas skatina šalių ginčą ir suteikia galimybę kiekvienam proceso dalyviui išdėstyti savo požiūrį bei aktyviai veikti teismo tyrimo eigą. Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad bylos nagrinėjimo rungimosi būdas yra pranašesnis, palyginti su inkviziciniu, nes užtikrina didesnę proceso dalyvių pasitenkinimą ginčo sprendimo procedūromis, taip pat sumažina teisėjo tendencingumą. Tyrimo metu buvo stebima keturiolika kriterinių situacijų, kuriose teisėjas galėjo teikti pirmenybę rungimosi arba inkviziciniam bylos nagrinėjimui. Situacijos buvo tokios, kai: 1) teisėjas galėjo skatinti kaltinamąjį ginčytis, įrodinėti savo tiesą; 2) teisėjas leido pirmiausia kitiems proceso dalyviams apklausti kaltinamąjį; 3) kaltinamasis ir jo gynėjas realiai pasinaudojo savo teisėmis, ir pan.

Teisių supratimo kontrolės skalė (KONTR). Ji rodo, ar teisėjas siekia įsitikinti, kad visa informacija apie svarbiausius bylos nagrinėjimo momentus, asmens teises bei pareigas iš tikrųjų yra suprasta, ir kaltinamasis gali ja naudotis. Kaip žinoma, baudžiamojo įstatymo ir poįstatyminių aktų nustatytos teismo nagrinėjimo procedūros daugeliu atvejų numato teisėjo pareigą informuoti kaltinamąjį apie jo teises. Tačiau net ir labai ritualizuoto teismo nagrinėjimo metu neretai atsitinka taip, kad kaltinamojo teisių išaiškinimas atliekamas per daug nesirūpinant, ar jos iš tikrųjų buvo suprastos (kitais tariant, teisėjo išaiškinimo supratimas „preziumuojamas“ – t. y. numanomas, kol nėra įrodytas priešingas atvejis). Anksčiau buvo minėta, kad tam tikri teisėjo veiksmai gali daryti teigiamą poveikį procedūrinio teisingumo vertinimui, kad ir koks būtų jų rezultatas (pvz., pats ginčo dalyvių nuomonės išklausymas padidina suvokto teisingumo vertinimą, net jeigu į tą nuomonę nebuvo atsižvelgta). Tuo remiantis galima manyti, kad ir kaltinamojo teisių išaiškinimas gali turėti savarankišką poveikį (bent iš dalies nepriklausomą nuo to, ar tas išaiškinimas buvo suprastas). O toks kaltinamojo teisių išaiškinimas, kai kartu siekiama užtikrinti adekvatų jų supratimą, gali turėti svarų papildomą poveikį teigiamam procedūrinio teisingumo vertinimui.

Teisių supratimo kontrolė buvo fiksuojama stebint teisėjo elgesį šešiolikoje kriterinių situacijų. Dažniausiai tai buvo situacijos, kai teisėjas turėjo įsitikinti, kad išaiškinus kaltinamajam tam tikrą teisę šis ją suprato iki galo ir adekvačiai.

Empatijos skalė (EMPATIJA). Ši skalė atspindi teisėjo siekimą įsigilinti į kaltinamojo asmenybę ir jo būseną teismo nagrinėjimo metu. Kriminalinės justicijos specifika ilgą laiką buvo susijusi su formalizmu, dėmesio asmens išgyvenimams stoka ir pan. (pvz., teisės sistemos nedomina, kas stoja prieš teismą, kaip tas asmuo jaučiasi, o norima atskleisti tik objektyvius faktus). Tačiau „paternalistiniu“ teisės supratimu, empatiškas, visapusiškas ginčo dalyvių asmenybės ir jų būsenos supratimas yra būtinas teisingam ginčo sprendimui. Tuo remiantis manoma, kad teisėjas, skirdamas daugiau dėmesio kaltinamojo asmenybei, išgyvenimams, gali geriau suprasti tikrąją kaltinamojo paaiškinimų bei poelgių prasmę ir kartu skatinti jo įsitikinimą, kad ginčas yra nagrinėjamas teisingai. Tyrimo metu buvo stebimos dvi kriterinės situacijos, priskirtos empatijos skalei: 1) pirmasis teisėjo kontaktas su kaltinamuoju; 2) teisėjo parodytas susidomėjimas kaltinamojo būseną. Šios ir visų kitų skalių rezultatai buvo apskaičiuoti pagal SPSS *Syntax* programą.

Skaičiuojant paskirų procedūrinio teisingumo skalių reikšmes, buvo sumuojami kriterinėse situacijose stebėti atvejai, kai teisėjas pasielgdavo pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (tendencingumo skalės reikšmės buvo apskaičiuojamos sumuojant tokias teisėjo reakcijas, kurios prieštaravo procedūrinio teisingumo reikalavimams). Be to, nustatydami, kiek teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, orientavomės į maksimalią galimą kiekvienos skalės reikšmę. Pateikdami gautus rezultatus (žr. 68-ą lentelę ir 23-ią pav.) juos iš karto lyginome su ankstesnio, 2004 metais atlikto tyrimo rezultatais (Justickis ir Valickas, 2006). Abu tie tyrimai atlikti taikant tą pačią teismo posėdžių stebėjimo metodiką, o jų rezultatai apdoroti taikant tuos pačius metodus. Tačiau lyginant 2004 ir 2011 metų tyrimo rezultatus buvo atsižvelgta į tą aplinkybę, kad gali atsirasti paklaidų dėl skirtingo stebėtų teismo posėdžių skaičiaus (2004 m. stebėjome 103, o 2011 m. – 57 teismo posėdžius), dėl to buvo įvertintas tyrimo pasikliautinis intervalas ($p < 0,05$).

Kaip rodo pateikti duomenys, nuo 2004 metų įvyko teigiamų teisėjų elgesio pokyčių – dabar jis labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Pavyzdžiui, palyginus 2004 ir 2011 metų rezultatus nustatyta, kad statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) pagerėjo šių procedūrinio teisingumo skalių rodikliai: 1) tendencingumo (teisėjų tendencingumo rodikliai sumažėjo nuo 62,5 proc. iki 53,5 proc.); 2) dalyvavimo (šios skalės rodikliai padidėjo nuo 42,1 proc. iki 52,3 proc.); 3) informavimo (šios skalės rodikliai padidėjo nuo 28,1 proc. iki 49,2 proc.); 4) apeliacijos (šios skalės rodikliai padidėjo nuo 16,7 proc. iki 48,2 proc.); 5) rungimosi (šios skalės rodikliai padidėjo nuo 49,1 proc. iki 70,7 proc.). Kitų trijų procedūrinio teisingumo

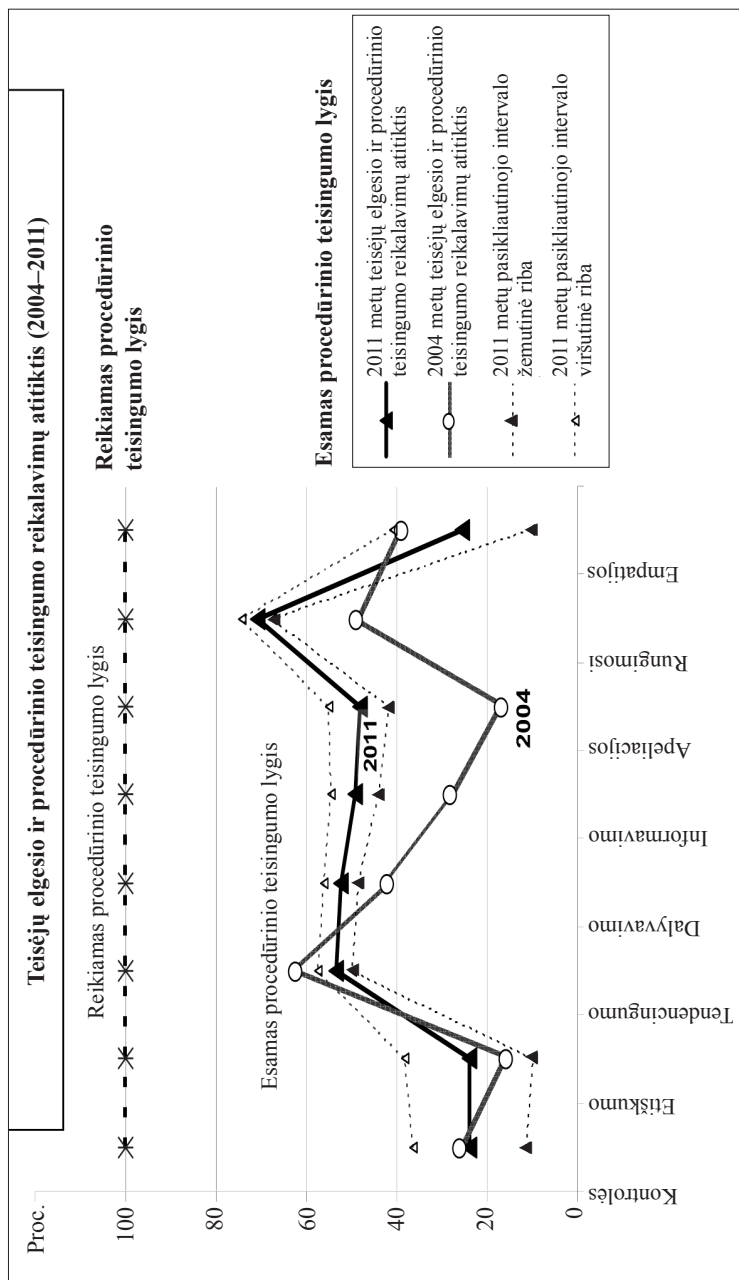
68 lentelė. Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis (2004 ir 2011 m. tyrimo rezultatai)

	Procentas situacijų, kuriose teisėjas pasielgė pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (100 proc. – bendras skaičius situacijų, kai teisėjui reikėjo pasielgti pagal kiekvieną procedūrinio teisingumo reikalavimą)							
	Kontro- lės	Etišku- mo	Tenden- cingumo	Dalyva- vimo	Infor- mavimo	Apelia- cijos	Rungi- mosi	Empa- tijos
Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis (2011 m.)	23,8	23,9	53,5	52,3	49,2	48,2	70,7	25,4
Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis (2004 m.)	25,9	15,9	62,5	42,1	28,1	16,7	49,1	39,0
Pasikliautinojo 95 proc. intervalo žemutinė riba (2011 m.)	11,3	9,73	49,8	48,5	44,0	41,5	67,3	10,2
Pasikliautinojo 95 proc. intervalo viršutinė riba (2011 m.)	36,4	38,2	57,2	56,1	54,4	54,9	74,1	40,6
Siektinas procedūrinio teisingumo lygis	100	100	100	100	100	100	100	100

Pastaba. Siektinas elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas yra toks, kai teisėjas turėtų pasielgti pagal šiuos reikalavimus visais atvejais, kai tai reikia padaryti.

skalių rodiklių pokyčiai nebuvo statistiškai reikšmingi, jie šiek tiek padidėjo (pvz., etiškumo) arba sumažėjo (pvz., kontrolės ir empatijos), bet neišėjo už pasikliautiniųjų intervalų ribų.

Kaip būtų galima paaiškinti šią teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikties didėjimo tendenciją? Mūsų manymu, tokiai tendencijai galėjo turėti įtakos įvairūs veiksniai: 1) teismų vadovybės ir teisėjų reakcija į 2004 metų procedūrinio teisingumo tyrimo rezultatus, šių rezultatų sklaida visuomenėje, taip pat į teisėjų kvalifikacijos kėlimo programas įtraukta procedūrinio teisingumo tema (jeigu taip yra iš tikrųjų, tai susidūrėme su gana netipiška mūsų šalyje situacija,

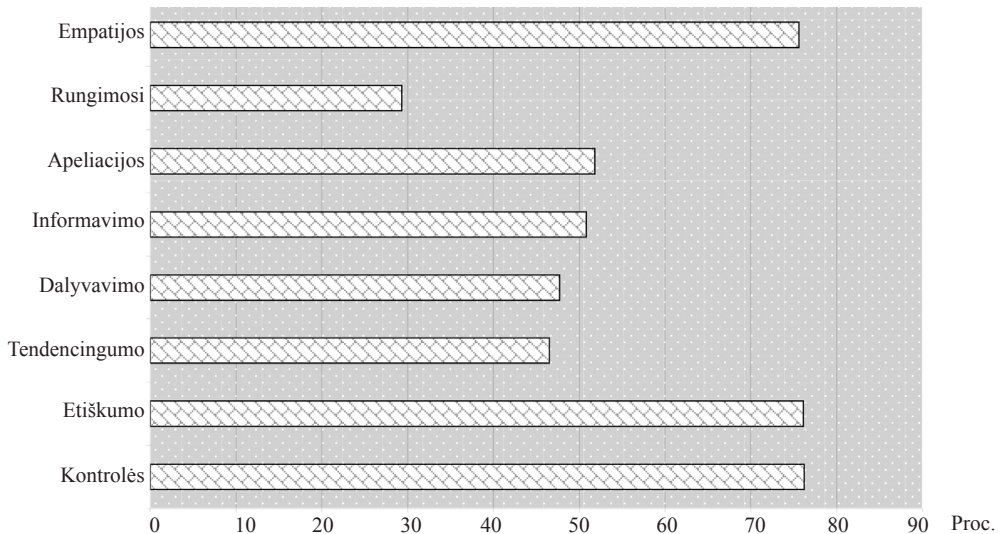
23 pav. Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikties (2004 ir 2011 m. tyrimų rezultatai)

kai mokslinio tyrimo rezultatai paskatina realius žmonių elgesio pokyčius); 2) nuo 2010 metų daromi teismo posėdžių garso įrašai, kurie verčia teisėjus labiau kontroliuoti savo veiksmus, taip pat labiau laikytis įstatymo normų ir procedūrinio teisingumo reikalavimų; 3) teisėjų reakcija į visuomenės spaudimą – didelį mūsų šalies žmonių nepasitikėjimą teismais (galbūt siekdami užtikrinti, kad daugiau žmonių pasitikėtų teismais ir vertintų jų darbą teigiamai, teisėjai labiau laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų).

Kartu reikia pažymėti, kad nustatyta teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikties didėjimo tendencija vis dar yra nepakankama, nes išlieka dideli užfiksuoto ir siektino teisėjų elgesio skirtumai (ypač kalbant apie kontrolės, etiškumo ir empatijos skales, žr. 69-ą lentelę ir 24-ą pav.).

69 lentelė. Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų neatitiktis (2011 m. tyrimo rezultatai)

Situacijos, kuriose teisėjai nepasieglė pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (proc.)							
Kontrolės	Etiškumo	Tendencingumo	Dalyvavimo	Informavimo	Apeliacijos	Rungimosi	Empatijos
76,2	76,1	46,5	47,7	50,8	51,8	29,3	75,6

24 pav. Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų neatitiktis (2011 m. tyrimo rezultatai)

Analizuojant pateiktus duomenis į akis krinta tai, kad teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų neatitiktis kai kuriais atvejais viršija pusę ar net tris ketvirtadalius galimų atvejų. Pavyzdžiui, pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, teisėjas turėtų siekti, kad kaltinamasis ir kiti proceso dalyviai iki galo ir adekvačiai suprastų visas savo galimybes daryti poveikį teismo proceso eigai („Teisių supratimo kontrolės skalė“). Tyrimo metu buvo stebimos šešiolika situacijų, kai teisėjai galėjo tai padaryti, bet nustatyta, kad jie nepasinaudojo šia galimybe net 76,2 proc. atvejų.

Kaltinamojo pasitikėjimas teismu ir jo sprendimų teisingumu yra didesnis, jeigu teisėjas elgiasi su juo ir kitais proceso dalyviais pagal etikos standartus, rodo jiems pagarbą ir laikosi mandagumo taisyklių („Elgesio etiškumo skalė“). Tyrimo metu buvo stebimos devynios situacijos, kai teisėjai galėjo pasielgti pagal etikos standartus, tačiau paaiškėjo, kad jie to nedarė vidutiniškai 76,1 proc. tokių atvejų.

Kaltinamojo ir kitų proceso dalyvių pasitikėjimą teismu ir jo sprendimais taip pat padidina teisėjo pastangos siekiant užtikrinti, kad visi proceso dalyviai, ypač kaltinamasis, adekvačiai suprastų savo procesines teises („Informavimo skalė“). Tyrimo metu buvo stebimos penkiolika situacijų, kai teisėjai galėjo pasielgti pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus, tačiau jie nepasinaudojo tokia galimybe 50,8 proc. atvejų.

Dar dviem atvejais buvo nustatyta tokia teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų neatitiktis, kuri viršijo pusę (apeliacijos skalėje – 51,8 proc.) ar net tris ketvirtadalius (empatijos skalėje – 75,6 proc.) galimų atvejų. Tačiau šiems rezultatams galėjo turėti įtakos nedidelis stebimų situacijų skaičius (minėtoms skalėms buvo priskirta tik po dvi kriterines situacijas), todėl juos reikėtų interpretuoti atsargiai. Įdomu, kad teisėjų elgesys labiausiai priartėjo prie siektinos ribos pagal rungimosi parametraž (teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų neatitiktis šiuo atveju siekė 29,3 proc.). Atsižvelgiant į vis didėjančią JAV ir kitų bendrosios teisės šalių poveikį žemyninei teisei, taip pat aktyvias teisininkų diskusijas apie rungimosi vaidmenį teismo proceso metu, toks rezultatas neturėtų labai stebinti. Kartu tai dar sykį patvirtina potencialų teisėjavimo stiliaus lankstumą, galimybę daryti jam veiksmingą poveikį, siekiant, kad jis visiškai atitiktų procedūrinio teisingumo reikalavimus.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nustatyti teigiami teisėjų elgesio pokyčiai – pastaruoju metu jų elgesys, palyginti su 2004 metais, labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Tokie rezultatai džiugina, bet kartu verčia kalbėti apie mūsų šalyje susidariusią paradoksalią situaciją: viena vertus, teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis didėja, todėl turėtų didėti ir žmonių pasitikėjimas bei pasitenkinimas teisėjų ir teismų darbu; kita vertus, viešųjų apklausų rezultatai rodo, kad žmonių pasitikėjimas teismais mažėja (žr. 1-ą lentelę). Mūsų manymu, tokią situaciją galėjo lemti keletas veiksnių: 1) daug viešųjų apklausų dalyvių nebuvo tiesiogiai susidūrę su teismais, o jų neigiami vertinimai grindžiami antriniais (netiesioginiais) šaltiniais; 2) pasireiškia žmonių vertinimų inertiškumas – suformuo-

ta neigiama nuomonė neleidžia jiems pastebėti teigiamų teisėjų darbo pokyčių; 3) taikomos viešųjų apklausų metodikos lemia daugiau ar mažiau iškreiptus rezultatus; 4) tendencingas kai kurių įvykių (pvz., susijusių su „Kauno pedofilijos byla“) arba teisėjų darbo trūkumų pateikimas žiniasklaidoje, kuris formuoja ar pastiprina jau suformuotą neigiamą žmonių požiūrį; 5) vis dar savieigai paliktas teisėjų ir teismų įvaizdžio kūrimas (nekyla abejonių, kad, formuojant teigiamą teismų ir teisėjų įvaizdį, reikia kryptingų ir tikslingų pastangų).

Be to, nors nustatyti teigiami teisėjų elgesio pokyčiai, jų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktis vis dar nepakankama (kol kas yra didelių esamo ir siektino elgesio skirtumų). Todėl reikia tolesnių pastangų siekiant didinti teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitiktį ir atitinkamai – žmonių pasitikėjimą teisėjais bei teismais. Kad teisėjų elgesys labiau atitiktų procedūrinio teisingumo reikalavimus ir skatintų proceso dalyvių suvokto teisingumo jausmą, teisėjai turėtų būti mokomi, kaip reikia bendrauti su kaltinamuoju ir kitais proceso dalyviais. Pavyzdžiui, yra išskiriama keletas svarbiausių momentų, į kuriuos teisėjai turėtų atkreipti dėmesį (Epstein, 2002). Pirma, bylos svarstymo pradžioje teisėjas turėtų skirti pakankamai laiko tam, kad suteiktų kaltinamajam ir kitoms ginčo šalims visą reikalingą informaciją apie teismo procesą, taikomus svarbiausius įstatymus, taip pat jų teises ir pareigas. Antra, teisėjas turėtų skirti pakankamai laiko kaltinamajam (ir kitiems proceso dalyviams) pateikti savo nuomonę ir argumentus. Jis turėtų būti pasiruošęs kantriai ir įdėmiai išklaudyti, taip pat suprasti ir apsvarstyti proceso dalyvių pateikiamą įvykio versiją. Norėdamas išvengti, kad ginčo šalių paaiškinimuose nebūtų nereikšmingų arba nesusijusių su svarstoma byla detalių, teisėjas turėtų pateikti aiškias instrukcijas, kokie faktai domina teismą. Trečia, teismo proceso metu bendraudamas su kaltinamuoju ir kitais proceso dalyviais teisėjas turėtų nežeminti jų orumo ir rodyti jiems pagarbą.

Patys teisėjai taip pat turėtų padaryti viską, kas nuo jų priklauso, kad proceso dalyviai manytų, jog su jais elgiamasi teisingai. Teisėjų elgesys, labiau atitinkantis procedūrinio teisingumo reikalavimus, iš principo yra įmanomas, tačiau reikia didesnio noro, pasiryžimo arba pastangų siekiant efektyviau atlikti savo pareigas (Epstein, 2002; Justickis ir Valickas, 2006). Aišku, tam gali trukdyti įsitvirtinę papročiai, nusistovėjusi teisės taikymo praktika, kai kurios įstatymo nustatytos normos arba per didelis teisėjų darbo krūvis (procedūrinio teisingumo reikalavimų laikymasis reikalauja nemažai laiko). Nuo teisėjo noro ir pastangų nepriklausančiais atvejais galimybė užtikrinti didesnę procedūrinio teisingumo reikalavimų įgyvendinimą tenka įstatymų leidėjui, institucijoms ir vadovams, organizuojantiems teismų darbą. Jų dėmesio centre turi atsirasti problemos, ribojančios teisėjo galimybes elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus (pvz., trūksta priemonių, skatinančių žmonių suvoktą procedūrinį teisingumą; nepakankamas teisėjų ir kitų teismo darbuotojų procedūrinio teisingumo svarbos supratimas ir pan.).

12. NUTEISTŪJŲ APKLAUSOS REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

12.1. Bendra nuteistųjų charakteristika

Iš viso tyrime dalyvavo 73 nuteisti vyrai. Jų buvimo laisvės atėmimo vietoje vidurkis – 26,52 mėnesio (nuo 1 iki 111 mėn., standartinis nuokrypis – 28,30). 9,6 proc. nuteistųjų praleido laisvės atėmimo vietoje iki 2 mėnesių, 20,5 proc. – nuo 3 iki 8 mėnesių, 31,5 proc. – nuo 9 iki 24 mėnesių, o 38,4 proc. – daugiau kaip dvejus metus. Tiriamieji dalyvavo nuo 1 iki 15 teismo posėdžių: 72,6 proc. – iki 5, 23,3 proc. – nuo 6 iki 10 ir 4,1 proc. – nuo 11 iki 15 posėdžių.

12.2. Procedūrinis teisingumas atliekant tardymo veiksmus arba taikant kardomasias priemones

Visi tyrimo dalyviai patyrė bent vieną tardymo veiksmą arba kardomąją priemonę. Jeigu kognityvaus interviu metu paaiškėdavo, kad nuteistajam teko patirti ne vieną tardymo veiksmą arba kardomąją priemonę, jo buvo prašoma pasirinkti tą, kurį geriausiai atsimena. Dažniausiai tiriamieji patyrė kelias kardomasias arba kitas procesinės prievartos priemones: sulaikymą, suėmimą, rašytinį pasižadėjimą neišvykti, kratą, asmens ar vietos apžiūrą. Tiriamieji, kurie nepatyrė jokių kardomųjų arba kitų procesinės prievartos priemonių, pasakojo apie ikiteisminio tyrimo apklausas. Iš viso bent vieną kardomąją arba kitą procesinės prievartos priemonę patyrė 65 nuteistieji (89,0 proc.), 8 tiriamiesiems (11,0 proc.) jokia kardomoji ar kita priemonė nebuvo taikyta.

12.2.1. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir tiriamųjų elgesys atliekant tardymo veiksmą / taikant kardomąją priemonę

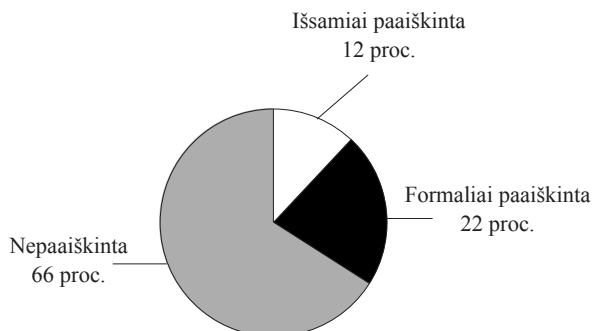
Kognityvaus interviu metu visų pirma buvo siekiama išsiaiškinti, ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino tiriamajam taikomo tardymo veiksmo arba kardomosios priemonės tikslą, teisinį pagrindą, atlikimo tvarką, ar pareigūnas pasiteiravo, ar tiriamasis turi kokių nors klausimų / prašymų / pasiūlymų ir kaip į juos reagavo. Be to, buvo siekiama nustatyti, ar tiriamieji pasinaudojo savo teise apskųsti tardymo veiksmo / kardomosios priemonės būtinumą ir atlikimo procedūras. Šie duomenys pateikiami 70–78-oje lentelėse ir 25–26 pav.

70 lentelė. Ar tiriamiesiems buvo paaiškintas tardymo veiksmo arba kardamosios priemonės tikslas

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Paaiškino tikslą	51	69,9	11,521	p < 0,001
Nepaaiškino tikslo	22	30,1		
Iš viso	73	100,0		

71 lentelė. Ar tiriamiesiems buvo paaiškintas teisinis pagrindas, kuriuo remiantis atliekamas tardymo veiksmas arba kardomoji priemonė

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Paaiškino, kokių įstatymų buvo remiamasi	11	15,1
Paaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi	4	5,5
Nepaaiškino, kokių įstatymų buvo remiamasi	12	16,4
Nepaaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi	2	2,7
Paaiškino, kokių įstatymų ir kieno sprendimu buvo remiamasi	23	31,5
Nepaaiškino, kokių įstatymų ir kieno sprendimu buvo remiamasi	12	16,4
Neatsimena	1	1,4
Iš viso	73	100,0

25 pav. Tardymo veiksmo arba kardamosios priemonės atlikimo tvarkos paaiškinimo pobūdis

72 lentelė. Ar tiriamiesiems buvo paaiškinta tardymo veiksmo arba kardamosios priemonės atlikimo tvarka

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Atlikimo tvarka buvo paaiškinta (išsamiai arba formaliai)	25	34,2	7,25	0,007
Atlikimo tvarka nebuvo paaiškinta	48	65,7		
Iš viso	73	100,0		

73 lentelė. Tardymo veiksmo arba kardomosios priemonės atlikimo tvarkos paaiškinimo pobūdis

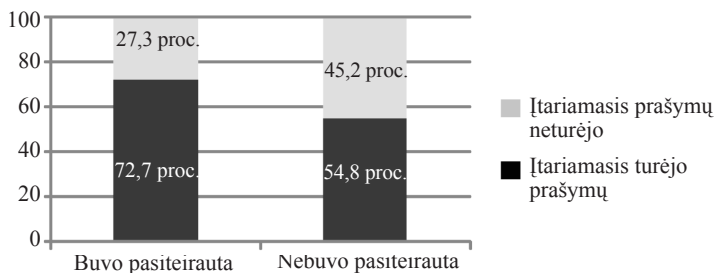
Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Atlikimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai	9	36,0	1,96	0,161
Atlikimo tvarka buvo paaiškinta formaliai	16	64,0		
Iš viso	25	100,0		

74 lentelė. Ar tiriamųjų buvo pasiteirauta, ar jie turi klausimų / prašymų / pasiūlymų

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo pasiteirauta	11	15,1	35,630	0,002
Nebuvo pasiteirauta	62	84,9		
Iš viso	73	100,0		

75 lentelė. Ar tiriamieji turėjo klausimų / prašymų / pasiūlymų

Tiriamųjų elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Turėjo	42	57,5	1,658	0,198
Neturėjo	31	42,5		
Iš viso	73	100,0		

26 pav. Tiriamųjų klausimai / prašymai / pasiūlymai ir pareigūnų elgesys

76 lentelė. Kaip pareigūnas reagavo į tiriamųjų klausimus / prašymus / pasiūlymus

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Ignoravo	15	35,7
Išklausė, bet neatsižvelgė	18	42,9
Išklausė ir atsižvelgė	8	19,0
Kita	1	2,4
Iš viso	42	100,0

77 lentelė. Ar tiriamieji pasinaudojo teise apskūsti taikomo tardymo veiksmo / kardomosios priemonės būtinumą

Tiriamųjų elgesys	Dažnumas	Procentai
Pasinaudojo	10	13,7
Nepasinaudojo	57	78,1
Nenustatyta	6	8,2
Iš viso	73	100,0

78 lentelė. Ar tiriamieji pasinaudojo teise apskūsti taikomo tardymo veiksmo / kardomosios priemonės atlikimo procedūras

Tiriamųjų elgesys	Dažnumas	Procentai
Pasinaudojo	11	15,1
Nepasinaudojo	57	78,1
Nenustatyta	5	6,8
Iš viso	73	100,0

Kaip rodo pateikti duomenys, taikydami kardomasias priemones arba tardymo veiksmus, ikiteisminio tyrimo pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau paaiškino (nei nepaaiškino) jų tikslą ($p < 0,001$), tačiau teisinis pagrindas (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi taikant kardomąją priemonę ar atliekant tardymo veiksmą) buvo paaiškintas tik 31,5 proc. nuteistųjų. Be to, ikiteisminio tyrimo pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau nuteistiesiems nepaaiškino (negu paaiškino) kardomosios priemonės arba tardymo veiksmo atlikimo tvarką ($p < 0,01$). Nors statistiškai reikšmingų skirtumų vertinant šios tvarkos paaiškinimo pobūdį nenustatyta ($p = 0,161$), pareigūnai dažniau ją paaiškino formaliai, o ne išsamiai. Tik 15,1 proc. tiriamųjų buvo pasiteirauta, ar ikiteisminio tyrimo metu jie turi kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (kitais tarant, pareigūnai kur kas dažniau tuo visiškai nesidomėjo, $p < 0,01$). Tačiau nors dažniausiai pareigūnai neskatino tiriamųjų aktyviai dalyvauti ikiteisminiame tyrime, daugiau negu pusė nuteistųjų (57,5 proc.) turėjo klausimų, prašymų arba pasiūlymų (26-ame pav. pateikti duomenys rodo, kad 54,8 proc. tų nuteistųjų, kurių pareigūnai neskatino, norėjo paklausti / prašyti / pasiūlyti). Svarbu pažymėti, kad dažniausiai pareigūnai į tiriamųjų klausimus / prašymus / pasiūlymus neatsižvelgdavo (42,9 proc. atvejų) arba juos ignoruodavo (35,7 proc. atvejų). Tik 19,0 proc. tiriamųjų nurodė, kad į jų klausimus / prašymus / pasiūlymus buvo atsižvelgta. Gauti duomenys taip pat rodo, kad tiriamieji retai naudojo teisę apskūsti tardymo veiksmo / kardomosios priemonės būtinumą (13,7 proc. atvejų) arba atlikimo procedūras (15,1 proc. atvejų). Taigi galima teigti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažnai neinformuodavo tiriamųjų apie svarbius

ikiteisminio tyrimo momentus (pvz., kardomosios priemonės atlikimo tvarką), taip pat neskatinavo jų aktyviai dalyvauti ikiteisminio tyrimo procese. Patys nuteistieji taip pat nebuvo linkę aktyviai ginčyti pareigūnų priimamų sprendimų (taikant kardomąją priemonę arba tardymo veiksmą). Iš tiesų, kaip rodo tyrimų rezultatai, informacijos apie taikomas procedūras suteikimas ir galimybė aktyviai dalyvauti ginčo sprendimo procese yra labai svarbus veiksnys, kuris skatina asmenį palankiau vertinti taikomas procedūras ir didina suvokto teisingumo jausmą (Lind and Tyler, 1988; Tyler, 1988, 2006; Tyler et al., 1997).

12.2.2. Teisių išaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu

Toliau siekėme nustatyti, ar nuteistiesiems ikiteisminio tyrimo metu buvo išaiškintos jų teisės, koks buvo teisių išaiškinimo pobūdis, kada jos buvo išaiškintos, taip pat ar nuteistieji suprato savo teises (žr. 79–86-ą lenteles ir 27-ą pav.).

79 lentelė. Ar tiriamiesiems buvo išaiškintos jų teisės

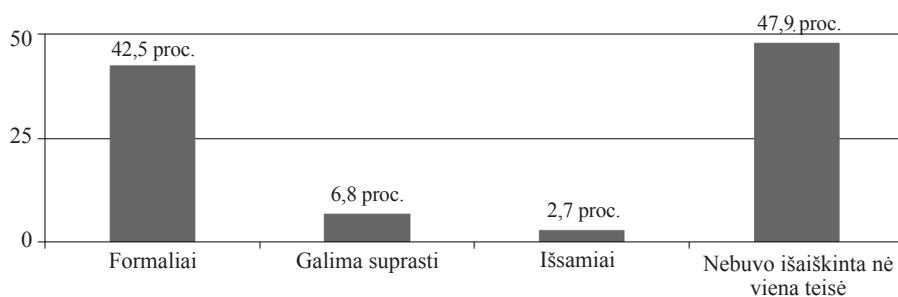
Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo išaiškinta bent viena teisė	38	52,1	0,123	0,725
Nebuvo išaiškinta nė viena teisė	35	47,9		
Iš viso	73	100,0		

80 lentelė. Ikiteisminio tyrimo metu išaiškintų teisių dažnumas*

Įtariamojo teisės	Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisė į gynybą (ši teisė užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos)	Buvo išaiškinta	30	44,1	0,941	0,332
	Nebuvo išaiškinta	38	55,9		
Teisė žinoti, kuo esi įtariamasis	Buvo išaiškinta	19	27,9	13,235	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	49	72,1		
Teisė nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją	Buvo išaiškinta	13	19,4	25,09	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	54	80,6		
Teisė duoti parodymus	Buvo išaiškinta	14	20,6	23,529	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	54	79,4		
Teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus	Buvo išaiškinta	8	11,8	39,765	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	60	88,2		
Teisė pateikti prašymus	Buvo išaiškinta	10	14,7	33,882	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	58	85,3		
Teisė pareikšti nušalinimus	Buvo išaiškinta	9	13,2	36,77	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	59	86,8		

Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga	Buvo išaiškinta	6	8,8	46,11	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	62	91,2		
Teisė daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus	Buvo išaiškinta	5	7,4	49,47	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	63	92,6		
Teisė apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus	Buvo išaiškinta	12	17,6	28,47	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	56	82,4		

* – iš analizės pašalinta atsakymo kategorija „nenustatyta“, todėl bendras tiriamųjų skaičius yra mažesnis už 73

27 pav. Teisių išaiškinimo pobūdis ikiteisminio tyrimo metu

81 lentelė. Kaip tiriamiesiems buvo išaiškintos jų teisės

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisės išaiškintos formaliai	31	81,6	15,158	p < 0,001
Teisės išaiškintos išsamiai arba taip, kad jas buvo galima suprasti	7	18,4		
Iš viso	38	100,0		

82 lentelė. Kada tiriamiesiems buvo išaiškintos jų teisės

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Per pirmąją apklausą	28	73,7	8,526	0,004
Vėliau	10	26,3		
Iš viso	38	100,0		

83 lentelė. Ar pareigūnai mėgino įsitikinti, kad tiriamieji suprato savo teises

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Nemėgino	21	55,3
Pareigūnas darė tai formaliai	13	34,2
Siekė įsitikinti, kad įtariamasis suprato savo teises	3	7,9
Neprisimena	1	2,6
Iš viso	38	100,0

84 lentelė. Ar tiriamieji suprato savo teises

Teisių supratimas	Dažnumas	Procentai
Visiškai nesuprato	12	16,4
Daugiau ar mažiau nesuprato	12	16,4
Nei suprato, nei nesuprato	7	9,6
Daigiau ar mažiau suprato	25	34,2
Visiškai suprato	15	20,5
Nenustatyta	2	2,7
Iš viso	73	100,0

85 lentelė. Ikitiesminio tyrimo metu turimų teisių supratimo skirtumai

Teisių supratimas	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Visiškai ir daugiau ar mažiau nesuprato	24	32,9	4,000	0,046
Visiškai ir daugiau ar mažiau suprato	40	54,8		

86 lentelė. Kaip savo teises suprato tie tiriamieji, kuriems buvo išaiškinta bent viena teisė / neišaiškinta nė viena teisė

		Teisių supratimas ikitiesminio tyrimo metu		Iš viso	χ^2	p reikšmė
		Visiškai ir daugiau ar mažiau nesuprato	Visiškai ir daugiau ar mažiau suprato			
Teisių išaiškini- mas	Buvo išaiškinta bent viena teisė	(7)* 19,4 proc.	(29) 80,6 proc.	(36) 100,0 proc.	11,446	0,001
	Nebuvo išaiškinta nė viena teisė	(17) 60,7 proc.	(11) 39,3 proc.	(28) 100,0 proc.		

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

Kaip matome, net 47,9 proc. tiriamųjų nurodė, kad jiems nebuvo išaiškinta nė viena jų teisė. Kita vertus, visos teisės, kurias asmuo turi ikiteisminio tyrimo metu, buvo išaiškintos tik penkiems tiriamiesiems (6,8 proc.). Analizuojant gautus duomenis nustatyta, kad dažniausiai išaiškinama teisė į gynybą (ji buvo išaiškinta 44,1 proc. tiriamųjų). Kitų teisių išaiškinimo procentas yra labai mažas ir neviršija 28,0 proc. atvejų. Be to, ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažniausiai tiriamiesiems jų teises išaiškino formaliai (81,6 proc. atvejų), išsamiai (arba taip, kad jas būtų galima suprasti) teisės buvo išaiškintos tik 18,4 proc. tiriamųjų (šis teisių išaiškinimo pobūdžio skirtumas statistiškai reikšmingas, $p < 0,001$). Be to, ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažniausiai (55,3 proc. atvejų) nemėgino įsitikinti, kad tiriamieji suprato savo teises. Nepaisant to, 20,5 proc. tiriamųjų nurodė, kad jie visiškai suprato savo teises (tam galėjo turėti įtakos jų ankstesnė susidūrimo su teisėsaugos sistema patirtis). Ikiteisminio tyrimo metu savo teisių visiškai nesuprato 16,4 proc. tiriamųjų. Palyginę turimų teisių supratimo skirtumus (iš analizės pašalinta „nei suprato, nei nesuprato“ kategorija), nustatėme, kad ikiteisminio tyrimo metu nuteistieji daug dažniau suprato savo teises, negu jų nesuprato ($p < 0,05$). Remiantis gautais duomenimis taip pat galima teigti, kad tie tiriamieji, kuriems buvo išaiškinta bent viena teisė (palyginti su tais, kuriems nebuvo išaiškinta nė viena teisė), daug dažniau suprato ir kitas savo teises ($p < 0,001$).

12.2.3. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio etiškumas ir tendencingumas

Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad etiškas ir pagarbus pareigūno elgesys yra susijęs su teigiamu ginčo sprendimo vertinimu ir suvoktu teisingumu, o tendencingas elgesys (pvz., šališkumas, vadovavimasis išankstine nuomone) mažina pasitikėjimą tiek taikomomis procedūromis, tiek pačiu pareigūnu (Lind and Tyler, 1988; Tyler, 1988, 2006). Todėl apklausdami nuteistuosius siekėme nustatyti, ar pareigūnų elgesys atitiko etikos reikalavimus, ar jie buvo nešališki, ar buvo tokių situacijų, kai tiriamieji elgėsi ne taip, kaip to norėjo pareigūnas, kaip į tokias situacijas jis reagojo, ar nuteistiesiems buvo daromas spaudimas, ar pareigūnas demonstravo, kad turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo (žr. 87–92-ą lenteles).

87 lentelė. Ar pareigūnų elgesys su tiriamaisiais buvo etiškas

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Etiškas	46	63,0	4,945	0,026
Neetiškas	27	37,0		
Iš viso	73	100,0		

88 lentelė. Ar pareigūnai elgėsi su tiriamaisiais nešališkai

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Šališkas	42	57,5	1,658	0,198
Nešališkas	31	42,5		
Iš viso	73	100,0		

89 lentelė. Ar buvo situacijų, kai tiriamieji elgėsi ne taip, kaip to norėjo pareigūnas

Tiriamųjų elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo	29	39,7	3,082	0,079
Nebuvo	44	60,3		
Iš viso	73	100,0		

90 lentelė. Kaip reagavo pareigūnas, kai tiriamieji elgėsi ne taip, kaip jis norėjo

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Tiriamajam buvo pasakoma, ką reikia daryti	4	13,8
Tiriamajam buvo ne tik pasakoma, ką reikia daryti, bet ir paaiškinama kodėl	6	20,7
Iš tiriamojo buvo reikalaujama konkrečių veiksmų nieko nesakant	14	48,3
Kita	5	17,2
Iš viso	29	100,0

91 lentelė. Ar pareigūnai darė tiriamiesiems spaudimą

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Darė	33	45,2	0,671	0,413
Nedarė	40	54,8		
Iš viso	73	100,0		

92 lentelė. Ar pareigūnai parodė, kad turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Parodė	44	60,3	3,082	0,079
Neparodė	29	39,7		
Iš viso	73	100,0		

Kaip rodo pateikti duomenys, daugiau kaip trečdalis (37,0 proc.) tiriamųjų įvertino pareigūnų elgesį kaip neetišką, o 63,0 proc. – kaip atitinkantį etikos reikalavimus (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $p < 0,05$). Pasitaikius tokių situacijų, kai tiriamieji elgėsi ne taip, kaip to norėjo pareigūnai (39,7 proc. atvejų), pastarieji

dažniausiai (48,3 proc. atvejų) elgėsi autoritariškai – reikalaujavo iš ištariamųjų konkrečių veiksmų nieko neaiškindami, kiek rečiau (20,7 proc. atvejų) – paaiškindavo, kodėl reikia elgtis taip, kaip yra nurodoma. Daugiau negu pusė tiriamųjų (57,5 proc.) ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį apibūdino kaip šališką, o 45,2 proc. nurodė patyrę spaudimą. Tiriamieji dažniausiai patirdavo psichologinį spaudimą: jie buvo gąsdinami, jiems buvo grasinama, su jais buvo kalbama pakeltu balso tonu ir pan. (pvz., „*Tyrėjas pasakė, kad jis viską žino ir viskas jau yra surašyta, tad priešintis beviltiška*“ (17 tiriamasis)). Tačiau kai kurie tiriamieji pažymėjo, kad ikiteisminio tyrimo metu jie patyrė ir fizinį poveikį. Pavyzdžiui: „*Tai buvo daugiau psichologinės manipuliacijos ir žaidimas žodžiais: <...> jeigu aš neprisipažinsiu, tai gali kas nors nutikti šeimai ir panašiai. Be to, kad visiškai mane palaužti [palaužtų], naktį pareigūnai ateidavo į kambarą, uždėdavo maišą ant galvos, išvesdavo ir mušdavo*“ (27 tiriamasis).

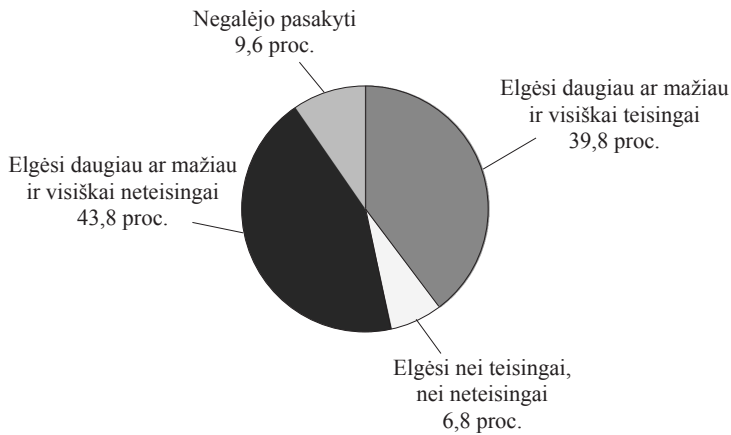
60,3 proc. tiriamųjų teigė, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai aiškiai parodė, jog turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo. Tai puikiai iliustruoja šis tiriamąjo pasakojimas: „*Tardytoja man sakė: „Ko čia dar spyriojiesi, vis tiek sėsi.“ Ji manęs nesiklausė, ką aš sakau. <...> Ji jau pačią pirmą dieną mane nuteisė ir buvo visai nebesvarbu, ką aš jai aiškinu. Kai pats panorau susipažinti su bylos medžiaga ir paprašiau tardytojos, kad man duotų susipažinti (apie tokį dalyką, kad galiu darytis medžiagos kopijas, apskritai net nežinojau, niekas man to nepaaiškino), tardytoja neleido. Paklausė, kas mane domina, nes, atseit, man negalima rodyti medžiagos, ir užvertė bylą*“ (25 tiriamasis).

12.2.4. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimai ir jų sąsajos su pareigūnų elgesio ypatumais

Duomenys apie tai, kaip mūsų tiriamieji vertino ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumą, taip pat šių vertinimų ir pareigūnų elgesio ypatumų sąsajos pateikiamos 93–94-oje lentelėse ir 28-ame pav.

93 lentelė. Ar teisingai elgėsi ikiteisminio tyrimo pareigūnai taikydami tardymo veiksmus / karDOMĄSIAS priemones

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai teisingai	8	11,0
Daugiau ar mažiau teisingai	21	28,8
Nei teisingai, nei neteisingai	5	6,8
Daugiau ar mažiau neteisingai	10	13,7
Visiškai neteisingai	22	30,1
Negali pasakyti	7	9,6
Iš viso	73	100,0

28 pav. Ikitaisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimas (taikant tardymo veiksmus / kardomasias priemones)

Iš pateiktų duomenų matome, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį taikant tardymo veiksmus ar kardomasias priemones kaip visiškai teisingą įvertino tik 11,0 proc., o kaip visiškai neteisingą – 30,1 proc. tiriamųjų. Tačiau sujungus vertinimų kategorijas „visiškai teisingai“ ir „daugiau ar mažiau teisingai“, taip pat „visiškai neteisingai“ ir „daugiau ar mažiau neteisingai“ ir iš analizės pašalinus kategoriją „nei teisingai, nei neteisingai“, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp teigiamų ir neigiamų pareigūnų elgesio teisingumo vertinimų nenustatyta ($\chi^2 = 0,148$, $p = 0,70$).

Siekdami išsiaiškinti, kokie ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio aspektai leidžia geriausiai numatyti jo teisingumo vertinimus, bandėme atlikti regresinę duomenų analizę, tačiau dėl nepakankamo duomenų pasiskirstymo (dėl dažno pareigūno elgesio nesutapimo su procedūrinio teisingumo reikalavimais) ši analizė nebuvo galima. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio ir jo teisingumo vertinimų ryšiui atskleisti taikėme χ^2 kriterijų ir apskaičiavome Kramerio V koeficientą, kuris nurodo kintamųjų ryšio stiprumą. Į analizę buvo įtraukti tik tie duomenys, kurie atitiko χ^2 kriterijaus taikymo reikalavimus (žr. 94-ą lentelę).

Gauti duomenys rodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimai statistiškai reikšmingai susiję su šiais pareigūnų elgesio aspektais: pareigūnų nešališkumu ir jų elgesio etiškumu (Kramerio V koeficientai abiem atvejais didesni už 0,7, o tai byloja apie stiprų ryšį), taip pat su tuo, ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai demonstravo išankstinę nuomonę dėl nusikaltimo ir ar jie darė spaudimą (Kramerio V reikšmės abiem atvejais yra didesnės už 0,5, o tai rodo, kad ryšys vidutinio stiprumo). Palankiau ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumą vertino tie tiriamieji, kurių manymu pareigūnai elgėsi etiškai, nešališkai, nedarė tiriamiesiems spaudimo ir neparodė savo išankstinės nuomonės dėl nusikaltimo.

94 lentelė. Ikteisminio tyrimo pareigūnų elgesio ir jo teisingumo vertinimų ryšiai

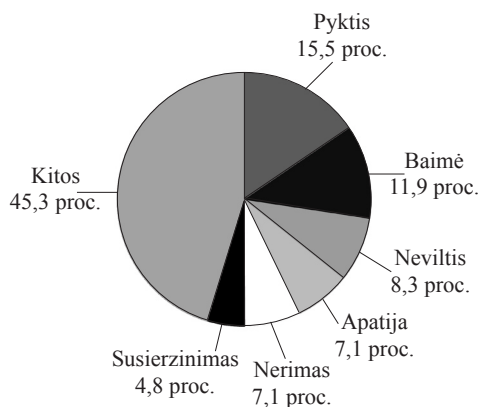
Pareigūno elgesys	Pareigūno elgesio teisingumo vertinimai		Iš viso	χ^2	p reikšmė	Kramerio V
	Neteisingas	Teisingas				
Paaiškino sulaikymo / kratos tikslą	(23)* 53,5 proc.	(20) 46,5 proc.	(43)** 100,0 proc.	0,036	0,850	0,025
Nepaaiškino sulaikymo / kratos tikslo	(9) 56,3 proc.	(7) 43,8 proc.	(16) 100,0 proc.			
Paaiškino bent vieną teisę	(15) 50,0 proc.	(15) 50,0 proc.	(30) 100,0 proc.	0,143	0,705	0,048
Nepaaiškino nė vienos teisės	(17) 54,8 proc.	(14) 45,2 proc.	(31) 100,0 proc.			
Pareigūnas nedarė spaudimo	(6) 18,8 proc.	(26) 81,2 proc.	(32) 100,0 proc.	30,668	0,001	0,518
Pareigūnas darė spaudimą	(26) 89,7 proc.	(3) 10,3 proc.	(29) 100,0 proc.			
Pareigūnas elgėsi nešališkai	(7) 20,6 proc.	(27) 79,4 proc.	(34) 100,0 proc.	31,285	0,001	0,716
Pareigūnas elgėsi šališkai	(25) 92,6 proc.	(2) 7,4 proc.	(27) 100,0 proc.			
Pareigūnas neparodė nuomonės dėl nusikaltimo	(3) 13,6 proc.	(19) 86,4 proc.	(22) 100,0 proc.	20,796	0,001	0,584
Pareigūnas parodė nuomonę dėl nusikaltimo	(29) 74,4 proc.	(10) 25,6 proc.	(39) 100,0 proc.			
Pareigūnas elgėsi neetiškai	(25) 100,0 proc.	(0) 0,0 proc.	(25) 100,0 proc.	38,39	0,001	0,793
Pareigūnas elgėsi etiškai	(7) 19,4 proc.	(29) 80,6 proc.	(36) 100,0 proc.			

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

** – iš analizės buvo pašalinta kategorija „nei teisingai, nei neteisingai“, todėl tiriamųjų skaičius įvairiais atvejais yra skirtingas

12.2.5. Nuteistųjų emociniai išgyvenimai ikiteisminio tyrimo metu

Atlikdami tyrimą, siekėme nustatyti, kokius emocinius išgyvenimus nuteistieji patyrė ikiteisminio tyrimo metu ir koks buvo jų stiprumas. Emocinių išgyvenimų stiprumas buvo vertinamas taikant procentinę skalę (pvz., 10 proc. – silpnai išreikšta emocija, 50 proc. – vidutiniškai išreikšta emocija, 100 proc. – labai stipriai išreikšta emocija). Gauti duomenys pateikiami 29-ame pav.

29 pav. Nuteistųjų emociniai išgyvenimai ikiteisminio tyrimo metu

Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad patyręs neteisingumą žmogus išgyvena platų neigiamų emocijų spektrą, o viena iš dažniausių emocinių reakcijų į neteisingumą yra pyktis (Mikula et al., 1998; Miller, 2001; Smith et al., 1994). Mūsų tyrimas patvirtina šiuos duomenis – nuteistieji ikiteisminio tyrimo metu patyrė išskirtinai neigiamas emocijas: pyktį (15,5 proc. tiriamųjų), baimę (11,9 proc. tiriamųjų), neviltį (8,3 proc. tiriamųjų), apatiją ir nerimą (po 7,1 proc. tiriamųjų), susierzinimą (4,8 proc. tiriamųjų) ir kitus panašius išgyvenimus (pvz., liūdesį, prislėgtumą, tuštumą, gailėstį sau, bejėgiškumą, pasimetimą, kalbę). Tai puikiai iliustruoja tokie nuteistųjų pasisakymai: „Išgyvenau neviltį ir bejėgiškumą, depresiją. Kol sėdėjau uždarytas pirmą mėnesį, dar pats tuo netikėjau. Galvojau, kad viskas baigsis ir mane paleis. Kartais nenorėjau net atsibusti, kai pagalvojau apie tai, kas man įvyko ir kad nieko negaliu pakeisti, kad beviltiška ką nors pakeisti, nes aš esu niekas“ (23 tiriamasis); „Jaučiau, kaip kratos ir apklausos metu jie norėjo įvaryti mane į kampą, man buvo labai nemalonu ir pikta. Juk aš fiziškai negalėčiau įvykdyti šio nusikaltimo, tačiau niekam tai nerūpėjo“ (7 tiriamasis). Be to, ikiteisminio tyrimo metu beveik visi tiriamieji patyrė daugiau negu vieną neigiamą emociją.

Kartu reikia pažymėti, kad ikiteisminio tyrimo metu tiriamųjų patiriami emociniai išgyvenimai dažniausiai buvo stiprūs ir labai stiprūs: tik 8,1 proc. tiriamųjų patirtų emocijų stiprumą vertino nuo 10 iki 40 proc., 21,0 proc. tiriamųjų emocijos buvo vidutinio stiprumo (50 proc.), o 70,9 proc. tiriamųjų įvertino savo emocijas kaip stipresnes už vidutinę arba kaip labai stipriai išreikštas (nuo 60 iki 100 proc.).

12.3. Procedūrinis teisingumas teismo proceso metu

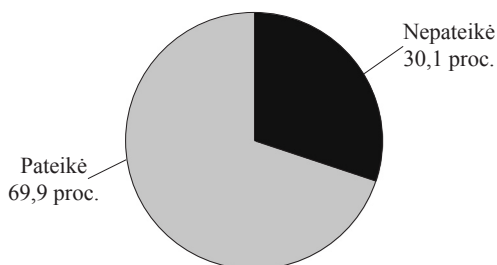
Toliau apklausiant nuteistuosius jų buvo prašoma kuo smulkiau papasakoti apie tai, kas vyko teismo bylos nagrinėjimo metu (jeigu buvo ne vienas teismo posėdis, nuteistųjų prašėme papasakoti apie tą, kurį jis atsimena geriausiai). Taikant kognityvų interviu buvo siekiama nustatyti įvairius teismo bylos nagrinėjimo aspektus: ar teismo metu tiriamieji turėjo galimybę pateikti prašymus, pareikšti savo nuomonę (kaip į tai reagavo teisėjas), ar teisėjas išaiškino tiriamiesiems jų teises, ar jis darė kokią nors spaudimą, ar teisėjo elgesys atitiko etikos standartus, ar jis demonstravo išankstinę savo nuomonę dėl padaryto nusikaltimo, ar teisėjas su tiriamaisiais elgėsi teisingai ir pan. Be to, siekėme nustatyti, kaip nuteistieji vertino prokuroro ir advokato (jeigu jų turėjo) elgesį, ar buvo patenkinti teismo posėdžių organizavimu, kokios bausmės tikėjosi ir kaip vertino teisėjo priimtus sprendimus (smulkiau žr. 2-ą priedą).

12.3.1. Teisėjo elgesys ir kaltinamųjų galimybė aktyviai dalyvauti teismo procese

Atkurdami teisminių bylos nagrinėjimą, iš pradžių siekėme išsiaiškinti, ar tiriamieji turėjo galimybę pateikti prašymus, pasakyti savo nuomonę ir argumentus, ar visa tai buvo išklaudyta ir ar į tai buvo atsižvelgta, taip pat ar tiriamieji galėjo daryti poveikį teismo procesui. Duomenys apie tiriamųjų galimybę aktyviai dalyvauti teismo procese pateikiami 95–100-oje lentelėje ir 30-ame pav.

95 lentelė. Ar teismo metu tiriamieji, jų manymu, turėjo galimybę pateikti prašymus

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Turėjo	64	87,7	41,438	0,001
Neturėjo	9	12,3		
Iš viso	73	100,0		

30 pav. Ar teismo metu tiriamieji pateikė prašymus

96 lentelė. Ar tiriamųjų prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Prašymai buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta	22	30,1
Prašymai buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta	26	35,6
Prašymai nebuvo išklaustyti	3	4,1
Prašymai nebuvo pateikti	22	30,1
Iš viso	73	100,0

97 lentelė. Ar teismo metu tiriamieji turėjo galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Turėjo	60	82,2	80,904	0,002
Turėjo tik iš dalies	12	16,4		
Neturėjo	1	1,4		
Iš viso	73	100,0		

98 lentelė. Ar teismo metu tiriamųjų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta	35	47,9
Buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta	30	41,1
Nebuvo išklaustyti	6	8,2
Nuomonė ir argumentai nebuvo pateikti	2	2,7
Iš viso	73	100,0

99 lentelė. Ar teismo metu tiriamieji galėjo daryti poveikį procesui

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Galėjo	40	54,8	0,671	0,413
Negalėjo	33	45,2		
Iš viso	73	100,0		

100 lentelė. Teisėjų elgesys ir tiriamųjų suvoktas poveikis teismo procesui

Teisėjo elgesys, atitinkantis procedūrinio teisingumo reikalavimus	Ar tiriamieji galėjo daryti poveikį procesui			χ^2	p reikšmė
	Taip	Ne	Iš viso		
Kaltinamųjų prašymai buvo išklaustyti ir teisėjas į juos atsižvelgė	(18)* 69,2 proc.	(8) 30,8 proc.	(26)** 100,0 proc.	3,85	0,05
Kaltinamieji turėjo galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus teisme	(34) 56,7 proc.	(26) 43,3 proc.	(60) 100,0 proc.	1,07	0,30
Teisėjas išklausė ir atsižvelgė į kaltinamųjų nuomonę ir argumentus	(18) 60 proc.	(12) 40,0 proc.	(30) 100,0 proc.	1,2	0,27
Kaltinamieji turėjo galimybę pateikti prašymus teisme	(37) 57,8 proc.	(27) 42,2 proc.	(64) 100,0 proc.	1,56	0,21
Teisėjas elgėsi su kaltinamaisiais etiškai	(32) 58,2 proc.	(23) 41,8 proc.	(55) 100,0 proc.	1,47	0,22

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

** – į analizę įtraukti tik tie atvejai, kai teisėjo elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus

Kaip rodo pateikti duomenys, mūsų tiriamieji manė, kad teismo proceso metu jie statistiškai reikšmingai dažniau turėjo (nei neturėjo) galimybę pateikti prašymus ($p < 0,001$). Šiuo atveju jie buvo gana aktyvūs – 69,9 proc. ($n = 51$) tiriamųjų teismo metu pateikė teisėjui prašymų ir tik 30,1 proc. ($n = 22$) nepasinaudojo šia savo teise (žr. 30-ą pav.). Daugiau negu pusė (51,0 proc.) prašymus pateikusių tiriamųjų nurodė, kad jų prašymai buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta (tik 5,9 proc. atvejų teisėjai neišklausė tiriamųjų prašymų). Teismo proceso metu tiriamieji taip pat statistiškai reikšmingai dažniau turėjo (nei neturėjo) galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus ($p < 0,01$), nors neretai (41,1 proc. atvejų) teisėjai į jų nuomonę atsižvelgdavo. Be to, pasakydami savo nuomonę ir argumentus, nuteistieji buvo daug aktyvesni (negu pateikdami prašymus) – tik 2 (2,7 proc.) tiriamieji šiuo atveju neišreiškė savo nuomonės.

Daugiau negu pusė (54,8 proc.) nuteistųjų nurodė, kad teismo proceso metu jie galėjo daryti poveikį procesui. Tiesa, tik vienu atveju buvo nustatytas statistiškai reikšmingas teisėjų elgesio, atitinkančio procedūrinio teisingumo reikalavimus (teisėjas išklausė kaltinamojo prašymus ir į juos atsižvelgė), ir suvoktos tiriamųjų galimybės daryti poveikį teismo procesui ryšys. Kartu reikia pažymėti, kad ir kitais atvejais, kai teisėjo elgesys atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (kai teisėjas suteikė kaltinamiesiems galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus, juos išklausė ir atsižvelgė į juos, elgėsi etiškai ir suteikė kaltinamiesiems galimybę pateikti prašymus), tiriamieji buvo linkę dažniau manyti, kad jie turi galimybę aktyviai dalyvauti teismo procese (žr. 100-ą lentelę).

12.3.2. Teisių išaiškinimas ir jų supratimas teismo proceso metu

Šiuo atveju siekėme nustatyti, ar nuteistiesiems teismo proceso metu buvo išaiškintos jų teisės, koks buvo teisių išaiškinimo pobūdis ir kaip nuteistieji suprato savo teises (žr. 101–106-ą lenteles ir 31-ą pav.).

101 lentelė. Ar teisėjai išaiškino tiriamiesiems jų teises

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo išaiškinta bent viena teisė	65	89,0	44,507	0,002
Nebuvo išaiškinta nė viena teisė	8	11,0		
Iš viso	73	100,0		

102 lentelė. Teismo proceso metu išaiškintų teisių dažnumas*

Kaltinamojo teisės	Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisė žinoti, kuo jis yra kaltinamas (ir gauti kaltinamojo akto nuorašą)	Buvo išaiškinta	41	63,1	4,45	0,03
	Nebuvo išaiškinta	24	36,9		
Teisė į gynybą	Buvo išaiškinta	40	64,5	5,23	0,02
	Nebuvo išaiškinta	22	35,5		
Teisė susipažinti teisme su byla	Buvo išaiškinta	26	41,9	1,61	0,20
	Nebuvo išaiškinta	36	58,1		
Teisė nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus	Buvo išaiškinta	21	33,9	6,45	0,01
	Nebuvo išaiškinta	41	66,1		
Teisė turėti gynėją	Buvo išaiškinta	37	59,7	2,32	0,12
	Nebuvo išaiškinta	25	40,3		
Teisė pareikšti nušalinimą teisėjui ir / arba kitiems proceso dalyviams (pvz., prokurorui, ekspertui, teismo sekretorei)	Buvo išaiškinta	36	57,1	1,29	0,26
	Nebuvo išaiškinta	27	42,9		
Teisė pateikti prašymus	Buvo išaiškinta	39	62,9	4,13	0,04
	Nebuvo išaiškinta	23	37,1		
Teisė teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant	Buvo išaiškinta	26	41,9	1,61	0,20
	Nebuvo išaiškinta	36	58,1		
Teisė nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus	Buvo išaiškinta	28	45,2	0,58	0,45
	Nebuvo išaiškinta	34	54,8		
Teisė duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų teismo dalyvių pareikštų prašymų	Buvo išaiškinta	25	39,7	2,68	0,10
	Nebuvo išaiškinta	38	60,3		
Teisė dalyvauti teisminiuose ginčiuose (jeigu kaltinamasis neturi gynėjo)	Buvo išaiškinta	22	35,5	5,23	0,02
	Nebuvo išaiškinta	40	64,5		
Teisė į paskutinį žodį	Buvo išaiškinta	29	46,8	0,26	0,61
	Nebuvo išaiškinta	33	53,2		
Teisė apskūsti teismo nuosprendį ir nutartis	Buvo išaiškinta	40	62,5	4	0,045
	Nebuvo išaiškinta	24	37,5		
Teisė į nekaltumo prezumpciją	Buvo išaiškinta	9	14,5	31,22	0,001
	Nebuvo išaiškinta	53	85,5		

* – iš analizės pašalinta atsakymo kategorija „nenustatyta“

103 lentelė. Teisių išaiškinimo pobūdis teismo proceso metu

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisės teisėjas išaiškino formaliai	51	69,9	21,069	p < 0,001
Teisės teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau arba išsamiai suprasti	14	30,1		
Iš viso	65	100,0		

104 lentelė. Ar teisėjas bandė įsitikinti, kad tiriamieji suprato savo teises

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Nebandė	32	49,2
Teisėjas darė tai formaliai (paklausdavo, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo)	26	40,0
Teisėjas siekė įsitikinti, kad kaltinamasis iš tikrųjų suprato savo teises	7	10,8
Iš viso	65	100,0

105 lentelė. Kaip tiriamieji suprato savo teises teismo proceso metu

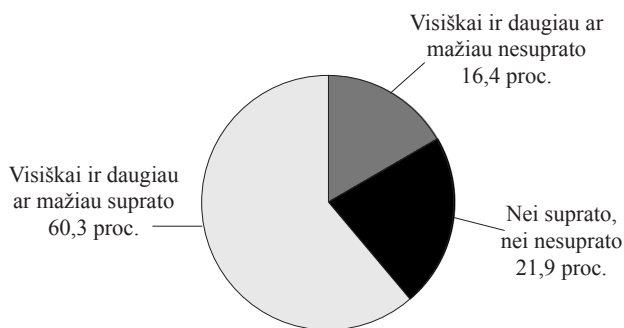
Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai nesuprato	7	9,6
Daugiau ar mažiau nesuprato	5	6,8
Nei suprato, nei nesuprato	16	21,9
Daugiau ar mažiau suprato	28	38,4
Visiškai suprato	16	21,9
Nenustatyta	1	1,6
Iš viso	73	100,0

106 lentelė. Teisėjo elgesys ir tiriamųjų teisių supratimas

Teisėjo elgesys	Teisių supratimas			Iš viso
	Visiškai ir daugiau ar mažiau nesuprato	Nei suprato, nei nesuprato	Visiškai ir daugiau ar mažiau suprato	
Teisėjas išaiškino bent vieną teisę	(12)* 18,5 proc.	(13) 20,0 proc.	(40) 61,5 proc.	(65)** 100,0 proc.
Teisėjas išaiškino teises taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti	(1) 7,1 proc.	(2) 14,3 proc.	(11) 78,6 proc.	(14) 100,0 proc.
Teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis suprato savo teises (formaliai arba išsamiai)	(2) 6,1 proc.	(7) 21,2 proc.	(24) 72,7 proc.	(33) 100,0 proc.

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

** – į analizę įtraukti tik tie atvejai, kai teisėjai laikėsi procedūrinio teisingumo reikalavimų

31 pav. Tiriamųjų savo teisių supratimas

Išaiškindamas proceso dalyviams jų turimas teises, teisėjas suteikia jiems galimybę aktyviai dalyvauti ginant arba užtikrinant šias teises, o tai skatina suvoktą teisingumą. Kaip rodo pateikti duomenys, 89,0 proc. tiriamųjų teisėjas išaiškino bent vieną teisę (šia prasme tiriamųjų teisės buvo statistiškai reikšmingai dažniau išaiškinamos nei neišaiškinamos, $p < 0,01$). Nuodugnesnė duomenų analizė atskleidė, kad dažniausiai buvo išaiškinama *teisė į gynybą* (64,5 proc.), o rečiausiai – *teisė į nekaltumo prezumpciją* (14,5 proc.). Keturios tiriamųjų teisės buvo statistiškai reikšmingai dažniau išaiškinamos nei neišaiškinamos, o trys – reikšmingai dažniau neišaiškinamos nei išaiškinamos (dar penkios teisės buvo dažniau neišaiškinamos, tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi, žr. 102-ą lentelę). Lyginant teisių išaiškinimo pobūdį ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso metu galima pastebėti, kad teisėjai dažniau išaiškina kaltinamiesiems jų turimas teises, negu ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Tiesa, 69,9 proc. mūsų tiriamųjų nurodė, kad teisėjas išaiškino teises formaliai, tik paminėjo jas (teisės buvo statistiškai reikšmingai dažniau išaiškintos formaliai, o ne taip, kad jas būtų galima daugiau ar mažiau arba išsamiai suprasti, $p < 0,001$). Be to, 49,2 proc. atvejų teisėjai nebandė įsitikinti, kad kaltinamieji suprato savo teises.

Vis dėlto, nors teisės dažniausiai buvo išaiškinamos formaliai, daugiau negu pusė (60,3 proc.) tiriamųjų nurodė, kad jie daugiau ar mažiau arba visiškai suprato savo teises (galima manyti, jog tam galėjo turėti įtakos jų ankstesnė susidūrimo su teisėsaugos sistema patirtis). Iš 106-oje lentelėje pateiktų duomenų matome tokias tendencijas: kaltinamieji dažniau suprato savo teises tada, kai teisėjas išaiškino jiems bent vieną teisę ($\chi^2 = 15,077$, $p < 0,001$), išaiškino teises taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti, ir mėgino įsitikinti, jog kaltinamasis suprato savo teises.

12.3.3. Teisėjo elgesio etiškumas ir tendencingumas

Apklaudami nuteistuosius siekėme nustatyti, ar teisėjų elgesys atitiko etikos reikalavimus, ar teisėjai buvo nešališki, ar tiriamiesiems buvo daromas koks nors

spaudimas, taip pat ar teisėjas parodė, kad turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo (žr. 107–110-ą lenteles ir 32-ą pav.).

107 lentelė. Ar teisėjai su tiriamaisiais elgėsi etiškai

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	55	75,3	18,753	0,001
Ne	18	24,7		
Iš viso	73	100,0		

108 lentelė. Ar teisėjai su tiriamaisiais elgėsi nešališkai

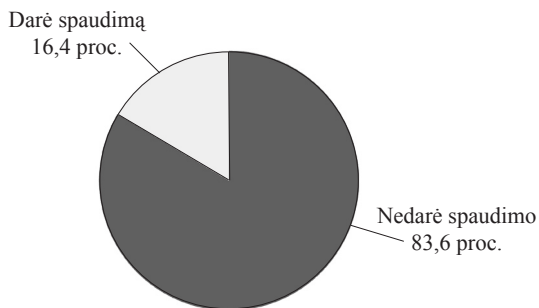
Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	45	61,6	3,959	0,047
Ne	28	38,4		
Iš viso	73	100,0		

109 lentelė. Ar teisėjai darė tiriamiesiems kokį nors spaudimą

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Nedarė	61	83,6
Laisvojo pasakojimo metu prašė sakyti esmę	2	2,7
Neišklausęs iki galo užduodavo kitą klausimą	3	4,1
Kitaip pertraukdavo	3	4,1
Kita	4	5,5
Iš viso	73	100,0

110 lentelė. Ar apklausdamas tiriamuosius teisėjas parodė, kad turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	36	49,3	0,014	0,907
Ne	37	50,7		
Iš viso	73	100,0		

32 pav. Teisėjų daromas spaudimas tiriamiesiems

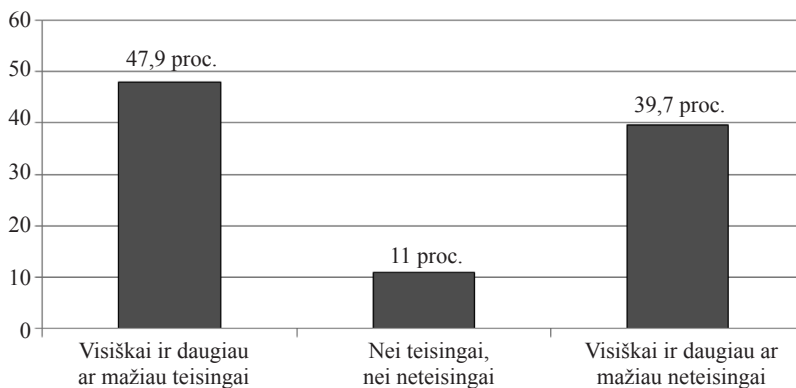
Gauti rezultatai rodo, kad trys ketvirtadaliai (75,3 proc.) tiriamųjų vertino teisėjo elgesį kaip etišką (teisėjai statistiškai reikšmingai dažniau elgėsi etiškai nei neetiškai, $p < 0,001$), daugiau negu pusė (61,6 proc.) – kaip nešališką (teisėjai statistiškai reikšmingai dažniau elgėsi nešališkai nei šališkai, $p < 0,05$). Be to, didžioji dalis (83,6 proc.) tiriamųjų nurodė, kad teisėjas nedarė jiems kokio nors spaudimo. Tačiau 49,3 proc. kaltinamųjų pažymėjo, kad juos apklausdamas teisėjas jau turėjo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo.

12.3.4. Teisėjo elgesio teisingumo ir teismo posėdžių organizavimo vertinimai

Duomenys apie tai, kaip mūsų tiriamieji vertino teisėjų elgesio teisingumą ir teismo posėdžių organizavimą, pateikiami 111–113-oje lentelėse ir 33-iame pav.

111 lentelė. Ar, tiriamųjų manymu, teisėjas teismo posėdžio metu elgėsi teisingai

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai teisingai	11	15,1
Daugiau ar mažiau teisingai	24	32,9
Nei teisingai, nei neteisingai	8	11,0
Daugiau ar mažiau neteisingai	16	21,9
Visiškai neteisingai	13	17,8
Nenustatyta	1	1,4
Iš viso	73	100,0

33 pav. Teisėjo elgesio teisingumo vertinimai

112 lentelė. Teisėjo elgesys ir jo teisingumo vertinimai

Teisėjo elgesys	Teisėjo elgesio teisingumo vertinimai			Iš viso
	Visiškai ir daugiau ar mažiau teisingas	Nei teisingas, nei neteisingas	Visiškai ir daugiau ar mažiau neteisingas	
Teisėjas iš klausė kaltinamojo prašymus, bet į juos neatsižvelgė	(5)* 10,7 proc.	(3) 13,6 proc.	(14) 63,6 proc.	(22)** 100,0 proc.
Kaltinamasis turėjo galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus teisme	(31) 52,5 proc.	(6) 10,2 proc.	(22) 37,3 proc.	(59) 100,0 proc.
Teisėjas iš klausė kaltinamojo nuomonę bei argumentus ir atsižvelgė į juos	(23) 79,3 proc.	(2) 6,9 proc.	(4) 13,8 proc.	(29) 100,0 proc.
Teisėjas elgėsi su kaltinamuoju etiškai	(33) 61,1 proc.	(5) 9,3 proc.	(16) 29,6 proc.	(54) 100,0 proc.
Kaltinamasis galėjo daryti poveikį procesui	(21) 52,5 proc.	(5) 12,5 proc.	(14) 35,0 proc.	(40) 100,0 proc.
Teisėjas išaiškino kaltinamajam bent vieną jo teisę	(32) 49,2 proc.	(7) 10,8 proc.	(26) 40,0 proc.	(65) 100,0 proc.
Teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teises taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti	(10) 76,9 proc.,	(1) 7,7 proc.	(2) 15,4 proc.	(13) 100,0 proc.
Teisėjas nedarė kaltinamiesiems spaudimo	(33) 55,0 proc.	(6) 10,0 proc.	(21) 35,0 proc.	(60) 100,0 proc.
Teisėjas elgėsi nešališkai	(31) 70,5 proc.	(3) 6,8 proc.	(10) 22,7 proc.	(44) 100,0 proc.
Teisėjas neparodė, kad turi išankstinę nuomonę dėl nusikaltimo	(24) 66,7 proc.	(3) 8,3 proc.	(9) 25,0 proc.	(36) 100,0 proc.

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

** – į analizę įtraukti tik tie atvejai, kai teisėjai laikėsi procedūrinio teisingumo reikalavimų

113 lentelė. Ar tiriamieji buvo patenkinti teismo posėdžių organizavimu

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	54	74,0	16,781	p < 0,001
Ne	19	26,0		
Iš viso	73	100,0		

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, 47,9 proc. tiriamųjų įvertino teisėjo elgesį kaip visiškai / daugiau ar mažiau teisingą (tačiau skirtumas tarp visiškai / daugiau ar mažiau teisingų ir visiškai / daugiau ar mažiau neteisingų vertinimų statistiškai ne-

reikšmingas, $\chi^2 = 0,563$, $p = 0,453$). Analizuodami teisėjo elgesio ir jo teisingumo vertinimų ryšį nustatėme, kad statistiškai reikšmingai susiję teisėjo elgesio etiškumo ir teisingumo vertinimai ($\chi^2 = 13,690$, $p < 0,001$), t. y. tiriamieji daug dažniau vertino teisėjo elgesį kaip teisingą tada, kai jis atitiko etikos standartus. Daugiau statistiškai reikšmingų ryšių nebuvo nustatyta, tačiau galima išskirti tokias teisėjo elgesio ir jo teisingumo vertinimų tendencijas: teisėjo elgesys dažniau buvo vertinamas kaip teisingas tada, kai teisėjas suteikė kaltinamajam galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus, juos išklusė ir atsižvelgė į juos, išaiškino kaltinamajam bent vieną jo teisę, išaiškino jam teises taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti, nedarė kaltinamajam spaudimo, elgėsi nešališkai ir neparodė išankstinės nuomonės dėl padaryto nusikaltimo, taip pat kai kaltinamasis galėjo daryti poveikį teismo procesui.

Be to, buvo nustatyta, kad tiriamieji yra daug dažniau patenkinti nei nepatenkinti teismo posėdžių organizavimu (skirtumas statistiškai reikšmingas, $p < 0,001$). Nuteistieji, kurie buvo nepatenkinti teismo posėdžių organizavimu (26,0 proc.), nurodė tokias nepasitenkinimo priežastis: proceso vilkinimas, per greitas arba per lėtas teisėjo sprendimo priėmimas, teismo posėdžių nukėlimas ir pan.

12.3.5. Tiriamųjų bausmės lūkesčiai, teisėjo sprendimo teisingumo vertinimai ir pasitenkinimas priimtu sprendimu

Apklauskos metu taip pat siekėme išsiaiškinti, kokios bausmės tikėjosi tiriamieji, kaip jie vertino teisėjo sprendimo teisingumą ir koks buvo jų pasitenkinimas priimtu sprendimu (žr. 114–118-ą lenteles).

114 lentelė. Kokios bausmės tikėjosi tiriamieji

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Griežtesnės	9	12,3	44,164	p < 0,001
Panašios į tą, kuri buvo paskirta	13	17,8		
Švelnesnės	51	69,9		
Iš viso	73	100,0		

115 lentelė. Ar, tiriamųjų manymu, teisėjo priimtas sprendimas buvo teisingas

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai teisingas	10	13,7
Daugiau ar mažiau teisingas	16	21,9
Nei teisingas, nei neteisingas	8	11,0
Daugiau ar mažiau neteisingas	13	17,8
Visiškai neteisingas	26	35,6
Iš viso	73	100,0

116 lentelė. Teisėjo priimto sprendimo teisingumo vertinimai

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisėjas priėmė daugiau ar mažiau / visiškai teisingą sprendimą	26	40,0	2,6	0,107
Teisėjas priėmė daugiau ar mažiau / visiškai neteisingą sprendimą	39	60,0		
Iš viso*	65	100,0		

* – iš analizės pašalinta kategorija „nei teisingas, nei neteisingas“

117 lentelė. Ar tiriamieji buvo patenkinti teisėjo priimtu sprendimu

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai patenkintas	7	9,6
Daugiau ar mažiau patenkintas	18	24,7
Nei patenkintas, nei nepatenkintas	6	8,2
Daugiau ar mažiau nepatenkintas	19	26,0
Visiškai nepatenkintas	23	31,5
Iš viso	73	100,0

118 lentelė. Pasitenkinimas teisėjo priimtu sprendimu

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Daugiau ar mažiau / visiškai patenkintas teisėjo sprendimu	25	37,3	4,31	0,04
Daugiau ar mažiau / visiškai nepatenkintas teisėjo sprendimu	42	62,7		
Iš viso*	67	100,0		

* – iš analizės pašalinta kategorija „nei patenkintas, nei nepatenkintas“

Gauti rezultatai rodo, kad daugiau kaip du trečdaliai tiriamųjų (69,9 proc.) tikėjosi švelnesnės baismės, o ne griežtesnės ar panašios į tą, kuri buvo paskirta (skirtumas statistiškai reikšmingas, $p < 0,001$). Todėl natūralu, kad nuteistieji dažniau vertino teisėjo priimtą sprendimą kaip neteisingą, o ne kaip teisingą (tačiau statistiškai reikšmingo skirtumo tarp šių vertinimų nerasta, $p = 0,107$), ir buvo dažniau juo nepatenkinti nei patenkinti (šiuo atveju nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas, $p < 0,05$).

Smulkiai išanalizavus gautus duomenis nustatytas vidutinio stiprumo teigiamas ryšys tarp: a) teisėjų elgesio teisingumo ir jų priimtų sprendimų teisingumo vertinimų ($\rho = 0,576$, $p < 0,01$); b) teisėjų elgesio teisingumo vertinimų ir pasitenkinimo teisėjų priimtu sprendimu ($\rho = 0,510$, $p < 0,01$); c) teisėjų sprendimo teisingumo vertinimų ir pasitenkinimo teisėjų priimtu sprendimu ($\rho = 0,642$, $p < 0,01$; visais atvejais buvo skaičiuojamas Spirmeno koreliacijos koeficientas). Šie ryšiai leidžia kalbėti apie tai, kad kuo nuteistieji palankiau vertino teisėjų elgesio teisingumą, tuo palankiau buvo vertinamas teisėjų priimtas sprendimas, taip pat tuo labiau nuteistieji

buvo patenkinti teisėjų priimtu sprendimu. Kita vertus, vertinant šiuos duomenis nereikia užmiršti, kad nuteistieji – tai pralaimėjusioji ginčo šalis, todėl jų atsakymai galėjo būti daugiau ar mažiau tendencingi.

12.3.6. Teisėjo elgesio teisingumo prognozė

Siekdami prognozuoti teisėjų elgesio teisingumo vertinimus, atlikome duomenų žingsninę logistinę regresiją. Į pirminį modelį įtraukėme šiuos regresorius: „bausmės lūkesčiai“ (kokios bausmės tikėjosi tiriamasis), „galimybė pasakyti savo nuomonę“ (ar teismo metu tiriamasis turėjo galimybę pasakyti savo nuomonę), „teisėjo išankstinė nuomonė“ (ar teisėjas parodė, kad turi išankstinę nuomonę dėl nusikaltimo), „etiškumas“ (ar teismo metu teisėjas elgėsi etiškai), „poveikis procesui“ (ar tiriamasis turėjo galimybę daryti poveikį teismo procesui), „pasitenkinimas teismo posėdžių organizavimu“ (ar tiriamasis buvo patenkintas teismo posėdžių organizavimu), „nešališkumas“ (ar teisėjas elgėsi nešališkai), „spaudimas“ (ar teisėjas darė tiriamajam psichologinį spaudimą), „teisių supratimas“ (kaip tiriamasis suprato savo teises), „mėginimas įsitikinti“ (ar teisėjas siekė įsitikinti, kad tiriamasis suprato savo teises) ir „teisėjo sprendimo teisingumas“ (kaip tiriamasis vertino teisėjo priimtą sprendimą).

Geriausiai teisėjo elgesio teisingumo vertinimus prognozavo modelis, kuriame buvo šie kintamieji: „mėginimas įsitikinti“, „teisių supratimas“ ir „teisėjo sprendimo teisingumas“. Modelio tikimą duomenims patvirtina šios charakteristikos: $\chi^2 = 48,674$, $p < 0,001$; Kokso ir Snelo $R^2 = 0,569$, Nagelkerkės $R^2 = 0,761$; Hosmerio ir Lemešou $\chi^2 = 7,31$, $p = 0,504$. Taikant modelį imties duomenims, teisingai suklasifikuota 92,3 proc. tiriamųjų, vertinančių teisėjo elgesį kaip neteisingą, ir 90,6 proc. tiriamųjų, vertinančių teisėjo elgesį kaip teisingą. Iš viso, prognozuojant tiriamųjų vertinimus, teisingai suklasifikuota 91,4 proc. respondentų atsakymų.

Siekdami išsiaiškinti, ar modelyje nėra išskirčių, patikrinome Kuko mato ir DFB rodiklių reikšmes. Nustatėme, kad maksimali Kuko mato reikšmė lygi 1,3; visi DFB rodikliai neviršija vieneto. Voldo kriterijaus p reikšmės parodė, kad visi trys modelio regresoriai yra statistiškai reikšmingi: „mėginimas įsitikinti“ (B koeficientas = 3,95, $p = 0,002$), „teisių supratimas“ (B = -1,589, $p = 0,01$), „teisėjo sprendimo teisingumas“ (B = 3,56, $p = 0,001$). Galimybių santykis kintamajam „mėginimas įsitikinti“ yra lygus 51,95 (95 proc. pasikliautinis intervalas [4,06; 665,17]), kintamajam „teisių supratimas“ – 0,20 (95 proc. pasikliautinis intervalas [0,06; 0,68]); kintamajam „teisėjo sprendimo teisingumas“ – 35,18 (95 proc. pasikliautinis intervalas [3,98; 311,13]).

Atlikta regresinė duomenų analizė atskleidė, kad teisėjo elgesys yra vertinamas kaip teisingesnis tais atvejais, kai: a) teisėjas įsitikina, jog kaltinamieji supranta savo teises; b) kaltinamieji nepakankamai supranta savo teises; c) kaltinamieji vertina teisėjo priimtą sprendimą kaip teisingą. Interpretuojant gautus duomenis reikia pasakyti, kad teisėjų elgesio teisingumo ir jų siekimo įsitikinti, jog kaltinamieji supranta

savo teises, taip pat teisėjų elgesio teisingumo ir priimto sprendimo teisingumo vertinimų ryšys patvirtina teorines prielaidas ir yra natūraliai suprantamas (ypač tada, kai kalbame apie kaltinamuosius – teismo proceso dalyvius, kuriems teisėjo priimtas sprendimas yra ypač svarbus, nes nuo jo priklauso laisvės atėmimo trukmė). Kita vertus, netikėta tai, kad buvo nustatytas neigiamas teisėjų elgesio teisingumo vertinimų ir kaltinamųjų teisių supratimo ryšys. Šį rezultatą vienu būdu paaiškinti yra sunku (jis prieštarauja tiek teorinėms prielaidoms, tiek gyvenimiškai nuovokai). Tačiau šiuo atveju gali būti naudinga prielaida, kad yra galimas teisių supratimo ir jų užtikrinimo teismo proceso metu ryšys. Kitaip tariant, galima manyti, kad kuo tiriamasis blogiau supranta savo teises, tuo mažiau dėmesingas jis bus jų pažeidimams, o vertindamas teisėjo elgesio teisingumą, remsis kitais šaltiniais (pvz., teisėjo elgesio etiškumu). Kartu reikia pažymėti, kad šiai prielaidai patikrinti reikia išsamesnių tyrimų.

12.3.7. Prokurorų elgesio vertinimai

Prokuroras – vienas reikšmingiausių proceso dalyvių tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo bylos nagrinėjimo metu. Todėl apklausos metu buvo bandoma nustatyti, kaip kaltinamieji vertino kai kuriuos šio pareigūno elgesio aspektus (galima manyti, kad vien dėl prokuroro atliekamo vaidmens – kaltinimo palaikymo – kaltinamieji gali būti nusiteikę jo atžvilgiu priešiški). Duomenys apie prokuroro elgesio vertinimus pateikiami 119–121-oje lentelėse.

119 lentelė. Ar prokuroras elgėsi su tiriamaisiais etiškai

Prokuroro elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	46	63,0	4,945	0,026
Ne	27	37,0		
Iš viso	73	100,0		

120 lentelė. Ar, tiriamųjų manymu, prokuroras teismo posėdžio metu siekė teisingumo

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	26	35,6	6,041	0,014
Ne	47	64,4		
Iš viso	73	100,0		

121 lentelė. Prokuroro elgesio etiškumo ir teisingumo siekimo vertinimo ryšiai

Prokuroro elgesio etiškumas	Ar prokuroras siekė teisingumo		Iš viso	χ^2	p reikšmė
	Taip	Ne			
Etiškas	(20)* 43,5 proc.	(26) 56,5 proc.	(46) 100,0 proc.	3,352	0,067
Neetiškas	(6) 22,2 proc.	(21) 77,8 proc.	(27) 100,0 proc.		

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

Kaip rodo pateikti duomenys, tiriamieji prokurorų elgesį statistiškai reikšmingai dažniau vertino kaip etišką nei kaip neetišką ($p < 0,05$), tačiau manė, kad jie daug dažniau nesiekė (nei siekė) teisingumo ($p < 0,05$). Be to, tais atvejais, kai prokuroras su tiriamaisiais elgėsi neetišškai, jie dažniau manė, kad jis nesiekė teisingumo. Kartu reikia pridurti, kad dauguma (72,5 proc.) tiriamųjų, kurie tikėjosi švelnesnės bausmės, taip pat manė, kad prokuroras nesiekė teisingumo (skirtumas tarp šios grupės tiriamųjų, manusių, jog prokuroras nesiekė / siekė teisingumo, priartėja prie statistiškai reikšmingo: $\chi^2 = 5,896$, $p = 0,052$). Tai leidžia manyti, kad prokuroro elgesio teisingumo vertinimai gali būti susiję su kaltinamųjų bausmės lūkesčiais.

12.3.8. Advokatų elgesio vertinimai

Galiausiai, apklausdami tiriamuosius, siekėme atskleisti, kaip jie vertino įvairius advokatų elgesio aspektus. Dauguma mūsų tiriamųjų – 70 (95,9 proc.) advokatą turėjo, ir tik 3 (4,1 proc.) – jo neturėjo. Duomenys apie advokatų elgesio vertinimus pateikiami 122–127-oje lentelėse ir 34-ame pav.

122 lentelė. Ar tiriamieji samdėsi advokatą, ar jis buvo paskirtas valstybės

Tiriamųjų atsakymai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Samdėsi	33	47,1	0,229	0,633
Buvo paskirtas valstybės	37	52,9		
Iš viso	70	100,0		

123 lentelė. Ar advokatas išklaušė tiriamuosius

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	41	58,6	2,057	0,151
Ne	29	41,4		
Iš viso	70	100,0		

124 lentelė. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas tiriamųjų interesus

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Taip	35	50,0
Ne	35	50,0
Iš viso	70	100,0

125 lentelė. Ar advokatas davė tiriamiesiems gerų patarimų

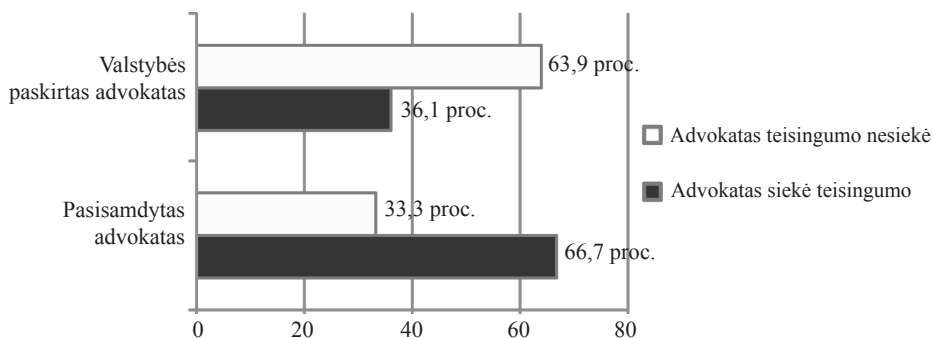
Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	34	48,6	0,057	0,811
Ne	36	51,4		
Iš viso	70	100,0		

126 lentelė. Ar advokatas elgėsi su tiriamaisiais etiškai

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	55	78,6	22,857	0,001
Ne	15	21,4		
Iš viso	70	100,0		

127 lentelė. Ar advokatas siekė teisingumo

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Taip	35	50,0
Ne	34	48,6
Sunku įvertinti	1	1,4
Iš viso	70	100,0

34 pav. Advokato elgesio teisingumo vertinimai

Pateikti duomenys rodo, kad šiek tiek daugiau negu pusės nuteistųjų (52,9 proc.) interesus gynė valstybės paskirtas gynėjas, o 47,1 proc. tiriamųjų atstovavo pasisamdytas advokatas (skirtumas tarp to, ar tiriamieji turėjo valstybės paskirtą, ar pasisamdytą advokatą, yra statistiškai nereikšmingas, $p = 0,633$). Nors advokatas gina kaltinamųjų interesus, ne visų mūsų tiriamųjų nuomonė apie advokatų elgesį buvo teigiama: 41,4 proc. tiriamųjų nurodė, kad jis jų neišklausė, 50,0 proc. – kad neįdėjo daug pastangų gindamas jų interesus, 51,4 proc. – kad nedavė jiems gerų patarimų, 21,4 proc. – kad elgėsi neetiškai ir 48,6 proc. – kad nesiekė teisingumo. Be to, tiriamieji pasisamdytus advokatus, palyginti su valstybės paskirtais, vertino daug geriau: a) pasisamdyti advokatai juos daug dažniau išklausedavo (75,6 proc. pasisamdytųjų, palyginti su 24,4 proc. valstybės paskirtųjų, $\chi^2 = 32,184$, $p < 0,001$); b) gindami savo klientą įdėdavo kur kas daugiau pastangų (77,1 proc. pasisamdytųjų, palyginti su 22,9 proc. valstybės paskirtųjų, $\chi^2 = 25,283$, $p < 0,001$); c) daug dažniau davė gerų

patarimų (79,4 proc. pasisamdytų, palyginti su 20,6 proc. valstybės paskirtų, $\chi^2 = 27,626$, $p < 0,001$); d) gerokai dažniau su savo klientu elgėsi etiškai (80,0 proc. pasisamdytų, palyginti su 20,0 proc. valstybės paskirtų, $\chi^2 = 5,644$, $p < 0,05$); e) daug dažniau siekė teisingumo (63,9 proc. pasisamdytų, palyginti su 36,1 proc. valstybės paskirtų, $\chi^2 = 6,431$, $p < 0,01$). Šie duomenys leidžia teigti, kad valstybės paskirtų advokatų elgesį nuteistieji vertina reikšmingai prasčiau, negu pasisamdytų. Galima manyti, kad kai kaltinamasis neturi galimybės pasisamdyti advokatą, jo interesai ir teisė į gynybą ne visada yra pakankamai užtikrinami.

12.3.9. Suvoktas procedūrinis teisingumas:

2004 ir 2011 metų nuteistųjų apklausos rezultatų palyginimas

Duomenys apie tai, kaip nuteistieji vertino ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir teisėjų elgesio teisingumą 2004 (n = 105) ir 2011 (n = 73) metais, pateikiami 128–129-oje lentelėse.

128 lentelė. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimai 2004 ir 2011 metais

Tiriamųjų vertinimai	2004 m.	2011 m.
Visiškai teisingai	(16)* 15,2 proc.	(8) 11,0 proc.
Daugiau ar mažiau teisingai	(17) 16,2 proc.	(21) 28,8 proc.
Nei teisingai, nei neteisingai	(8) 7,6 proc.	(5) 6,8 proc.
Daugiau ar mažiau neteisingai	(19) 18,1 proc.	(10) 13,7 proc.
Visiškai neteisingai	(44) 41,9 proc.	(22) 30,1 proc.
Nenustatyta	(1) 0,95 proc.	(7) 9,6 proc.
Iš viso	(105) 100,0 proc.	(73) 100,0 proc.

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

Palyginus ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimus 2004 ir 2011 metais, ryškėja bendra vertinimų gerėjimo tendencija (pvz., daugiau ar mažiau / visiškai teisingai pareigūnų elgesį 2004 m. įvertino 31,4 proc., o 2011 m. – 39,8 proc. tiriamųjų; daugiau ar mažiau / visiškai neteisingai pareigūnų elgesį 2004 m. įvertino 60,0 proc., o 2011 m. – 43,8 proc. tiriamųjų), tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi ($\chi^2 = 2,706$, $p = 0,099$).

Palyginus teisėjų elgesio teisingumo vertinimus 2004 ir 2011 metais, taip pat galima pastebėti bendrą vertinimų gerėjimo tendenciją (pvz., daugiau ar mažiau /

129 lentelė. Teisėjų elgesio teisingumo vertinimai 2004 ir 2011 metais

Tiriamųjų vertinimai	2004 m.	2011 m.
Visiškai teisingai	(15)* 14,3 proc.	(11) 15,1 proc.
Daugiau ar mažiau teisingai	(25) 23,8 proc.	(24) 32,9 proc.
Nei teisingai, nei neteisingai	(6) 5,7 proc.	(8) 11,0 proc.
Daugiau ar mažiau neteisingai	(24) 22,9 proc.	(16) 21,9 proc.
Visiškai neteisingai	(34) 32,4 proc.	(13) 17,8 proc.
Nenustatyta	(1) 0,95 proc.	(1) 1,4 proc.
Iš viso	105 100,0 proc.	73 100,0 proc.

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

visiškai teisingai teisėjų elgesį 2004 m. įvertino 38,1 proc., o 2011 m. – 48,0 proc. tiriamųjų; daugiau ar mažiau / visiškai neteisingai teisėjų elgesį 2004 m. įvertino 55,3 proc., o 2011 m. – 39,7 proc. tiriamųjų), tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi ($\chi^2 = 2,996$, $p = 0,08$).

Apibendrinant 2011 metų duomenis galima pasakyti, kad tik daugiau kaip trečdalis (39,7 proc.) nuteistųjų ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį vertino kaip daugiau arba mažiau teisingą. Tyrimas atskleidė, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai, taikydami kardomąsias priemones arba atlikdami tardymo veiksmus, gana dažnai nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų. Pavyzdžiui, 42,9 proc. ikiteisminio tyrimo pareigūnų neatsižvelgė į įtariamųjų prašymus, 47,9 proc. – neišaiškino jiems nė vienos teisės, 55,3 proc. – nemėgino įsitikinti, kad įtariamieji suprato savo teises. Bendraudami su įtariamaisiais, ikiteisminio tyrimo pareigūnai neretai nesilaiko etikos standartų (37,0 proc. atvejų), taiko psichologinį spaudimą (45,2 proc. atvejų), elgiasi šališkai (57,5 proc. atvejų), demonstruoja savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo (60,3 proc. atvejų). Nustatyta tendencija, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį, neatitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimų, tyrime dalyvavę nuteistieji vertino kaip mažiau teisingą (pvz., 89,7 proc. tiriamųjų, kuriems buvo daromas spaudimas, ir visi (100 proc.) nuteistųjų, su kuriais buvo elgiamasi neetiškai, įvertino ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį kaip neteisingą).

Beveik pusė (47,9 proc.) tyrime dalyvavusių nuteistųjų įvertino teisėjo elgesį kaip daugiau arba mažiau teisingą, tačiau 69,9 proc. tiriamųjų tikėjosi švelnesnės bausmės, 53,4 proc. – manė, kad teisėjo priimtas sprendimas yra daugiau arba ma-

žiau neteisingas, 57,5 proc. – buvo daugiau arba mažiau nepatenkinti teisėjo priimtu sprendimu. Taip pat nustatyta, kad teisėjų elgesys ne visada atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus. Pavyzdžiui, teisėjai neatsižvelgė į 47,9 proc. nuteistųjų nuomonę ir argumentus, 11,0 proc. atvejų – neišaiškino jiems nė vienos jų teisės. Ir nors teisėjų elgesio etiškumas ir nešališkumas buvo vertinami pozityviau, negu ikiteisminio tyrimo pareigūnų, 49,3 proc. tiriamųjų nurodė, kad teisėjai teismo metu parodė savo išankstinę nuomonę dėl nusikaltimo, 24,7 proc. – įvardijo teisėjų elgesį kaip neetišką, 38,4 proc. tiriamųjų manė, kad teisėjai elgėsi šališkai. Nustatyta tendencija, kad teisėjų elgesys buvo palankiau vertinamas tada, kai jis atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus (pvz., teisėjai elgėsi etiškai, buvo nešališki, nedarė spaudimo, suteikė galimybę kaltinamajam pasakyti savo nuomonę bei argumentus ir pan.). Be to, kuo nuteistieji palankiau vertino teisėjų elgesio teisingumą, tuo palankiau vertino ir jų priimtą sprendimą, taip pat buvo labiau patenkinti teisėjų priimtu sprendimu.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teisėjų elgesį, palyginti tiek su ikiteisminio tyrimo pareigūnų, tiek su prokurorų, nuteistieji vertino palankiau (kaip labiau atitinkantį įvairius procedūrinio teisingumo reikalavimus). O advokato elgesio vertinimai yra aiškiai susiję su tuo, ar jis buvo pasisamdytas, ar paskirtas valstybės (pvz., įvairūs pasisamdyto advokato elgesio aspektai buvo vertinami statistiškai reikšmingai pozityviau, negu valstybės paskirto).

Galiausiai, reikia pažymėti, kad, nepaisant teisėsaugos pareigūnų elgesio teisingumo vertinimo gerėjimo tendencijų (pvz., 2011 m., palyginti su 2004 m., tiek teisėjų, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį nuteistieji vertino kaip teisingesnį), šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Tai dar kartą patvirtina, kad reikia tolesnių pastangų, siekiant padidinti teisėsaugos pareigūnų elgesio sutapimą su procedūrinio teisingumo reikalavimais.

13. NUSIKALTIMO AUKŲ APKLAUSOS REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

13.1. Bendra nusikaltimo aukų charakteristika

Tyrimė dalyvavo 70 nuo nusikalstamos veikos nukentėjusių asmenų: 54,3 proc. vyrų (n = 38) ir 45,7 proc. moterų (n = 32). Tiriamųjų amžius svyravo nuo 19 iki 65 metų (vidurkis 33,7 m., standartinis nuokrypis 11,14). Visi tiriamieji dalyvavo tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teisminiame bylos nagrinėjime (pagrindiniai nusikaltimo aukų susidūrimo su teisėsaugos sistema duomenys pateikiami 130-oje lentelėje). Dauguma apklaustų nusikaltimo aukų – 91,4 proc. (n = 64) nukentėjo nuo nusikalstamos veikos mažiau kaip prieš penkerius metus. 8,6 proc. tiriamųjų (n = 6) patyrė nusikalstamą veiką daugiau kaip prieš penkerius metus. Nors šis laiko tarpas, praėjęs nuo patirtos nusikalstamos veikos, yra gana nemažas, tai nebūtinai trukdo atkurti reikiamą informaciją. Pavyzdžiui, kai kurie tyrimai rodo, kad, taikant kognityvų interviu, galima sėkmingai atkurti net 35 metų senumo informaciją (Fisher et al., 2000).

130 lentelė. Pagrindiniai nusikaltimų aukų susidūrimo su teisėsaugos sistema duomenys

Susidūrimas su teisėsaugos sistema		n	Procentai
Kiek kartų buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo pareigūnų	Vieną kartą	35	50,0
	Du kartus	21	30,0
	Tris arba keturis kartus	14	20,0
	Iš viso	70	100,0
Laikas, praėjęs nuo apklausos ikiteisminio tyrimo metu iki teismo	Iki vienerių metų	67	95,8
	Nuo vienerių iki trejų metų	3	4,2
	Iš viso	70	100,0
Dalyvavimas teismo posėdžiuose	Dalyvavo visuose teismo posėdžiuose	47	67,1
	Praleido nuo 1 iki 3 teismo posėdžių	23	32,9
	Iš viso	70	100,0
Bendra teismo bylinėjimosi trukmė	Iki 6 mėn.	42	60,0
	Nuo 6 iki 11 mėn.	9	12,9
	Nuo 12 iki 17 mėn.	4	5,7
	Daugiau kaip 18 mėn.	2	2,9
	Nenustatyta	13	18,6
	Iš viso	70	100,0

Kaip matome iš pateiktų duomenų, visi tiriamieji buvo apklausti bent vieną kartą ir dalyvavo bent viename teismo posėdyje (net 67,1 proc. tiriamųjų nepraleido nė vieno teismo posėdžio). Daugumai apklaustų nusikaltimo aukų (60,0 proc.) teisminis bylinėjimasis užtruko iki 6 mėnesių, kitiems – nuo pusės metų iki daugiau kaip pusantrų metų (18,6 proc. tiriamųjų negalėjo nurodyti tikslios bylinėjimosi proceso trukmės). Reikia paminėti, kad ikiteisminio tyrimo ir teismo bylinėjimosi trukmė – tai vienas iš galimų antrinės viktimizacijos šaltinių. Kuo ilgesnis laikas praeina nuo nusikaltimo užregistravimo iki bylos išnagrinėjimo teisme (teismo nuosprendžio paskelbimo), tuo daugiau žalos aukai gali sukelti sąveika su teisėsaugos sistema (net ir keli šios sąveikos mėnesiai gali pareikalauti iš nusikaltimo aukų nemažų finansinių, laiko ir psichologinių išteklių).

Apibūdinant tiriamuosius svarbu atsižvelgti į dar vieną kintamąjį – patirtos nusikalstamos veikos pobūdį. Akivaizdu, kad skirtingi nusikaltimai gali padaryti skirtingą poveikį nukentėjusiajam ir kartu sukelti didesnę ar mažesnę antrinės viktimizacijos tikimybę. Tyrimai rodo, kad sunkių nusikaltimų aukos (pvz., seksualinės prievartos) dažniau išgyvena potrauminį stresą, dėl kurio susidūrimas su teisėsaugos sistema gali tapti ypač traumuojančia patirtimi (Campbell, 2006, 2008; Herman, 2003). Paprastai nusikalstama veika skiriama į dvi dideles grupes – smurtinius ir turtinius nusikaltimus. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse taip pat laikomasi tokio skirstymo. Atsižvelgiant į tai 131-oje lentelėje pateikiama informacija apie tiriamųjų pasiskirstymą pagal patirtos nusikalstamos veikos pobūdį.

Kaip rodo pateikti duomenys, tyrime dalyvavę nukentėjusieji pagal patirtos nusikalstamos veikos pobūdį pasiskirstė apylygiai – 45,7 proc. apklaustųjų patyrė nusikaltimą asmeniui ir 54,2 proc. – asmens turtui. Siekdami išsiaiškinti, kaip skirtingus nusikaltimus (smurtinius arba turtinius) patyrę nukentėjusieji vertino teisėsaugos pareigūnų elgesį, atlikome statistinę duomenų analizę (taikėme χ^2 bei Mano, Vítinio ir Vilkoksono kriterijų). Nustatėme, kad tiriamiesiems, kurie patyrė nusikalstamą veiką turtui, ikiteisminio tyrimo pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau išaiškino parodymų davimo tikslą ($\chi^2 = 4,953$, $p < 0,05$); be to, šiems tiriamiesiems ikiteisminio tyrimo metu jų teisės buvo statistiškai reikšmingai dažniau išaiškintos formaliai, o ne išsamiai arba taip, kad jas būtų galima suprasti ($\chi^2 = 7,533$, $p < 0,01$). Nusikaltimą asmeniui patyrusioms aukoms ikiteisminio tyrimo pareigūnai išsamiau išaiškino jų pareigas ($U = 237,0$, $p < 0,05$), taip pat buvo linkę labiau įsitikinti, kad aukos suprato savo teises ($U = 148,5$, $p < 0,01$). Taip pat nustatėme, kad ir teisėjai ne visais atvejais vienodai elgėsi su aukomis, patyrusiomis nusikalstamą veiką asmeniui ir turtinius nusikaltimus. Pavyzdžiui, nukentėjusiesiems nuo turtinių nusikaltimų teisėjai statistiškai reikšmingai dažniau išaiškino teisę baudžiamajame procese pareikšti civilinį ieškinį ($\chi^2 = 4,415$, $p < 0,05$). Tiriamieji, patyrę turtinius nusikaltimus, geriau suprato savo teises teismo proceso metu ($U = 438,0$, $p < 0,05$) ir buvo labiau patenkinti teisėjo

131 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal patirtos nusikalstamos veikos pobūdį

Grupė	Patirtas nusikaltimas pagal LR baudžiamąjį kodeksą	Tiriamųjų skaičius	Procentai		
Turtiniai nusikaltimai	178 straipsnis. Vagystė	12	17,1		
	XXVIII skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams	180 straipsnis. Plėšimas	18	25,7	
	181 straipsnis. Turto prievartavimas 182 straipsnis. Sukčiavimas 183 straipsnis. Turto pasisavinimas	7	10,0		
		XXIII skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai	164 straipsnis. Vengimas išlaikyti vaiką	1	1,4
		Nusikaltimai asmeniui	135 straipsnis. Sunkus sveikatos sutrikdymas 138 straipsnis. Nesunkus sveikatos sutrikdymas 139 straipsnis. Nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo 140 straipsnis. Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas	23	32,9
	XXI skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui		149 straipsnis. Išžaginimas 151 straipsnis. Privertimas lytiškai santykiuoti	2	2,8
XXXIX skyrius. Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui	281 straipsnis. Kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimas		7	10,0	
	282 straipsnis. Transporto eismo tvarkos ar saugumo taisyklių pažeidimas				

priimtu sprendimu ($U = 432,0$, $p < 0,05$), o nukentėjusieji nuo nusikalstamos veikos asmeniui buvo statistiškai reikšmingai dažniau patenkinti teismo posėdžių organizavimu ($\chi^2 = 4,45$, $p < 0,05$). Taigi galima teigti, kad patirtos nusikalstamos veikos pobūdis gali būti reikšmingas kintamasis, turintis įtakos ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir teisėjų elgesio su nukentėjusiais pobūdžiui. Kartu reikia pažymėti, kad dėl nedidelio tiriamųjų skaičiaus buvo neįmanoma nustatyti nusikalstamos veikos pobūdžio ir kai kurių ikiteisminio tyrimo pareigūnų (pvz., kaip elgėsi pareigūnas, kai aukos elgesys neatitiko jo lūkesčių, ar jis darė aukai koki nors spaudimą) bei teisėjų (pvz., etišumo ir nešališkumo, teisių ar atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimo) elgesio ypatumų sąsajų. Todėl, siekiant nustatyti teisėsaugos pareigūnų elgesio sutapimo su procedūrinio teisingumo reikalavimais ir patirtos nusikalstamos veikos pobūdžio ryšius, ateityje reikėtų atlikti didesnės nusikaltimo aukų imties tyrimus.

13.2. Procedūrinis teisingumas ikiteisminio tyrimo metu

Tyrimo metu, taikant kognityvų interviu, buvo siekiama nustatyti įvairius ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio aspektus: ar nukentėjusiesiems buvo paaiškintas parodymų davimo tikslas ir teisinis pagrindas, ar buvo paaiškinta parodymų davimo ir atpažinimo (jei buvo vykdoma) tvarka, ar pareigūnas pasiteiraudavo, ar nusikaltimo auka turi kokių nors klausimų / prašymų / pasiūlymų, ar jis išaiškino nukentėjusiesiems jų turimas teises, pareigas ir atsakomybę už melagingus parodymus, kaip jis tai darydavo, ar pareigūno elgesys atitiko etikos reikalavimus ir pan. (smulkiau žr. 4-ą priedą). Šie ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio ypatumai atspindi nusikaltimo aukai reikšmingus procedūrinio teisingumo aspektus ir leidžia atskleisti, kaip išsamiai pareigūnai informuodavo auką, kaip / kiek skatino ją aktyviai dalyvauti ikiteisminio tyrimo procese, taip pat įvertinti nukentėjusiojo ir pareigūno tarpasmeninės sąveikos ypatumus.

13.2.1. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesys informuojant nukentėjusįjį apie įvairias procedūras

Nukentėjusiojo informavimas apie ginčo sprendimo procedūras yra reikšmingas abiejose ginčo sprendimo stadijose – tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo proceso metu. Kadangi nusikaltimo auka susiduria su teisėsaugos sistema jau patyrusi pirmąją viktimizaciją (jos padariniai gali būti jaučiami ilgą laiką), jai gali būti sunku orientuotis ikiteisminio tyrimo situacijoje ir suprasti, kokius veiksmus ji gali, turi arba privalo atlikti, taip pat kokios jos teisės ir pareigos. Ikiteisminio tyrimo metu nusikaltimo auka turi nedaug galimybių aktyviai dalyvauti procese (palyginti su teisminiu bylos nagrinėjimu), todėl nepakankamas informavimas apie taikomas proce-

dūras gali ne tik sukelti antrinę viktimizaciją, bet ir trukdyti užtikrinti teisingą ginčo sprendimą.

Nurodydamas nukentėjusiajam, koks yra parodymų davimo tikslas, pareigūnas turi jam paaiškinti teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu yra remiamasi), taip pat parodymų davimo tvarką. 132–135-oje lentelėse ir 35–37-ame pav. pateikiami duomenys byloja, ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai šiame apklausos etape laikėsi procedūrinio teisingumo reikalavimų.

132 lentelė. Ar nukentėjusiesiems buvo paaiškintas parodymų davimo tikslas

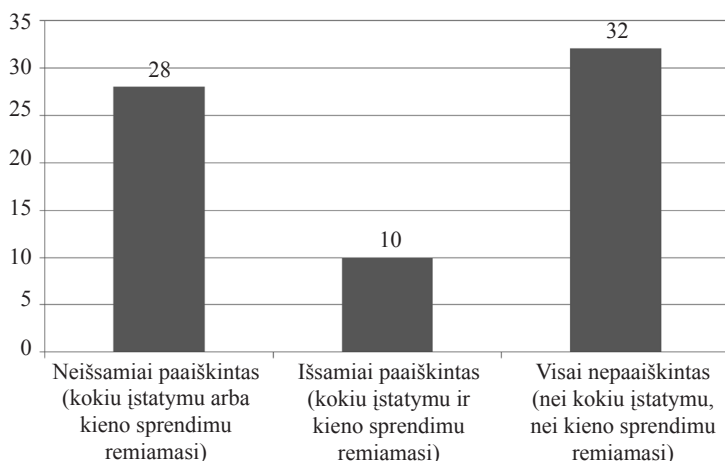
Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Paaiškino	53	75,7	18,514	p < 0,001
Nepaaiškino	17	24,3		
Iš viso	70	100,0		

133 lentelė. Ar nukentėjusiesiems buvo paaiškintas parodymų davimo teisinis pagrindas

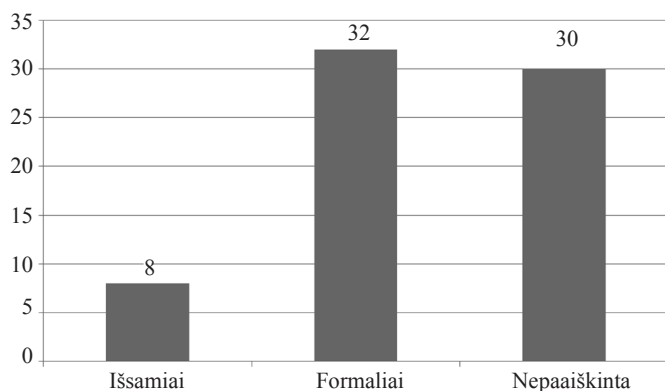
Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Paaiškino (išsamiai arba neišsamiai)	38	54,3	0,514	0,473
Visai nepaaiškino (nei koku įstatymu, nei kieno sprendimu remiamasi)	32	45,7		
Iš viso	70	100,0		

134 lentelė. Ar nukentėjusiesiems buvo paaiškinta parodymų davimo tvarka

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Paaiškino	40	57,1	1,429	0,232
Nepaaiškino	30	42,9		
Iš viso	70	100,0		

35 pav. Parodymų davimo teisinio pagrindo paaiškinimas nukentėjusiesiems

36 pav. Parodymų davimo tvarkos paaiškinimo pobūdis

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 14 skyriaus antrajame skirsnyje reglamentuotos pagrindinės ikiteisminio tyrimo apklausos gairės. Nors ikiteisminio tyrimo pareigūnas neprivalo nukentėjusiajam aiškinti parodymų davimo tvarkos (183, 185 straipsnis), toks paaiškinimas gali būti ypač reikšmingas nusikaltimo aukoms, kurios pirmą kartą susiduria su teisėsaugos sistema ir nežino, kaip elgtis apklausos metu. Atliktas tyrimas atskleidė, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažniau paaiškino (negu nepaaiškino) tiek parodymų davimo tikslą ($p < 0,001$, žr. 132-ą lentelę), tiek parodymų davimo tvarką (žr. 134-ą lentelę, tačiau pastaruoju atveju skirtumas nebuvo statistiškai reikšmingas). Tiesa, pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau paaiškino parodymų davimo tvarką formaliai, o ne išsamiai ($\chi^2 = 14,4$, $p < 0,001$).

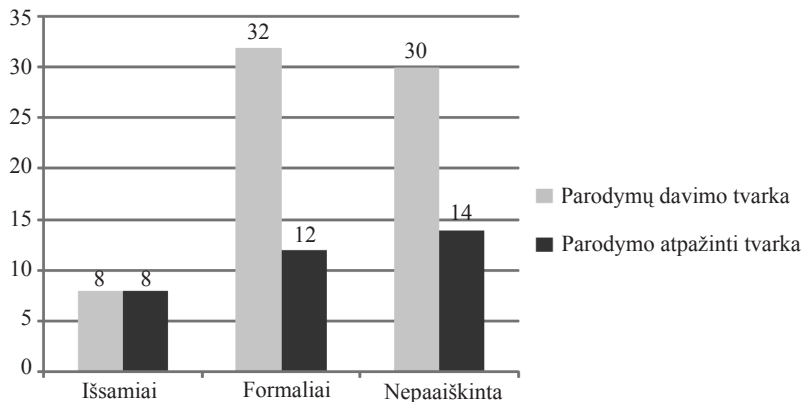
Gauti duomenys rodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai nusikaltimo aukoms beveik vienodai dažnai tiek paaiškino (išsamiai arba iš dalies) teisinį parodymų davimo pagrindą, tiek jo nepaaiškino (žr. 133-ią lentelę). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad išsamiai teisinis parodymų davimo pagrindas buvo paaiškintas tik 14,3 proc. tiriamųjų (žr. 35-ą pav.). Be to, buvo nustatyta, kad pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau nepaaiškino parodymų davimo teisinio pagrindo, negu jį išsamiai paaiškino ($\chi^2 = 11,524$, $p < 0,001$).

Ikiteisminio tyrimo metu nukentėjusiojo parodymams apie asmenį, daiktą arba kitą objektą patikrinti gali būti atliekamas parodymas atpažinti (LR BPK 191 str.). Mūsų tyrime šioje procedūroje dalyvavo 34 nusikaltimo aukos (žr. 135-ą lentelę). Remiantis LR BPK 14 skyriaus trečiuoju skirsniu, kuriame aprašomi ikiteisminio tyrimo pareigūnų parodymų patikrinimo veiksmai (192 str.), išsamus parodymų atpažinti tvarkos aprašymas turėtų apimti paaiškinimą, kad procedūroje turi dalyvauti ne mažiau kaip trys išvaizda į atpažintiną asmenį panašūs asmenys, o atpažįstančiajam gali būti pasiūloma atpažinti nusikaltėlių ir pagal kitus jutimo organais suvokiamus

požymius. Taip pat svarbu paaiškinti ir apklausos parodymo atpažinti metu tvarką – pavyzdžiui, ką daryti tuo atveju, jeigu pateiktoje žmonių grupėje nėra asmens, apie kurį buvo duoti parodymai (195 str. 4 d.).

135 lentelė. Ar nukentėjusiesiems buvo paaiškinta parodymo atpažinti tvarka

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Paaiškino	20	58,8	1,059	0,303
Nepaaiškino	14	41,2		
Iš viso	34	100,0		

37 pav. Parodymų davimo ir parodymo atpažinti tvarkos paaiškinimo pobūdis

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, parodymo atpažinti tvarka nebuvo paaiškinta 41,2 proc. tiriamųjų, dalyvavusių daiktų arba asmens atpažinimo procedūroje. Tai gali būti teigta, kad informuodami nukentėjusiuosius tiek apie parodymų davimo, tiek apie parodymų atpažinimo tvarką, ikiteisminio tyrimo pareigūnai gana dažnai nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų. Skirtumų tarp parodymo atpažinti tvarkos paaiškinimo pobūdžio nenustatyta – pareigūnai buvo linkę panašiai dažnai aiškinti šią procedūrą tiek formaliai, tiek taip, kad nusikaltimo auka galėtų ją suprasti (žr. 37-ą pav.; $\chi^2 = 0,8$, $p = 0,37$).

13.2.2. Nukentėjusiųjų galimybė aktyviai dalyvauti ikiteisminio tyrimo procese

Ikiteisminio tyrimo metu policijos pareigūnų elgesys gali labai skirtis. Pareigūnai gali apklausos procedūrą atlikti formaliai (pvz., tik nurodyti, ką nukentėjusiajam reikia daryti, nieko neaiškindami, nepaisydami jo nuomonės, prašymų ir pan.) arba elgtis taip, kad nukentėjusiajam būtų užtikrinta galimybė aktyviai dalyvauti (pvz., informuoti jį apie visas procedūras, išsamiai jas paaiškinti, atsižvelgti į užduodamus

klausimus ir pan.). 136–139-oje lentelėse pateikti duomenys rodo, kiek ikiteisminio tyrimo pareigūnai užtikrino nukentėjusiesiems aktyvaus dalyvavimo galimybę.

136 lentelė. Ar pareigūnas pasiteiravo, ar nukentėjusysis turi prašymų / klausimų

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Pasiteiravo	31	44,3	0,914	0,339
Nepasiteiravo	39	55,7		
Iš viso	70	100,0		

137 lentelė. Ar nukentėjusieji turėjo prašymų / klausimų

Nukentėjusiojo vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Turėjo	25	35,7	5,714	0,017
Neturėjo	45	64,3		
Iš viso	70	100,0		

138 lentelė. Pareigūnų elgesio ir nukentėjusiųjų prašymų / klausimų atitikimas

Pareigūno elgesys		Ar nukentėjusieji turėjo prašymų / klausimų		Iš viso	χ^2	p reikšmė
		Turėjo	Neturėjo			
Ar buvo pasiteirauta, ar turi klausimų / prašymų	Buvo pasiteirauta	(10)* 32,3 proc.	(21) 67,7 proc.	31	0,289	0,591
	Nebuvo pasiteirauta	(15) 38,5 proc.	(24) 61,5 proc.	39		

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

139 lentelė. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnai reagavo į nukentėjusiųjų prašymus / klausimus

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Ignoravo	2	8,0
Išklausė, bet neatsižvelgė	7	28,0
Išklausė ir atsižvelgė	16	64,0
Iš viso	25	100,0

Pateikti rezultatai rodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai ne visais atvejais užtikrino nukentėjusiesiems galimybę aktyviai dalyvauti ikiteisminiame tyrime. Nors prašymų / klausimų ikiteisminio tyrimo pareigūnai turėjo tik 25-ius (35,7 proc.) nusikaltimo aukos, net 15-os iš jų pareigūnai nepasiteiravo apie turimus prašymus arba klausimus (žr. 138-ą lentelę). Tiesa, kai nukentėjusieji pateikdavo prašymų / klausimų, pareigūnai juos dažniausiai (64 proc. atvejų) išklausedavo ir į tai atsižvelgdavo. Nors 2-ų nukentėjusiųjų prašymus / klausimus pareigūnas ignoravo, o į 7-ių – neatsižvelgė, tik vienas tiriamasis pasinaudojo teise apskūsti parodymų davimo tvarką.

13.2.3. Teisių išaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu

Remiantis LR BPK 45 straipsniu, teisėjas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo išaiškinti proceso dalyviams jų turimas teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Atsižvelgiant į tai labai svarbu, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ne tik išaiškintų nusikaltimo aukai jos teises, bet ir įsitikintų, kad jos buvo adekvačios ir iki galo suprastos.

Tyrimė dalyvavusių nusikaltimo aukų prašė prisiminti, kokias teises joms išaiškino pareigūnas ikiteisminio tyrimo metu. Taip pat siekė nustatyti teisių išaiškimo pobūdį – kaip pareigūnas išaiškino teises, ar jis siekė įsitikinti, kad jos buvo suprastos, ir ar nukentėjusieji iš tikrųjų jas suprato. Visi šie duomenys pateikiami 140–145-oje lentelėse.

140 lentelė. Ar nukentėjusiesiems buvo išaiškinta bent viena teisė

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo išaiškinta bent viena teisė	46	65,7	6,914	0,009
Nebuvo išaiškinta nė viena teisė	24	34,3		
Iš viso	70	100,0		

141 lentelė. Kokios konkrečios nukentėjusiųjų teisės buvo išaiškintos

Nukentėjusiojo teisės	Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisė duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis	Buvo išaiškinta	14	20,0	25,2	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	56	80,0		
Teisė susipažinti su parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus bei pataisas	Buvo išaiškinta	23	32,9	8,22	p < 0,05
	Nebuvo išaiškinta	47	67,1		
Teisė pačiam surašyti parodymus	Buvo išaiškinta	20	28,6	12,86	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	50	71,4		
Teisė ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su byla ir daryti medžiagos kopijas ar išrašus	Buvo išaiškinta	14	20,0	25,2	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	56	80,0		
Teisė prašyti, kad būtų daromi parodymų garso ir vaizdo įrašai	Buvo išaiškinta	5	7,1	51,43	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	65	92,9		
Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis	Buvo išaiškinta	25	35,7	5,71	p < 0,05
	Nebuvo išaiškinta	45	64,3		
Teisė apskųsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą	Buvo išaiškinta	12	17,1	30,23	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	58	82,9		

Teisė gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą	Buvo išaiškinta	29	41,4	2,06	p > 0,05
	Nebuvo išaiškinta	41	58,6		
Teisė prašyti taikyti anonimiškumą (ypač kai vyksta procesas dėl labai sunkaus ar sunkaus nusikaltimo)	Buvo išaiškinta	5	7,1	51,43	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	65	92,9		
Teisė įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones	Buvo išaiškinta	7	10,0	44,8	p < 0,001
	Nebuvo išaiškinta	63	90,0		

Kaip rodo pateikti duomenys, ikiteisminio tyrimo pareigūnai daug dažniau išaiškino bent vieną teisę, negu neišaiškino nė vienos ($p < 0,01$, bet net daugiau kaip trečdalis nusikaltimo aukų teigė, kad joms nebuvo išaiškinta nė viena teisė). Rečiausiai ikiteisminio tyrimo pareigūnai išaiškino nukentėjusiojo teisę prašyti, kad būtų daromi parodymų garso ir vaizdo įrašai (7,1 proc.) ir teisę prašyti taikyti anonimiškumą (7,1 proc.), o dažniausiai – teisę gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (41,4 proc.) ir teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (35,7 proc.). Teisę apskūsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą buvo išaiškinta tik 17,1 proc. tiriamųjų. Kaip minėta, šia teise pasinaudojo tik 1-a nusikaltimo auka, dalyvavusi mūsų tyrime. Galima manyti, kad jeigu teisę apskūsti parodymų davimo procedūrą būtų išaiškinta dažniau, galbūt tiriamieji dažniau ja ir pasinaudotų. Kartu reikia pažymėti, kad visos nukentėjusiųjų teisės buvo statistiškai reikšmingai dažniau neišaiškintos negu išaiškintos.

142 lentelė. Nukentėjusiųjų teisių išaiškinimo pobūdis

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisės išaiškintos formaliai	32	69,6	7,043	0,008
Teisės išaiškintos taip, kad jas galima daugiau ar mažiau suprasti, arba išsamiai	14	30,4		
Iš viso	46	100,0		

143 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis suprato savo teises

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Nemėgino	20	43,5	0,783	0,376
Mėgino	26	56,5		
Iš viso	46	100,0		

144 lentelė. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis suprato savo teises

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Formaliai	10	38,5	1,385	0,239
Siekė įsitikinti, kad iš tikrųjų suprato	16	61,5		
Iš viso	26	100,0		

145 lentelė. Ar nukentėjusieji gerai suprato savo teises

Tiriamųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai ir daugiau ar mažiau nesuprato	28	40,0
Nei suprato, nei nesuprato	12	17,1
Visiškai ir daugiau ar mažiau suprato	30	42,9
Iš viso	70	100,0

Kaip matyti iš pateiktų rezultatų (žr. 142-ą lentelę), ikiteisminio tyrimo pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau aiškino nukentėjusiesiems teises formaliai, o ne išsamiai arba taip, kad jas būtų galima suprasti ($p < 0,01$). Be to, 43,5 proc. atvejų jie net nemėgino įsitikinti, kad tiriamieji iš tikrųjų suprato savo teises. Ikiteisminio tyrimo metu turimas teises visiškai ir daugiau ar mažiau suprato / nesuprato panašus nusikaltimo aukų skaičius (atitinkamai 42,9 ir 40,0 proc. tiriamųjų; žr. 145-ą lentelę). Ieškodami sąsajų tarp teisių išaiškinimo ir jų supratimo, nustatėme, kad statistiškai reikšmingai dažniau teises suprato tie nukentėjusieji, kuriems buvo išaiškinta bent viena teisė ($\chi^2 = 17,965$, $p < 0,001$). Apie teisių išaiškinimo svarbą ikiteisminio tyrimo metu byloja ir tiriamųjų atsakymų turinio analizė, pavyzdžiui, „*Kol atvyko advokatas, aš nieko nesupratau... Apskritai tuo metu sunkiai orientavausi situacijoje, o tyrėjas man visiškai nepadėjo joje susigaudyti*“ (38 tiriamasis) arba „*Aš jaučiausi pasimetęs... Visai nesupratau savo teisių ir nežinojau, ką galiu daryti, o ko – ne. Aš net nežinojau, ar galiu neatsakinėti į tyrėjų klausimus, kurie man buvo labai nemalonūs*“ (37 tiriamasis). Šie tiriamųjų pasisakymai rodo, kad nepakanamas nusikaltimo aukų informavimas apie ikiteisminio tyrimo eigą ir jų turimas teises sukelia pasimetimą, bejėgiškumą, o tai gali paskatinti ar sustiprinti antrinę viktimizaciją.

13.2.4. Pareigų ir atsakomybės išaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu

Atliekant tyrimą buvo siekiama nustatyti, ar pareigūnas išaiškino nusikaltimo aukoms pareigą šaukiamoms atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą ir duoti parodymus, taip pat atsakomybę už melagingus parodymus. Be to, buvo nustatomas pareigų ir atsakomybės išaiškinimo pobūdis ir tai, kaip savo pareigas ir atsakomybę suprato nusikaltimo aukos. Šie duomenys pateikiami 146–152-oje lentelėse.

146 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiesiems bent vieną pareigą

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Išaiškino bent vieną pareigą	52	74,3	16,514	p < 0,01
Neišaiškino nė vienos pareigos	18	25,7		
Iš viso	70	100,0		

147 lentelė. Kokios konkrečios nukentėjusiųjų pareigos buvo išaiškintos

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Išaiškinta pareiga šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą	10	14,3
Išaiškinta pareiga duoti parodymus	7	10,0
Išaiškintos abi pareigos	35	50,0
Neišaiškinta nė viena pareiga	18	25,7
Iš viso	70	100,0

148 lentelė. Nukentėjusiųjų pareigų išaiškinimo pobūdis

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai
Pareigas išaiškino formaliai	33	63,5
Pareigas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti	12	23,1
Pareigas išaiškino išsamiai	7	13,5
Iš viso	52	100,0

149 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo pareigas

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Nemėgino	25	48,1	0,02	0,887
Siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo pareigas, arba darė tai formaliai	27	51,8		
Iš viso	52	100,0		

Ikiteisminio tyrimo metu nukentėjusieji turi dvi pareigas – šaukiami atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną (ar prokurorą) ir duoti parodymus (LR BPK 83 str. 1 d.). Gauti rezultatai rodo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau išaiškino nukentėjusiesiems bent vieną pareigą, negu neišaiškino nė vienos (p < 0,01, žr. 146-ą lentelę). Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ketvirtadaliui tiriamųjų (25,7 proc.) pareigūnai neišaiškino nei vienos pareigos (o tai prieštarauja LR baudžiamojo proceso kodeksui – jo 183 straipsnio 1 dalyje nurodo-

ma, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo supažindinti liudytoją (nukentėjusį) su turimomis pareigomis). Nukentėjusiojo pareigų išaiškinimo pobūdžio analizė atskleidė, kad pareigos buvo dažniau išaiškinamos formaliai, o ne išsamiai arba taip, kad jas būtų galima suprasti ($\chi^2 = 3,769$, $p = 0,052$, taigi šis skirtumas beveik pasiekia statistinio reikšmingumo ribą). Be to, ikiteisminio tyrimo pareigūnai 48,1 proc. atvejų net nemėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo pareigas.

150 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiesiems jų atsakomybę už melagingų parodymų davimą

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Išaiškino	50	71,4	12,857	p < 0,01
Neišaiškino	20	28,6		
Iš viso	70	100,0		

151 lentelė. Nukentėjusiųjų atsakomybės už melagingų parodymų davimą išaiškinimo pobūdis

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Išaiškino formaliai	21	42,0	3,160	0,206
Išaiškino taip, kad ją būtų galima daugiau ar mažiau suprasti	18	36,0		
Atsakomybę už melagingus parodymus išaiškino išsamiai	11	22,0		
Iš viso	50	100,0		

152 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Nemėgino	18	36,0	2,080	0,353
Darė tai formaliai	12	24,0		
Siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo atsakomybę už melagingus parodymus	20	40,0		
Iš viso	50	100,0		

Atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimas yra svarbi ikiteisminio tyrimo dalis, nes melagingų parodymų davimas ikiteisminio tyrimo (arba teismo proceso) metu yra baudžiamas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnio 1 dalį. Akivaizdu, kad jeigu nusikaltimo aukos nežino šios atsakomy-

bės ar nėra apie ją tinkamai informuotos, jos gali pasielgti ne pagal įstatymą ir dėl savo neatsakingo elgesio padarinių patirti antrinę viktimizaciją. Nors ikiteisminio tyrimo pareigūnai daug dažniau išaiškino nukentėjusiesiems šią atsakomybę, negu neišaiškino ($p < 0,01$, žr. 150-ą lentelę), 28,6 proc. nukentėjusiųjų ši atsakomybė nebuvo išaiškinta.

Lyginant atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimo pobūdį, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Tačiau kartu reikia pasakyti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai išsamiai išaiškino šią atsakomybę tik 22,0 proc. tiriamųjų, o dažniausiai (42,0 proc. atvejų) buvo linke apie ją tik užsiminti, t. y. išaiškino formaliai (žr. 151-ą lentelę). Be to, kai kurie tiriamieji nurodė, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, aiškindamas atsakomybę už melagingus parodymus, taikė psichologinį spaudimą, pavyzdžiui, „*Po to jis [pareigūnas] aiškino man, kad aš negaliu meluoti, paaiškino, kas bus, jeigu duosiu melagingus parodymus... Aš taip gerai tą prisimenu, nes jis man prigrasino, kad jei meluosiu, sėsiu į kalėjimą pats*“ (38 tiriamasis). Vis dėlto svarbu pažymėti, jog 40,0 proc. atvejų, kai atsakomybė už melagingus parodymus buvo išaiškinta, ikiteisminio tyrimo pareigūnai dar siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji ją suprato.

13.2.5. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio etiškumas ir tendencingumas

Ikiteisminio tyrimo pareigūnams, atliekantiems nukentėjusiųjų ir kitų proceso dalyvių apklausas ar kitas procedūras, nėra nustatyta aiškių reikalavimų, kaip jie turėtų elgtis su piliečiais. Todėl pareigūnų elgesys su ikiteisminio tyrimo dalyviais daugiausia priklauso nuo vidinės jų elgesio kultūros (Justickis ir Valickas, 2006). Dar reikia pridurti, kad dažniausiai ikiteisminio tyrimo pareigūnas bendrauja su nukentėjusiuoju „*akis į akį*“, jo (priešingai negu teisėjo) nemato kiti proceso dalyviai ar pašaliniai žmonės. Tiesa, galima manyti, kad, bendraudami su nusikaltimo aukomis (palyginti su įtariamaisiais), ikiteisminio tyrimo pareigūnai bus linke dažniau laikytis procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., bus mandagūs, nešališki, neišreikš išankstinės nuomonės apie padarytą nusikaltimą ir pan.), nes aukos dėl patirtos nusikaltimo žalos yra bene pats jautriausias baudžiamojo proceso dalyvis.

Atlikdami tyrimą siekėme nustatyti, ar buvo situacijų, kuriose nusikaltimo aukų elgesys neatitiko pareigūno lūkesčių, kaip į tai reagavo pareigūnas, ar jis darė koki nors spaudimą, ar jo elgesys atitiko etinius elgesio standartus, ar pareigūnas buvo nešališkas, ar demonstravo savo išankstinę nuomonę dėl nusikaltimo ir manė, kad auka pati yra kalta dėl nusikaltimo (žr. 153–158-ą lenteles ir 38-ą pav.).

153 lentelė. Ar buvo situacijų, kai nukentėjusieji elgėsi ne taip, kaip to norėjo pareigūnai

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo	6	8,6	48,057	p < 0,01
Nebuvo	64	91,4		
Iš viso	70	100,0		

154 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai darė nukentėjusiesiems kokią nors spaudimą

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Darė	10	14,3	35,714	p < 0,01
Nedarė	60	85,7		
Iš viso	70	100,0		

155 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesys buvo etiškas

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo etiškas	44	62,9	4,629	0,031
Nebuvo etiškas	26	37,1		
Iš viso	70	100,0		

156 lentelė. Ar pareigūnai ikiteisminio tyrimo metu elgėsi su nukentėjusiais nešališkai

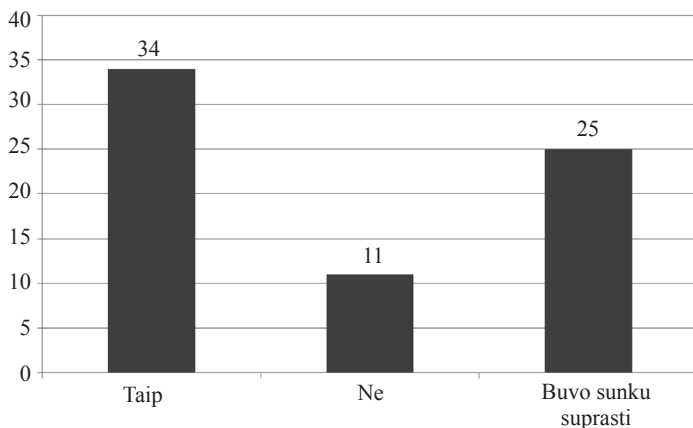
Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	53	75,7	18,514	p < 0,01
Ne	17	24,3		
Iš viso	70	100,0		

157 lentelė. Ar apklausdami nukentėjusiuosius ikiteisminio tyrimo pareigūnai parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo

Pareigūno elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Parodė	23	32,9	8,229	0,004
Neparodė	47	67,7		
Iš viso	70	100,0		

158 lentelė. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai manė, kad nukentėjusieji nekalti dėl padaryto nusikaltimo (I)

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	34	75,0	11,756	p < 0,01
Ne	11	25,0		
Iš viso	45	100,0		

38 pav. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai manė, kad nukentėjusieji nekalti dėl padaryto nusikaltimo (II)

Gauti rezultatai rodo, kad absoliuti dauguma tiriamųjų (91,4 proc.) ikiteisminio tyrimo metu nesusidūrė su situacijomis, kuriose jų elgesys neatitiko ikiteisminio tyrimo pareigūnų lūkesčių ($p < 0,01$, žr. 153-ią lentelę). Tais atvejais (8,6 proc.), kai nusikaltimo aukos elgėsi ne taip, kaip to norėjo pareigūnas, jis nurodydavo, ką reikia daryti, arba reikalavdavo konkrečių veiksmų, nieko neaiškindamas. Apklausų metu pareigūnai statistiškai reikšmingai dažniau nedarė (negu darė) nukentėjusiesiems jokio spaudimo, laikėsi etikos reikalavimų, buvo nešališki, neparodė išankstinės nuomonės dėl padaryto nusikaltimo, taip pat manė, kad nukentėjusieji yra nekalti dėl nusikaltimo (žr. 154–158-ą lenteles). Nepaisant to, pasitaikė atvejų, kai nukentėjusieji apklausos metu buvo gąsdinami arba jiems buvo daromas kitoks psichologinis spaudimas, pavyzdžiui, „*Jis [ikiteisminio tyrimo pareigūnas] rėkė, ypač kai pasakojau, ką patyriau. Mane bandė gąsdinti, kad jeigu meluosiu, nieko gero nebus*“ (30 tiriamasis). Analizuodami gautus duomenis pastebėjome, kad dažniausiai ikiteisminio tyrimo pareigūnų šališkumas pasireiškė nuomonės, jog panašaus pobūdžio bylos retai išsprendžiamos, rodymu. Pavyzdžiui, „*Pareigūnas sakė, kad tokie nusikaltimai retai išaiškinami. Jaučiau, lyg jis būtų nusiteikęs ir žinojo, kad viskas liks neišspręsta*“ (45 tiriamasis), arba „*Pareigūnas man kartojo, kad tokios bylos neišsprendžiamos*“ (40 tiriamasis). Kai kurie tiriamieji skundėsi dėl nepriimtino bendravimo pobūdžio, pavyzdžiui, „*Kai su manimi bendravo pareigūnai, aš nejaučiau jokio žmogiškumo. Apklausos metu dalyvavo tyrėja – agresyvi moteris ir vyriausias tyrėjas, kuris akivaizdžiai mane ignoravo – jis apklausdamas mane žaidė kortomis kompiuteriu. Aš nejaučiau jokio palaikymo iš jų pusės*“ (37 tiriamasis). Aišku, kad autoritariškas bendravimo pobūdis ar ignoravimas, „nesiskaitymas“ su nusikaltimo aukos nuomone, neigiamos bylos sprendimo prognozės gali sukelti nukentėjusiajam nevilties jausmą ir skatinti suvoktą neteisingumą.

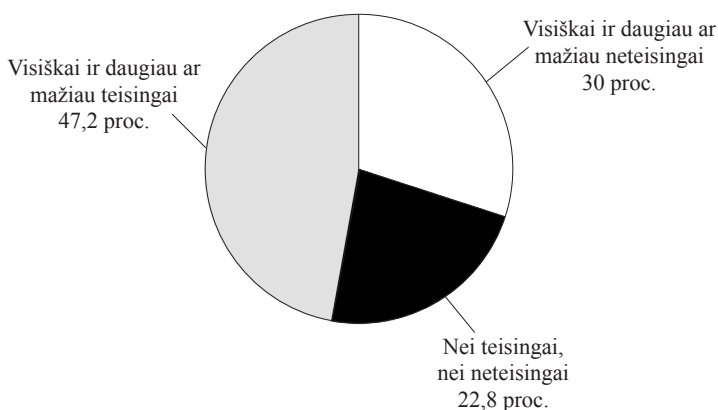
13.2.6. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimas

Nusikaltimo aukos vertino ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesio teisingumą penkių balų skale nuo „visiškai neteisingai“ iki „visiškai teisingai“. Šio vertinimo rezultatai pateikiami 159-oje lentelėje ir 39-ame pav.

159 lentelė. Ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimai (I)

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai neteisingai	13	18,6
Daugiau ar mažiau neteisingai	8	11,4
Nei teisingai, nei neteisingai	16	22,8
Daugiau ar mažiau teisingai	23	32,9
Visiškai teisingai	10	14,3
Iš viso	70	100,0

Dėl nedidelio tiriamųjų skaičiaus ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimai buvo sugrupuoti į tris kategorijas – visiškai ir daugiau ar mažiau neteisingų, nei teisingų, nei neteisingų, taip pat visiškai ir daugiau ar mažiau teisingų (žr. 39-ą pav.).

39 pav. Ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesio teisingumo vertinimai (II)

Nors nusikaltimo aukos dažniau vertino pareigūnų elgesį kaip teisingą nei kaip neteisingą, tarp šių vertinimų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 2,667$, $p = 0,102$; iš analizės buvo pašalinta „nei teisingai, nei neteisingai“ kategorija).

13.2.7. Ikteisminio tyrimo pareigūnų suvokto elgesio teisingumo prognozė

Siekdami išsiaiškinti, kokie veiksniai leidžia prognozuoti ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimus, atlikome duomenų žingsninę logistinę regresinę analizę. Pabandėme nustatyti, ar kintamieji „parodymų davimo tvarkos paaiškinimas“ (ar pareigūnas paaiškino nukentėjusiesiems parodymų davimo tvarką), „pasiteiravimas dėl klausimų / prašymų“ (ar pareigūnas pasiteiravo nukentėjusiojo, ar jis turi prašymų / klausimų), „teisių išaiškinimas“ (ar nukentėjusiesiems buvo išaiškinta bent viena teisė), „pareigū išaiškinimas“ (ar nukentėjusiesiems buvo išaiškinta bent viena pareiga), „atsakomybės už melagingus parodymus išaiškinimas“ (ar nukentėjusiesiems buvo išaiškinta atsakomybė už melagingus parodymus), „nešališkumas“ (ar pareigūnas elgėsi su nukentėjusiaisiais nešališkai), „pareigūno nuomonė“ (ar pareigūnas demonstravo savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo) ir „pareigūno elgesio etiškumas“ (ar pareigūnas elgėsi etiškai) leidžia apibūdinti ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumo vertinimus.

Geriausiai ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumą prognozavo modelis, kuriame buvo šie regresoriai: „pasiteiravimas dėl klausimų / prašymų“, „pareigūno elgesio etiškumas“ ir „parodymų davimo tvarkos paaiškinimas“. Šis logistinės regresijos modelis duomenims yra tinkamas: $\chi^2 = 37,115$ ($p < 0,01$); Kokso ir Snelo determinacijos koeficientas $R^2 = 0,497$; Nagelkerkės determinacijos koeficientas $R^2 = 0,674$; Hosmerio ir Lemešou chi kvadrato reikšmė lygi 5,579 ($p = 0,349$). Taisant modelį mūsų imties duomenims, teisingai klasifikuota 76,2 proc. nukentėjusiųjų, kurie įvertino ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį kaip neteisingą, ir 90,9 proc. tų, kurie įvertino ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį kaip teisingą. Iš viso teisingai klasifikuota 85,2 proc. imties tiriamųjų.

Siekdami išsiaiškinti, ar modelyje nėra išskirčių, patikrinome Kuko mato ir DFB rodiklių reikšmes. Nustatėme, kad maksimali Kuko mato reikšmė $0,81224 < 1$, visos DFB reikšmės ne didesnės už vienetą. Voldo kriterijaus p reikšmės parodė, kad prognozuojant, kaip nukentėjusysis įvertins ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesį (ar jis bus teisingas, ar neteisingas), statistiškai reikšmingi yra trys kintamieji: „pasiteiravimas dėl klausimų / prašymų“ ($p = 0,01$, B koeficiento reikšmė 2,173), „pareigūno elgesio etiškumas“ ($p < 0,05$, B koeficiento reikšmė 3,555) ir „parodymų davimo tvarkos paaiškinimas“ ($p = 0,008$, B koeficiento reikšmė 2,287). Galimybių santykis kintamajam „pasiteiravimas dėl klausimų / prašymų“ yra lygus 8,780 (95 proc. pasikliautinis intervalas [1,510; 51,046]), kintamajam „pareigūno elgesio etiškumas“ – 34,989 (95 proc. pasikliautinis intervalas [4,152; 294,842]), o kintamajam „parodymų davimo tvarkos paaiškinimas“ – 9,845 (95 proc. pasikliautinis intervalas [1,465; 66,171]).

Sudarytas žingsninės logistinės regresijos modelis atskleidė, kad kuo dažniau ikiteisminio tyrimo pareigūnai teiraujasi nukentėjusiųjų, ar jie turi klausimų / prašymų,

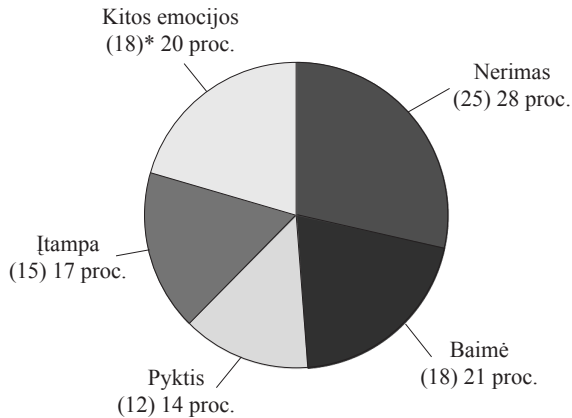
tuo jų elgesys yra vertinamas kaip teisingesnis. Taip pat nustatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesys vertinamas kaip teisingesnis tais atvejais, kai jie nusikaltimo aukoms paaiškina parodymų davimo tvarką ir kai jų elgesys atitinka etikos reikalavimus. Taigi gauti duomenys patvirtina, kad suvoktam teisingumui ikiteisminio tyrimo metu didžiausią reikšmę turi dalyvavimo galimybės (kontrolės) ir tarpasmeninės sąveikos procedūrinio teisingumo veiksniai. Pirma, tam, kad taikomos ikiteisminio tyrimo procedūros būtų suvoktos kaip teisingos, svarbu, kad nukentėjusiajam būtų suteikta galimybė kontroliuoti bylos nagrinėjimo procesą (nukentėjusysis turi būti informuojamas apie parodymų davimo tvarką, taip pat turi turėti galimybę užduoti klausimus ir pateikti prašymus). Šie duomenys patvirtina ir kitų autorių tyrimų rezultatus, bylojančius, kad žmonės vertina proceso kontrolę dėl potencialios galimybės paveikti pareigūno priimamą sprendimą (žr. Lind and Tyler, 1988; Tyler, 2006; Tyler et al., 1997). Antra, tarpasmeninės sąveikos ypatumai – pagarbus ir mandagus elgesys bendravimo metu – taip pat yra labai svarbus suvoktam teisingumui ikiteisminio tyrimo metu. Pagarbus ir mandagus elgesys parodo, kad valdžios atstovas (ikiteisminio tyrimo pareigūnas) pripažįsta nukentėjusį kaip visavertį visuomenės narį, o nusikaltimo aukoms toks pripažinimas gali būti ypač svarbus, nes patirtas nusikaltimas (ypač sunkus) neretai sukelia žmogaus orumo, saugumo ir pasitikėjimo aplinkinių geranoriškumu praradimą.

13.2.8. Nusikaltimo aukų patiriami emociniai išgyvenimai

Atlikdami tyrimą siekėme įvertinti ne tik svarbiausius procedūrinio teisingumo aspektus, bet ir tiriamųjų emocinius išgyvenimus, kuriuos jie patyrė ikiteisminio tyrimo metu. Nusikaltimo aukų buvo prašoma apibūdinti, kokius emocinius išgyvenimus jos patyrė, duodamos parodymus. Taip pat siekėme nustatyti patirtų emocijų stiprumą – nusikaltimo aukos turėjo įvertinti patirtų emocijų stiprumą taikydamos procentinę skalę (pvz., 10 proc. – silpnai išreikšta emocija, 50 proc. – vidutiniškai išreikšta emocija, 100 proc. – labai stipriai išreikšta emocija). Gauti duomenys pateikiami 40-ame pav.

Kaip minėta, susidūrimas su teisėsaugos sistema gali sukelti įvairių neigiamų išgyvenimų, ypač tam žmogui, kuris jau patyrė pirminę (nusikaltimo sukeltą) viktimizaciją. Teisėsaugos sistema neretai įvardijama kaip potencialus antrinės žalos šaltinis, galintis sustiprinti pirminę žalą arba sukelti kitų neigiamų psichologinių padarinių. Tyrime dalyvavusios nusikaltimo aukos ikiteisminio tyrimo metu patyrė skirtingus emocinius išgyvenimus, dauguma iš kurių buvo neigiami (tik du tiriamieji nurodė, kad jokių ypatingų emocijų ikiteisminis tyrimas jiems nesukėlė). Pavyzdžiui, nukentėjusieji dažniausiai patyrė tokias emocijas: nerimą (28 proc.), baimę (21 proc.), pyktį (14 proc.), įtampą (17 proc. tiriamųjų) (žr. 40-ą pav.). Dar buvo paminėti tokie emociniai išgyvenimai kaip bejėgiškumas prieš teisinę sistemą (ji patyrė trys tiri-

mieji), nusivylimas, kaltė ir gailėstis. Svarbu atkreipti dėmesį, kad nusikaltimo aukų patirti emociniai išgyvenimai dažniau buvo stiprūs, nei silpni (23 proc. tiriamųjų įvertino patirtas emocijas žemiau vidurkio (iki 50 proc.)), 17 proc. patyrė vidutinio stiprumo emocijas ir net 60 proc. tiriamųjų išgyveno stipresnes už vidutinės arba labai stiprias emocijas). Apie patirtus emocinius išgyvenimus ikiteisminio tyrimo metu liudija tokie tiriamųjų pasisakymai: „*Aš jaučiau baimę... Kai nežinai, kas tavęs laukia, tada bijai... Tokia buvo stresinė situacija*“ (37 tiriamasis); „*Tai tikrai buvo stresas, net rankos drebėjo pasirašant parodymus. Norėjosi, kad kuo greičiau viskas baigtųsi. Nemalonus jausmas dėl tos nežinomybės*“ (49 tiriamasis); „*Aš bijojau ir nerimavau... Labiausiai bijojau, nes nežinojau, kuo viskas pasibaigs, bijojau, kad iš nukentėjusiojo galiu greitai virsti kaltinamuoju*“ (38 tiriamasis).

40 pav. Nusikaltimo aukų patiriami emociniai išgyvenimai ikiteisminio tyrimo metu

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius; bendras tiriamųjų skaičius yra daugiau nei 70, nes kai kurie jų patyrė keletą emocijų

Gauti rezultatai patvirtina kitų autorių nuomonę, kad nerimas ir baimė yra nusikaltimo aukų dažniausiai patiriami emociniai išgyvenimai (žr. Herman, 2003). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nerimas paprastai kyla dėl didelio situacijos neapibrėžtumo. O ikiteisminis tyrimas dažnai yra susijęs su neapibrėžtumu (ypač tada, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų: nesuteikia aukai informacijos apie parodymų davimo tvarką ir kitas procedūras, o auka susiduria su teisėsaugos sistema pirmą kartą). Todėl galima manyti, kad tie ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kurie laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų, smulkiai paaiškina nusikaltimo aukoms svarbiausius parodymų davimo aspektus, gali sumažinti jų patiriamus neigiamus emocinius išgyvenimus.

13.3. Procedūrinis teisingumas teismo proceso metu

Siekdami įvertinti procedūrinį teisingumą teismo proceso metu, nukentėjusiųjų visų pirma prašėme kuo daugiau prisiminti, kaip vyko teismo procesas (buvo taikomi kognityvaus interviu elementai). Apklausdami nukentėjusiuosius stengėmės nustatyti, ar jie turėjo galimybę aktyviai dalyvauti teismo procese, taip pat įvairius teisėjų, prokurorų ir advokatų elgesio ypatumus, susijusius su procedūriniu teisingumu (išsamiau žr. 4-ą priedą). Be to, siekėme išsiaiškinti, kaip nukentėjusieji vertina teisėjo, prokuroro ir advokato elgesio teisingumą, kokio sprendimo jie tikėjosi ir ar yra patenkinti priimtu sprendimu bei teismo posėdžių organizavimu.

13.3.1. Nukentėjusiųjų galimybė aktyviai dalyvauti teismo procese

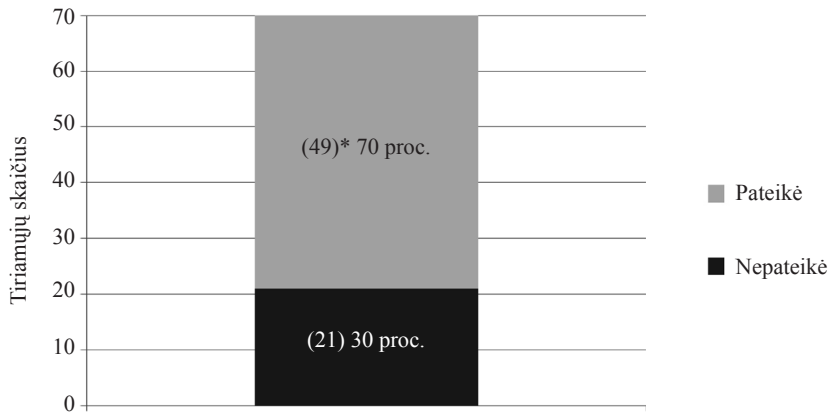
Teismo metu nukentėjusieji turi daugiau galimybių aktyviai dalyvauti procese, negu ikiteisminio tyrimo metu, kai jie yra tik apklausiami ir supažindinami su ikiteisminio tyrimo eiga. Tačiau kadangi teismo proceso eigą kontroliuoja teisėjas, nuo jo elgesio daugiausia priklauso nukentėjusiųjų ir kitų ginčo šalių aktyvumas. Galimybė imtis aktyvių veiksmų (pvz., pateikti prašymus, pasakyti savo nuomonę ir argumentus) gali turėti nukentėjusiesiems ypatingą reikšmę todėl, kad jiems svarbu būti išklaustiems bei išgirstiems (Herman, 2005; Miller, 2008), taip pat atkurti jausmą, kad jie patys gali kontroliuoti savo gyvenimą ir aktyviai veikti (Herman, 2003; Orth, 2002). Duomenys apie tai, ar tiriamieji turėjo galimybę pateikti prašymus (ir kaip į juos reagavo teisėjas), pasakyti savo nuomonę bei argumentus (ir kaip į juos reagavo teisėjas), taip pat ar jie galėjo daryti poveikį teismo procesui pateikiami 160–164-oje lentelėse ir 41-ame pav.

160 lentelė. Ar nukentėjusieji turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	58	82,9	30,229	p < 0,01
Ne	12	17,1		
Iš viso	70	100,0		

161 lentelė. Ar nukentėjusiųjų prašymai buvo išklausti, ar teisėjas į juos atsižvelgė

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Prašymai buvo išklausti, bet į juos neatsižvelgta	17	24,3
Prašymai išklausti ir į juos atsižvelgta	26	37,1
Prašymai nebuvo išklausti	6	8,6
Prašymų nebuvo pateikta	21	30,0
Iš viso	70	100,0

41 pav. Ar nukentėjusieji teismo metu pateikė prašymų

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

162 lentelė. Ar nukentėjusieji turėjo galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir argumentus

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Taip	40	57,1
Tik iš dalies	27	38,6
Ne	3	4,3
Iš viso	70	100,0

163 lentelė. Ar nukentėjusiųjų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta	23	32,9
Buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta	38	54,3
Nebuvo išklaustyti	8	11,4
Nuomonė ir argumentai nebuvo pasakyti	1	1,4
Iš viso	70	100,0

164 lentelė. Ar nukentėjusieji galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Galėjo	38	54,3	0,514	0,473
Negalėjo	32	45,7		
Iš viso	70	100,0		

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, nukentėjusieji statistiškai reikšmingai dažniau turėjo galimybę pareikšti prašymus, nei neturėjo ($p < 0,01$, žr. 160-ą lentelę). Daugiau kaip du trečdaliai (70,0 proc.) tiriamųjų proceso metu pateikė teismui prašymų,

o tai rodo jų aktyvumą. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teisėjai atsižvelgė ne į visus nukentėjusiųjų prašymus (24,3 proc. tiriamųjų prašymai buvo išklausti, bet į juos neatsižvelgta, o 8,6 proc. tiriamųjų prašymai iš viso nebuvo išklausti).

Daugiau negu pusė (57,1 proc.) mūsų tiriamųjų nurodė, kad jie turėjo galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus, tačiau 38,6 proc. nusikaltimo aukų ši galimybė buvo ribojama, o 4,3 proc. jos visai neturėjo. Ir pateikdami prašymus, ir pasakydami teismui savo nuomonę bei argumentus, dauguma tiriamųjų buvo aktyvūs (antruoju atveju tai padarė net 98,6 proc. nukentėjusiųjų), tačiau 32,9 proc. tiriamųjų nuomonė ir argumentai buvo išklausti, bet į juos neatsižvelgta, o 11,4 proc. nuomonė ir argumentai iš viso nebuvo išklausti. Be to, tik šiek tiek daugiau negu pusė (54,3 proc.) nukentėjusiųjų manė, kad jie galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui (tiriamieji panašiai vertino savo galimybes daryti poveikį arba jo nedaryti teismo procesui – šiuo požiūriu statistiškai reikšmingų skirtumų neatskleista; $p = 0,473$, žr. 164-ą lentelę).

Siekdami nustatyti, nuo ko priklauso suvokta galimybė daryti poveikį teismo procesui, atlikome duomenų žingsninę logistinę regresinę analizę. Į šią analizę įtraukėme tokius regresorius: „galimybė pateikti prašymus“ (ar teismo metu nukentėjusiajam buvo suteikta galimybė pateikti prašymus), „atsižvelgimas į nukentėjusiojo prašymus“ (ar teisėjas išklausė nukentėjusiojo prašymus ir atsižvelgė juos), „galimybė pasakyti savo nuomonę“ (ar nukentėjusysis teismo metu turėjo galimybę pasakyti savo nuomonę ir argumentus), „atsižvelgimas į nukentėjusiojo nuomonę“ (ar teisėjas išklausė nukentėjusiojo nuomonę ir argumentus ir į juos atsižvelgė). Atsitiktiniu būdu galima teisingai suklasifikuoti 57,1 proc. nukentėjusiųjų suvokto poveikio teismo procesui atvejų. Žingsninės regresinės analizės būdu buvo nustatyti trys modeliai, leidžiantys prognozuoti suvoktą galimybę daryti poveikį teismo procesui. Geriausiai duomenims tiko modelis, kuriame buvo trys regresoriai ($\chi^2 = 26,818$, $p < 0,001$): „atsižvelgimo į nukentėjusiojo prašymus“, „galimybės pasakyti savo nuomonę“ ir „atsižvelgimo į pasakytą nuomonę“. Šio modelio Nagelgerkės determinacijos koeficientas $R^2 = 0,566$, Kokso ir Snelo determinacijos koeficientas $R^2 = 0,421$, Hosmerio ir Lemšou chi kvadrato reikšmė lygi 6,471 ($p = 0,167$). Kuko matas, rodantis išskirtis, nedaug viršija vienetą ir yra lygus 1,007 (tik vienas DFB koeficientas yra didesnis už vienetą, 1,069). Taikant minėtą modelį, teisingai klasifikuojama 83,7 proc. imties tiriamųjų (81 proc. tiriamųjų, kurie negalėjo daryti poveikio teismo procesui, ir 85,7 proc. tiriamųjų, kurie manė turėję galimybę paveikti teisminį bylos nagrinėjimą).

Voldo kriterijaus p reikšmės parodė, kad, prognozuojant nukentėjusiojo suvoktą poveikį teismo procesui (ar nukentėjusysis turėjo galimybę daryti poveikį, ar ne), statistiškai reikšmingi yra trys kintamieji: „atsižvelgimas į nukentėjusiojo prašymus“ ($p = 0,002$, B koeficiento reikšmė 3,178), „galimybė pasakyti savo nuomonę“ ($p < 0,05$, B koeficiento reikšmė 3,781) ir „atsižvelgimas į nukentėjusiojo nuomonę“

($p = 0,039$, B koeficiento reikšmė 1,994). Galimybių santykis kintamajam „atsižvelgimas į nukentėjusiojo prašymus“ yra lygus 24,005 (95 proc. pasikliautinis intervalas [3,247; 177,480]), kintamajam „galimybė pasakyti savo nuomonę“ – 43,851 (95 proc. pasikliautinis intervalas [6,180; 311,167]) ir kintamajam „atsižvelgimas į nukentėjusiojo nuomonę“ – 0,136 (95 proc. pasikliautinis intervalas [0,021; 0,902]).

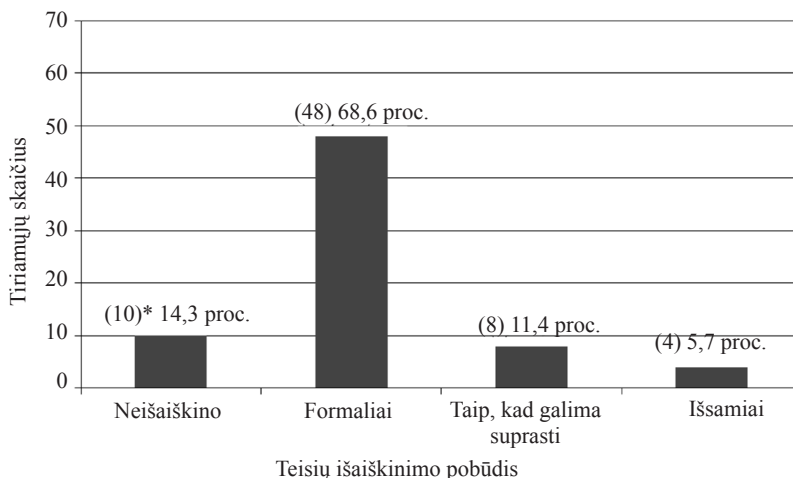
Apibendrinant žingsninės logistinės regresijos rezultatus galima teigti, kad kai teisėjas atsižvelgia į nukentėjusiojo prašymus, suteikia jam galimybę pasakyti savo nuomonę bei argumentus ir į juos atsižvelgia, tada, nukentėjusiojo manymu, jis turi didesnę galimybę daryti poveikį teismo procesui (tai, savo ruožtu, gali turėti įtakos teisėjo elgesio teisingumo vertinimui).

13.3.2. Teisių išaiškinimas teismo proceso metu

Atlikdami tyrimą siekėme nustatyti, kokias teises nusikaltimo aukoms teisėjai išaiškino teismo posėdžio metu, koks buvo šių teisių išaiškinimo pobūdis, taip pat ar teisėjai mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo teises (žr. 165–169-ą lenteles ir 42-ą pav.).

165 lentelė. Ar teismo posėdžio metu nukentėjusiesiems buvo išaiškinta bent viena teisė

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Buvo išaiškinta bent viena teisė	60	85,7	35,714	0,001
Nebuvo išaiškinta nė viena teisė	10	14,3		
Iš viso	70	100,0		

42 pav. Nukentėjusiųjų teisių išaiškinimo pobūdis

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

166 lentelė. Kokios konkrečios nukentėjusiųjų teisės buvo išaiškintos

Nukentėjusiojo teisės	Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisė teikti įrodymus	Buvo išaiškinta	36	51,4	0,06	0,811
	Nebuvo išaiškinta	34	48,6		
Teisė pateikti prašymus	Buvo išaiškinta	42	60,0	2,8	0,094
	Nebuvo išaiškinta	28	40,0		
Teisė pareikšti nušalinimus	Buvo išaiškinta	42	60,0	2,8	0,094
	Nebuvo išaiškinta	28	40,0		
Teisė teisme susipažinti su byla	Buvo išaiškinta	38	54,3	0,51	0,473
	Nebuvo išaiškinta	32	45,7		
Teisė teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus	Buvo išaiškinta	27	38,6	3,66	0,056
	Nebuvo išaiškinta	43	61,4		
Teisė dalyvauti nagrinėjant bylą teisme	Buvo išaiškinta	37	52,9	0,23	0,632
	Nebuvo išaiškinta	33	47,1		
Teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus	Buvo išaiškinta	33	47,1	0,23	0,632
	Nebuvo išaiškinta	37	52,9		
Teisė apskūsti teismo nuosprendį ar nutartį	Buvo išaiškinta	53	75,7	18,51	p < 0,01
	Nebuvo išaiškinta	17	24,3		
Teisė pasakyti baigiamąją kalbą	Buvo išaiškinta	36	51,4	0,06	0,811
	Nebuvo išaiškinta	34	48,6		
Teisė baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam civilinį ieškinį (kai dėl nusikalstamos veikos patirta turpinė ar neturpinė žala)	Buvo išaiškinta	43	61,4	3,66	0,056
	Nebuvo išaiškinta	27	38,6		

167 lentelė. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiesiems jų teises

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Teisės buvo išaiškintos formaliai	48	80,0	21,600	p < 0,001
Teisės buvo išaiškintos išsamiai arba taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti	12	20,0		
Iš viso	60	100,0		

168 lentelė. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo teises

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Nemėgino	20	33,3
Darė tai formaliai (pvz., paklauskavo, ar suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo)	27	45,0
Teisėjas siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo teises (pvz., paklauskavo, ar suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą)	13	21,7
Iš viso	60	100,0

169 lentelė. Ar nukentėjusieji gerai suprato savo teises, kurias jie turėjo teismo proceso metu

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai ir daugiau ar mažiau nesuprato	18	25,7
Nei suprato, nei nesuprato	9	12,9
Visiškai ir daugiau ar mažiau suprato	43	61,4
Iš viso	70	100,0

Nors teisėjai teismo proceso metu statistiškai reikšmingai dažniau išaiškino (negu neišaiškino) nukentėjusiesiems bent vieną teisę ($p < 0,001$, žr. 165-ą lentelę), reikia pažymėti, kad dauguma teisių buvo tik šiek tiek dažniau išaiškinamos negu neišaiškinamos. Pavyzdžiui, statistiškai reikšmingas skirtumas nustatytas tik išaiškinant teisę apskusti teismo nuosprendį ar nutartį ($p < 0,01$, žr. 166-ą lentelę), – ši teisė buvo daug dažniau išaiškinta, negu neišaiškinta (dar vienu atveju – išaiškinant teisę baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam civilinį ieškinį – skirtumas beveik pasiekia statistinio reikšmingumo lygmenį). Tačiau dvi nukentėjusiųjų teisės – teisė teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus ir teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus – buvo dažniau neišaiškinamos negu išaiškinamos.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nėra nurodoma, kaip teisėjas turi išaiškinti proceso dalyviams jų teises (todėl tik nuo teisėjo priklauso, kaip ir kiek išsamiai jos bus išaiškintos). Mūsų gauti duomenys rodo, kad teisėjai statistiškai reikšmingai dažniau ($p < 0,001$) išaiškino nukentėjusiesiems jų teises formaliai, negu išsamiai arba taip, kad jas būtų galima suprasti (žr. 167-ą lentelę). Be to, nustatėme, kad 33,3 proc. atvejų teisėjai nemėgino įsitikinti, jog nukentėjusieji suprato savo teises, o 45,0 proc. atvejų – tik formaliai pasiteiraudavo, ar jie suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo (žr. 168-ą lentelę). Statistinė duomenų analizė atskleidė, kad teisėjai, kurie mėgino įsitikinti, jog nukentėjusieji suprato savo teises, buvo linke daug dažniau daryti tai formaliai, negu išsamiai ($\chi^2 = 4,9$, $p < 0,05$).

Kita vertus, gauti duomenys rodo, kad nukentėjusieji statistiškai reikšmingai dažniau visiškai / daugiau ar mažiau suprato savo teises, negu jų nesuprato (žr. 169-ą lentelę, $\chi^2 = 10,25$, $p < 0,001$). Taip pat išryškėjo tendencija, kad tie tiriamieji, kuriems buvo paaiškinta bent viena teisė, daugiau ar mažiau suprato ir kitas savo teises.

13.3.3. Atsakomybės už melagingų parodymų davimą išaiškinimas

Nukentėjusiesiems labai svarbu suprasti ne tik savo teises, bet ir atsakomybę už melagingų parodymų davimą. Duomenys apie tai, ar teisėjai išaiškino tiriamiesiems šią atsakomybę ir kaip jie tai darė, pateikiami 170–172-oje lentelėse.

170 lentelė. Ar teisėjas išaiškino nukentėjusiųjų atsakomybę už melagingų parodymų davimą

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Išaiškino	61	87,1	38,629	p < 0,05
Neišaiškino	9	12,9		
Iš viso	70	100,0		

171 lentelė. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiųjų atsakomybę už melagingų parodymų davimą

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Formaliai	31	50,8
Taip, kad ją būtų galima daugiau ar mažiau suprasti	20	32,8
Atsakomybę už melagingus parodymus išaiškinta išsamiai	10	16,4
Iš viso	61	100,0

172 lentelė. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai
Nemėgino	12	19,7
Darė tai formaliai	31	50,8
Siekė įsitikinti, kad nukentėjusieji suprato atsakomybę už melagingus parodymus	18	29,5
Iš viso	61	100,0

Kaip matome iš pateiktų duomenų, teisėjai buvo linkę statistiškai reikšmingai dažniau išaiškinti nukentėjusiesiems jų atsakomybę už melagingus parodymus, negu jos neišaiškinti ($p < 0,05$). Tačiau dažniausiai ši atsakomybė buvo išaiškinta formaliai (50,8 proc. atvejų), taip pat dažniausiai formaliai (50,8 proc. atvejų) buvo bandoma įsitikinti, kad nukentėjusieji ją suprato iki galo ir adekvačiai.

13.3.4. Teisėjų elgesio etiškumas ir tendencingumas

Teisėjų elgesio etiškumas ir tendencingumas (kuris gali pasireikšti įvairiais būdais) yra svarbus kiekvienam proceso dalyviui, o nusikaltimo aukų jautrumas šiems teisėjų elgesio aspektams gali būti padidėjęs dėl patirtos pirminės viktimizacijos. Kaip minėta anksčiau, jeigu nusikaltimo aukos patiria teisėjo nepagarbą, nemandumą, spaudimą, šališkumą ir pan., tai gali neigiamai paveikti jų psichinę būseną, net jeigu galutinis teismo sprendimas bus joms palankus. Duomenys apie šiuos teisėjų elgesio ypatumus pateikiami 173–177-oje lentelėse.

173 lentelė. Ar teisėjas teismo proceso metu darė nukentėjusiesiems kokią nors spaudimą

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Nedarė	48	68,6	9,657	p < 0,02
Darė	22	31,4		
Iš viso	70	100,0		

174 lentelė. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi su nukentėjusiais etiška

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	61	87,1	38,629	p < 0,01
Ne	9	12,9		
Iš viso	70	100,0		

175 lentelė. Ar teisėjas teismo proceso metu nukentėjusiųjų atžvilgiu elgėsi nešališkai

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	63	90,0	44,800	p < 0,01
Ne	7	10,0		
Iš viso	70	100,0		

176 lentelė. Ar apklausdamas nukentėjusiuosius teisėjas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo

Teisėjo elgesys	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Parodė	17	24,3	18,514	p < 0,01
Neparodė	53	75,7		
Iš viso	70	100,0		

177 lentelė. Ar teisėjas manė, kad nukentėjusieji yra nekalti dėl padaryto nusikaltimo

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	40	57,1	28,229	p < 0,01
Ne	4	5,7		
Buvo sunku suprasti	26	37,1		
Iš viso	70	100,0		

Pateikti duomenys rodo, kad teisėjų elgesys su nukentėjusiais dažniausiai atitiko procedūrinio teisingumo reikalavimus: 68,6 proc. nukentėjusiųjų nepatyrė jokie teisėjų spaudimo, 87,1 proc. – įvardijo jų elgesį kaip etišką, 90,0 proc. – kaip nešališką ir pan. Įdomu, kad daugiau kaip trečdaliui (37,1 proc.) tiriamųjų buvo sunku suprasti teisėjo nuomonę, ar jie yra nekalti / kalti dėl padaryto nusikaltimo (galima manyti, kad šį faktą galėjo lemti teisėjo objektyvumas ir nešališkumas nagrinėjant bylą, tačiau šiai prielaidai patikrinti reikėtų papildomų tyrimų). Vis dėlto kai kuriais atvejais teisėjai, bendraudami su nukentėjusiais, pasielgdavo ir neetiškai, ir tendencingai. Tai puikiai iliustruoja mūsų tiriamųjų pasisakymai: „*Teisėja buvo labai pikta nusiteikusi, ji kalbėjo su manimi lyg iš aukščiau, tarsi parodydama, kad aš esu kvailas*“ (27 tiriamasis) arba „*Aš galvojau, kad teisme tokių cirkų nebus... Vien iš teisėjos balso supratau, ką ji galvoja... Ji galvojo, kad aš pati esu kalta dėl visko*“ (60 tiriamoji).

13.3.5. Teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimas

Tyrimo metu taip pat siekėme nustatyti, kaip nukentėjusieji vertina teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumą, koks jų pasitenkinimas teisėjų priimtu sprendimu ir kokie kaltinamajam skirtinos baudmės lūkesčiai (žr. 178–182-ą lenteles ir 43-ią pav.).

178 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su jais teisingai

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai neteisingai	2	2,9
Daugiau ar mažiau neteisingai	11	15,7
Nei teisingai, nei neteisingai	10	14,3
Daugiau ar mažiau teisingai	32	45,7
Visiškai teisingai	15	21,4
Iš viso	70	100,0

Iš pateiktų duomenų matyti, kad didžiausia tiriamųjų dalis (45,7 proc.) įvertino teisėjo elgesį kaip daugiau ar mažiau teisingą. Norėdami patikrinti, ar yra reikšmingų skirtumų tarp teisėjo elgesio teisingumo vertinimų, atlikome papildomą duomenų analizę (buvo sujungtos šios vertinimų kategorijos: „visiškai neteisingai“ ir „daugiau ar mažiau neteisingai“ bei „daugiau ar mažiau teisingai“ ir „visiškai teisingai“, o kategorija „nei teisingai, nei neteisingai“ – pašalinta). Atlikta analizė atskleidė, kad nukentėjusieji teisėjų elgesį statistiškai reikšmingai dažniau vertino kaip teisingą, negu kaip neteisingą ($\chi^2 = 19,267$; $p < 0,01$).

179 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, teisėjų priimtas sprendimas yra teisingas

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai neteisingas	3	4,3
Daugiau ar mažiau neteisingas	20	29,0
Nei teisingas, nei neteisingas	7	10,1
Daugiau ar mažiau teisingas	28	40,6
Visiškai teisingas	11	15,9
Iš viso	69	100,0

Vertindama teisėjų priimto sprendimo teisingumą, panašiai kaip ir vertindama jų elgesio teisingumą, didžiausia tiriamųjų dalis (40,6 proc.) teisėjų sprendimą manė esant daugiau ar mažiau teisingą. Norėdami patikrinti, ar yra skirtumų tarp teisėjų priimto sprendimo teisingumo vertinimų, atlikome papildomą duomenų analizę (sujungėme vertinimų kategorijas „visiškai neteisingas“ ir „daugiau ar mažiau neteisingas“ bei „daugiau ar mažiau teisingas“ ir „visiškai teisingas“, o kategoriją „nei

teisingas, nei neteisingas“ pašalinome). Atlikta analizė atskleidė, kad nukentėjusieji teisėjo priimtą sprendimą statistiškai reikšmingai dažniau vertino kaip teisingą, negu kaip neteisingą ($\chi^2 = 4,129$; $p < 0,05$).

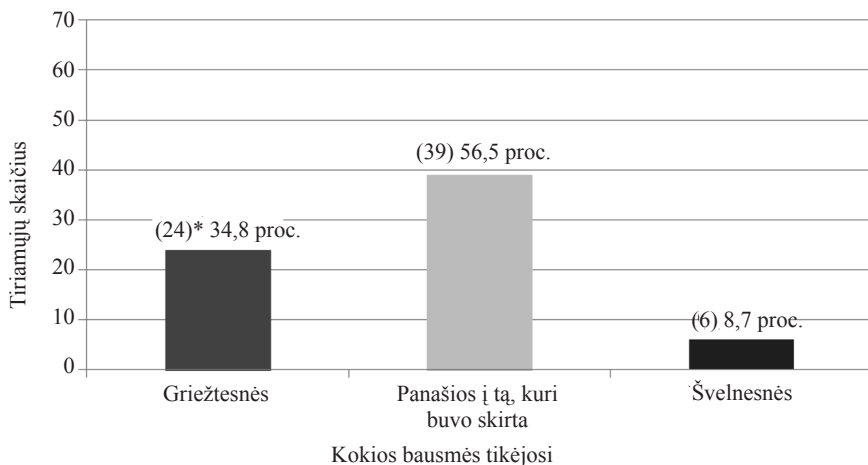
Nagrinėjant suvokto procedūrinio teisingumo aspektus svarbu nustatyti, kokie veiksniai yra reikšmingiausi prognozuojant teisėjo elgesio teisingumą. Deja, dėl nepakankamo tiriamųjų teisingumo vertinimų pasiskirstymo (tiriamieji dažniau vertino teisėjo elgesį kaip teisingą (67,1 proc., $n = 47$), negu kaip neteisingą (18,6 proc., $n = 13$)), atlikti teisėjo elgesio teisingumo prognozę naudojantis turimais duomenimis nebuvo galima.

180 lentelė. Ar nukentėjusieji buvo patenkinti teisėjo priimtu sprendimu

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Visiškai patenkintas	12	17,4
Daugiau ar mažiau patenkintas	19	27,5
Nei patenkintas, nei nepatenkintas	18	26,1
Daugiau ar mažiau nepatenkintas	17	24,6
Visiškai nepatenkintas	3	4,3
Iš viso	69	100,0

181 lentelė. Ar nukentėjusieji buvo patenkinti teismo posėdžių organizavimu

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	44	62,9	4,629	0,031
Ne	26	37,1		
Iš viso	70	100,0		

43 pav. Kokios baudmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusieji (I)

* – skliausteliuose nurodytas tiriamųjų skaičius

Gauti duomenys rodo, kad nukentėjusieji buvo dažniau visiškai / daugiau ar mažiau patenkinti teisėjų priimtu sprendimu (44,9 proc.), negu visiškai / daugiau ar mažiau juo nepatenkinti (28,9 proc.). Tačiau atlikta statistinė analizė atskleidė, kad šie skirtumai nėra reikšmingi ($\chi^2 = 2,373$; $p = 0,123$). Taip pat nustatyta, kad nukentėjusieji buvo daug dažniau patenkinti teismo posėdžių organizavimu, negu juo nepatenkinti ($p < 0,05$, žr. 181-ą lentelę).

Nagrinėdami tiriamųjų lūkesčius dėl kaltinamajam skirtinos bausmės nustatėme, kad teisėjų kaltinamajam paskirtos bausmės dydis dažniau atitiko nukentėjusiųjų lūkesčius, negu jų neatitiko, tačiau statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lūkesčių atitikimo / neatitikimo neaptikome (žr. 182-ą lentelę).

182 lentelė. Kokios bausmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusieji (II)

Nukentėjusiųjų vertinimai (kokios bausmės tikėjosi)	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Griežtesnės arba švelnesnės	30	43,5	1,174	0,279
Panašios į tą, kuri buvo skirta	39	56,5		
Iš viso	69	100,0		

Analizuojant teisėjų elgesio, priimto sprendimo ir pasitenkinimo šiuo sprendimu vertinimų sąsajas, pirma, buvo nustatyta teigiama vidutinio stiprumo teisėjų elgesio ir priimto sprendimo teisingumo vertinimų koreliacija (Spirmeno $r = 0,59$, $p < 0,01$). Taigi kuo teisingiau, tiriamųjų manymu, elgėsi teisėjai, tuo labiau jų priimtas sprendimas buvo vertinamas kaip teisingas. Antra, buvo nustatytas stiprus priimto sprendimo teisingumo vertinimo ir pasitenkinimo šiuo sprendimu ryšys (Spirmeno $r = 0,75$, $p < 0,01$), t. y. kuo teisėjų sprendimas buvo vertinamas kaip teisingesnis, tuo labiau nukentėjusieji buvo juo patenkinti. Trečia, nustatyta vidutinio stiprumo teisėjų elgesio teisingumo vertinimų ir pasitenkinimo jų priimtu sprendimu koreliacija (Spirmeno $r = 0,50$, $p < 0,01$). Kitaip tariant, kuo teisingiau elgėsi teisėjai, tuo labiau jų priimtu sprendimu buvo patenkinti nukentėjusieji.

Kadangi koreliaciniai ryšiai neatskleidžia priežasties ir pasekmės ryšių, toliau bandėme nustatyti, nuo ko priklauso tiriamųjų pasitenkinimas teisėjų priimtu sprendimu. Sudarėme duomenų tiesinės regresijos modelį ir į jį įtraukėme tokius kintamuosius: „teisėjo sprendimo teisingumas“, „pasitenkinimas teismo posėdžių organizavimo tvarka“ ir „teisėjo elgesio teisingumas“. Iš modelio pašalinome statistiškai nereikšmingą kintamąjį „teisėjo elgesio teisingumas“ ($p = 0,099$). Šio modelio determinacijos koeficientas $R^2 = 0,541$, visi VIF < 4 , Kuko mato reikšmės neviršijo vieneto. Galutiniame modelyje pasitenkinimą teisėjo priimtu sprendimu galime prognozuoti pagal suvoktą sprendimo teisingumą ($p < 0,01$) ir pasitenkinimą teismo posėdžių organizavimo tvarka ($p = 0,027$). Gauti duomenys rodo, kad kintamojo

„teisėjo sprendimo teisingumas“ (B koeficientas = 0,638; standartizuotas beta koeficientas = 0,657) įtaka pasitenkinimui priimtu sprendimu yra didesnė, negu kintamojo „pasitenkinimas teismo posėdžių organizavimo tvarka“ (B koeficientas = 0,465; standartizuotas beta koeficientas = 0,196). Taigi atlikta statistinė analizė rodo, kad nusikaltimo aukų pasitenkinimas teisėjo priimtu sprendimu priklauso nuo jų suvokto sprendimo teisingumo vertinimų ir pasitenkinimo teismo posėdžių organizavimo tvarka. Nors gauti duomenys atskleidė, kad pasitenkinimui teisėjo priimtu sprendimu teisėjo elgesio teisingumas įtakos neturėjo, tai reikėtų interpretuoti atsargiai, o atliekant tolesnius tyrimus būtina įtraukti daugiau tiriamųjų.

Palyginę, kaip nukentėjusieji vertina ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir teisėjų elgesio teisingumą, nustatėme statistiškai reikšmingus skirtumus (taikytas Vilkoksono kriterijus). Tyrime dalyvavusios nusikaltimo aukos teisėjų elgesį, palyginti su ikiteisminio tyrimo pareigūnų, vertino kaip teisingesnį ($Z = -2,387$; $p < 0,05$). Taip pat nustatėme, kad teisėjai, palyginti su ikiteisminio tyrimo pareigūnais, yra labiau linkę laikytis procedūrinio teisingumo reikalavimų, pavyzdžiui, jie dažniau išaiškino nukentėjusiesiems jų teises ($Z = -3,710$; $p < 0,01$), rečiau darydavo jiems spaudimą ($Z = -2,858$; $p < 0,01$), dažniau elgdavosi su jais etiškai ($Z = -7,399$; $p < 0,01$). Minėti skirtumai visų pirma galėjo atsirasti dėl to, kad ikiteisminis tyrimas yra uždaras, o bylos nagrinėjimas teisme – atviras procesas (išskyrus kai kuriuos įstatymo numatytus atvejus), kuriame gali dalyvauti ne tik ginčo šalys, jų atstovai, bet ir pašaliniai asmenys (pvz., stebėtojai arba žurnalistai). Gautiems rezultatams taip pat galėjo turėti įtakos tai, kad mūsų šalyje daromi teismo posėdžių garso įrašai, kurie, tikėtina, skatina teisėjus labiau kontroliuoti savo veiksmus ir griežčiau laikytis procedūrinio teisingumo reikalavimų.

13.3.6. Prokurorų elgesio vertinimas

Nusikaltimų aukos neretai klaidingai mano, kad jų santykis su prokuroru yra lygiavertis kaltinamojo santykiui su advokatu, tačiau iš tikrųjų taip nėra. Prokuroro vaidmuo nebūtinai yra susijęs su nusikaltimo aukos interesų gynimu, nes teismo procese jis atlieka kaltinimo palaikymo funkciją (todėl prokuroro atliekami veiksmai ir priimami sprendimai dažnai nėra tiesiogiai susiję su aukos poreikiais). Svarbiausias kaltinimo palaikymo būdas – tai prokuroro baigiamoji kalba, kurios metu jis privalo teisiškai įvertinti nusikalstamą veiklą, pateikti išvadą apie kaltinamojo kaltumą, jo veiksmų kvalifikavimą ir, svarbiausia, – bausmės rūšį, dydį bei civilinio ieškinio (jei toks buvo teikiamas) išsprendimą. Todėl galima manyti, kad bendram teismo proceso teisingumo vertinimui prokuroro ir nukentėjusiojo sąveikos ypatumai, taip pat suvoktas prokuroro elgesio teisingumas gali būti ne mažiau reikšmingas, negu suvoktas teisėjo veiksmų teisingumas.

Iš 70 mūsų tirtų atvejų, kai buvo nagrinėjamos nukentėjusiųjų bylos, prokuroras nedalyvavo tik vieną kartą (tuo atveju kaltinimą palaikė privatus kaltintojas). Taigi 69 tiriamieji turėjo galimybę įvertinti šiuos prokurorų elgesio aspektus: dėmesį, skiriamą bylos nagrinėjimui, elgesio etiškumą ir teisingumo siekimą (žr. 183–185-ą lenteles).

183 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio jų bylai

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	45	65,2	6,391	0,011
Ne	24	34,8		
Iš viso	69	100,0		

184 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi etiškai

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai
Taip	41	59,4
Ne	4	5,8
Prokuroras su nukentėjusiais nebendravo	24	34,8
Iš viso	69	100,0

185 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, prokuroras siekė teisingumo

Nukentėjusiųjų vertinimai	Dažnumas	Procentai	χ^2	p reikšmė
Taip	57	82,6	29,348	p < 0,01
Ne	12	17,4		
Iš viso	69	100,0		

Kaip matome iš pateiktų duomenų, dauguma nukentėjusiųjų prokurorų elgesį vertino palankiai: beveik du trečdaliai (65,2 proc.) tiriamųjų manė, kad prokuroras jų bylai skyrė pakankamai dėmesio, 59,4 proc. – kad prokuroro elgesys atitiko etikos reikalavimus ir net 82,6 proc. nurodė, kad prokuroras bylos nagrinėjimo metu siekė teisingumo.

13.3.7. Advokatų elgesio vertinimas

Reikia pažymėti, kad advokatą bylos nagrinėjimo metu turėjo tik 11,4 proc. (n = 8) tiriamųjų, todėl duomenų, reikalingų išsamiai advokato elgesio analizei, nepakanka, galima kalbėti tik apie kai kurias tendencijas (žr. 186–191-ą lenteles).

186 lentelė. Dėl kokių priežasčių nukentėjusieji neturėjo advokato

Nukentėjusiųjų atsakymai	Dažnumas	Procentai
Nutarė pasikliauti tik savo jėgomis	21	33,9
Neturėjo už ką pasisamdyti	16	25,8
Kita	25	40,3
Iš viso	62	100,0

187 lentelė. Ar advokatas atidžiai iš klausė nukentėjusiuosius

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai
Taip	7	10,0
Ne	1	1,4
Advokato nebuvo	62	88,6
Iš viso	70	100,0

188 lentelė. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas nukentėjusiųjų interesus

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai
Taip	8	11,4
Ne	0	0,0
Advokato nebuvo	62	88,6
Iš viso	70	100,0

189 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, advokatas davė gerų patarimų

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai
Taip	8	11,4
Ne	0	0,0
Advokato nebuvo	62	88,6
Iš viso	70	100,0

190 lentelė. Ar advokatas elgėsi su nukentėjusiais etiškai

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai
Taip	7	10,0
Ne	1	1,4
Advokato nebuvo	62	88,6
Iš viso	70	100,0

191 lentelė. Ar, nukentėjusiųjų manymu, advokatas siekė teisingumo

Advokato elgesys	Dažnumas	Procentai
Taip	7	10,0
Ne	1	1,4
Advokato nebuvo	62	88,6
Iš viso	70	100,0

Nagrinėjant advokatų elgesio vertinimus, natūraliai kyla klausimas, ar apskritai mūsų šalyje nusikaltimo aukos dažnai naudojasi advokato paslaugomis (jeigu ne, kodėl taip yra). Mūsų gauti duomenys rodo, kad 33,9 proc. tiriamųjų, neturėjusių advokato, nutarė pasikliauti savo jėgomis, 25,8 proc. neturėjo už ką jį pasisamdyti, o 40,3 proc. nurodė kitas priežastis (pvz., negalvojo apie advokatą, nes norėjo, kad

greičiau viskas baigtusi; nežinojo, kad turi teisę turėti gynėją, ir pan.). Tačiau beveik visi nukentėjusieji, kurie turėjo advokatą, vertino jo elgesį teigiamai.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad nors nusikaltimo aukos ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį dažniau vertino kaip teisingą nei kaip neteisingą, šis skirtumas nebuvo reikšmingas. Nustatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai gana dažnai nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų, ypač išaiškindami teises (pvz., 45,7 proc. atvejų nukentėjusiesiems nebuvo išaiškintas parodymų davimo teisinis pagrindas, 42,9 proc. atvejų – parodymų davimo tvarka, 92,9 proc. atvejų – teisė prašyti, kad būtų daromi parodymų garso ir vaizdo įrašai, 82,9 proc. atvejų – teisė apskusti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą, 80,0 proc. atvejų – teisė ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su byla ir daryti medžiagos kopijas ar išrašus, 37,1 proc. atvejų pareigūnai elgėsi neetiškai ir pan.). Be to, 69,6 proc. atvejų tiriamųjų teisės, 63,5 proc. – pareigos, 42,0 proc. atvejų – atsakomybė už melagingus parodymus pareigūnų buvo išaiškinta formaliai. Mūsų tyrimas atskleidė, kad vertinant ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumą, didžiausią reikšmę turi veiksniai, susiję su galimybe daryti įtaką bylos nagrinėjimo procesui (informavimas apie parodymų davimo tvarką, pasiteiravimas, ar yra klausimų / prašymų), taip pat nukentėjusiojo ir pareigūno tarpasmeninės sąveikos ypatumai (pareigūno elgesio sutapimas su etikos reikalavimais).

Teisėjų elgesys ir priimtas sprendimas yra statistiškai reikšmingai dažniau vertinami kaip teisingi, negu kaip neteisingi, o pasitenkinimas teisėjo priimtu sprendimu priklauso nuo suvokto sprendimo teisingumo ir pasitenkinimo bylos nagrinėjimo tvarka. Tačiau kartu reikia pažymėti, kad, nepaisant palankių teisėjo elgesio ir priimto sprendimo vertinimų, teisėjai ne visada laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., 45,7 proc. atvejų nukentėjusieji negalėjo daryti poveikio teismo procesui, 61,4 proc. atvejų teisėjai neišaiškino teisės teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus, 52,9 proc. – teisės apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, 48,6 proc. – teisės teikti įrodymus, 47,1 proc. – teisės dalyvauti nagrinėjant bylą teisme, 31,4 proc. atvejų teisėjai darė spaudimą ir pan.). Be to, teisėjų sąveiką su nukentėjusiais dažnai galima apibūdinti kaip formalią (pvz., 50,8 proc. atvejų atsakomybė už melagingų parodymų davimą ir 80,0 proc. atvejų teisės buvo išaiškintos formaliai, t. y. perskaitomos nesigilinant, ar nukentėjusysis jas suprato). Tačiau, nepaisant to, nukentėjusieji statistiškai reikšmingai palankiau vertina teisėjų, o ne ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio teisingumą.

Gauti duomenys taip pat rodo, kad tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo bylos nagrinėjimo metu nusikaltimo aukos išgyvena nemažai neigiamų emocijų (pvz., nerimą, baimę, pyktį), neretai nežino, ką reikia daryti ar kaip elgtis, rečiau ar dažniau patiria suvoktą neteisingumą, o tai gali tapti antrinės viktimizacijos šaltiniu ir skatinti nepasitikėjimą teisėsaugos institucijomis bei pareigūnais.

14. VAIRUOTOJŲ APKLAUSOS REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

14.1. Bendra tiriamųjų charakteristika

Pagrindiniame tyrimo etape dalyvavo 361 vairuotojas: 213 (59 proc.) vyrų ir 148 (41 proc.) moterys, iš jų 53 tiriamieji (52 vyrai ir 1 moteris) buvo nuteisti ir tyrimo metu atliko bausmę už vairuojant padarytus neatsargius nusikaltimus Pravieniškių pataisos namuose – atvirojoje kolonijoje. Visų tiriamųjų amžius svyravo nuo 19 iki 70 metų (vidurkis 33,19 m.), nuteistų tiriamųjų – nuo 21 iki 53 metų (vidurkis 32,8 m.). Detalesni vyrų ir moterų amžiaus duomenys pateikti 192-oje lentelėje.

192 lentelė. Vairuotojų (vyrų ir moterų) amžius

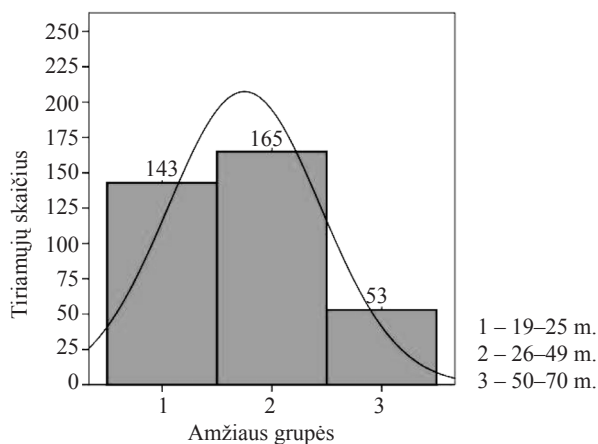
Amžius	Vyrai (n = 213)	Moterys (n = 148)	Visi tiriamieji (n = 361)
Minimumas	20	19	19
Maksimumas	70	64	70
Vidurkis	33,94	32,10	33,19
Standartinis nuokrypis	12,795	12,518	12,697
Mediana	30	30	30

Palyginus vienos ir kitos lyties vairuotojų amžių, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas: vyrų, palyginti su moterų, amžiaus vidurkis yra statistiškai reikšmingai didesnis ($U = 13718,50$, $p < 0,05$; taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus).

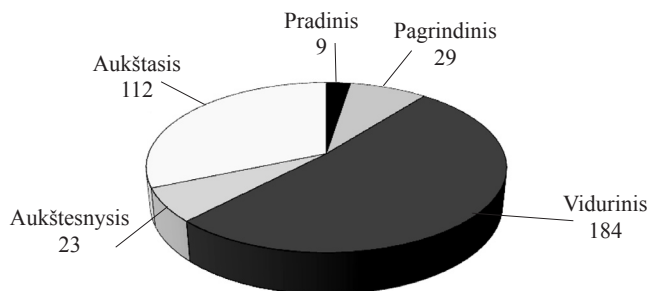
Kaip minėta, remdamiesi kitų autorių sukaupta patirtimi, visus tiriamuosius suskirstėme į tris amžiaus grupes: a) 19–25 metų; b) 26–49 metų; c) 50–70 metų. Didžiausią tiriamųjų dalį sudarė 26–49 metų vairuotojai (45,7 proc.), šiek tiek mažesnę – 19–25 metų vairuotojai (39,6 proc.) ir mažiausią – 50–70 metų vairuotojai (14,7 proc.) (žr. 44-ą pav.).

Vairuotojų pasiskirstymas pagal lytį 19–25 metų amžiaus grupėje yra panašus: 76 vyrai (53,1 proc.) ir 67 moterys (46,9 proc.). O kitose dviejose amžiaus grupėse vyravo vyrai: 26–49 metų amžiaus grupėje – 102 vyrai (61,8 proc.) ir 63 moterys (38,2 proc.) ir 50–70 metų amžiaus grupėje – 35 vyrai (66 proc.) ir 18 moterų (34 proc.).

Duomenys apie vairuotojų išsilavinimą pateikti 45-ame pav. (išsamesni duomenys apie vyrų ir moterų išsilavinimą pateikti 193-ioje lentelėje).

44 pav. Vairuotojų amžiaus grupės

45 pav. Vairuotojų išsilavinimas (pastaba. 4 tiriamieji nenurodė savo išsilavinimo)

193 lentelė. Vairuotojų (moterų ir vyrų) išsilavinimas

Išsilavinimas	Moterys (n = 147)*		Vyrai (n = 210)**		Visi tiriamieji (n = 357)***	
	skaičius	proc.	skaičius	proc.	skaičius	proc.
Pradinis	–	–	9	4,3	9	2,5
Pagrindinis	–	–	29	13,8	29	8,1
Vidurinis	78	53	106	50,5	184	51,5
Aukštesnysis	11	7,5	12	5,7	23	6,4
Aukštasis	58	39,5	54	25,7	112	31,4

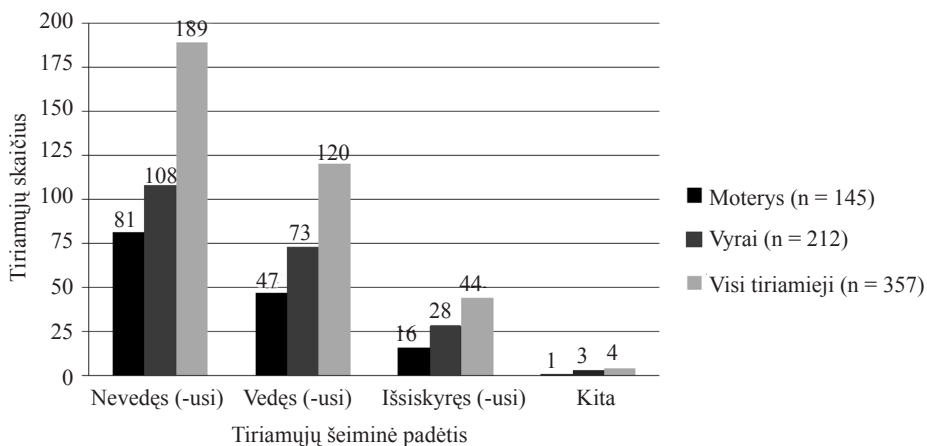
* – viena moteris nepateikė duomenų apie savo išsilavinimą

** – 3 vyrai nepateikė duomenų apie savo išsilavinimą

*** – 4 tiriamieji nepateikė duomenų apie savo išsilavinimą

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, daugiau kaip pusė (51,5 proc.) vairuotojų turėjo vidurinį, beveik trečdalis (31,4 proc.) – aukštąjį išsilavinimą.

Tiriamieji taip pat turėjo nurodyti savo šeiminę padėtį. Šie duomenys pateikti 46-ame pav.

46 pav. Vairuotojų šeiminių padėtis (pastaba. 4 tiriamieji nenurodė savo šeiminių padėties)

Pateikti duomenys rodo, kad dauguma mūsų tirtų vairuotojų buvo nevedę (52,9 proc.), trečdalis (33,6 proc.) – vedę (ištekėjusios), kiti – išsiskyrę (-usios) (12,3 proc.).

14.2. Tiriamųjų vairavimo ir sąveikos su kelių policijos pareigūnais patirtis

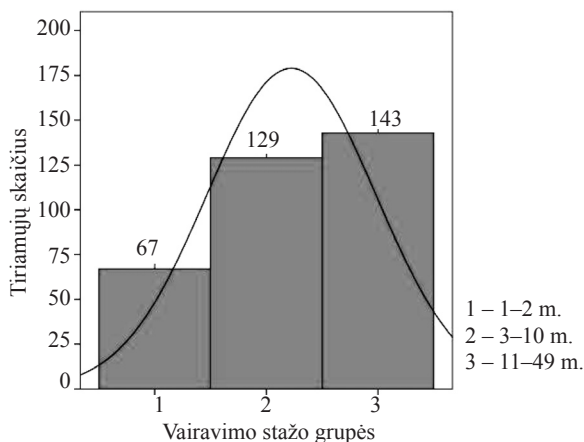
14.2.1. Tiriamųjų vairavimo stažas

Tiriamųjų klausėme, koks yra jų realaus vairavimo stažas metais (t. y. kiek metų jie važinėja po to, kai gavo vairuotojo teises). Visus tyrimo dalyvius pagal jų vairavimo stažą suskirstėme į tris grupes: a) turinčius 1–2-ų metų vairavimo stažą; b) turinčius 3–10-ies metų vairavimo stažą; c) turinčius 11–49-erių metų vairavi-

194 lentelė. Moterų ir vyrų vairavimo stažas

Vairavimo stažas	Vyrų (n = 193)	Moterys (n = 146)	Visi tiriamieji (n = 339)*
Minimumas	1	1	1
Maksimumas	49	39	49
Vidurkis	13,24	8,04	11,0
Standartinis nuokrypis	11,005	7,700	10,044
Mediana	10	4	8

* – 22 tiriamieji (2 moterys ir 20 vyrų) nepateikė duomenų apie savo vairavimo stažą

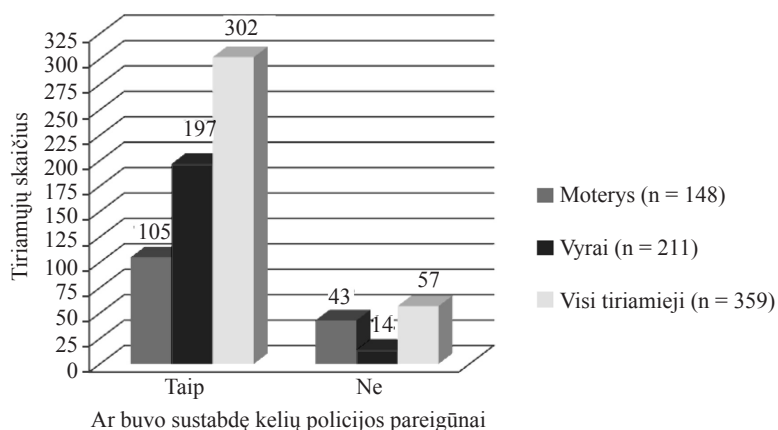
47 pav. Tiriamųjų vairavimo stažo grupės (pastaba. 22 tiriamieji nenurodė savo vairavimo stažo)

mo stažą. Didžiausią dalį sudarė tiriamieji, turintys 11–49 metų vairavimo stažą (42,1 proc.), šiek tiek mažesnę – 3–10 metų vairavimo stažą (38,1 proc.) ir mažiausią dalį – 1–2 metų vairavimo stažą (19,8 proc.) (žr. 47-ą pav.). Išsamesni duomenys apie vyrų ir moterų vairavimo stažą pateikti 194-oje lentelėje.

Palyginus vyrų ir moterų vairavimo stažą, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas: vyrų, palyginti su moterų, vairavimo stažas yra statistiškai reikšmingai didesnis ($U = 10\,064,00$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus).

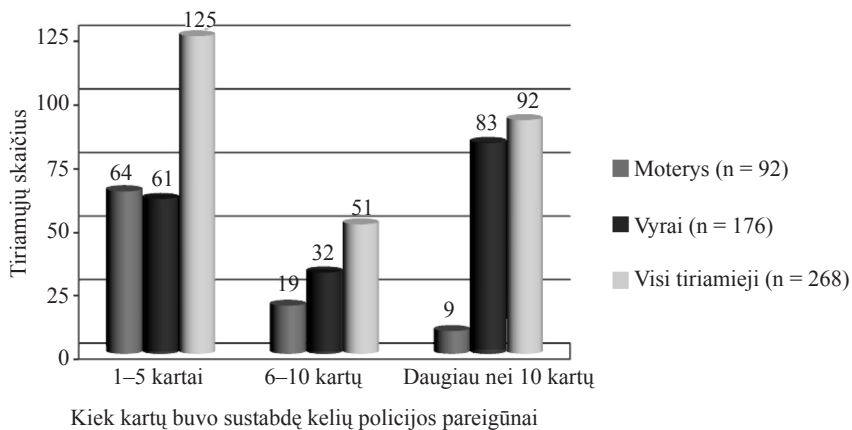
14.2.2. Tiriamųjų tiesioginis susidūrimas su kelių policijos pareigūnais

Tiriamieji turėjo nurodyti, ar juos, kaip vairuotojus, kada nors buvo sustabdę kelių policijos pareigūnai. Šie rezultatai pateikti 48-ame pav.

48 pav. Tiriamųjų susidūrimas su kelių policijos pareigūnais (pastaba. 2 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

Gauti rezultatai parodė, kad net 84,1 proc. vairuotojų (70,9 proc. moterų ir 93,4 proc. vyrų) buvo sustabdę kelių policijos pareigūnai. Palyginus skirtingų lyčių tiriamųjų atsakymus, nustatyta, kad vyrų, palyginti su moterimis, kelių policijos pareigūnai buvo sustabdę statistiškai reikšmingai daugiau ($\chi^2 = 32,733$, $p < 0,001$). Iš 302-ų tiriamųjų, kurie nurodė, kad juos buvo sustabdę kelių policijos pareigūnai, 268-i patikslino, kiek kartų jie buvo sustabdyti. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 49-ame pav.

49 pav. Tiriamųjų susidūrimo su kelių policijos pareigūnais dažnis (pastaba. 34 tiriamieji nenurodė, kiek kartų jie buvo sustabdyti)

Įdomu, kad kelių policijos pareigūnai sustabdė ne tik kur kas mažiau ($p < 0,001$) moterų nei vyrų, bet ir kad moterys, palyginti su vyrais, taip pat buvo sustabdytos statistiškai reikšmingai mažiau kartų ($\chi^2 = 40,564$, $p < 0,001$). Pavyzdžiui, dauguma (69,6 proc.) moterų buvo sustabdytos 1–5 kartus, 20,7 proc. – 6–10 kartų ir tik 9,8 proc. moterų nurodė, kad jos buvo sustabdytos daugiau nei 10 kartų. O 47,2 proc. vyrų buvo sustabdyti daugiau nei 10 kartų, 18,2 proc. – 6–10 kartų ir 34,7 proc. – 1–5 kartus. Be abejo, reikia atsižvelgti į tai, kad šiame tyrime dalyvavusių vyrų vairavimo stažas yra statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) didesnis už moterų. Be to, tyrimo rezultatai rodo reikšmingą vairavimo stažo ir policijos pareigūnų sustabdymo skaičiaus ryšį ($r = 0,379$, $p < 0,001$, skaičiuotas Pirsono koreliacijos koeficientas). Tai paskatino mus analizuoti vyrų ir moterų susidūrimo su policijos pareigūnais dažnį, atsižvelgiant į jų vairavimo stažą (žr. 195-ą lentelę).

Lyginant 1–2 metų vairavimo stažą turinčių vyrų ir moterų susidūrimo su policijos pareigūnais dažnį, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 10,157$, $p < 0,01$): vyrai, palyginti su moterimis, policijos pareigūnų buvo sustabdyti daug dažniau. Analogiški duomenys gauti lyginant ir kitas dvi vairavimo stažo grupes:

195 lentelė. Susidūrimo su policijos pareigūnais dažnis, atsižvelgiant į tiriamųjų lytį ir vairavimo stažą

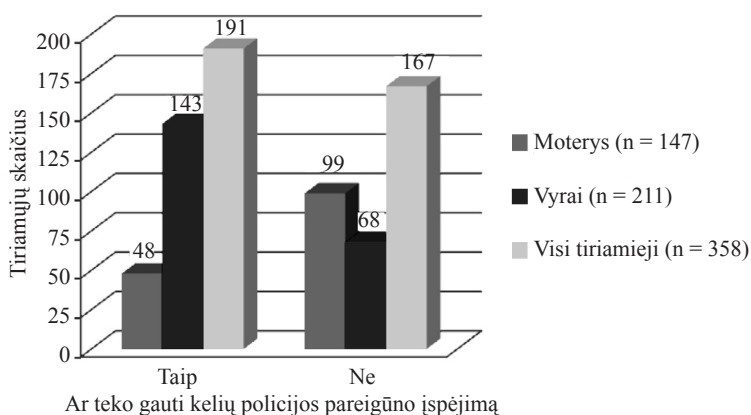
Vairavimo stažas	Lytis	Susidūrimo su policijos pareigūnais dažnis		
		1–5 kartai	6–10 kartų	daugiau nei 10
1–2 metai	vyrų	11	2	11
	moterų	14	1	0
3–10 metų	vyrų	35	10	19
	moterų	37	9	0
Daugiau nei 10 metų	vyrų	8	18	53
	moterų	13	9	9

3–10 metų, taip pat daugiau kaip 10 metų vairavimo stažą turintys vyrai, palyginti su to paties vairavimo stažo moterų grupėmis, policijos pareigūnų buvo sustabdyti statistiškai reikšmingai dažniau (pirmuoju atveju $\chi^2 = 16,607$, $p < 0,001$, antruoju – $\chi^2 = 17,874$, $p < 0,001$). Taigi tyrimo rezultatai parodė, kad vyrai, palyginti su moterimis, policijos pareigūnų yra stabdomi reikšmingai dažniau, ir tai nėra susiję su didesniu vyrų vairavimo stažu. Todėl galima manyti, kad vyrai dažniau pažeidžia kelių eismo taisykles (todėl pareigūnai juos dažniau ir sustabdo). Apie tokią tendenciją kalba ir kiti autoriai (žr. Yagil, 1998).

14.2.3. Tiriamųjų gauti išpėjimai

Tiriamieji taip pat turėjo pažymėti, ar jiems, kaip vairuotojams, yra tekę gauti policijos pareigūnų išpėjimą. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 50-ame pav.

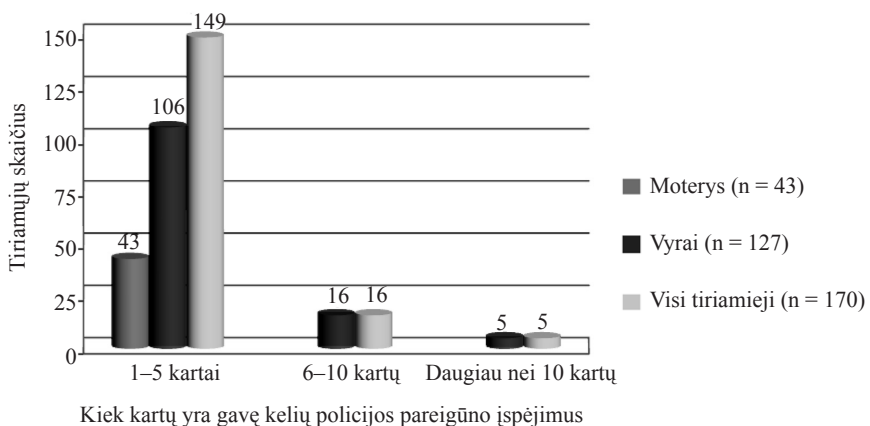
Gauti rezultatai parodė, kad 53,4 proc. tiriamųjų (32,7 proc. moterų ir 67,8 proc. vyrų) yra gavę policijos pareigūnų išpėjimą. Palyginus moterų ir vyrų atsakymus,

50 pav. Vairuotojų gauti policijos pareigūnų išpėjimai (pastaba. 3 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 42,937$, $p < 0,001$), t. y. kur kas daugiau vyrų, palyginti su moterimis, nurodė, kad jie yra gavę policijos pareigūnų išpėjimą. Analizuojant skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų atsakymus, taip pat buvo nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 23,849$, $p < 0,001$), t. y. vyresnio amžiaus vairuotojai, palyginti su jaunesniais, yra gavę gerokai daugiau išpėjimų (19–25 m. grupėje išpėjimus yra gavę 55 asmenys (39 proc.), 26–49 m. grupėje – 96 asmenys (58,5 proc.) ir 50–70 m. grupėje – 40 asmenų (75,5 proc.)). Palyginę, kiek išpėjimų yra gavę skirtingą vairavimo stažą turintys tiriamieji, nustatėme, kad tarp tiriamųjų, turinčių didesnę vairavimo stažą, palyginti su turinčiais mažesnę, buvo kur kas daugiau tokių, kurie gavo policijos pareigūnų išpėjimą ($\chi^2 = 45,355$, $p < 0,001$): 1–2 metų vairavimo stažo grupėje išpėjimus yra gavęs 21 asmuo (31,3 proc.), 3–10 metų grupėje – 54 asmenys (42,2 proc.) ir daugiau nei 10 metų stažo grupėje – 106 asmenys (74,6 proc.). Tokie rezultatai nestebina, nes, didėjant amžiui ir vairavimo stažui, taip pat didėja tikimybė, kad vairuotojas per ilgesnį laiko tarpą gali daugiau kartų pažeisti kelių eismo taisykles.

Mūsų tiriamieji ($n = 191$) nurodė, kad policijos pareigūnų išpėjimus yra gavę už tokius kelių eismo taisyklių pažeidimus (kai kurie tiriamieji nurodė gavę ne vieną išpėjimą): 53 tiriamieji (27,7 proc.) pažymėjo, kad pareigūnų išpėjimus yra gavę už greičio viršijimą, 29 (15,2 proc.) – už važiavimą neužsisėgus saugos diržo, 27 (14,1 proc.) – dėl neįjungtų (ar nedegančių) automobilio šviesų, 12 (6,3 proc.) – dėl kelių eismo ženklų nepaisymo, 11 (5,8 proc.) – dėl dokumentų (vairuotojo pažymėjimo, draudimo) neturėjimo su savimi, 10 (5,2 proc.) – dėl automobilio pastatymo neleistinoje vietoje, 4 (2,1 proc.) – dėl vairavimo išgėrus ir 39 tiriamieji (20,4 proc.) nurodė kitus įvairiausių pažeidimus (pvz., važiavimas degant raudonam šviesoforo signalui, kalbėjimas mobiliuoju telefonu vairuojant, pėsčiųjų nepraleidimas, gesin-

51 pav. Policijos pareigūnų išpėjimų gavimo dažnis

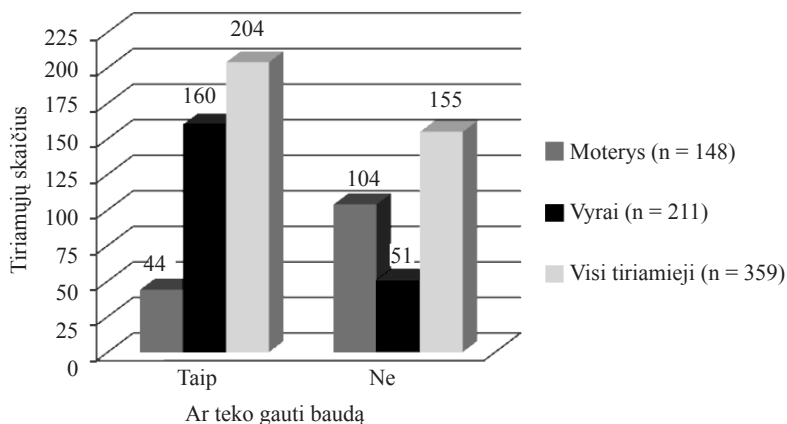
tuvo neturėjimas, posūkio signalo neparodymas, nepakeistos mašinos padangos ir pan.). Taigi, dažniausias kelių eismo taisyklių pažeidimas, už kurį tiriamieji yra gavę kelių policijos pareigūnų išpėjimus, yra greičio viršijimas.

170 tiriamųjų (iš 191-o, gavusio policijos pareigūnų išpėjimą) patikslino, kiek kartų jie yra gavę išpėjimą. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 51-ame pav.

Pateikti rezultatai rodo, kad daugiausia (87,6 proc.) tiriamųjų yra gavę ne daugiau kaip 5-is išpėjimus (tarp jų pateko visos moterys; be to, moterų gautų išpėjimų skaičius nėra susijęs su jų vairavimo stažu). Tai leidžia kalbėti apie tendenciją, kad moterys, palyginti su vyrais, ne tik rečiau gauna kelių policijos pareigūnų išpėjimus, bet ir per savo vairavimo praktiką gauna mažiau išpėjimų.

14.2.4. Tiriamųjų gautos baudos

Tiriamųjų prašė nurodyti, ar jiems, kaip vairuotojams, yra tekę gauti baudą už kelių eismo taisyklių pažeidimus. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 52-ame pav.

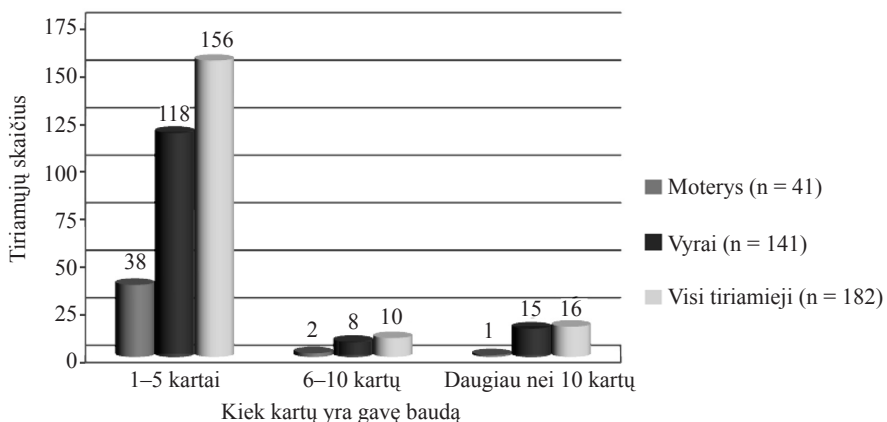
52 pav. Tiriamųjų gautos baudos už kelių eismo taisyklių pažeidimus (pastaba. 2 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

Tyrimo rezultatai parodė, kad 29,7 proc. moterų ir 75,1 proc. vyrų yra gavę baudą už kelių eismo taisyklių pažeidimus (iš viso baudą yra gavę 56,8 proc. visų tiriamųjų). Moterų ir vyrų, gavusių baudą, skaičius statistiškai reikšmingai skyrėsi ($\chi^2 = 75,348$, $p < 0,001$): daug daugiau vyrų, palyginti su moterimis, yra gavę baudą už kelių eismo taisyklių pažeidimus. Be to, buvo nustatytas statistiškai reikšmingas policijos pareigūnų skirtų išpėjimų ir baudų ryšys ($r = 0,491$, $p < 0,001$, skaičiuotas Pirono koreliacijos koeficientas): tie tiriamieji, kurie yra gavę policijos pareigūnų išpėjimus, paprastai mokėjo ir baudas už kelių eismo taisyklių pažeidimus.

Palyginus skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų atsakymus, nustatyta, kad kur kas daugiau vyresnio amžiaus vairuotojų, palyginti su jaunesniais, yra gavę baudas už kelių eismo taisyklių pažeidimus ($\chi^2 = 35,267$, $p < 0,001$): 19–25 m. grupėje baudas yra gavę 54 asmenys (37,8 proc.), 26–49 m. grupėje – 114 asmenų (69,1 proc.) ir 50–70 m. grupėje – 36 asmenys (67,9 proc.). Atitinkamai, palyginę skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų atsakymus, taip pat gavome statistiškai reikšmingą skirtumą ($\chi^2 = 65,951$, $p < 0,001$): didėjant tiriamųjų vairavimo stažui, reikšmingai didėja ir tiriamųjų, gavusių baudas, skaičius (1–2 metų vairavimo stažą turinčiųjų grupėje baudas yra gavę 15 asmenų (22,4 proc.), 3–10 metų stažą – 65 asmenys (50,4 proc.) ir daugiau nei 10 metų stažą – 113 asmenų (79,0 proc.)).

Kai kurie tiriamieji patikslino, už ką yra gavę baudas (dalis jų nurodė ne vieną pažeidimą, už kurį teko gauti baudą). Daugiausia tiriamųjų (net 87 arba 42,6 proc.) nurodė, kad baudas gavo už greičio viršijimą, 26 (12,7 proc.) – už važiavimą neužsisėgus saugos diržo, 18 (8,8 proc.) – už automobilio pastatymą neleistinoje vietoje, 16 (7,8 proc.) – už kelių eismo ženklų nepaisymą, 14 (6,8 proc.) – už vairavimą išgėrus, 14 (6,8 proc.) – už važiavimą neturint visų reikiamų dokumentų (pvz., draudimo ar teisių), 11 (5,4 proc.) – už sukeltą avariją, 9 (4,4 proc.) – už važiavimą neįjungus automobilio šviesų ir 33 (16,2 proc.) – už kitus įvairiausių pažeidimus (pvz., važiavimas degant raudonam šviesoforo signalui, kalbėjimas mobiliuoju telefonu vairuojant, pėsčiųjų nepraleidimas, pasibaigęs automobilio techninės apžiūros galiojimo laikas ir pan.). Taigi, kaip ir išpėjimų atveju, dažniausias kelių eismo taisyklių pažeidimas, už kurį tiriamieji gavo baudas, vėl yra greičio viršijimas. Tai atitinka ir kitų autorių nustatytas tendencijas (žr. Engel, 2005).

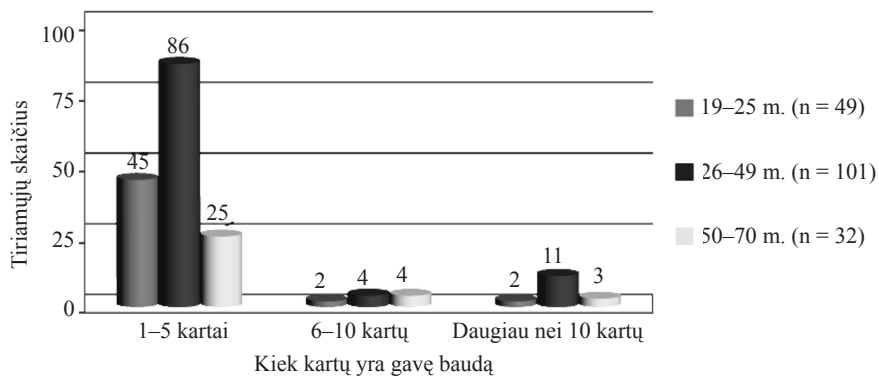
Toliau lygindami tiriamųjų rezultatus atsižvelgėme į gautų baudų dažnį. 182 tiriamieji (iš 204-ių, gavusių baudas) patikslino, kiek kartų jie yra gavę baudas. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 53-iaame pav.

53 pav. Policijos pareigūnų skirtų baudų gavimo dažnis (pastaba. 22 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

Kaip rodo pateikti duomenys, daugiausia tiriamųjų buvo nubausti iki 5 kartų: 92,7 proc. moterų ir 83,7 proc. vyrų baudą už kelių eismo taisyklių pažeidimą per savo vairavimo praktiką yra gavę 1–5 kartus, 4,9 proc. moterų ir 5,7 proc. vyrų – 6–10 kartų ir 2,4 proc. moterų bei 10,6 proc. vyrų – daugiau nei 10 kartų. Atsižvelgiant į tai, kad kai kuriose grupėse buvo nedidelis tiriamųjų skaičius, rezultatų palyginimui tiriamuosius sujungėme į dvi grupes: gavusieji baudas 1–5 kartus (38 moterys ir 118 vyrų) ir tie, kurie gavo baudas 6 ir daugiau kartų (3 moterys ir 23 vyrai). Atlikta duomenų analizė parodė, kad moterų ir vyrų baudų gavimo dažnis statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($\chi^2 = 2,099$, $p = 0,147$).

Kadangi gauti rezultatai parodė, jog tiriamųjų, gavusių baudas už kelių eismo taisyklių pažeidimus, skaičius su amžiumi reikšmingai didėja ($p < 0,001$), palyginome skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų gautų baudų skaičių (žr. 54-ą pav.).

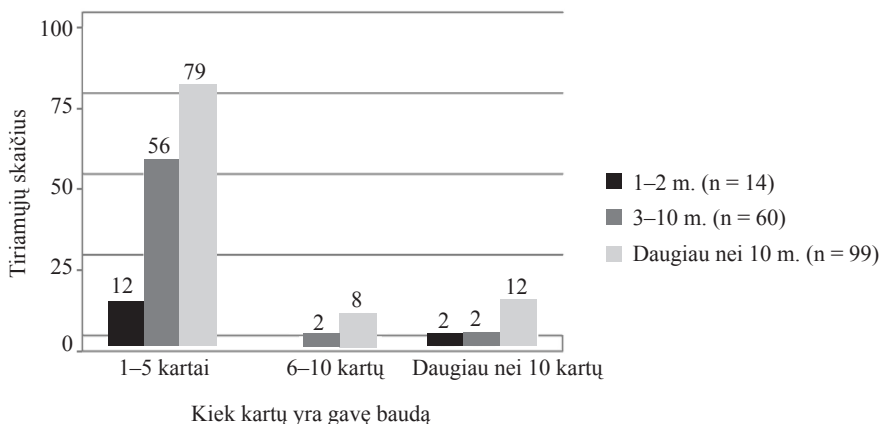

54 pav. Skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų gautų baudų skaičius

Kaip matome, dažniausiai baudas gauna 26–49 m. vairuotojai, tačiau statistiškai reikšmingų skirtumų tarp skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų gautų baudų skaičiaus nenustatyta ($\chi^2 = 3,032$, $p = 0,220$; lygindami skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų gautų baudų skaičių, tiriamuosius sujungėme į dvi grupes: gavusieji baudas 1–5 kartus ir tie, kurie baudas gavo 6 ir daugiau kartų). Tyrimo rezultatai parodė, kad skirtingo amžiaus tiriamieji (19–25 m. – 91,8 proc., 26–49 m. – 85,1 proc. ir 50–70 m. – 78,1 proc.) per savo vairavimo praktiką baudas dažniausiai yra gavę 1–5 kartus.

Gauti rezultatai parodė, kad tiriamųjų, gavusių baudas, skaičius taip pat reikšmingai didėja ($p < 0,001$) didėjant vairavimo stažui. Todėl palyginome skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų gautų baudų skaičių (žr. 55-ą pav.).

Išanalizavus skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų gautų baudų skaičių, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 5,366$, $p = 0,068$; lygindami skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų gautų baudų skaičių, tiriamuosius sujungėme į

55 pav. Skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų gautų baudų skaičius

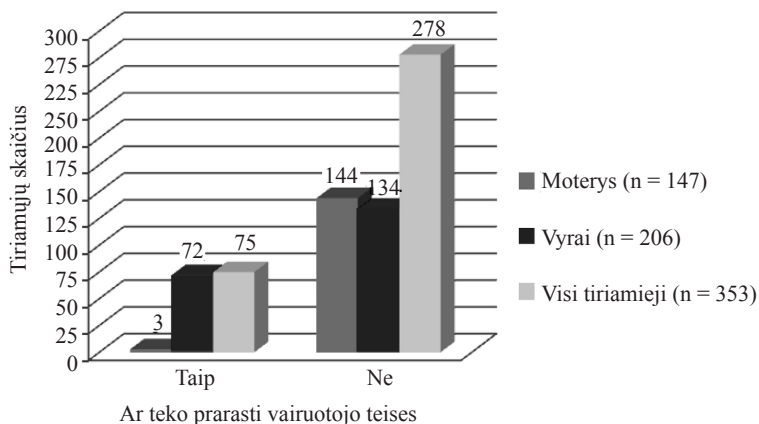
dvi grupes: gavusieji baudas 1–5 kartus ir tie, kurie baudas gavo 6 ir daugiau kartų). Gauti rezultatai parodė, kad, nors didėjant vairavimo stažui reikšmingai ($p < 0,001$) daugėja tiriamųjų, gavusių baudas, nedidėja jų gautų baudų skaičius. Nustatyta, kad didžioji dalis skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų (1–2 m. – 85,7 proc., 3–10 m. – 93,3 proc. ir daugiau nei 10 m. – 79,8 proc.) per savo vairavimo praktiką baudas dažniausiai yra gavę 1–5 kartus.

Taigi nors tarp vyresnio amžiaus ar turinčių didesnę vairavimo stažą tiriamųjų (palyginti su jaunesniais ar turinčiais mažesnę stažą) yra daugiau nubaustųjų baudomis, jų gautų baudų skaičius statistiškai reikšmingai nesiskiria. Tai leidžia manyti, kad gauti rezultatai greičiau atspindi ne vairuotojų turimus vairavimo įgūdžius, bet tendenciją per savo vairavimo praktiką bet kuriame amžiuje padaryti keletą (galbūt atsitiktinių) kelių eismo taisyklių pažeidimų, kuriuos pastebi ir už juos nubaudžia kelių policijos pareigūnai. Be to, šie rezultatai aiškiai rodo, kad kelių eismo taisyklių pažeidimus daro ne vien jauni, 1–2 metų vairavimo stažą turintys vairuotojai.

14.2.5. Vairuotojo teisių praradimas

Tiriamieji taip pat turėjo nurodyti, ar jiems už kelių eismo taisyklių pažeidimus yra tekę prarasti vairuotojo teises (teigiama į šį klausimą atsakė tiriamieji pažymėjo, kad vairuotojo teises jiems yra tekę prarasti ne daugiau kaip 1–2 kartus). Duomenys apie vairuotojo teisių praradimą pateikti 56-ame pav.

Gauti rezultatai rodo, kad tik 2 proc. apklaustų moterų ir net 35 proc. vyrų buvo praradę vairuotojo teises (šie moterų ir vyrų vairuotojo teisių praradimo skirtumai yra statistiškai reikšmingi, $\chi^2 = 55,530$, $p < 0,001$). Palyginus skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų atsakymus, taip pat nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 31,837$, $p < 0,001$): kur kas daugiau 26–49 metų tiriamųjų, palyginti su 19–25

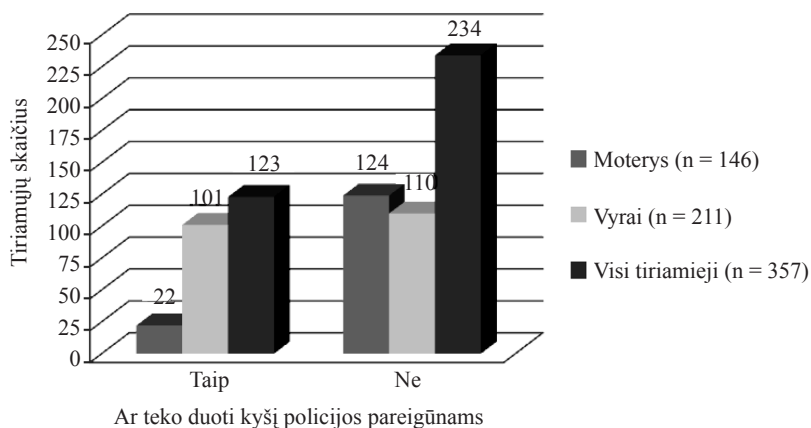
56 pav. Vairuotojo teisių praradimas (pastaba. 8 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

ir 50–70 metų tiriamaisiais, buvo praradę vairuotojo teises (19–25 m. amžiaus grupėje vairuotojo teises prarado 13 asmenų (9,4 proc.), 26–49 m. grupėje – 56 asmenys (34,6 proc.) ir 50–70 m. grupėje – 6 asmenys (11,3 proc.)). Vairuotojo teisių praradimas yra statistiškai reikšmingai susijęs ir su vairavimo stažu ($\chi^2 = 8,173$, $p < 0,05$): teises prarado 9 tiriamieji (13,6 proc.), turintys 1–2 metų vairavimo stažą, 23 tiriamieji (17,8 proc.), turintys 3–10 metų vairavimo stažą, ir 41 tiriamasis (29,1 proc.), turintis didesnę nei 10 metų vairavimo stažą. Kai kurie tiriamieji, praradę vairuotojo teises ($n = 75$), patikslino, už kokius kelių eismo taisyklių pažeidimus iš jų buvo atimtos teisės: 21 (28 proc.) tiriamasis nurodė, kad teises prarado dėl vairavimo apsvaigus nuo alkoholinių gėrimų, 12 (16 proc.) – dėl sukkelto eismo įvykio (avarijos), 7 (9,3 proc.) – dėl greičio viršijimo ir 1 (1,3 proc.) – už pasišalinimą iš eismo įvykio vietos.

14.2.6. Vairuotojų duodami kyšiai policijos pareigūnams

Tiriamiesiems buvo užduotas klausimas, ar jiems, kaip vairuotojams, teko duoti kyšių kelių policijos pareigūnams. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 57-ame pav. (5-is tiriamuosius, kurie nurodė, kad davė kyši, bet pareigūnai jo nepaėmė, taip pat priskyrimė šiai grupei).

Kaip matyti iš pateiktų rezultatų, daugiau kaip trečdalis (34,5 proc.) tiriamųjų yra davę kyšių policijos pareigūnams. Palyginus skirtingų lyčių tiriamųjų atsakymus, nustatyta, kad tik 15,1 proc. moterų ir net 47,9 proc. vyrų policijos pareigūnams davė kyšius (šie skirtumai statistiškai reikšmingi, $\chi^2 = 41,105$, $p < 0,001$). Vairuotojai, nuteisti už kelių eismo taisyklių pažeidimus, palyginti su neteistais, kyšius policijos pareigūnams davė kur kas dažniau (atitinkamai 53,8 proc. nuteistųjų ir 31,1 proc.

57 pav. Kyšių davimas kelių policijos pareigūnams (pastaba. 4 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

neteistų asmenų; $\chi^2 = 10,136$, $p < 0,01$). Be to, nustatyta, kad 19–25 metų grupėje kyšius teko duoti 30 tiriamųjų (21,1 proc.), 26–49 metų grupėje – 72 tiriamiesiems (44,4 proc.) ir 50–70 metų grupėje – 21 tiriamajam (39,6 proc.). Palyginus šiuos rezultatus, buvo aptiktas statistiškai reikšmingas skirtumas, t. y. gerokai daugiau vyresnio amžiaus tiriamųjų, palyginti su jaunesniais, yra davę kyšius policijos pareigūnams ($\chi^2 = 18,955$, $p < 0,001$). Skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų atsakymų analizė parodė, kad 1–2 metų vairavimo stažo grupėje kyšius yra tekę duoti 11 tiriamųjų (16,7 proc.), 3–10 metų vairavimo stažo grupėje – 36 tiriamiesiems (27,9 proc.) ir daugiau nei 10 metų vairavimo stažo grupėje – 70 tiriamųjų (50 proc.) (šie skirtumai statistiškai reikšmingi, $\chi^2 = 26,475$, $p < 0,001$). Taigi tyrimo rezultatai rodo, kad kyšius policijos pareigūnams dažniausiai duoda vyresnio amžiaus ir didesnę vairavimo stažą turintys tiriamieji (visų pirma – vyrai).

Kadangi trijose išsilavinimo grupėse buvo nedaug tiriamųjų, analizuodami vairuotojų išsilavinimo ir kyšio davimo policijos pareigūnams sąsajas, tiriamuosius sujungėme į dvi grupes: turinčius pradinį, pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą („žemesnio išsilavinimo“ grupė) ir turinčius aukštesnį ir aukštąjį išsilavinimą („aukštesnio išsilavinimo“ grupė). Gauti rezultatai parodė, kad kyšius policijos pareigūnams yra davę 64 iš 220 (29,1 proc.) „žemesnio išsilavinimo“ tiriamųjų ir 58 iš 133 (43,6 proc.) „aukštesnio išsilavinimo“ vairuotojų (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 7,725$, $p < 0,01$).

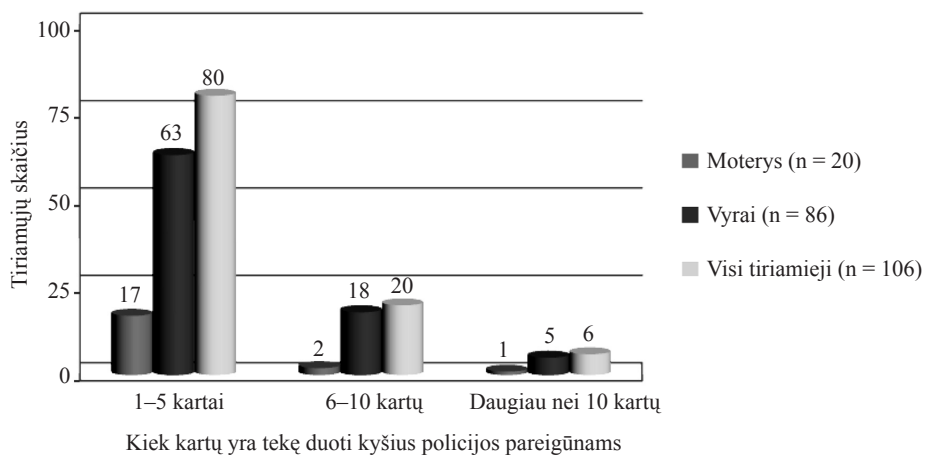
Taip pat analizavome, ar kyšio davimas yra susijęs su vairuotojų gautomis baudomis. Paaikškėjo, kad iš 202-ų gavusiųjų baudas (2 tiriamieji nenurodė, ar davė kyši) kyšius davė 110 tiriamųjų (54,5 proc.) ir nedavė – 92 tiriamieji (45,5 proc.), o iš 154-ių negavusiųjų baudų (1 tiriamasis nenurodė, ar davė kyši) kyšius davė tik

13 tiriamųjų (8,4 proc.) ir nedavė – 141 tiriamasis (91,6 proc.) (šie skirtumai statistškai reikšmingi, $\chi^2 = 81,816$, $p < 0,001$). Kitaip tariant, jeigu vairuotojas yra gavęs baudą, tai didelė tikimybė, kad jis yra davęs ir kyšį ($r = 0,479$, $p < 0,001$, skaičiuotas Pirsono koreliacijos koeficientas).

Tiriamųjų prašėme nurodyti, dėl kokių kelių eismo taisyklių pažeidimų jie siūlydavo kyšius policijos pareigūnams. 44 (35,8 proc.) tiriamieji nurodė, kad kyšius davė už greičio viršijimą, 10 (8,1 proc.) – kelių eismo ženklų nepaisymą, 10 (8,1 proc.) – dokumentų (pvz., vairuotojo teisių ar draudimo) neturėjimą su savimi, 7 (5,7 proc.) – automobilio pastatymą neleistinoje vietoje, 6 (4,9 proc.) – saugos diržo neužsisėgimą, 4 (3,3 proc.) – vairavimą išgėrus, 3 (2,4 proc.) tiriamieji nurodė, jog „duoda beveik visada“ ir 15 (12,2 proc.) tiriamųjų išvardijo kitus įvairiausių kelių eismo taisyklių pažeidimus (pvz., važiuojimas užsidedus raudonam šviesoforo signalui, automobilio šviesų neįjungimas, ištisinės linijos kirtimas, neapmokėtas automobilio pastatymas ir pan.). Kaip matome, didžiausia tiriamųjų dalis (daugiau kaip trečdalis) kyšius policijos pareigūnams davė už greičio viršijimą. Anksčiau pateikti duomenys atspindi tą pačią tendenciją – daugiausia vairuotojų yra sumokėję baudas ar gavę pareigūnų įspėjimus taip pat už greičio viršijimą.

106 tiriamieji (iš 123-ų davusių kyšius policijos pareigūnams) patikslino, kiek kartų jiems teko duoti kyšį. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 58-ame pav.

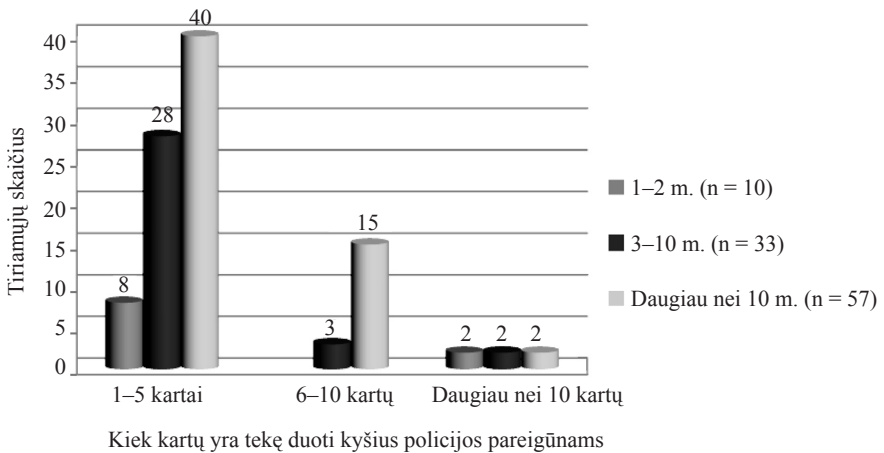
58 pav. Kyšių davimo policijos pareigūnams dažnis (pastaba. 17 tiriamųjų į šį klausimą neatsakė)

Gauti rezultatai rodo, kad trys ketvirtadaliai tiriamųjų (75,5 proc.) kyšius davė 1–5 kartus, ir tik 5,7 proc. tiriamųjų nurodė, jog jiems kyšius yra tekę duoti daugiau kaip 10 kartų. Kadangi tiriamųjų, kuriems yra tekę duoti kyšius 6–10 kartų ar daugiau kaip 10 kartų, buvo nedaug, juos sujungėme į vieną grupę. Palyginus skirtingų

lyčių tiriamųjų kyšių davimo dažnį (vyrų ir moterų buvo suskirstyti į dvi grupes: davusius kyši 1–5 kartus ir tuos, kurie davė kyši 6 ir daugiau kartų), statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta ($\chi^2 = 1,209$, $p = 0,272$): dauguma vyrų (73,3 proc.) ir moterų (85 proc.) kyšius policijos pareigūnams yra davę 1–5 kartus. Panašūs rezultatai gauti lyginant ir skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų atsakymus – 1–5 kartus kyši yra davę 23 (85,2 proc.) iš 27-ių 19–25 metų, 47 (73,4 proc.) iš 64-ių 26–49 metų ir 10 (66,7 proc.) iš 15-os 50–70 metų tiriamųjų (skirtumai statistiškai nereikšmingi, $\chi^2 = 2,147$, $p = 0,342$).

Skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų kyšių davimo policijos pareigūnams dažnis pateiktas 59-ame pav.

Kaip matome iš pateiktų duomenų, didėjant vairavimo stažui, didėja skaičius tiriamųjų, kurie davė policijos pareigūnams kyšius nuo 1–5 iki 6–10 kartų. Tačiau

59 pav. Skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų kyšių davimo policijos pareigūnams dažnis

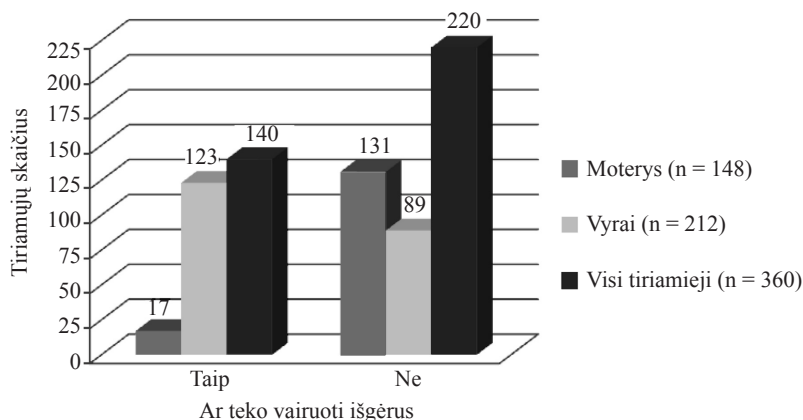
palyginus skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų kyšių davimo dažnį (tiriamuosius suskirstėme į dvi grupes: davusius kyši 1–5 kartus ir tuos, kurie davė kyši 6 ir daugiau kartų) statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 2,564$, $p = 0,277$): 1–5 kartus kyši yra davę 8 (80 proc.) iš 10-ies turinčių 1–2 metų vairavimo stažą, 28 (84,8 proc.) – iš 33-ų 3–10 metų ir 40 (70,2 proc.) – iš 57-ių daugiau nei 10 metų vairavimo stažą turinčių tiriamųjų.

Įdomu, kad didėjant vairavimo stažui tarp tiriamųjų statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) daugėja tokių, kurie yra gavę baudas, tačiau bendras gautų baudų skaičius nedidėja, o analizuojant kyšių davimą atsiskleidė šiek tiek kitokia tendencija: didėjant vairavimo stažui didėja ir duotų kyšių skaičius. Kadangi baudos gavimas ir kyšio davimas yra reikšmingai susiję ($p < 0,001$), galime kelti prielaidą, kad didėjant

tiriamųjų vairavimo stažui, gautų baudų skaičius nedidėja todėl, jog didesnę vairavimo patirtį turintys tiriamieji dažniau duoda policijos pareigūnams kyšius.

14.2.7. Automobilio vairavimas apsvaigus nuo alkoholio

Galiausiai, tiriamieji turėjo nurodyti, ar jie kada nors vairavo automobilį apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų. Šie tiriamųjų atsakymai pateikiami 60-ame pav.

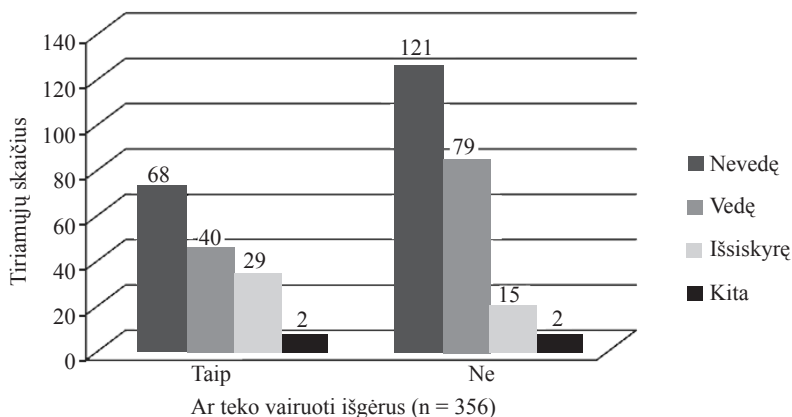
60 pav. **Automobilio vairavimas apsvaigus nuo alkoholinių gėrimų**
(pastaba. 1 tiriamasis į šį klausimą neatsakė)

Gauti rezultatai rodo, kad tik 11,5 proc. moterų ir net 58 proc. vyrų pažymėjo, jog jiems yra tekę vairuoti apsvaigus nuo alkoholinių gėrimų (šie skirtumai statistiškai reikšmingi, $\chi^2 = 79,407$, $p < 0,001$). Stebina tai, kad net daugiau kaip trečdalis (38,9 proc.) visų tiriamųjų nurodė, jog jie vairavo automobilį apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų. 4-iems (2,9 proc.) iš šių tiriamųjų yra tekę gauti išpėjimą dėl vairavimo išgėrus, 14 (10 proc.) – mokėti baudą, 21 (15 proc.) – prarasti teises ir 4-iems (2,9 proc.) – duoti kyšį policijos pareigūnams (siekiant išvengti bausmės). Tačiau, kaip matyti, gresiančios nuobaudos vairuotojų negąsdina, ir jie dažnai ryžtasi sėsti už vairo, būdami apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų (kita vertus, tik mažiau kaip trečdalis (30,7 proc.) tiriamųjų, kurie vairavo apsvaigę, dėl to sulaukė vienokių ar kitokių padarinių).

Palyginus skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų atsakymus buvo nustatyta, kad iš 19–25 m. grupės apsvaigę nuo alkoholio vairavo 43 tiriamieji (30,1 proc.), 26–49 m. grupės – net 85 tiriamieji (51,5 proc.), o 50–70 m. grupės – 12 tiriamųjų (22,6 proc.) (šie skirtumai statistiškai reikšmingi, $\chi^2 = 21,382$, $p < 0,001$). Tačiau tarp skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų analogiškų atsakymų statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta. Tiesa, nustatyta tendencija, kad, didėjant vairavimo stažui, didėja ir

tiriamųjų, kurie vairavo apsvaigę nuo alkoholio, skaičius: 1–2 metų vairavimo stažo grupėje apsvaigę nuo alkoholio vairavo 19 tiriamųjų (28,4 proc.), 3–10 metų vairavimo stažo grupėje – 44 tiriamieji (34,1 proc.) ir daugiau nei 10 metų vairavimo stažo grupėje – 63 tiriamieji (44,1 proc.).

Palyginome ir skirtingą šeiminių statusą turinčių tiriamųjų vairavimo apsvaigus nuo alkoholio patirtį (žr. 61-ą pav.).

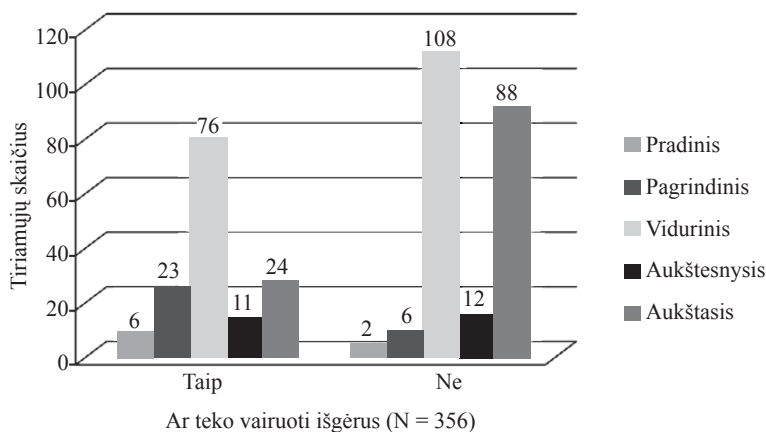

61 pav. Skirtingo šeiminio statuso tiriamųjų vairavimo apsvaigus nuo alkoholio patirtis

Gauti rezultatai rodo, kad daugiausia apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų vairavo išsiskyrę asmenys (65,9 proc.), kur kas mažiau – nevedę (36,0 proc.) ir vedę asmenys (33,6 proc.). Palyginus skirtingo šeiminio statuso tiriamųjų vairavimo apsvaigus nuo alkoholio patirtį (dėl mažo tiriamųjų skaičiaus į šią analizę neįtraukėme „kita“ grupės), nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas, $\chi^2 = 15,579$, $p < 0,001$).

Skirtingą išsilavinimą turinčių tiriamųjų vairavimo apsvaigus nuo alkoholinių gėrimų patirtis atsispindi 62-ame pav.

Remiantis pateiktais duomenimis, didžiausias procentas tiriamųjų, kurie vairavo apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų, turėjo pagrindinį (79,3 proc.) ir pradinį (75 proc.) išsilavinimą, gerokai mažiau – aukštesnįjį (47,8 proc.) ir vidurinį (41,3 proc.), o mažiausia – aukštąjį išsilavinimą (21,4 proc.). Atsižvelgiant į tai, kad trijose išsilavinimo grupėse buvo nedaug tiriamųjų, analizuodami tiriamųjų išsilavinimo ir vairavimo apsvaigus nuo alkoholio sąsajas, visus tiriamuosius suskirstėme į dvi grupes (turinčius pradinį, pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą sujungėme į „žemesnio išsilavinimo“ grupę, o turinčius aukštesnįjį ir aukštąjį išsilavinimą – į „aukštesnio išsilavinimo“ grupę). Gauti rezultatai parodė, kad apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų vairavo 105 (47,5 proc.) iš 221 „žemesnio išsilavinimo“ grupės tiriamųjų ir 35 (25,9 proc.) iš

62 pav. Skirtingą išsilavinimą turinčių tiriamųjų vairavimo apsvaigus nuo alkoholio patirtis (pastaba. Iš 357 išsilavinimą nurodžiusių tiriamųjų vienas pradinį išsilavinimą turintis asmuo nepažymėjo, ar jis vairavo apsvaigęs nuo alkoholio)

135 „aukštesnio išsilavinimo“ grupės tiriamųjų (šie skirtumai statistiškai reikšmingi, $\chi^2 = 16,365$, $p < 0,001$). Kadangi kai kuriose išsilavinimo grupėse buvo mažas tiriamųjų skaičius, remiantis šiais rezultatais negalima daryti apibendrinamųjų išvadų, tačiau matome tendenciją, kad mažesnę išsilavinimą turintys tiriamieji (palyginti su didesnio išsilavinimo asmenimis) dažniau vairuoja apsvaigę nuo alkoholio.

123-ys tiriamieji (iš 140-ies nurodžiusių, kad jie vairavo apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų), patikslino, kiek kartų jie vairavo išgėrę (ši kartą neatsižvelgėme į lyčių skirtumus, nes tik 17 moterų nurodė, kad jos vairavo apsvaigusios nuo alkoholio). Gauti rezultatai liudija, kad daugiausia skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų nurodė, jog jie vairavo apsvaigę nuo alkoholio 1–5 kartus: 19–25 m. grupėje tokių tiriamųjų buvo 71,4 proc., 26–49 m. grupėje – 85,9 proc. ir 50–70 m. grupėje – 70 proc. (lyginant skirtingų amžiaus grupių tiriamųjų vairavimo apsvaigus nuo alkoholio dažnį, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta, $\chi^2 = 4,717$, $p = 0,318$). Panašius rezultatus gavome ir palyginę skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų vairavimo išgėrus dažnį: daugiausia skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų nurodė, kad jie vairavo apsvaigę nuo alkoholio 1–5 kartus: 1–2 metų vairavimo stažo grupėje tokių buvo 87,5 proc., 3–10 metų vairavimo stažo grupėje – 84,6 proc. ir daugiau nei 10 metų vairavimo stažo grupėje – 82,1 proc. (tarp skirtingo vairavimo stažo grupių tiriamųjų statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta, $\chi^2 = 1,366$, $p = 0,850$).

14.3. Vairuotojų elgesio apibūdinimas naudojant įvairias klausimyno skales

Minėjome, kad „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno teiginiai buvo suskirstyti į keturias skales: 1) „Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“; 2) „Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo“; 3) „Neigiamo požiūrio“; 4) „Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių“. Analizuodami gautus rezultatus visų pirma apskaičiavome išskirtų skalių vertinimo vidurkius (žr. 196-ą lentelę).

196 lentelė. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimo vidurkiai

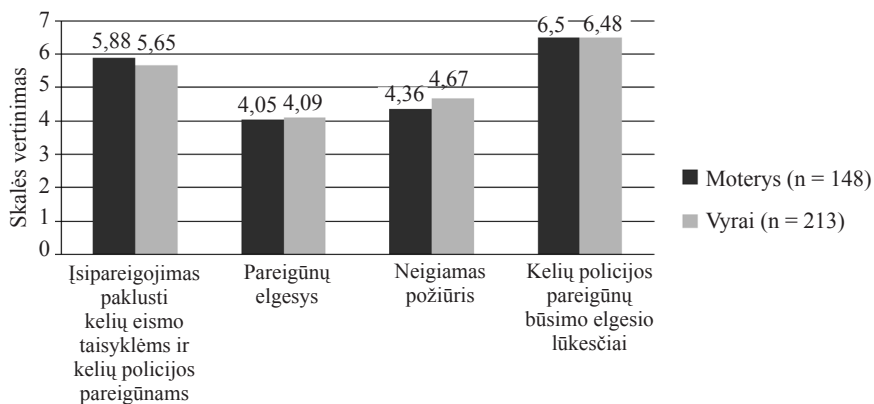
Skalė	Minimalus vertinimas	Maksimalus vertinimas	Vertinimo vidurkis	Standartinis nuokrypis
Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams	2,17	7,00	5,74	0,971
Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo	1,15	7,00	4,07	1,244
Neigiamo požiūrio	1,00	7,00	4,54	1,223
Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių	2,09	7,00	6,49	0,632

Kaip rodo gauti rezultatai, vairuotojai yra linkę įsipareigoti paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams, taip pat turi didelių lūkesčių kelių policijos pareigūnų elgesiui, tačiau tuo pačiu metu mano, kad kelių policijos pareigūnų elgesys tik vidutiniškai atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Be to, tiriamieji išreiškė neigiamesnį, o ne teigiamesnį požiūrį į kelių policijos pareigūnus (pvz., jie manė, kad pareigūnai elgiasi nesąžiningai ir yra korumpuoti).

Nustatytas statistiškai reikšmingas kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo ir įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms bei kelių policijos pareigūnams ryšys ($r = 0,273$, $p < 0,001$, skaičiuotas Pirsono koreliacijos koeficientas). Taigi galima sakyti, jog kuo vairuotojai labiau įsitikinę, kad policijos pareigūnų elgesys yra teisingas, tuo jie labiau linkę paklusti kelių eismo taisyklėms ir pareigūnams. Šie tyrimo rezultatai atitinka ir kitų tyrėjų (žr. Tyler, 2001) gautus rezultatus, rodančius, kad kuo žmonės yra labiau įsitikinę, jog policijos pareigūnai su jais elgiasi teisingai ir pagarbiai, tuo labiau tikėtina, kad jie tvirčiau laikysis įstatymų, o jų požiūris į kriminalinės justicijos sistemą bus pozityvus.

14.3.1. Moterų ir vyrų klausimyno skalių vertinimas

Pirmiausia palyginome, ar skiriasi moterų ir vyrų „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimas (žr. 63-ią pav.).

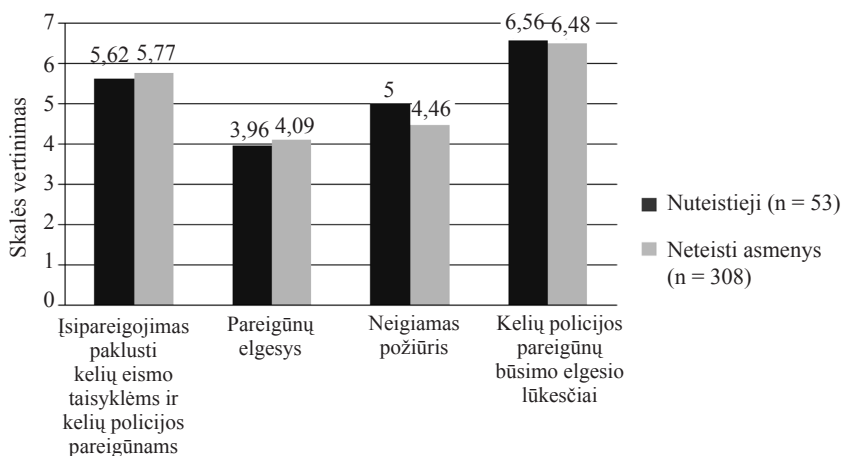
63 pav. Moterų ir vyrų vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Išanalizavus moterų ir vyrų vairuotojų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti lyginant „Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“ ($U = 13\,685,50$, $p < 0,05$), taip pat „Neigiamo požiūrio“ ($U = 13\,805,50$, $p < 0,05$) skalių vertinimų vidurkius (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Taigi galima sakyti, kad moterys, palyginti su vairuotojais vyrais, yra kur kas labiau linkusios laikytis kelių eismo taisyklių ir paklusti kelių policijos pareigūnams, taip pat išreiškia mažiau neigiamą požiūrį į policijos pareigūnus (pvz., mano, jog jie yra mažiau korumpuoti ir sąžiningesni). Kitais atvejais buvo nustatytos tokios tendencijos: a) abiejų lyčių atstovų manymu, policijos pareigūnų elgesys ne visada atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus; b) abiejų lyčių vairuotojai kelia didelius reikalavimus kelių policijos pareigūnų elgesiui (pvz., policijos pareigūnai, sustabdę vairuotojus, turėtų juos išklausti, paaiškinti savo sprendimus, elgtis pagarbiai ir pan.).

Tai, kad moterys yra daug labiau linkusios laikytis kelių eismo taisyklių ir paklusti policijos pareigūnams, atitinka kitų tyrėjų gautus rezultatus (žr. Yagil, 1998) ir leidžia paaiškinti, kodėl jos, palyginti su vyrais, reikšmingai rečiau gauna kelių policijos pareigūnų įspėjimus, reikšmingai rečiau moka baudas ar praranda vairuotojo teises, reikšmingai rečiau sėda prie automobilio vairo apsvaigusios nuo alkoholio, taip pat reikšmingai rečiau duoda kelių policijos pareigūnams kyšius. Visa tai leidžia paaiškinti, kodėl jų požiūris į policijos pareigūnus yra teigiamesnis (t. y., moterys, palyginti su vairuotojais vyrais, mano, kad pareigūnai yra mažiau korumpuoti ir mažiau piktnaudžiauja turima valdžia).

14.3.2. Nuteistų ir neteistų vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Taip pat palyginome, ar skiriasi nuteistų ir neteistų tiriamųjų „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimas (žr. 64-ą pav.).

64 pav. Nuteistų ir neteistų vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

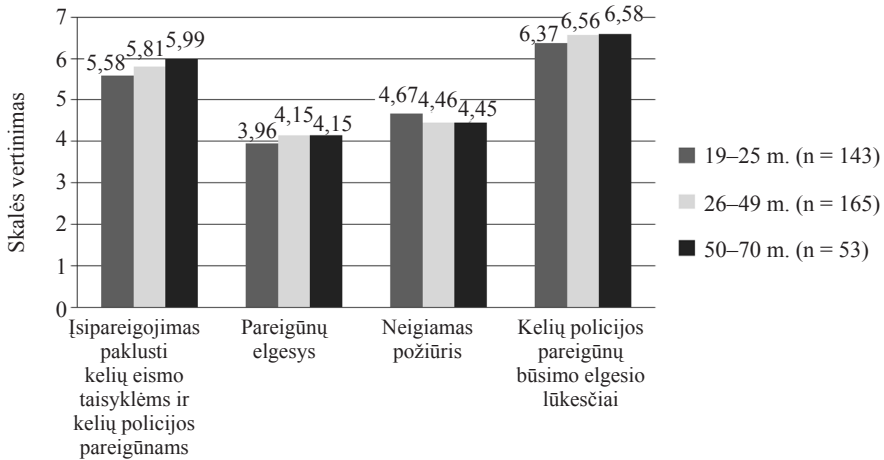
Teistų ir neteistų vairuotojų klausimyno skalių vertinimų analizė atskleidė tik vieną statistiškai reikšmingą skirtumą – skyrėsi „Neigiamo požiūrio“ skalės vertinimo vidurkiai ($U = 6\,054,00$, $p < 0,01$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Tai rodo, kad nuteistų vairuotojų (palyginti su neteistų) požiūris į kelių policijos pareigūnus yra daug neigiamesnis (pvz., jie mano, kad policijos pareigūnai piktnaudžiauja turima valdžia ir yra korumpuoti). Tokių nuteistųjų požiūrį galėjo lemti tai, kad tarp jų, palyginti su neteistais vairuotojais, buvo reikšmingai daugiau tokių, kurie davė kyšius kelių policijos pareigūnams (galbūt todėl jie pareigūnus vertina kaip nesąžiningus ir lengvai paperkamus). Lyginant kitų klausimyno skalių vertinimų vidurkius, statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta, tačiau nustatytos tendencijos, kad nuteistieji (palyginti su neteistais vairuotojais) yra linkę: a) mažiau laikytis kelių eismo taisyklių reikalavimų ir paklusti policijos pareigūnams; b) manyti, kad kelių policijos pareigūnai elgiasi neteisingiau; c) kelti didesnius reikalavimus kelių policijos pareigūnų elgesiui.

14.3.3. Skirtingo amžiaus vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Toliau lyginome, ar skiriasi skirtingo amžiaus grupių (19–25 m., 26–49 m., 50–70 m.) tiriamųjų „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimas (žr. 65-ą pav.).

Palyginus skirtingo amžiaus grupių vairuotojų klausimyno skalių vertinimus, nustatyti du statistiškai reikšmingi skirtumai. Pirma, skyrėsi „Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“ skalės vertinimų vidurkiai ($H = 10,951$, $p < 0,01$), t. y. gauti rezultatai parodė, kad vyriausios amžiaus grupės (50–70 m.) vairuotojai, palyginti su jaunesniais, labiau linkę laikytis kelių eismo taisyklių reikalavimų ir paklusti policijos pareigūnams. Šie vertinimai atitinka ir kitus mūsų tyrimo rezultatus (pvz., mažiausias 50–70 m. amžiaus grupės tiriamų-

65 pav. Skirtingo amžiaus grupių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

jų procentas nurodė, kad vairavo apsvaigę nuo alkoholio), taip pat yra panašūs į kitų tyrėjų (žr. Yagil, 1998) gautus duomenis, rodančius, jog vyresni vairuotojai labiau vertina kelių eismo taisyklių svarbą. Antra, skyrėsi „Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčiai“ skalės vertinimų vidurkiai ($H = 10,644$, $p < 0,01$, abiem atvejais taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus), t. y. vyresni nei 26 metų vairuotojai (26–49 m. ir 50–70 m. amžiaus grupės), palyginti su jaunesniais (19–25 m.), kelia didesnius reikalavimus policijos pareigūnų elgesiui. Tarp kitų skalių vertinimų vidurkių statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta, tačiau gauti rezultatai rodo, kad 19–25 metų (palyginti su kitų amžiaus grupių) vairuotojų požiūris į kelių policijos pareigūnus yra pats neigiamiausias (pvz., jie mano, kad pareigūnai labiausiai piktnaudžiauja turima valdžia ir yra korumpuoti). Be to, 19–25 metų amžiaus grupės vairuotojai, palyginti su vyresniais, kelių policijos pareigūnų elgesį vertina kaip mažiausiai atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus, t. y. mano, kad pareigūnai elgiasi nesąžiningai, skirtingiems vairuotojams taiko skirtingus standartus, nesilaiko įstatymų numatytų taisyklių ir pan. Įdomu, kad 19–25 metų vairuotojai ne tik neigiamiausiai vertina kelių policijos pareigūnų elgesį, bet taip pat yra mažiausiai linkę laikytis kelių eismo taisyklių reikalavimų ir paklusti pareigūnams. Matyt, ši jų nenorą paklusti kelių eismo taisyklėms ir policijos pareigūnams skatina turima neigiama nuomonė apie pareigūnų elgesį.

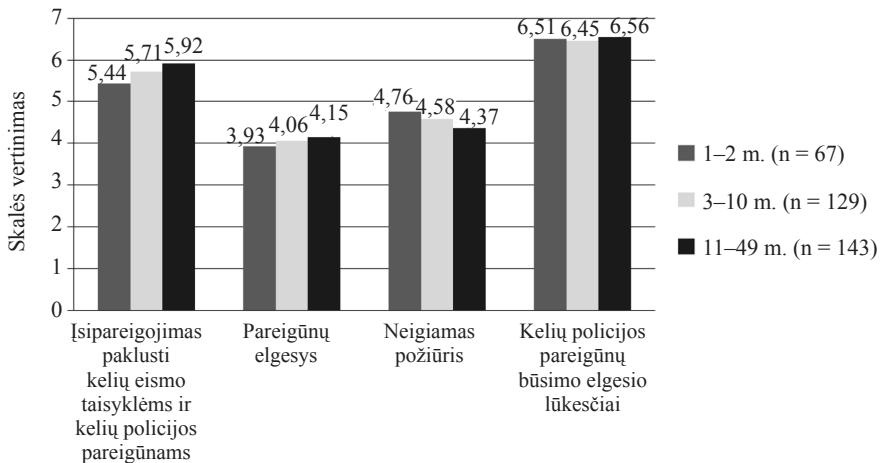
Kyla klausimas, kodėl 19–25 metų vairuotojai neigiamiausiai vertina policijos pareigūnų elgesį? Gauti rezultatai rodo, kad šio amžiaus tiriamieji, palyginti su vyresniais, per savo vairavimo praktiką nėra gavę daugiau baudų, o tarp jų yra netgi mažesnis procentas vairuotojų, kurie apskritai kada nors buvo nubausti. Be to, mažesnis 19–25 metų vairuotojų procentas yra davę kyšius kelių policijos pareigūnams. Atsižvelgiant į tai, galima manyti, kad neigiamą nuomonę apie pareigūnus gali for-

muoti ne tik asmeninis patyrimas, bet ir iš kitų šaltinių gauta informacija. Kita vertus, galima kelti prielaidą, kad kelių policijos pareigūnai su šios amžiaus grupės tiriamaisiais elgiasi kitaip, negu su kitais vairuotojais. Tai patvirtina ir kai kurie mūsų gauti rezultatai. Pavyzdžiui, buvo nustatyti tokie skirtingų amžiaus grupių vairuotojų teiginio „Kelių policijos pareigūnai, sustabdę vairuotojus, dažnai elgiasi pernelyg šiurkščiai“ vertinimo vidurkiai: 19–25 metų grupės vairuotojų – 4,29, 26–49 metų grupės – 3,7 ir 50–70 metų grupės – 4,08 (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $H = 14,296$, $p < 0,01$, taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Taigi, kaip matome, 19–25 metų tiriamieji, palyginti su vyresniais, mano, kad policijos pareigūnai su vairuotojais elgiasi šiurkščiau (šis vertinimas gali remtis asmenine patirtimi). Kiti tyrėjai (žr. Sullivan et al., 1987) taip pat pripažįsta, kad jauni žmonės, palyginti su vyresniais, gali būti jautresni tam tikriems policijos pareigūnų elgesio aspektams (pvz., nemandagumui, šiurkštumui ar pagarbos trūkumui). Tai turėtų skatinti kelių policijos pareigūnus skirti ypatingą dėmesį santykiams su jaunais vairuotojais.

14.3.4. Skirtingo vairavimo stažo tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

Kadangi su amžiumi didėja ir vairuotojų turima vairavimo patirtis, siekėme nustatyti, kaip skirtingą vairavimo stažą turintys tiriamieji vertino „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skales (žr. 66-ą pav.).

Išanalizavus skirtingą vairavimo stažą turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, nustatytas tik vienas statistiškai reikšmingas skirtumas – skyrėsi „Išipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“ skalės vertinimų vidurkiai ($H = 14,296$, $p < 0,01$, taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Gauti duomenys rodo, kad didžiausią vairavimo stažą (11–49 m.) turintys vairuo-

66 pav. Skirtingą vairavimo stažą turinčių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

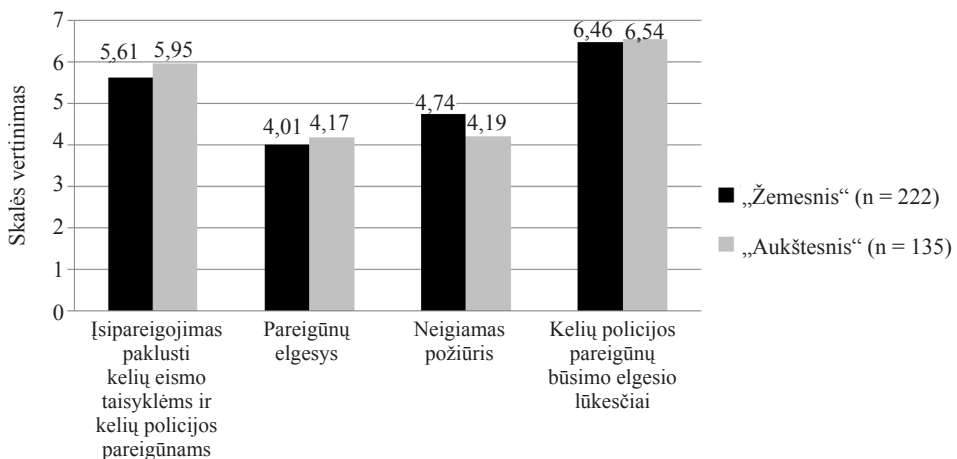
tojai, palyginti su mažesni vairavimo stažą turinčiais, yra reikšmingai labiau linkę laikytis kelių eismo taisyklių ir paklusti policijos pareigūnams. Be to, 11–49 metų vairavimo stažą turintys vairuotojai, palyginti su mažesni stažą turinčiais, taip pat pozityviau vertina kelių policijos pareigūnų elgesį (t.y., mano, kad jis labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus), turi mažiau neigiamą nuomonę apie pačius pareigūnus ir kelia šiek tiek didesnius reikalavimus jų elgesiui (nors šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi).

Tiek jauniausių (19–25 m.), tiek mažiausią (1–2 m.) vairavimo stažą turinčių vairuotojų nuomonė apie kelių policijos pareigūnus yra blogiausia, jų suvokto procedūrinio teisingumo balas mažiausias, be to, jie mažiausiai linkę laikytis kelių eismo taisyklių reikalavimų ir paklusti pareigūnams. Kaip minėjome, tokią tendenciją sunku vienu būdu paaiškinti, juolab kad ir 19–25 metų amžiaus grupėje, ir tarp 1–2 metų vairavimo stažą turinčių vairuotojų yra reikšmingai mažesnis procentas tokių, kuriems yra tekę mokėti baudas, prarasti vairuotojo teises ar duoti kyšius policijos pareigūnams.

Tai, kad jaunesni ir mažesni vairavimo stažą turintys vairuotojai yra mažiausiai linkę paklusti kelių eismo taisyklėms, atitinka ir kitų tyrėjų (žr. Yagil, 1998) gautus rezultatus. Manoma, kad šis negatyvesnis jaunesnių vairuotojų kelių eismo taisyklių vertinimas gali padėti jiems pateisinti savo rizikingą vairavimą ir sumažinti kelių eismo taisyklių pažeidimų sukeltą vidinį diskomfortą.

14.3.5. Skirtingo išsilavinimo vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Atsižvelgiant į tai, kad trijose išsilavinimo grupėse buvo nedaug tiriamųjų, analizuodami skirtingo išsilavinimo tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, visus vairuotojus suskirstėme į dvi grupes (turinčius pradinį, pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą

67 pav. Skirtingo išsilavinimo vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

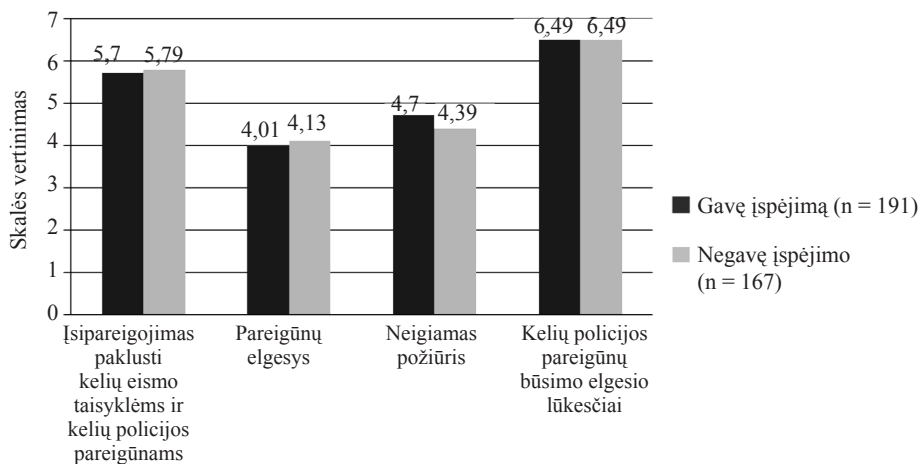
sujungėme į „žemesnio išsilavinimo“, o turinčius aukštesnį ir aukštąjį išsilavinimą – į „aukštesnio išsilavinimo“ grupę). Skirtingo išsilavinimo tiriamųjų „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimai pateikti 67-ame pav.

Palyginus skirtingo išsilavinimo vairuotojų klausimyno skalių vertinimus, nustatyti du statistiškai reikšmingi skirtumai: skyrėsi „Įsipareigojimo paklusti kelių eismo taisyklėms ir kelių policijos pareigūnams“ ($U = 11\ 848,0$, $p < 0,01$) ir „Neigiamo požiūrio“ ($U = 11\ 205,50$, $p < 0,001$) skalės vertinimų vidurkiai (abiem atvejais taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Gauti rezultatai parodė, kad didesnio išsilavinimo vairuotojai, palyginti su mažesnio išsilavinimo, yra labiau linkę laikytis kelių eismo taisyklių ir paklusti pareigūnams, taip pat jų požiūris į kelių policijos pareigūnus yra kur kas pozityvesnis. Be to, didesnio išsilavinimo vairuotojai, palyginti su mažesnio išsilavinimo, vertino kelių policijos pareigūnų elgesį kaip teisingesnį ir kėlė jiems šiek tiek didesnius reikalavimus (tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi).

14.3.6. Įvairias nuobaudas gavusių ir jų negavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Taip pat siekėme nustatyti, kaip „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skales vertina tiriamieji, už kelių eismo taisyklių pažeidimus gavę įvairias nuobaudas (įspėjimą, baudą ar praradę vairuotojo teises) ir jų negavę. Pirmiausia pristatysime gavusių kelių policijos pareigūnų įspėjimus ar jų negavusių vairuotojų vertinimus (žr. 68-ą pav.).

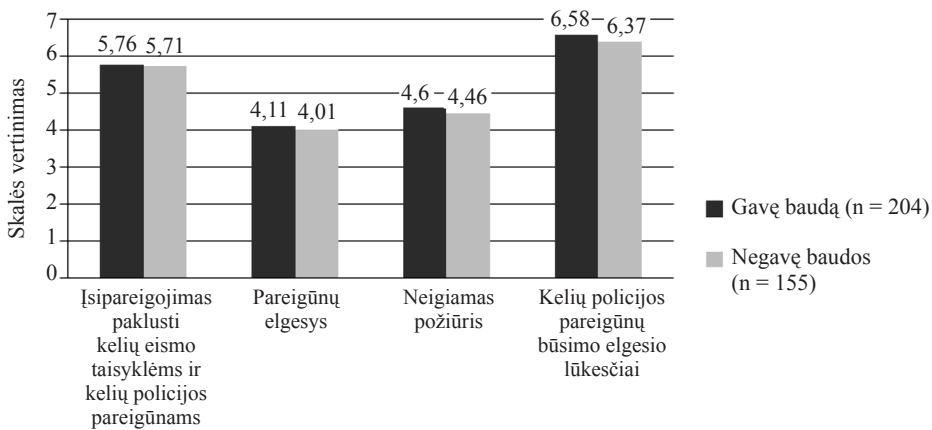
Gavusių kelių policijos pareigūnų įspėjimus ir jų negavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimų analizė atskleidė tik vieną statistiškai reikšmingą skirtumą – skyrėsi

68 pav. Gavusių pareigūnų įspėjimus ar jų negavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

„Neigiamo požiūrio“ skalės vertinimų vidurkiai ($U = 13\,933,50$, $p < 0,05$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Gauti rezultatai rodo, kad vairuotojai, gavę vieną ar kelis policijos pareigūnų įspėjimus (palyginti su tais, kurie įspėjimų negavo), turi apie juos daug blogesnę nuomonę (t. y. mano, jog pareigūnai piktnaudžiauja turima valdžia, su vairuotojais elgiasi pernelyg griežtai ir pan.). Be to, vairuotojai, gavę įspėjimus (palyginti su jų negavusiais), vertina kelių policijos pareigūnų elgesį kaip mažiau teisingą ir yra linkę šiek tiek mažiau paklusti kelių eismo taisyklėms bei policijos pareigūnams. Nors pastarasis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas, jis leidžia kalbėti apie tai, kad gauti įspėjimai neatgraso vairuotojų nuo galimų vėlesnių kelių eismo taisyklių pažeidimų.

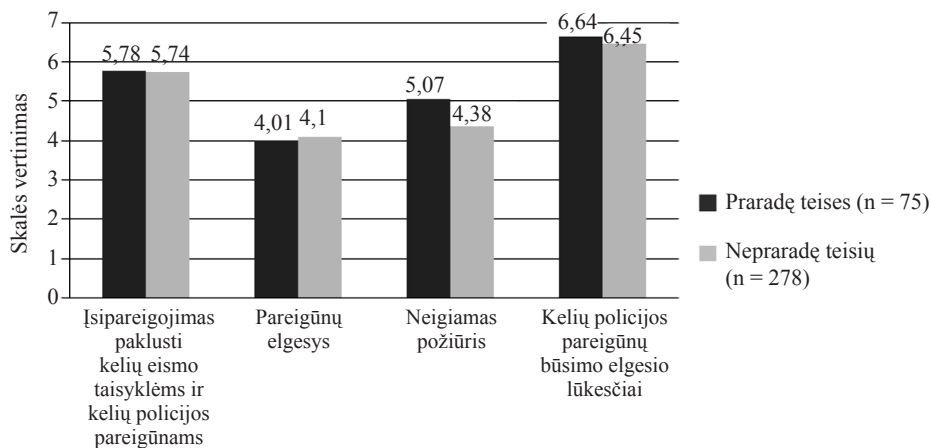
Toliau analizavome, kaip „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skales vertina tiriamieji, kurie gavo baudas už kelių eismo taisyklių pažeidimus ar jų negavo (žr. 69-ą pav.).

69 pav. Gavusių baudas ar jų negavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Palyginus gavusių baudas ir jų negavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimus, nustatytas vienas statistiškai reikšmingas skirtumas – skyrėsi „Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių“ skalės vertinimų vidurkiai ($U = 12\,904,50$, $p < 0,01$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Gauti rezultatai atskleidė, kad vairuotojai, gavę baudas (palyginti su jų negavusiais), kelia daug didesnius reikalavimus kelių policijos pareigūnų elgesiui, be to, jų požiūris į pareigūnus yra neigiamesnis, o pareigūnų elgesį jie linkę vertinti kaip mažiau teisingą (nors šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi).

Galiausiai analizavome, kaip „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skales vertina tiriamieji, kurie už kelių eismo taisyklių pažeidimus buvo praradę vairuotojo teises ar nebuvo jų praradę (žr. 70-ą pav.).

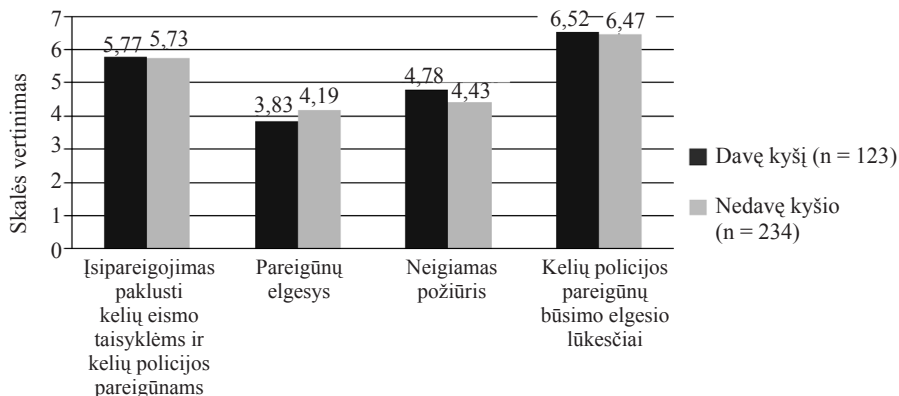
70 pav. Praradusių vairuotojo teises ir jų nepraradusių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

Išnagrinėjus tiriamųjų, kuriems teko prarasti vairuotojo teises ar neteko jų prarasti, klausimyno skalių vertinimus, buvo nustatyti du statistiškai reikšmingi skirtumai – skyrėsi „Neigiamo požiūrio“ ($U = 7\ 141,0$, $p < 0,001$) ir „Kelių policijos pareigūnų būsimo elgesio lūkesčių“ ($U = 8\ 437,0$, $p < 0,05$, abiem atvejais taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) skalės vertinimų vidurkiai. Gauti rezultatai rodo, kad tiriamieji, kurie už kelių eismo taisyklių pažeidimus prarado vairuotojo teises (palyginti su tais, kurie jų neprarado), turi kur kas neigiamesnę požiūrį į kelių policijos pareigūnus ir kelia daug didesnius reikalavimus jų elgesiui.

Faktas, kad už kelių eismo taisyklių pažeidimus tiriamųjų gauti išpėjimai ir vairuotojo teisių praradimai yra reikšmingai susiję su neigiamu požiūriu į policijos pareigūnus, verčia susimąstyti. Kyla klausimas, ar pati nuobauda, ar tai, kaip vairuotojas buvo nubaustas (t. y., kaip su juo elgėsi pareigūnas) yra labiau susiję su neigiamu požiūriu. Aiškiai atsakyti į šį klausimą, remiantis mūsų tyrimo rezultatais, nėra lengva. Tačiau atsižvelgiant į neigiamą „Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ ir „Neigiamo požiūrio“ skalių vertinimų ryšį ($r = -0,362$, $p < 0,001$, skaičiuotas Pirsno koreliacijos koeficientas), galima kelti prielaidą, kad tai, ar vairuotojai pareigūnus laikys nekorumpuotais, nepiktnaudžiaujančiais turima valdžia ir pan., priklauso ir nuo to, ar jie vertina pareigūnų elgesį kaip teisingą. Taigi tikėtina, kad tiesioginė susidūrimo su policijos pareigūnais patirtis šiuo atveju daro didelį poveikį žmonių požiūriui į pareigūnus. Galima pridurti, kad tai atitinka ir kitų tyrėjų nustatytas tendencijas, rodančias tiesioginės patirties svarbą požiūrio į pareigūnus formavimuisi (žr. Brunson and Miller, 2005; Tyler, 2001; Weitzer and Tuch, 2002, 2004).

14.3.7. Davusių kyšius ir jų nedavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Dar buvo siekiama nustatyti, kaip „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skales vertina tiriamieji, kurie davė kelių policijos pareigūnams kyšius ar jų nedavė (žr. 71-ą pav.).

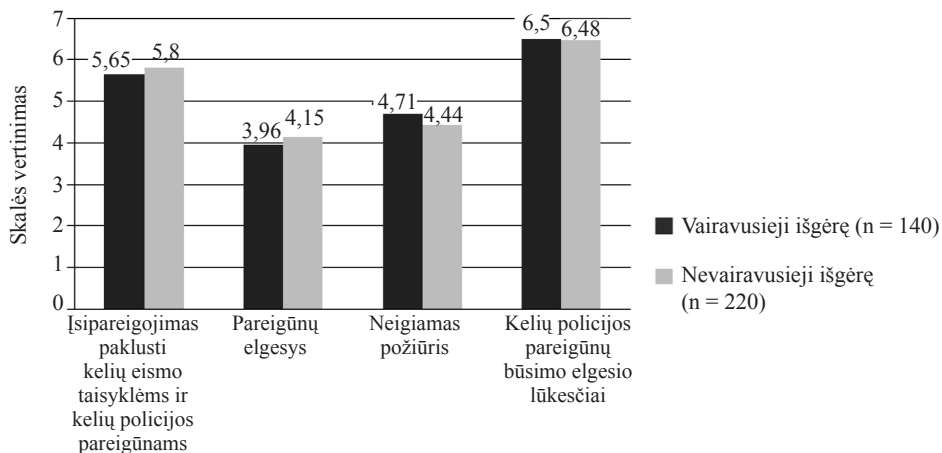
71 pav. Davusių kyšius ir jų nedavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimas

Davusių kelių policijos pareigūnams kyšius ir jų nedavusių vairuotojų klausimyno skalių vertinimų analizė atskleidė du statistiškai reikšmingus skirtumus – skyrėsi „Kelių policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ ($U = 12\,071,50$, $p < 0,05$) ir „Neigiamo požiūrio“ ($U = 12\,206,0$, $p < 0,05$, abiem atvejais taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus) skalės vertinimų vidurkiai. Gauti rezultatai rodo, kad vairuotojai, kurie yra davę kyšius kelių policijos pareigūnams (palyginti su jų nedavusiais), vertina pareigūnų elgesį kaip daug mažiau teisingą ir turi kur kas neigiamesnį požiūrį į pareigūnus (t. y. mano, kad jie piktnaudžiauja turima valdžia, yra korumpuoti ir pan.). Tiesa, kyšius davusių vairuotojų isipareigojimas paklusti kelių eismo taisyklėms ir pareigūnams, taip pat pareigūnų elgesiui keliami reikalavimai yra panašūs į tų, kurie pareigūnams kyšių nedavė.

14.3.8. Tiriamųjų, kurie vairavo automobilį ar jo nevairavo apsvaigę nuo alkoholio, klausimyno skalių vertinimas

Paskiausiai lyginome, kaip „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno skales vertina tiriamieji, kurie vairavo automobilį ar jo nevairavo apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų (žr. 72-ą pav.).

Išanalizavus vairavusių / nevairavusių apsvaigus nuo alkoholio tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, nustatytas vienas statistiškai reikšmingas skirtumas – skyrėsi „Neigiamo požiūrio“ skalės vertinimų vidurkiai ($U = 13\,306,0$, $p < 0,05$, taiky-

72 pav. Vairavusių / nevairavusių apsvaigus nuo alkoholio tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

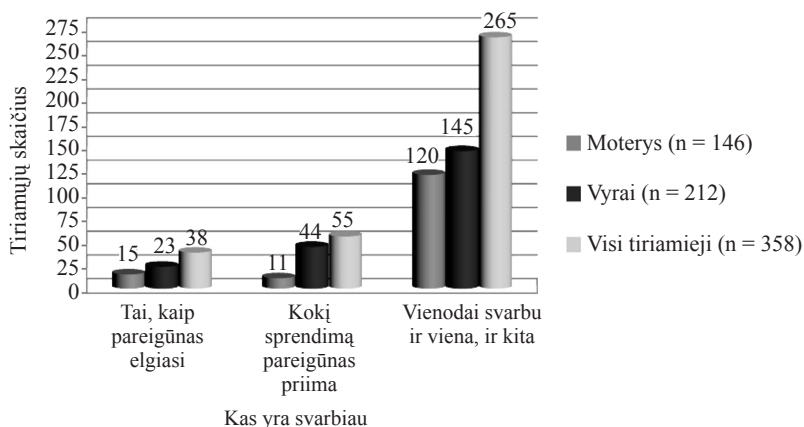
tas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Gauti rezultatai atskleidė, kad tiriamųjų, vairavusių apsvaigus nuo alkoholio (palyginti su niekada to nedarusiais), požiūris į kelių policijos pareigūnus yra daug neigiamesnis. Be to, vairuotojai, kurie vairavo automobilį apsvaigę nuo alkoholio (palyginti su niekada to nedarusiais), yra linkę mažiau paklusti kelių eismo taisyklėms ir pareigūnams, taip pat vertina jų elgesį kaip mažiau teisingą (nors šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi).

14.4. Kelių policijos pareigūnų elgesio ir priimamų sprendimų svarba vairuotojams

Tiriamieji, pildydami „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyną, turėjo atsakyti į klausimą, kas jiems yra svarbiau, kai juos sustabdo kelių policijos pareigūnas – jo elgesys, priimtas sprendimas (pvz., pareigūno paskirta nuobauda), ar vienodai svarbus tiek elgesys, tiek priimtas sprendimas. Gauti rezultatai pateikiami 73-iame pav.

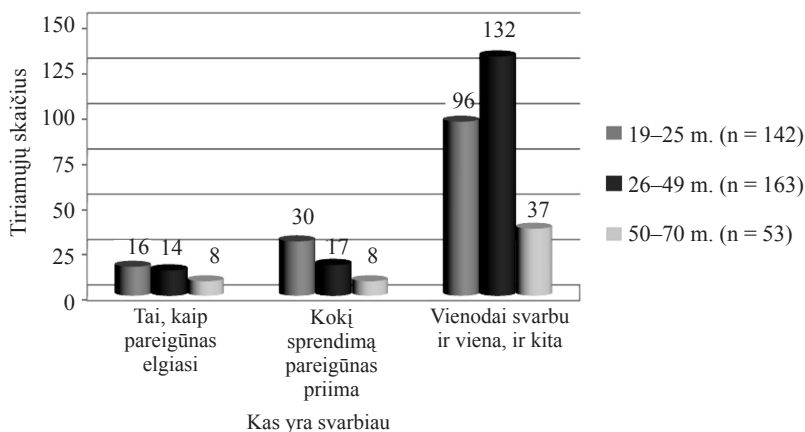
Kaip rodo pateikti duomenys, 10,6 proc. vairuotojų yra svarbesnis policijos pareigūno elgesys, 15,4 proc. – priimtas sprendimas ir beveik trims ketvirtadaliams (74 proc.) – vienodai svarbus tiek pareigūno elgesys, tiek priimtas sprendimas. Palyginus moterų ir vyrų atsakymus nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 12,086$, $p < 0,01$): didesnei daliai vyrų (20,8 proc.), palyginti su moterimis (7,5 proc.), yra svarbesnis policijos pareigūno priimtas sprendimas. Tačiau dažniausiai tiek vyrams (68,4 proc.), tiek moterims (82,2 proc.) vienodai svarbus yra ir policijos pareigūno elgesys, ir jo priimtas sprendimas.

73 pav. Kas vairuotojams yra svarbiau, ar policijos pareigūno elgesys, ar jo priimtas sprendimas (pastaba. 3 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

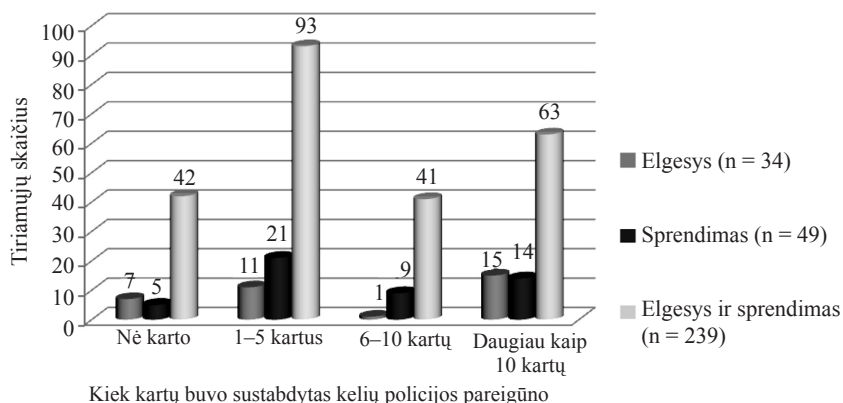
Siekdami nustatyti kitų vairuotojų charakteristikų ir policijos pareigūnų elgesio / priimamų sprendimų svarbos sąsajas, toliau palyginome, kaip pareigūnų elgesio ir priimamų sprendimų svarbą vertina skirtingo amžiaus vairuotojai (žr. 74-ą pav.).

74 pav. Policijos pareigūnų elgesio ir jų priimto sprendimo svarba skirtingo amžiaus vairuotojams (pastaba. 3 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

Išanalizavus skirtingo amžiaus vairuotojų pareigūnų elgesio ir jų priimto sprendimo svarbos vertinimus, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2 = 9,328$, $p < 0,05$): didesnei daliai 19–25 metų tiriamųjų (21,1 proc.), palyginti su 26–49 metų (10,4 proc.) ar 50–70 metų (15,1 proc.) vairuotojais, yra svarbesnis kelių policijos pareigūnų priimtas sprendimas. Tačiau daugumos skirtingo amžiaus tiriamųjų many-mu, vienodai svarbus yra tiek pareigūnų elgesys, tiek jų priimamas sprendimas.

Tikėtina, kad policijos pareigūnų elgesio ir priimto sprendimo vertinimai turėtų būti susiję su tiesiogine vairuotojų ir pareigūnų sąveikos patirtimi (t. y., ar juos buvo sustabdę pareigūnai, ir kiek kartų tai atsitiko). Skirtingą sustabdymo patirtį turinčių vairuotojų pareigūnų elgesio ir priimto sprendimo vertinimai pateikti 75-ame pav.

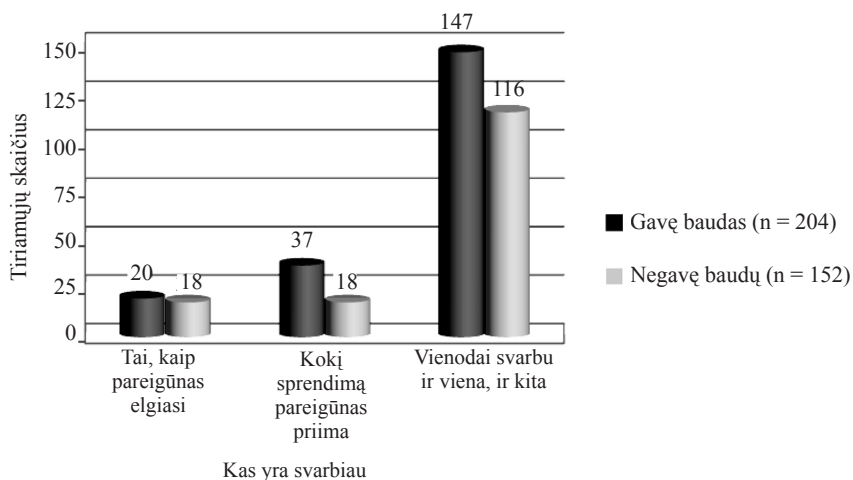

75 pav. Policijos pareigūnų elgesio ir jų priimto sprendimo svarba skirtingą sustabdymo patirtį turintiems vairuotojams

Palyginus, kaip skirtingą sustabdymo patirtį turintys vairuotojai vertina kelių policijos pareigūnų elgesį ir priimtą sprendimą, statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta ($\chi^2 = 9,535$, $p = 0,146$). Gauti rezultatai rodo, jog, kad ir kiek kartų vairuotojai buvo sustabdyti policijos pareigūnų, jiems dažniausiai yra vienodai svarbus tiek pareigūnų elgesys, tiek jų priimtas sprendimas. Tačiau kartu galima pastebėti tendenciją, kad tiems vairuotojams, kurie buvo sustabdyti kelių policijos pareigūnų (palyginti su tais, kurie nebuvo sustabdyti) šiek tiek dažniau labiau rūpi pareigūnų priimtas sprendimas.

Kadangi galima manyti, jog policijos pareigūnų sprendimas turėtų būti labai svarbus tiems vairuotojams, kurie yra gavę baudas, toliau palyginome, kaip gavę baudas vairuotojai ir jų negavę vertina pareigūnų elgesį ir priimtą sprendimą (žr. 76-ą pav.).

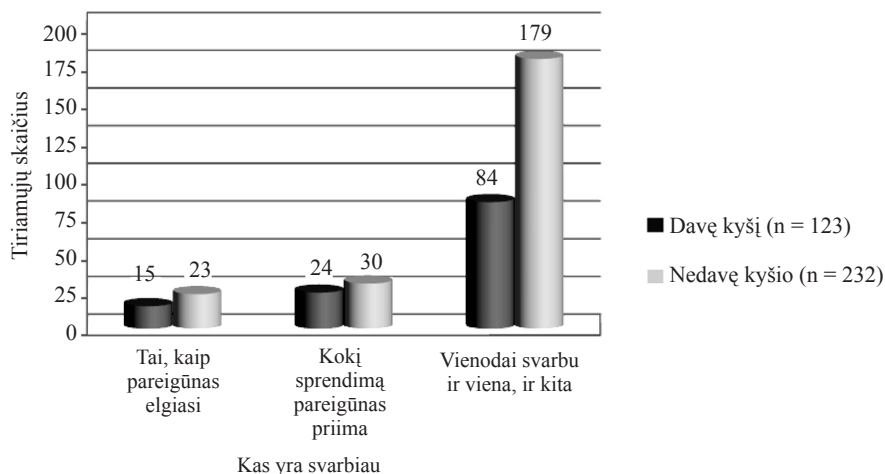
Išanalizavus, kaip kelių policijos pareigūnų elgesį ir priimtą sprendimą vertina baudas gavę ir jų negavę vairuotojai, statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta ($\chi^2 = 2,787$, $p = 0,248$). Gauti rezultatai rodo, kad dažniausiai tiek gavusiems baudas (72,1 proc.), tiek jų negavusiems (76,3 proc.) vairuotojams yra vienodai svarbus ir pareigūnų elgesys, ir jų priimtas sprendimas. Tačiau matyti tendencija, kad didesniai baudas gavusių vairuotojų procentui (18,1 proc.), palyginti su jų negavusių (11,8 proc.), svarbesnis yra pareigūnų priimtas sprendimas.

76 pav. Policijos pareigūnų elgesio ir jų priimto sprendimo svarba baudas gavusiems ir jų negavusiems vairuotojams

Kadangi statistiškai reikšmingai išsiskyrė vairuotojų, davusių kyšį ir jo nedavusių kelių policijos pareigūnams, suvokto pareigūnų elgesio teisingumo ir požiūrio į juos vertinimai (žr. 71-ą pav.), palyginome, kas yra svarbiau davusiems kyšį ir jo nedavusiems vairuotojams – pareigūnų elgesys ar priimtas sprendimas (žr. 77-ą pav.).

Palyginus, kaip kelių policijos pareigūnų elgesį ir priimtą sprendimą vertina kyšį davę ir jo nedavę vairuotojai, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta ($\chi^2 = 3,532$, $p = 0,171$). Gauti rezultatai rodo, kad dažniausiai tiek davusiems kyšį

77 pav. Policijos pareigūnų elgesio ir jų priimto sprendimo svarba kyšį davusiems ir jo nedavusiems vairuotojams

(68,3 proc.), tiek jo nedavusiems (77,2 proc.) vairuotojams yra vienodai svarbus ir pareigūnų elgesys, ir jų priimtas sprendimas. Tačiau, kaip ir gavusiųjų baudas vairuotojų atveju, ryškėja tendencija, kad didesniai kyši davusių vairuotojų procentui (19,5 proc.), palyginti su jo nedavusių (12,9 proc.), svarbesnis yra pareigūnų priimtas sprendimas.

14.5. Sprendimo, kas vairuotojams svarbiau (ar pareigūno elgesys, ar jo priimamas sprendimas, ar ir viena, ir kita), prognozė

Siekdami prognozuoti, kas vairuotojams yra svarbiau, kai juos sustabdo kelių policijos pareigūnai – jų elgesys ar priimtas sprendimas, ar tiek elgesys, tiek priimtas sprendimas, atlikome dvinarę logistinę regresiją (dėl mažo tiriamųjų skaičiaus vairuotojus, kurie rinkosi atsakymų variantus „svarbiau tai, kaip pareigūnas elgiasi“ ir „svarbiau tai, kokį sprendimą pareigūnas priima“ sujungėme į vieną grupę). Bandėme nustatyti, ar kintamieji „tiriamąjo lytis“, „tiriamąjo amžius“ (atsižvelgdami į išsiskiriančius 19–25 m. vairuotojų vertinimus, tiriamuosius suskirstėme į dvi amžiaus grupes: 19–25 m. ir 26–70 m.), „išsilavinimas“ („pradinio“, „pagrindinio“ ir „vidurinio“ išsilavinimo grupes sujungėme į „žemesnio išsilavinimo“, o „aukštesniojo“ ir „aukštojo“ išsilavinimo grupes – į „aukštesnio išsilavinimo“ tiriamųjų grupę), „šeiminė padėtis“ (išskyrėme tris kategorijas: „nevedęs / netekėjusi“, „vedęs / ištekejusi“, taip pat „išsiskyręs / išsiskyrusi“ ir „kita“), „teisių praradimas“ (teko prarasti vairuotojo teises / neteko jų prarasti) ir „kyšio davimas“ (teko duoti kyšį policijos pareigūnui / neteko jam duoti kyšio) gerai prognozuoja tiriamųjų atsakymus dėl pareigūnų elgesio / priimto sprendimo svarbos. Kadangi kintamieji „įspėjimo gavimas“, „baudos gavimas“, „teisių praradimas“, „kyšio davimas“ ir „vairavimas išgėrus“ tarpusavyje susiję, į logistinės regresijos modelį įtraukėme tik „teisių praradimą“ (kaip didžiausią nuobaudą, kurią galima gauti už kelių eismo taisyklių pažeidimus) ir „kyšio davimą“ (kadangi gauti rezultatai atskleidė, jog kelių policijos pareigūnams davę kyšius vairuotojai (palyginti su nedavusiais) vertina pareigūnų elgesį kaip daug mažiau teisingą (žr. 71-ą pav.), be to, sudarydami logistinės regresijos analizės modelį, nurodėme šių kintamųjų sąveiką.

Sudarytas logistinės regresijos modelis duomenims tinka pakankamai: $\chi^2 = 38,183$ ($p < 0,001$); Kokso ir Snelo determinacijos koeficientas $R^2 = 0,106$; Nagelkerkės determinacijos koeficientas $R^2 = 0,156$; Hosmerio ir Lemešou chi kvadrato reikšmė lygi 6,276 ($p = 0,616$). Siekdami išsiaiškinti, ar modelyje nėra išskirčių, patikrinome Kuko mato ir DFB rodiklių reikšmes. Nustatėme, kad maksimali Kuko mato reikšmė 0,32548 yra mažesnė už 1; visos DFB reikšmės neviršija vieneto. Taigi galima teigti, kad sudarytame modelyje išskirčių nėra. Taikant minėtą modelį imties duomenims,

teisingai klasifikuojama 17 proc. vairuotojų, kurie nurodė, kad jiems yra svarbiau arba pareigūnų elgesys, arba sprendimas, ir 97,6 proc. vairuotojų, kurie pažymėjo, kad jiems vienodai svarbus tiek pareigūnų elgesys, tiek jų priimtas sprendimas (iš viso teisingai klasifikuojama 76,8 proc. imties tiriamųjų).

Nors, remiantis dauguma rodiklių, modelis neblogai tinka imties duomenims, klasifikacinėje lentelėje pateikta informacija apie tai, kaip gerai pavyksta atspėti vairuotojų pasirinktą atsakymą, rodo, kad teisingai atpažinta tik 17 proc. vairuotojų, kuriems buvo svarbesnis arba pareigūnų elgesys, arba jų priimtas sprendimas. Tokį nedidelį tiriamųjų klasifikavimo procentą galėjo lemti tai, jog dauguma tiriamųjų nurodė, kad jiems vienodai svarbus ir pareigūno elgesys, ir jo priimtas sprendimas ($n = 265$). Todėl, siekiant patobulinti sudarytą logistinės regresijos modelį, ateityje būtų tikslinga padidinti tiriamųjų, kuriems svarbus arba pareigūnų elgesys, arba jų priimamas sprendimas, imtį.

Voldo kriterijaus p reikšmės parodė, kad, prognozuojant vairuotojų pasirinkimą (ar jiems yra svarbus policijos pareigūnų elgesys, ar sprendimas; ar tiek viena, tiek kita), statistiškai reikšmingi yra tik trys kintamieji: „tiriamąjo lytis“ ($p < 0,001$; koeficiento B reikšmė lygi $-1,127$), „tiriamąjo amžius“ ($p < 0,01$; koeficiento B reikšmė lygi $-1,109$) ir kintamųjų „kyšio davimas“ ir „teisių praradimas“ sąveika ($p < 0,05$; koeficiento B reikšmė lygi $1,578$). Galimybių santykis kintamajam „tiriamąjo lytis“ yra lygus $0,324$ (95 proc. pasikliautinis intervalas $[0,177; 0,593]$), kintamajam „tiriamąjo amžius“ – $0,330$ (95 proc. pasikliautinis intervalas $[0,144; 0,757]$) ir kintamųjų „kyšio davimas“ ir „teisių praradimas“ sąveikai – $4,844$ (95 proc. pasikliautinis intervalas $[1,111; 21,130]$).

Nors sudarytas modelis yra tobulintinas, buvo atskleisti du svarbūs momentai. Pirma, nustatyta, kad vairuotojų lytis ir amžius gali padėti prognozuoti jų atsakymus: tikimybė, kad vairuotojams bus svarbesnis arba pareigūnų elgesys, arba jų priimtas sprendimas, padidėja tada, kai vairuotojas yra vyras ir kai jis yra vyresnio nei 26 metų amžiaus. Kita vertus, galima tikėtis didesnės tikimybės, kad moterims ir 19–25 metų vairuotojams dažniau turėtų būti vienodai svarbus tiek pareigūnų elgesys, tiek jų priimtas sprendimas. Antra, logistinės regresijos modelis atskleidė, kad jeigu asmeniui per jo vairavimo praktiką yra tekę prarasti vairuotojo teises ir duoti kyšį policijos pareigūnui, tada didėja tikimybė, jog jam bus vienodai svarbus ir pareigūno elgesys, ir jo priimtas sprendimas.

Apibendrinant vairuotojų apklausos rezultatus galima išskirti šiuos svarbiausius momentus. Pirma, tyrimas atskleidė, kad, vairuotojų manymu, kelių policijos pareigūnų elgesys yra tik vidutiniškai teisingas, tačiau patys vairuotojai kelia didelius reikalavimus pareigūnų elgesiui (pvz., jie norėtų, kad pareigūnai būtų sąžiningi, mandagūs, nešališki ir pan.). Be to, vairuotojai dažniausiai pažymi, kad kai juos sustabdo kelių policijos pareigūnai, jiems yra vienodai svarbus tiek šių pareigūnų elgesys, tiek jų priimtas sprendimas.

Antra, vairuotojų požiūris į kelių policijos pareigūnus yra gana neigiamas ir susijęs su jų asmenine patirtimi (pvz., nuteistų ar praradusių teises vairuotojų požiūris yra pats neigiamiausias). Pareigūnai turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vairuotojų požiūrio formavimuisi yra labai svarbi tiesioginė pareigūno ir vairuotojo sąveika (ypač svarbu, kad, pirmą kartą tiesiogiai susidūręs su pareigūnu arba gavęs kokią nors nuobaudą, vairuotojas susidarytų teigiamą išpūdį apie pareigūno elgesį ir jį patį). Be to, tie vairuotojai, kurie davė policijos pareigūnams kyšius arba vairavo transporto priemonę apsvaigę nuo alkoholio, išreiškė neigiamesnę požiūrį į pareigūnus ir vertino jų elgesį kaip neteisingesnį. Taigi kelių policijos pareigūnai turėtų atsižvelgti į tai, kad kyšių ėmimas nepadeda įgyti vairuotojų pasitikėjimo, bet priešingai – formuoja neigiamą požiūrį į pareigūnus.

Trečia, moterys, palyginti su vyrais, yra labiau linkusios laikytis kelių eismo taisyklių ir paklusti policijos pareigūnų keliamiems reikalavimams (atitinkamai moterys, palyginti su vyrais, gauna reikšmingai mažiau pareigūnų išpėjimų, moka mažiau baudų, reikšmingai rečiau duoda kyšius ar vairuoja apsvaigusios nuo alkoholinių gėrimų). Be abejo, mažesnis nuobaudų skaičius nebūtinai yra didesnio paklusnumo kelių eismo taisyklėms padarinys – tokius tyrimo rezultatus galėjo lemti skirtinga policijos pareigūnų sąveika su vienos ar kitos lyties vairuotojais (pvz., galbūt moterims, palyginti su vyrais, dažniau pavyksta susitarti su pareigūnais ir nemokėti baudos ar neduoti kyšio).

Ketvirta, 19–25 metų vairuotojai arba tie, kurie turi 1–2 metų vairavimo stažą, palyginti su vyresniais ar turinčiais didesnę vairavimo stažą, kelių policijos pareigūnų elgesį vertina kaip neteisingesnį, o jų požiūris į pareigūnus yra pats neigiamiausias (šie veiksniai gali skatinti nesilaikyti kelių eismo taisyklių ir nepaklusti pareigūnų reikalavimams). Siekiant atskleisti, kas galėtų paskatinti jaunos vairuotojus laikytis kelių eismo taisyklių, tolesniuose tyrimuose turėtų būti analizuojami veiksniai, lemiantys neigiamą jaunų vairuotojų požiūrį į pareigūnus formavimąsi (pvz., kaip pareigūnai elgiasi su jaunais vairuotojais ir kaip šie vairuotojai elgiasi su pareigūnais).

15. AUKŠTŪJŲ MOKYKLŲ STUDENTŲ, ĮVAIRIŲ ĮSTAIGŲ / ĮMONIŲ DARBUOTOJŲ IR PENSININKŲ APKLAUSOS REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

15.1. Bendra tiriamųjų charakteristika

Pagrindiniame tyrimo etape dalyvavo 416 tiriamųjų: 141 (33,9 proc.) vyras ir 275 (66,1 proc.) moterys. Tiriamųjų amžius svyravo nuo 18 iki 85 metų (vidurkis 30,06 m.). Išsamesni vyrų ir moterų amžiaus duomenys pateikti 197-oje lentelėje.

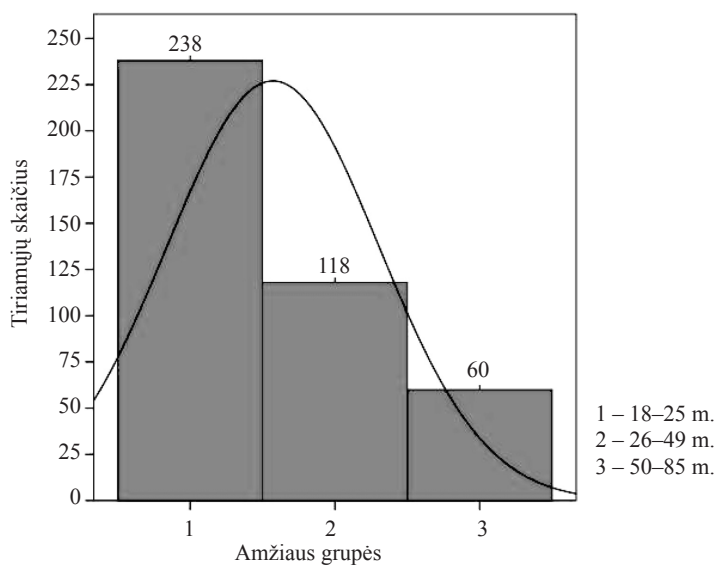
197 lentelė. Tiriamųjų (vyrų ir moterų) amžius

Amžius	Vyrai (n = 141)	Moterys (n = 275)	Visi tiriamieji (n = 416)
Minimumas	19	18	18
Maksimumas	70	85	85
Vidurkis	29,19	30,50	30,06
Standartinis nuokrypis	13,641	14,228	14,029
Mediana	21	22	22

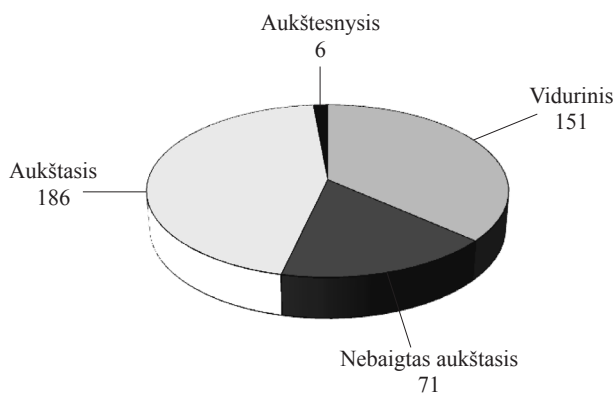
Lyginant moterų ir vyrų amžių, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta: šiame tyrime dalyvavusių skirtingos lyties tiriamųjų amžiaus vidurkiai yra panašūs ($U = 19\ 251,50$, $p = 0,906$; taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Panašiai kaip ir vairuotojus, visus tiriamuosius suskirstėme į tris amžiaus grupes: a) 18–25 metų; b) 26–49 metų; c) 50–85 metų. Didžiausią tiriamųjų dalį sudarė 18–25 metų asmenys (57,2 proc.), mažesnę – 26–49 metų (28,4 proc.) ir mažiausią – 50–85 metų (14,4 proc.) (žr. 78-ą pav.).

Visose tiriamųjų amžiaus grupėse vyravo moterys: 18–25 metų amžiaus grupės buvo apklausti 88 vyrai (37 proc.) ir 150 moterų (63 proc.); 26–49 metų amžiaus grupės – 35 vyrai (29,7 proc.) ir 83 moterys (70,3 proc.) ir 50–85 metų amžiaus grupės – 18 vyrų (30 proc.) ir 42 moterys (70 proc.).

Duomenys apie tiriamųjų išsilavinimą pateikti 79-ame pav. (išsamesni duomenys apie vyrų ir moterų išsilavinimą pateikti 198-oje lentelėje).

78 pav. Tiriamųjų amžiaus grupės

79 pav. Tiriamųjų išsilavinimas (pastaba. 2 tiriamieji nenurodė savo išsilavinimo)

198 lentelė. Tiriamųjų (moterų ir vyrų) išsilavinimas

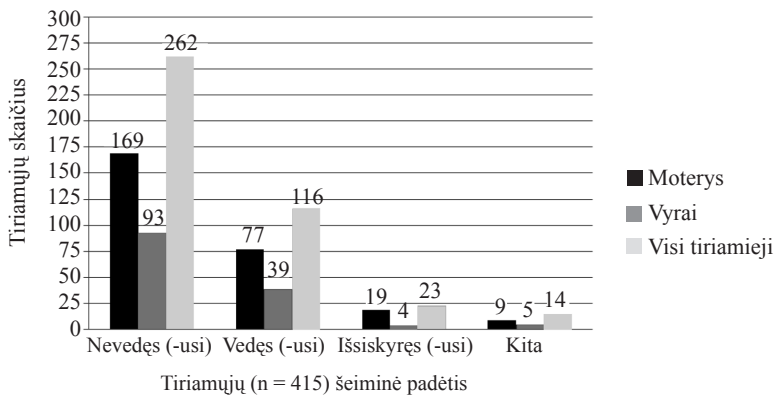
Išsilavinimas	Moterys (n = 274)		Vyrai (n = 140)		Visi tiriamieji (n = 414)	
	skaičius	proc.	skaičius	proc.	skaičius	proc.
Vidurinis	91	33,2	60	42,9	151	36,6
Nebaigtas aukštasis	49	17,9	22	15,7	71	17,1
Aukštasis	131	47,8	55	39,3	186	44,9
Aukštesnysis	3	1,1	3	2,1	6	1,4
Trūkstanti duomenys*	1		1		2	

* – nurodomas tiriamųjų, kurie nepateikė duomenų apie savo išsilavinimą, skaičius

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, didžiausia tiriamųjų dalis turėjo aukštąjį (44,9 proc.) arba vidurinį išsilavinimą (36,6 proc.).

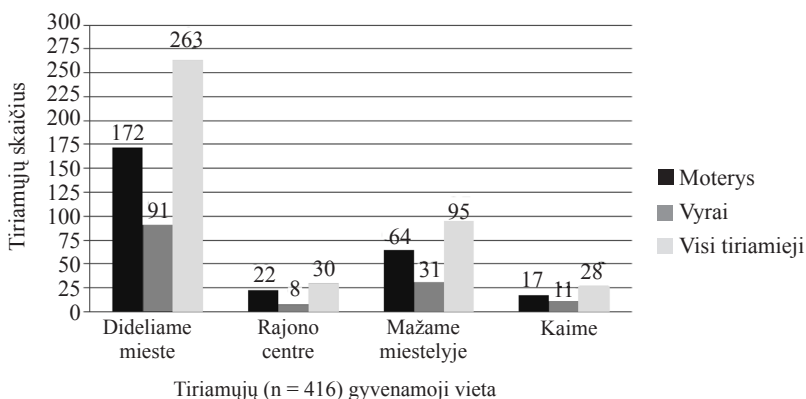
Tiriamieji taip pat turėjo nurodyti savo šeiminių padėčių. Šie duomenys pateikti 80-ame pav.

80 pav. Tiriamųjų šeiminių padėtis (pastaba. Viena tiriamoji nenurodė savo šeiminių padėties)

Pateikti duomenys rodo, kad dauguma mūsų tiriamųjų buvo nevedę (63,1 proc.), gerokai mažesnė dalis – vedę (ištekęsios) (28,0 proc.) arba išsiskyrę (-usios) (5,5 proc.).

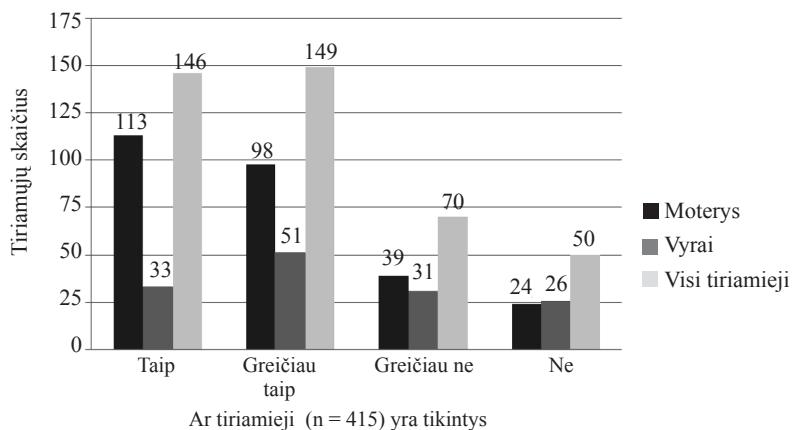
Tiriamųjų dar klausėme, kur jie praleido didžiąją savo gyvenimo dalį: dideliame mieste, rajono centre, mažame miestelyje ar kaime. Duomenys apie tiriamųjų gyvenamąją vietą pateikti 81-ame pav.

81 pav. Tiriamųjų gyvenamoji vieta

Kaip matome, dauguma mūsų tiriamųjų buvo miestiečiai – 63,2 proc. didžiąją savo gyvenimo dalį praleido dideliame mieste, 7,2 proc. – rajono centre, 22,8 proc. – miestelyje, o kaime gyveno tik 6,7 proc. tiriamųjų.

Galiausiai, siekėme išsiaiškinti, ar mūsų tiriamieji yra tikintys (šie duomenys pateikti 82-ame pav.).

82 pav. Tiriamųjų tikėjimas (pastaba. Viena tiriamoji nenurodė, ar yra tikinti)

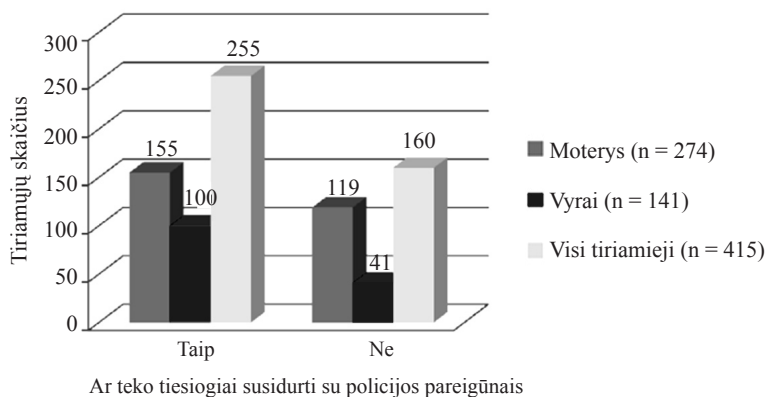
Pateikti duomenys rodo, kad daugiau kaip po trečdalį tiriamųjų imties sudarė tikintys (35,1 proc.) arba greičiau tikintys nei netikintys (35,9 proc.).

15.2. Tiriamųjų sąveika su teisėsaugos pareigūnais, teisinės žinios ir domėjimasis teisinio pobūdžio informacija

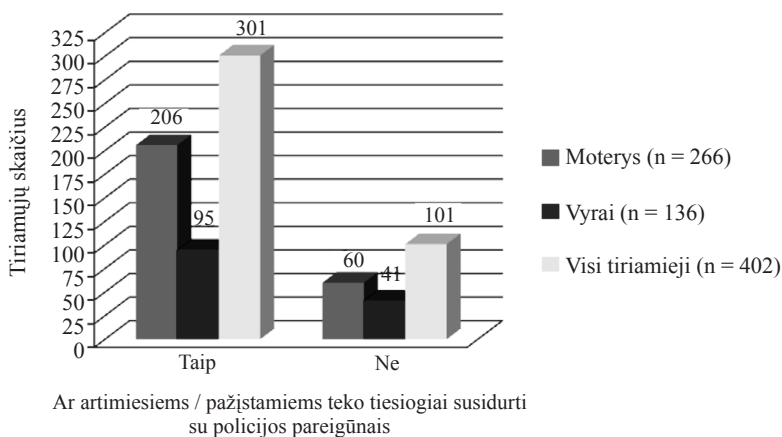
15.2.1. Tiriamųjų ir jų artimųjų susidūrimas su policijos pareigūnais

Visų pirma, tiriamųjų buvo klausiama, ar jiems, taip pat jų artimiesiems / pažįstamiems teko tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnais. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 83-iaame ir 84-ame pav.

Gauti duomenys rodo, kad 56,6 proc. moterų ir 70,9 proc. vyrų teko tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnais. Šis skirtumas yra statistiškai reikšmingas ($\chi^2 = 8,095$, $p < 0,01$), t. y. vyrai, palyginti su moterimis, gerokai dažniau tiesiogiai susidūrė su policijos pareigūnais. Be to, 77,4 proc. moterų ir 69,9 proc. vyrų pažymėjo, kad jų artimiesiems / pažįstamiems taip pat teko tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnais. Nors daugiau moterų, palyginti su vyrais, nurodė, kad jų artimieji / pa-

83 pav. Tiesioginis tiriamųjų susidūrimas su policijos pareigūnais (pastaba. Viena tiriamaoji į šį klausimą neatsakė)

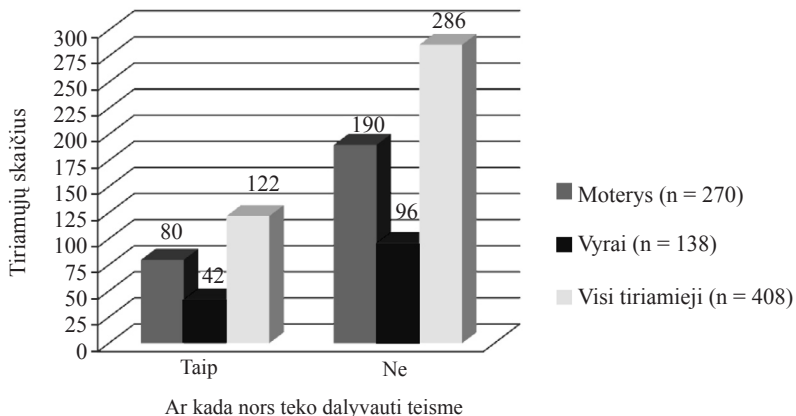

84 pav. Tiriamųjų artimųjų / pažįstamų tiesioginis susidūrimas su policijos pareigūnais (pastaba. 14 tiriamųjų į šį klausimą neatsakė)

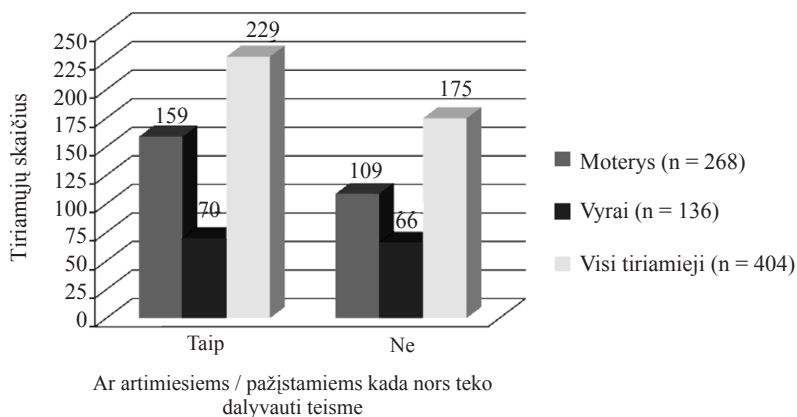
žįstami tiesiogiai susidūrė su policijos pareigūnais, šie skirtumai statistiškai nereikšmingi ($\chi^2 = 2,756$, $p = 0,097$). Įdomu, kad nors pačios moterys, palyginti su vyrais, statistiškai reikšmingai ($p < 0,01$) rečiau tiesiogiai susidūrė su policijos pareigūnais, jų artimieji / pažįstami (palyginti su vyru) – dažniau (tiesa, šis skirtumas statistiškai nereikšmingas). Tokiems rezultatams galėjo turėti įtakos tai, kad moterys, palyginti su vyrais, tiesiog labiau domisi ir dalijasi tokio pobūdžio informacija su artimais ar pažįstamais asmenimis.

15.2.2. Tiriamųjų ir jų artimųjų dalyvavimas teisme

Paskui tiriamųjų klausėme, ar jiems, taip pat jų artimiesiems / pažįstamiems kada nors teko dalyvauti teisme. Šie duomenys pateikti 85-ame ir 86-ame pav.

85 pav. Tiriamųjų dalyvavimas teisme (pastaba. 8 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

86 pav. Tiriamųjų artimųjų / pažįstamų dalyvavimas teisme (pastaba. 12 tiriamųjų į šį klausimą neatsakė)

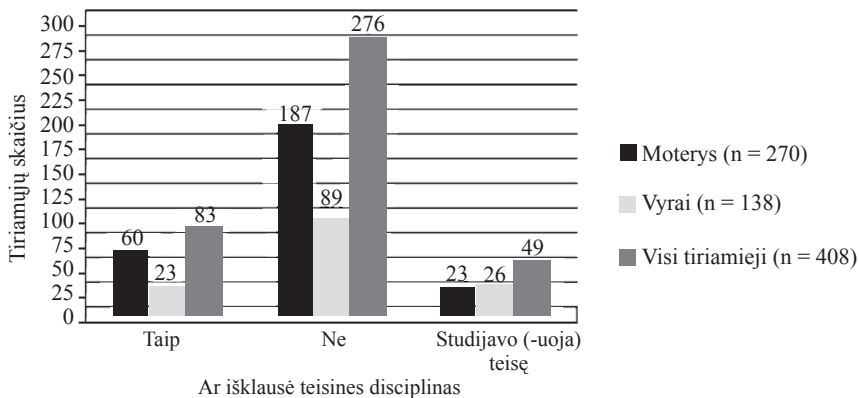
Kaip matyti iš pateiktų rezultatų, dauguma tiriamųjų (70,1 proc.) niekada nedalyvavo teisme. Iš 122-ų dalyvavusiųjų 113-a tiriamųjų patikslino, koks buvo jų vaidmuo teisme: 15 tiriamųjų (13,3 proc.) buvo ieškovai, 4 tiriamieji (3,5 proc.) – atsakovai, 39 tiriamieji (34,5 proc.) – liudytojai, 3 tiriamieji (2,7 proc.) – kaltinamieji,

17 tiriamųjų (15 proc.) – stebėtojai ir 35 tiriamųjų (31 proc.) vaidmenys buvo įvairūs (pvz., liudytojo ir stebėtojo; ieškovo, liudytojo ir kaltinamojo). Dar galima pridurti, kad teisme dalyvavo panašus skirtingų lyčių atstovų procentas – 29,6 proc. apklaustų moterų ir 30,4 proc. vyrų.

Kita vertus, net 229 tiriamieji (56,7 proc.) nurodė, kad jų artimieji / pažįstami kada nors dalyvavo teisme. Iš jų 205 tiriamieji patikslino, koks buvo jų artimųjų / pažįstamų vaidmuo teisme: 40 tiriamųjų (19,5 proc.) nurodė, kad jų artimieji / pažįstami buvo ieškovai, 23 tiriamieji (11,2 proc.) – atsakovai, 52 tiriamieji (25,4 proc.) – liudytojai, 16 tiriamųjų (7,8 proc.) – kaltinamieji, 12 tiriamųjų (5,9 proc.) – stebėtojai ir 62 tiriamieji (30,2 proc.) nurodė, kad jų artimųjų / pažįstamų vaidmenys buvo įvairūs (pvz., ieškovo ir liudytojo; atsakovo ir kaltinamojo). Be to, kad jų artimiesiems / pažįstamiems yra tekę dalyvauti teisme, pažymėjo 59,3 proc. apklaustų moterų ir 51,5 proc. vyrų (tačiau šis skirtumas statistiškai nereikšmingas, $\chi^2 = 2,269$, $p = 0,132$).

15.2.3. Tiriamųjų teisinės žinios ir domėjimasis teisinio pobūdžio informacija spaudoje bei internete

Tiriamieji turėjo nurodyti, ar jiems teko klausyti kokių nors teisinių disciplinų (jeigu jie studijavo ne teisę). Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 87-ame pav.

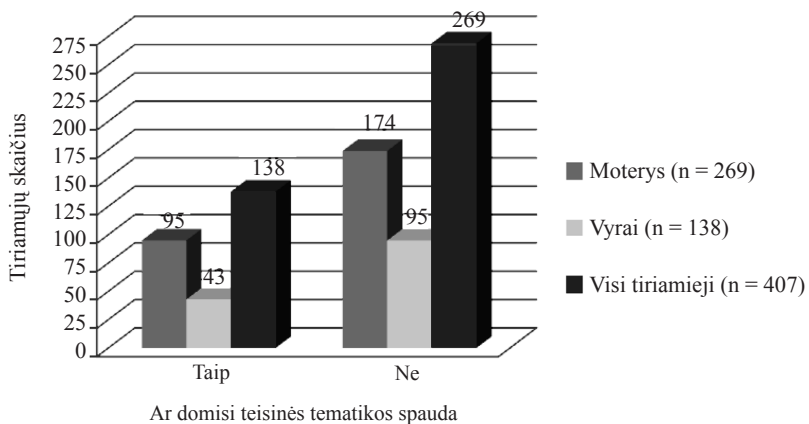

87 pav. Tiriamųjų įgytos teisinės žinios (pastaba. 8 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

12 proc. tiriamųjų nurodė, kad jie studijavo (-uoja) teisę. Kiti 359 tiriamieji teisės nestudijavo, tačiau 83 iš jų (23,1 proc.) yra tekę išklausti kai kurias teisines disciplinas (tarp dažniausiai nurodytų disciplinų buvo teisės įvadas, darbo teisė, baudžiamoji teisė ir civilinė teisė). Tačiau daugiau kaip dviem trečdaliams tyrime dalyvavusių tiriamųjų (67,6 proc.) neteko išklausti jokių teisinių disciplinų.

Gauti rezultatai taip pat parodė, kad 8,5 proc. apklaustų moterų studijavo (-uoja) teisę, 22,2 proc. – teko išklausti atskiras teises disciplinas, tačiau daugumai moterų (69,3 proc.) neteko nei studijuoti teisės, nei išklausti kokių nors teisiųjų disciplinų. O tyrime dalyvavę vyrai, palyginti su moterimis, reikšmingai dažniau ($\chi^2 = 9,794$, $p < 0,01$) susidūrė su teisinėmis disciplinomis: 18,8 proc. vyrų studijavo (-uoja) teisę, 16,7 proc. – teko išklausti teisiųjų disciplinų ir 64,5 proc. – neteko nei studijuoti teisės, nei išklausti atskirų teisiųjų disciplinų.

Tiriamųjų taip pat buvo klausiama, ar jie domisi teisinės tematikos spauda. Šie tiriamųjų atsakymai pateikiami 88-ame pav.

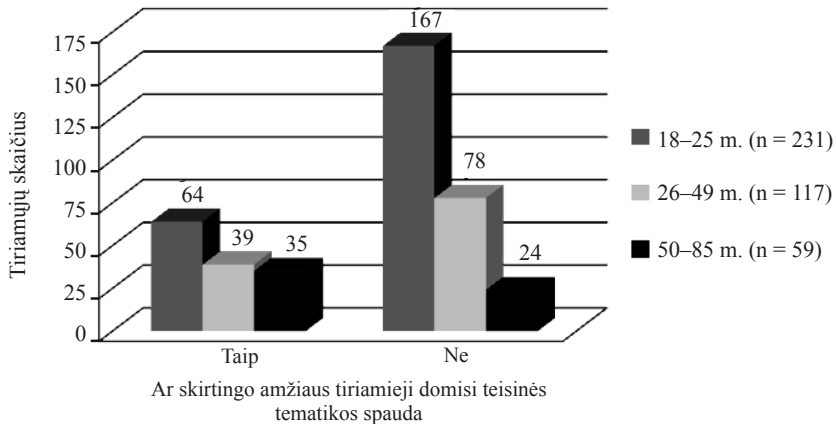

88 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos spauda (pastaba. 9 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

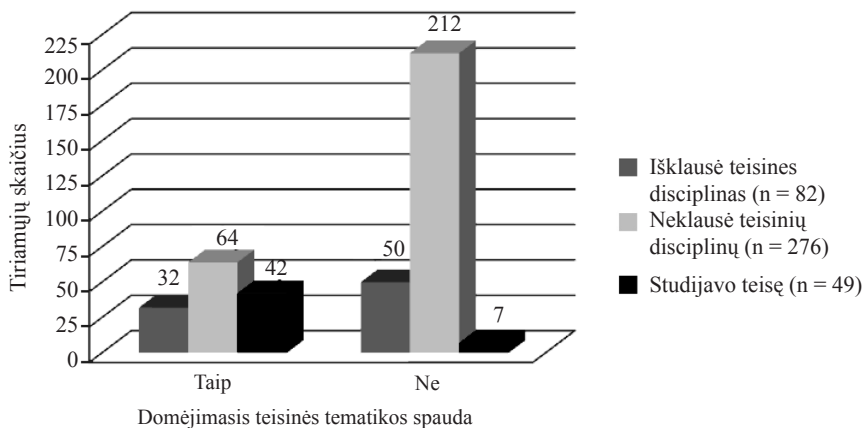
Kaip matome iš pateiktų duomenų, tik trečdalis tiriamųjų (33,9 proc.) domėjosi teisinės tematikos spauda. Moterys, palyginti su vyrais, šia prasme buvo šiek tiek aktyvesnės – 35,3 proc. moterų ir 31,2 proc. vyrų nurodė, kad jie domisi teisinės tematikos spauda (tačiau šie moterų ir vyrų domėjimosi skirtumai statistiškai nereikšmingi, $\chi^2 = 0,703$, $p = 0,402$).

Tikėtina, kad tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos spauda gali būti susijęs su jų amžiumi ir teisiųjų disciplinų išklausymu. Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos spauda, taip pat teisiųjų disciplinų išklausymo ir tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos spauda rezultatai pateikti 89-ame ir 90-ame pav.

Gautų rezultatų analizė parodė, kad tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos spauda yra reikšmingai susijęs su jų amžiumi: iš 18–25 metų grupės tik 64 (27,7 proc.) tiriamieji nurodė, kad domisi teisinės tematikos spauda, 26–49 metų grupės – 39 (33,3 proc.) ir 50–85 metų grupės – 35 (59,3 proc.). Kitaip tariant, vy-

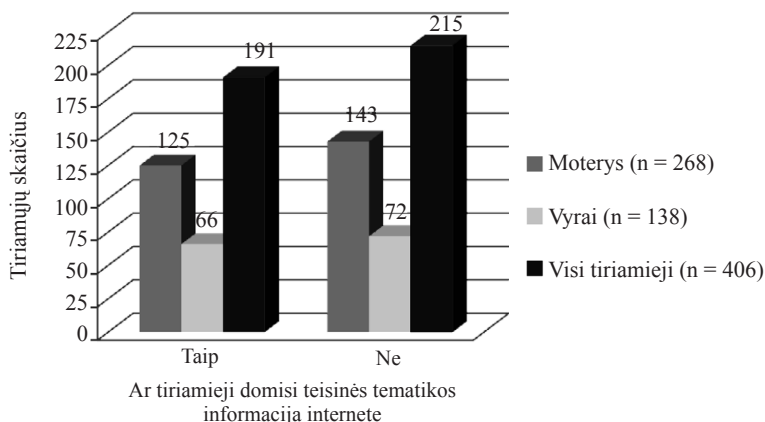
89 pav. Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos spauda

90 pav. Teisinių disciplinų išklausa ir domėjimasis teisinės tematikos spauda

riausios amžiaus grupės tiriamieji, palyginti su jaunesniais, statistiškai reikšmingai dažniau domisi teisinės tematikos spauda ($\chi^2 = 20,987$, $p < 0,001$).

Kaip matyti iš pateiktų rezultatų, teisinės tematikos spauda domisi 23,2 proc. tiriamųjų, kurie neišklausė teisinių disciplinų ir nestudijavo teisės, 39 proc. – išklausių kokias nors teines disciplinas ir net 85,7 proc. teisę studijavusių (-uojančių) tiriamųjų (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 73,794$, $p < 0,001$). Taisgi teisinės tematikos spauda reikšmingai dažniau domisi teisę studijavę (-uojantys) asmenys (palyginti su kitais tiriamaisiais). Kita vertus, reikia pažymėti, kad iš

91 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos informacija internete (pastaba. 10 tiriamųjų į šį klausimą neatsakė)

50–85 metų amžiaus grupės tiriamųjų tik 6 (10,2 proc.) nurodė, kad jie studijavo teisę, ir tik 11 (18,6 proc.) iš jų išklaušė atskiras teises disciplinas, tačiau, kaip minėta, šios amžiaus grupės tiriamieji (palyginti su jaunesniais) daug dažniau domisi teisinės tematikos spauda ($p < 0,001$). Tai leidžia manyti, kad 50–85 metų amžiaus grupės asmenų domėjimasis teisinės tematikos spauda yra susijęs ne su teisės studijomis ar teisinių disciplinų išklausymu, o su kitais veiksniais (pvz., jie spaudai skiria daugiau dėmesio ir dažniau ją skaito).

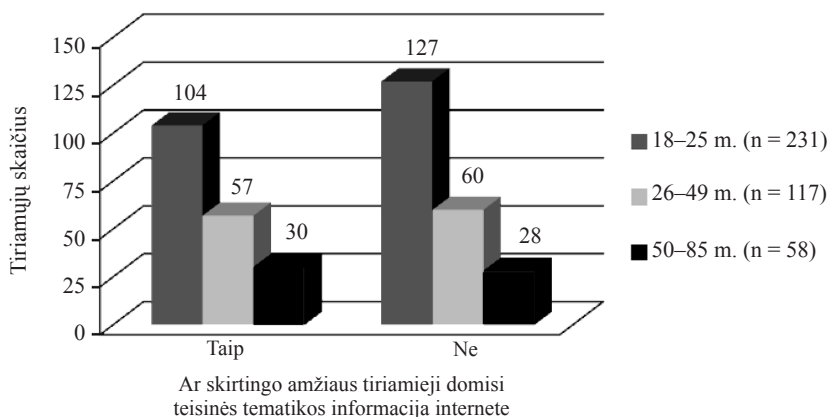
Tiriamieji dar turėjo nurodyti, ar jie domisi teisinės tematikos informacija internete. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 91-ame pav.

Gauti rezultatai parodė, kad tiriamieji labiau domisi teisinės tematikos informacija internete (47 proc.), o ne spaudoje (33,9 proc.) (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $U = 71\,766,50$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Skirtingų lyčių tiriamieji teisinės tematikos informacija internete domisi panašiai (atitinkamai 46,6 proc. moterų ir 47,8 proc. vyrų, $\chi^2 = 0,051$, $p = 0,821$).

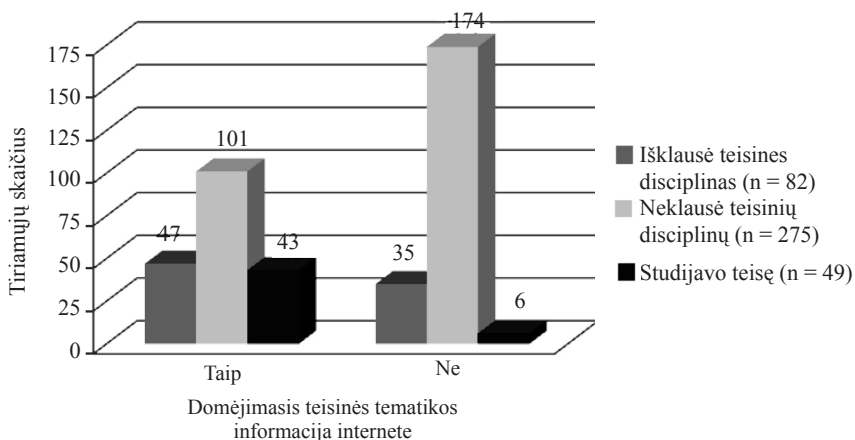
Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos informacija internete, taip pat teisinių disciplinų išklausymo ir tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos informacija internete rezultatai pateikti 92-ame ir 93-iame pav.

Atlikta duomenų analizė parodė, kad skirtingo amžiaus tiriamieji panašiai domisi teisinės tematikos informacija internete: kad domisi tokios tematikos informacija, nurodė 104-i (45 proc.) 18–25 metų grupės, 57-i (48,7 proc.) 26–49 metų grupės ir 30 (51,7 proc.) 50–85 metų grupės tiriamųjų ($\chi^2 = 1,021$, $p = 0,600$). Tačiau tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos informacija internete buvo statistiškai reikšmingai susijęs su teisės studijomis ($\chi^2 = 47,821$, $p < 0,001$): tiriamieji, studijavę (-uojantys) teisę (87,8 proc.), kur kas labiau domisi teisinės tematikos informacija, palyginti su tais, kurie yra išklaušę tik atskiras teises disciplinas (57,3 proc.) arba kurie nestu-

92 pav. Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos informacija internete (pastaba. 10 tiriamųjų į šį klausimą neatsakė)

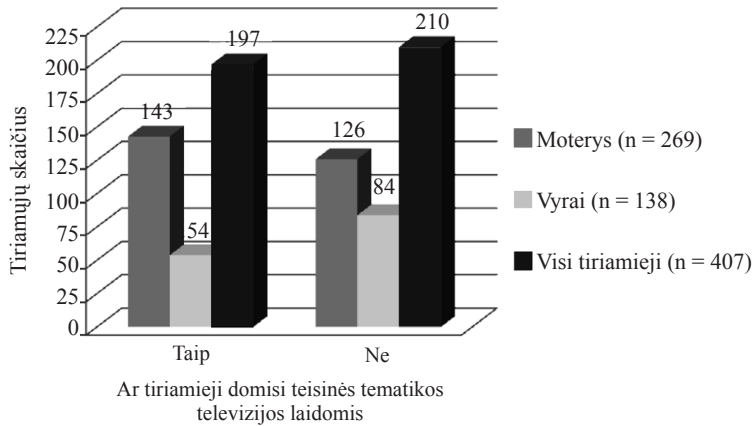
93 pav. Teisiųjų disciplinų išklausimas ir domėjimasis teisinės tematikos informacija internete

dijavo jokių teisiųjų disciplinų (iš pastarųjų tokio pobūdžio informacija domisi tik 36,7 proc. tiriamųjų).

15.2.4. Tiriamųjų teisinės žinios ir domėjimasis teisinės tematikos televizijos bei radijo laidomis

Toliau tiriamieji turėjo pažymėti, ar jie domisi teisinės tematikos televizijos laidomis. Šie tiriamųjų atsakymai pateikti 94-ame pav.

Pasirodo, kad tiriamieji labiau domisi teisinės tematikos televizijos laidomis (48,4 proc.) ir teisinės tematikos informacija internete (47 proc.), o ne spaudoje

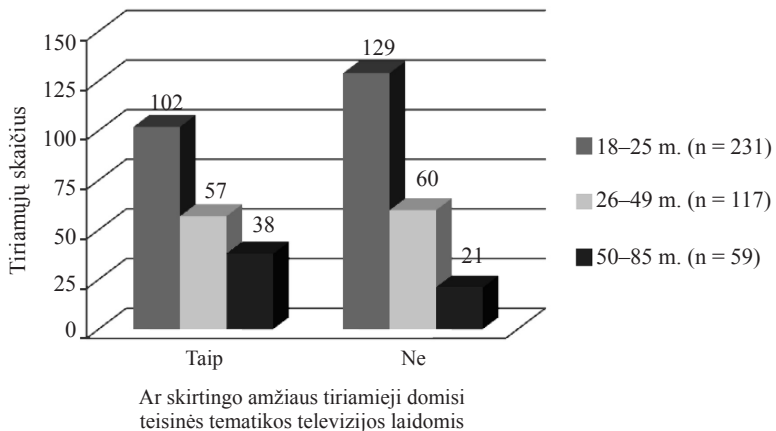

94 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos televizijos laidomis (pastaba. 9 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

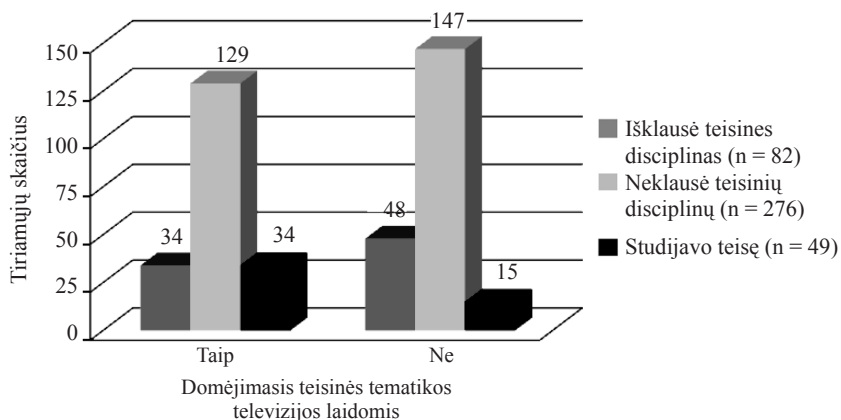
(33,9 proc.) (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $H = 21,250$, $p < 0,001$, taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Be to, teisinės tematikos televizijos laidomis domisi daug daugiau moterų (53,2 proc.), negu vyrų (39,1 proc.) (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 7,188$, $p < 0,01$).

Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos televizijos laidomis, taip pat teisinių disciplinų išklusymo ir tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos televizijos laidomis rezultatai pateikti 95-ame ir 96-ame pav.

Kaip parodė gauti rezultatai, tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos televizijos laidomis yra reikšmingai susijęs su jų amžiumi: iš 18–25 metų grupės

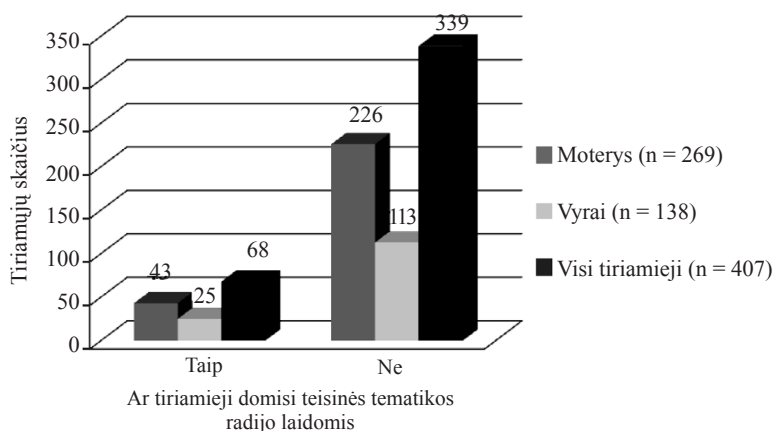
95 pav. Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos televizijos laidomis (pastaba. 9 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

96 pav. Teisinių disciplinų išklausymas ir domėjimasis teisinės tematikos televizijos laidomis

102 (44,2 proc.) tiriamieji nurodė, kad jie domisi teisinės tematikos televizijos laidomis, 26–49 metų grupės – 57 (48,7 proc.) ir 50–85 metų grupės – 38 (64,4 proc.). Taigi vyriausio amžiaus tiriamieji, palyginti su jaunesniais, statistiškai reikšmingai dažniau domisi teisinės tematikos televizijos laidomis ($\chi^2 = 7,724$, $p < 0,05$). Taip pat nustatyta, kad net 69,4 proc. studijavusių (-uojančių) teisę tiriamųjų domisi teisinės tematikos televizijos laidomis. O tie, kurie yra išklausę atskiras teisinės disciplinas arba kurie neišklausė jokių teisinių disciplinų, tokio pobūdžio televizijos laidomis domisi daug mažiau (atitinkamai 41,5 proc. ir 46,7 proc.) (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 10,527$, $p < 0,01$).

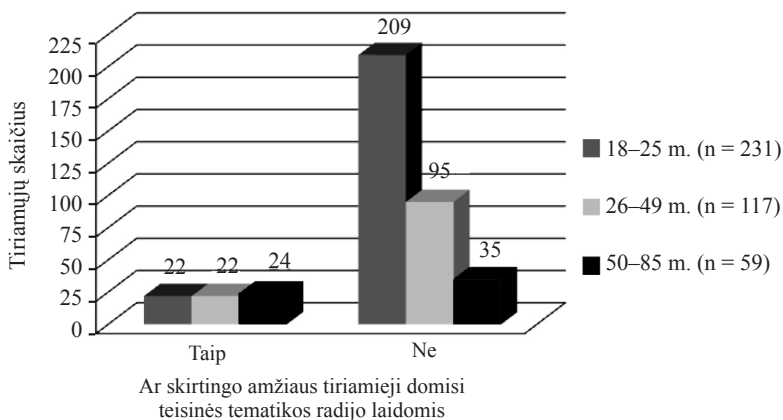
Galiausiai tiriamieji turėjo nurodyti, ar jie domisi teisinės tematikos radijo laidomis. Šie tiriamųjų atsakymai pateikiami 97-ame pav.

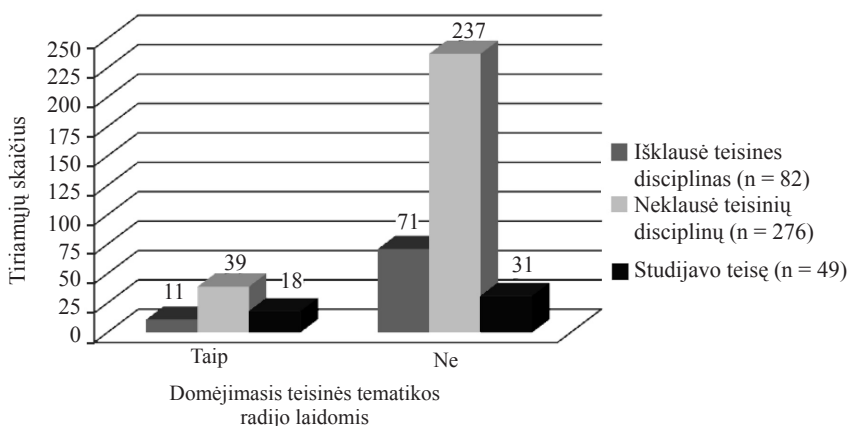
97 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos radijo laidomis (pastaba. 9 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

Gauti rezultatai rodo, kad teisinės tematikos radijo laidomis domisi mažiausiai tiriamųjų – tik 16,7 proc. (o teisinės tematikos televizijos laidomis domisi 48,4 proc., teisinės tematikos informacija internete – 47 proc. ir atitinkama informacija spaudoje – 33,9 proc. tiriamųjų) (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $H = 114,244$, $p < 0,001$, taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Skirtingų lyčių tiriamieji teisinės tematikos radijo laidomis domisi panašiai (atitinkamai 16 proc. moterų ir 18,1 proc. vyrų, $\chi^2 = 0,298$, $p = 0,585$).

Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos radijo laidomis, taip pat teisinių disciplinų išklausymo ir tiriamųjų domėjimosi teisinės tematikos radijo laidomis rezultatai pateikti 98-ame ir 99-ame pav.

98 pav. Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos radijo laidomis (pastaba. 9 tiriamieji į šį klausimą neatsakė)

99 pav. Teisinių disciplinų išklausymas ir domėjimasis teisinės tematikos radijo laidomis

Kaip parodė atlikta duomenų analizė, tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos radijo laidomis yra reikšmingai susijęs su jų amžiumi: iš 18–25 metų grupės 22 (9,5 proc.) tiriamieji nurodė, kad jie domisi teisinės tematikos radijo laidomis, 26–49 metų grupės – 22 (18,8 proc.) ir 50–85 metų grupės – 24 (40,7 proc.). Tai gi vyriausio amžiaus tiriamieji, palyginti su jaunesniais, daug dažniau domisi teisinės tematikos radijo laidomis ($\chi^2 = 33,296$, $p < 0,001$). Be to, tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos radijo laidomis yra reikšmingai susijęs su teisės studijomis: 36,7 proc. studijavusiųjų (-uojančiųjų) teisę domisi teisinės tematikos radijo laidomis. O tie, kurie išklusė tik atskiras teises disciplinas arba kurie neišklausė jokių teisinių disciplinų, tokio pobūdžio radijo laidomis domisi daug mažiau (atitinkamai 13,4 proc. ir 14,1 proc. tiriamųjų) (šis skirtumas statistiškai reikšmingas, $\chi^2 = 16,079$, $p < 0,001$).

Apibendrinant tiriamųjų domėjimąsi teisinės tematikos informacija, galima pasakyti, kad labiausiai įvairaus amžiaus tiriamieji domisi teisinės tematikos televizijos laidomis (48,4 proc.) ir informacija internete (47 proc.), mažiau – teisinės tematikos spauda (33,9 proc.) ir mažiausiai – teisinės tematikos radijo laidomis (16,7 proc.). Be to, vyriausi (50–85 m.) tiriamieji, palyginti su jaunesniais (18–49 m.), daug labiau domisi teisinės tematikos spauda ($p < 0,001$), dažniau žiūri teisinės tematikos televizijos laidas ($p < 0,05$) ir dažniau klausosi tokio pobūdžio radijo laidų ($p < 0,001$), tačiau teisinės tematikos informacija internete skirtingo amžiaus tiriamieji domisi panašiai. Moterys, palyginti su vyrais, daug dažniau domisi teisinės tematikos televizijos laidomis ($p < 0,01$), o tiriamieji, kurie studijavo (-uoja) teisę (palyginti su tais, kurie išklusė tik atskiras teises disciplinas ar visai jų neišklausė) daug dažniau domisi teisinio pobūdžio informacija spaudoje ($p < 0,001$), internete ($p < 0,001$), dažniau žiūri tokio pobūdžio televizijos laidas ($p < 0,01$) ir klausosi atitinkamų radijo laidų ($p < 0,001$).

15.3. Tiriamųjų elgesio apibūdinimas naudojant įvairias klausimyno skales

Minėjome, kad „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno teiginiai buvo suskirstyti į penkias skales: 1) „Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“; 2) „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis“; 3) „Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“; 4) „Teisėjų elgesio vertinimo“; 5) „Neigiamo požiūrio“. Analizuodami gautus rezultatus visų pirma apskaičiavome išskirtų skalių vertinimo vidurkius (žr. 199-ą lentelę).

Gauti rezultatai rodo, kad žmonės pasitiki teisėsaugos institucijomis (pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis skalės vertinimo vidurkis – 6,01) ir prireikus kreiptųsi

199 lentelė. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimo vidurkiai

Skalė	Minimalus vertinimas	Maksimalus vertinimas	Vertinimo vidurkis	Standartinis nuokrypis
Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams	1	7	5,24	1,247
Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis	2	7	6,01	0,859
Policijos pareigūnų elgesio vertinimo	1	6,64	4,20	0,999
Teisėjų elgesio vertinimo	1,29	7	4,76	1,121
Neigiamo požiūrio	1,36	7	4,42	1,173

į policiją ar teismus arba sutiktų bendradarbiauti. Tačiau palyginus atskirų pasitikėjimo policija ir teismais teiginių vertinimus (jų vidurkiai atitinkamai 6,22 ir 5,6), nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($U = 63\ 938,50$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Tai rodo, kad tiriamieji reikšmingai labiau linkę pasitikėti ir bendradarbiauti su policija (pvz., pranešti apie padarytus nusikaltimus ir padėti juos išaiškinti), nei kreiptis į teismus (kai susiduria su sudėtinga teisinio pobūdžio problema). Šie tyrimo rezultatai atitinka ir viešųjų apklausų rezultatus, rodančius, kad daugiau žmonių pasitiki policija, o ne teismais (žr. 1-ą lentelę).

Be to, tiriamieji yra daugiau ar mažiau įsipareigoję laikytis įstatymų ir paklusti teisėsaugos pareigūnams, nors tiek policijos pareigūnų, tiek teisėjų elgesį vertina tik kaip vidutiniškai teisingą (t. y. mano, kad šie pareigūnai ne visada elgiasi sąžiningai, ne su visais žmonėmis elgiasi vienodai, nesilaiko įstatymuose numatytų taisyklių ar negina žmonių teisių). Tokie tyrimo rezultatai rodo gana menką žmonių suvoktą procedūrinį teisingumą ir labiau neigiamą (nei teigiamą) požiūrį į teisėsaugos pareigūnus (t. y. tiriamieji mano, kad tiek policijos pareigūnai, tiek teisėjai neretai piktnaudžiauja turima valdžia, yra korumpuoti, o įstatymai atspindi įtakingų ir turtingų, bet ne paprastų žmonių interesus).

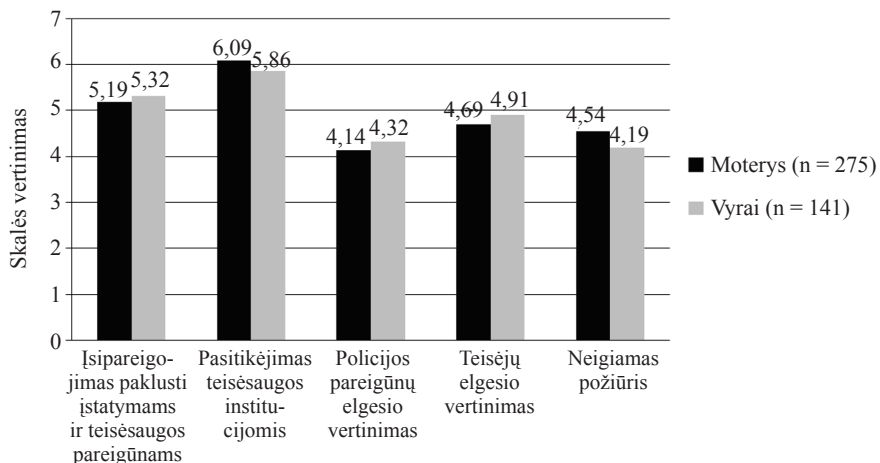
Tyrimo rezultatai taip pat atskleidė statistiškai reikšmingą policijos pareigūnų ir teisėjų elgesio vertinimo ryšį ($r = 0,537$, $p < 0,001$, skaičiuotas Pirsono koreliacijos koeficientas). Kitaip tariant, jeigu tiriamieji policijos pareigūnų elgesį vertina kaip teisingą / neteisingą, jie yra linkę panašiai vertinti ir teisėjų elgesį. Šie rezultatai atitinka ir kitų tyrėjų (žr. Sun and Wu, 2006) gautus duomenis, rodančius, kad žmonių požiūris į policijos pareigūnus gali būti susijęs su teisėjų ir teismų vertinimais.

Įdomu, kad tiriamieji palankiau vertina teisėjų (vertinimo vidurkis 4,76), o ne policijos pareigūnų elgesį (vertinimo vidurkis 4,20) – šis skirtumas statistiškai reikšmingas ($U = 60\ 592,50$, $p < 0,001$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus).

Toks policijos pareigūnų ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimo skirtumas gali būti susijęs su šių pareigūnų motyvacija gerai atlikti savo pareigas. Kaip rodo 2009 metais Vidaus reikalų ministerijos atlikto tyrimo (kurio metu buvo apklausti 1 024 policijos pareigūnai ir 251 teisėjas) rezultatai, savo darbu yra patenkinti 50 proc. teisėjų ir tik 34 proc. policijos pareigūnų. Be to, 44 proc. teisėjų ir 58 proc. policijos pareigūnų nurodė, kad motyvacijos stoka yra vienas veiksnių, trukdančių tinkamai atlikti darbą (Vileikienė, 2009). Galime kelti prielaidą, kad nepasitenkinimas darbu ir motyvacijos trūkumas (kuris yra didesnis policijos pareigūnų) gali paveikti pareigūnų elgesį ir turėti įtakos jų atliekamo darbo kokybei.

15.3.1. Moterų ir vyrų klausimyno skalių vertinimas

Iš pradžių palyginome, ar skiriasi moterų ir vyrų „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimas (žr. 100-ą pav.).

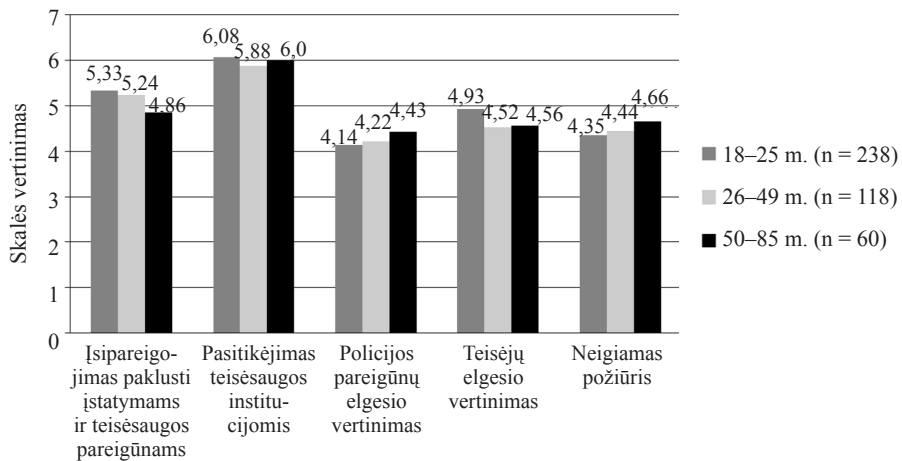
100 pav. Moterų ir vyrų klausimyno skalių vertinimas

Išanalizavus moterų ir vyrų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingi skirtumai buvo nustatyti lyginant „Pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis“ ($U = 16\ 307,50$, $p < 0,01$) ir „Neigiamo požiūrio“ skalės vertinimų vidurkius ($U = 16\ 530,0$, $p < 0,05$, abiem atvejais taikytas Mano, Vitnio ir Vilksosono kriterijus). Gauti rezultatai rodo, kad nors moterys, palyginti su vyrais, turi daug neigiamesnių požiūrių į pareigūnus (t. y. mano, jog policijos pareigūnai ir teisėjai piktnaudžiauja turima valdžia, yra korumpuoti ir pan.), jos kartu daug labiau pasitiki teisėsaugos institucijomis. Lyginant kitų skalių vertinimų vidurkius, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta, tačiau tyrimo rezultatai rodo, kad moterys, palyginti su vyrais, yra linkusios: a) manyti, jog policijos pareigūnų ir teisėjų elgesys labiau neatitinka

procedūrinio teisingumo reikalavimų; b) šiek tiek mažiau išpareigoti paklusti įstatymams ir teisės saugos pareigūnams.

15.3.2. Skirtingo amžiaus tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

Toliau lyginome, ar skiriasi skirtingo amžiaus grupių (18–25 m., 26–49 m., 50–85 m.) tiriamųjų „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimas (žr. 101-ą pav.).

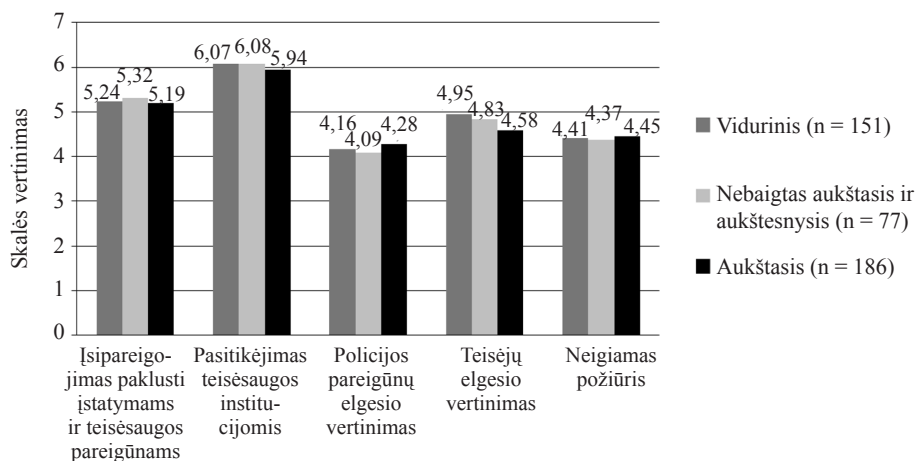
101 pav. Skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

Išanalizavus skirtingo amžiaus grupių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingas skirtumas buvo nustatytas tik lyginant „Teisėjų elgesio vertinimo“ skalės vidurkius ($H = 11,246$, $p < 0,01$, taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus), t. y. 18–25 metų grupės tiriamieji, palyginti su vyresniais, mano, kad teisėjų elgesys daug labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Gauti rezultatai taip pat parodė, kad 50–85 metų amžiaus grupės tiriamieji, palyginti su jaunesniais, yra mažiausiai linkę paklusti įstatymams ir teisės saugos pareigūnams (tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas, $H = 3,186$, $p = 0,203$). Taip pat nustatyta tendencija, kad 18–25 metų grupės tiriamieji, palyginti su vyresniais, šiek tiek labiau pasitiki teisės saugos institucijomis, turi mažiau neigiamą požiūrį į pareigūnus (t. y. mano, kad policijos pareigūnai ir teisėjai mažiau piktnaudžiauja turima valdžia, yra mažiau korumpuoti ir pan.), tačiau policijos pareigūnų elgesį yra linkę vertinti kaip mažiau teisingą. Tokius tyrimo rezultatus galėjo lemti asmeninė skirtingo amžiaus tiriamųjų patirtis: net 55,5 proc. 18–25 metų grupės tiriamųjų nurodė, kad jie buvo tiesiogiai susidūrę su policijos pareigūnais ir tik 14,7 proc. jų teko dalyvauti teisme (o 26–49 m. tiriamųjų teisme dalyvavo 49,6 proc. ir 50–85 m. – 50,8 proc.).

15.3.3. Skirtingo išsilavinimo tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

Atsižvelgiant į tai, kad tik 6 asmenys turėjo aukštesnį išsilavinimą, šie tiriamieji, taip pat turintieji nebaigtą aukštąjį išsilavinimą (n = 71) buvo sujungti į vieną grupę. Skirtingo išsilavinimo tiriamųjų „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimai pateikti 102-ame pav.

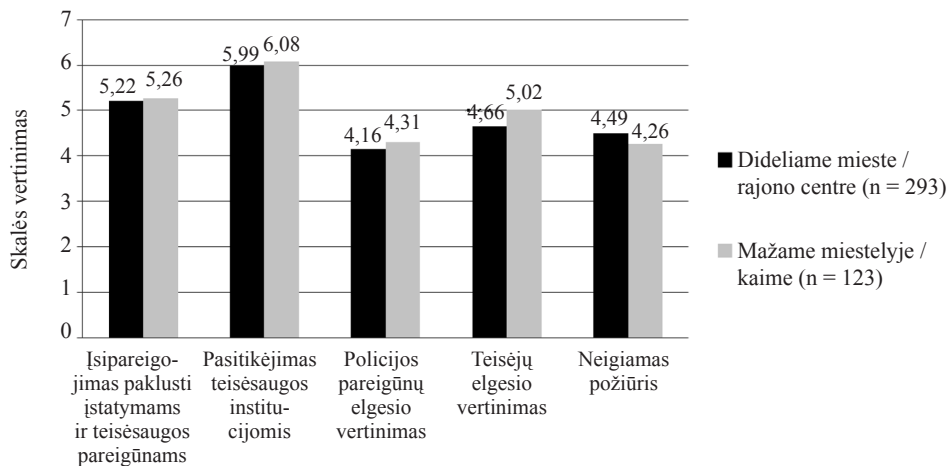
102 pav. Skirtingą išsilavinimą turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimas

Palyginus skirtingą išsilavinimą turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, nustatytas tik vienas statistškai reikšmingas skirtumas: skyrėsi „Teisėjų elgesio vertinimo“ skalės vidurkiai ($H = 8,619$, $p < 0,05$, taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Gauti rezultatai rodo, kad vidurinio išsilavinimo tiriamieji, palyginti su turinčiais nebaigtą aukštąjį / aukštesnį arba aukštąjį išsilavinimą, mano, jog teisėjų elgesys daug labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Be to, dar galima išskirti tokias tendencijas: a) nebaigto aukštojo / aukštesniojo išsilavinimo tiriamieji, palyginti su turinčiais vidurinį ar aukštąjį, linkę šiek tiek labiau įsipareigoti paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams; b) aukštojo išsilavinimo tiriamieji, palyginti su turinčiais vidurinį ar nebaigtą aukštąjį / aukštesnį, mažiau pasitiki teisėsaugos institucijomis, tačiau policijos pareigūnų elgesį yra linkę vertinti kaip teisingesnį.

15.3.4. Gyvenamosios vietos, tikėjimo ir šeiminių padėties sąsajos su tiriamųjų klausimyno skalių vertinimu

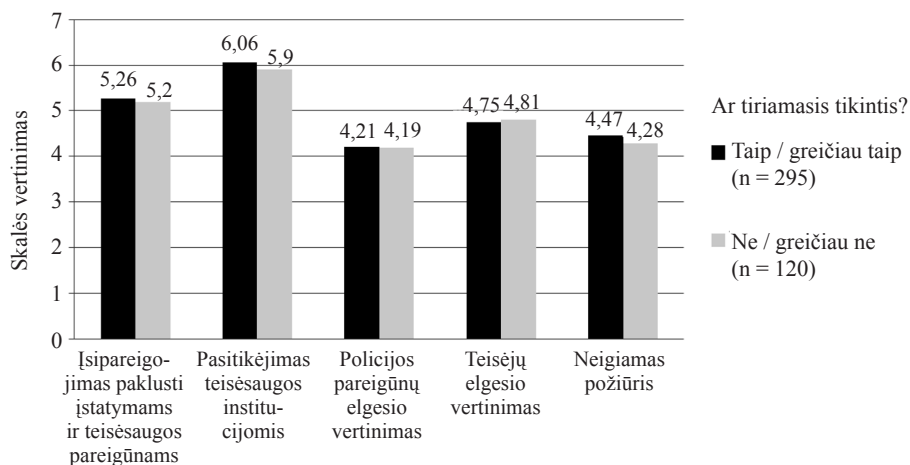
Taip pat siekėme palyginti tiriamųjų „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimus, atsižvelgdami į jų gyvenamąją vietą (kadangi tiriamųjų, didžiąją gyvenimo dalį praleidusių rajono centre ar kaime, buvo nedaug, juos atitinkamai sujungėme su gyvenančiais dideliame mieste

arba mažame miestelyje), tikėjimą ir šeiminių padėtį. Šie rezultatai pateikti 103-iaame, 104-ame ir 105-ame pav.

103 pav. Tiriamųjų gyvenamoji vieta ir klausimyno skalių vertinimas

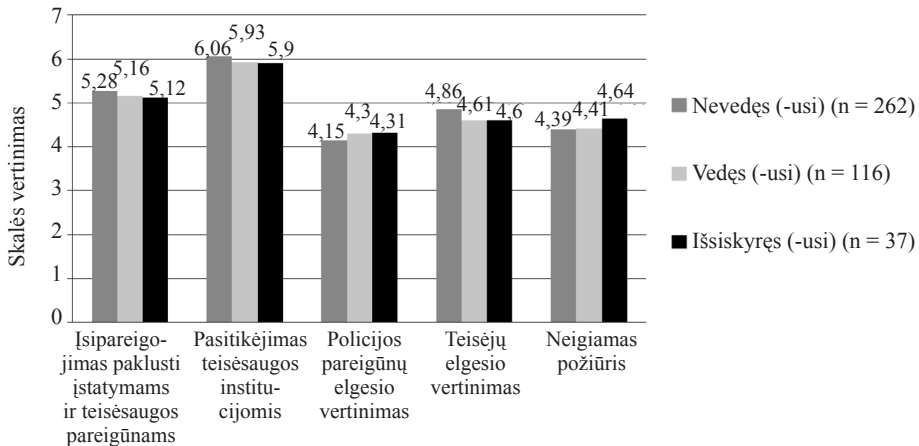
Išanalizavus skirtingose vietose gyvenančių tiriamųjų rezultatus, statistiškai reikšmingas skirtumas nustatytas tik lyginant „Teisėjų elgesio vertinimo“ skalės vidurkius: mažuose miesteliuose ar kaime didžiąją gyvenimo dalį praleidę tiriamieji mano, kad teisėjų elgesys daug labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus ($U = 15\ 062,50$, $p < 0,01$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Be to, nustatyta tendencija, kad mažuose miesteliuose ir kaimuose gyvenantys žmonės, palyginti su gyvenančiais dideliuose miestuose ir rajonų centruose, turi mažiau neigiamą

104 pav. Tiriamųjų tikėjimas ir klausimyno skalių vertinimas (pastaba. Sujungėme tiriamųjų atsakymus „taip“ ir „greičiau taip“ bei atsakymus „ne“ ir „greičiau ne“)

požiūrį į policijos pareigūnus ir teisėjus, taip pat policijos pareigūnų elgesį yra linkę vertinti kaip teisingesnį.

Gauti duomenys rodo, kad skirtingo tikėjimo tiriamieji klausimyno skales vertino panašiai (statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Kartu galima paminėti tokias labiau išsiskiriančias tendencijas: tikintys ir greičiau tikintys tiriamieji, palyginti su netikinčiais ir greičiau netikinčiais, šiek tiek labiau pasitiki teisės saugos institucijomis, bet turi neigiamesnį požiūrį į policijos pareigūnus ir teisėjus.

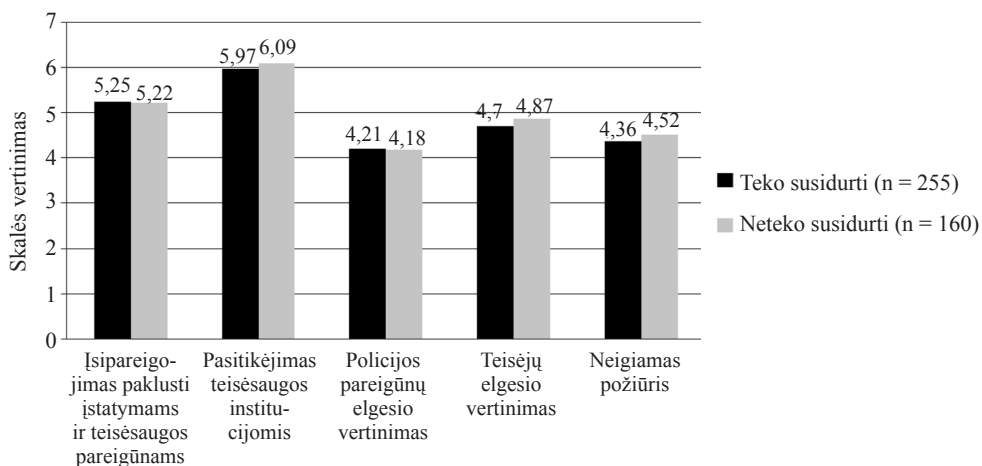

105 pav. Tiriamųjų šeiminė padėtis ir klausimyno skalių vertinimas (pastaba. Sujungėme tiriamųjų atsakymus „išsiskyres (-usi)“ ir „kita“)

Palyginus skirtingą šeiminių padėčių turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta (taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Tačiau gauti rezultatai leidžia išskirti šias tendencijas: nevedę tiriamieji, palyginti su vedusiais ir išsiskyrusiais, teisėjų elgesį vertina kaip teisingesnį, išreiškia mažiau neigiamą požiūrį į policijos pareigūnus ir teisėjus, linkę labiau įsipareigoti paklusti įstatymams ir teisės saugos pareigūnams, labiau pasitiki teisės saugos institucijomis, bet mano, kad policijos pareigūnų elgesys mažiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus.

15.3.5. Tiriamųjų, jų artimųjų / pažįstamų sąveika su teisės saugos pareigūnais ir klausimyno skalių vertinimas

Tikėtina, kad „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimai turėtų būti susiję su skirtinga tiriamųjų sąveika su pareigūnais patirtimi. Pirmiausia pristatysime skirtingą susidūrimo su policijos pareigūnais patirtį turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus (žr. 106-ą pav.).

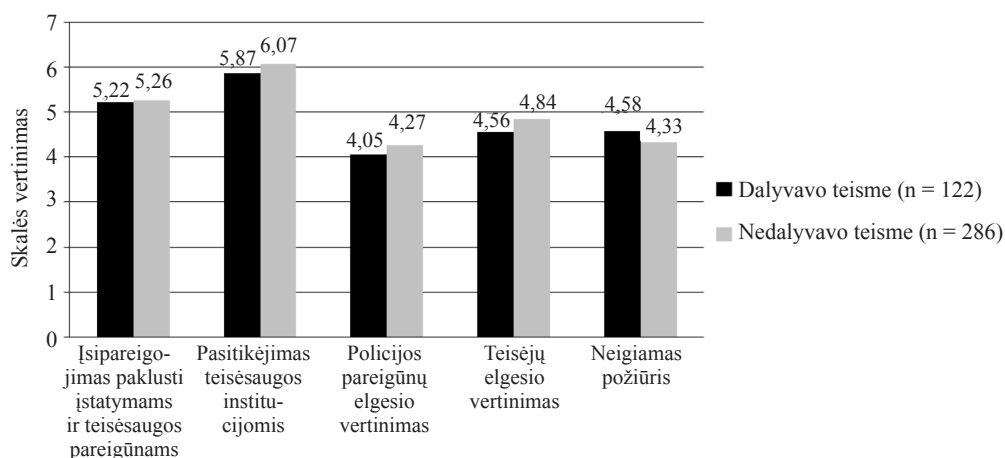

106 pav. Tiriamųjų susidūrimo su policijos pareigūnais patirtis ir klausimyno skalių vertinimas

Išanalizavus skirtingą susidūrimo su policijos pareigūnais patirtį turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Tačiau remiantis gautais rezultatais galima išskirti tokias tendencijas: tiesiogiai su policijos pareigūnais susidūrę tiriamieji, palyginti su nesusidūrusiais, turi mažiau neigiamą požiūrį į teisėsaugos pareigūnus, bet yra linkę vertinti teisėjų elgesį kaip mažiau teisingą.

Toliau nagrinėjome skirtingą dalyvavimo teismuose patirtį turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus (žr. 107-ą pav.).

Palyginę skirtingą dalyvavimo teisme patirtį turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, nustatėme šiuos statistiškai reikšmingus skirtumus: skyrėsi „Policijos

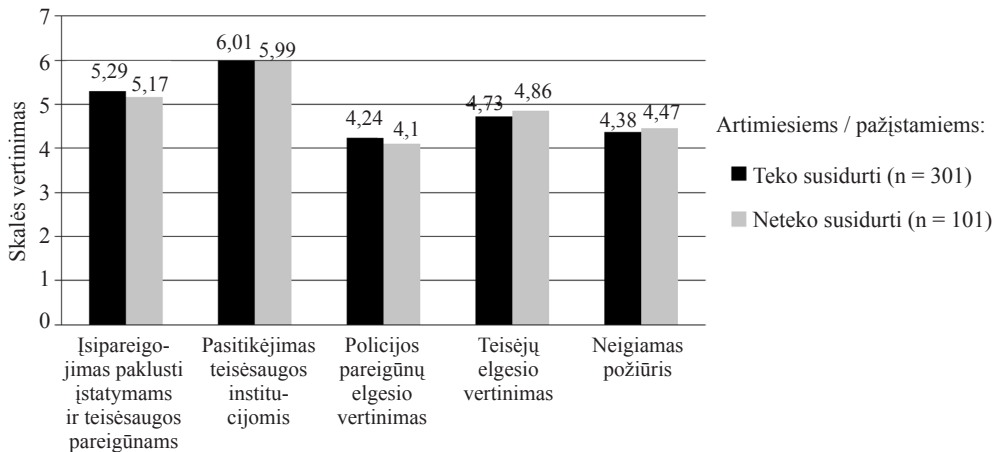

107 pav. Tiriamųjų dalyvavimo teisme patirtis ir klausimyno skalių vertinimas

pareigūnų elgesio vertinimo“ ($U = 15\ 252,0$, $p < 0,05$), „Teisėjų elgesio vertinimo“ ($U = 15\ 346,0$, $p < 0,05$) ir „Neigiamo požiūrio“ ($U = 15\ 153,0$, $p < 0,05$) skalės vidurkiai (visais atvejais taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Gauti rezultatai parodė, kad tiriamieji, kuriems teko dalyvauti teisme, palyginti su nedalyvavusiais, mano, kad tiek policijos pareigūnų, tiek teisėjų elgesys daug mažiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus ir išreiškia kur kas neigiamesnį požiūrį į teisėsaugos pareigūnus. Be to, dalyvavusieji teisme tiriamieji, palyginti su nedalyvavusiais, linkę mažiau pasitikėti teisėsaugos institucijomis (tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas, $U = 15\ 813,0$, $p = 0,130$). Šie tyrimo rezultatai atitinka ir papildo kitų tyrėjų (žr. Sun and Wu, 2006; Tyler, 2001; Van de Walle, 2009) gautus rezultatus, rodančius, kad tie žmonės, kurie jau buvo tiesiogiai susidūrę su teismais, vertina jų darbą blogiau.

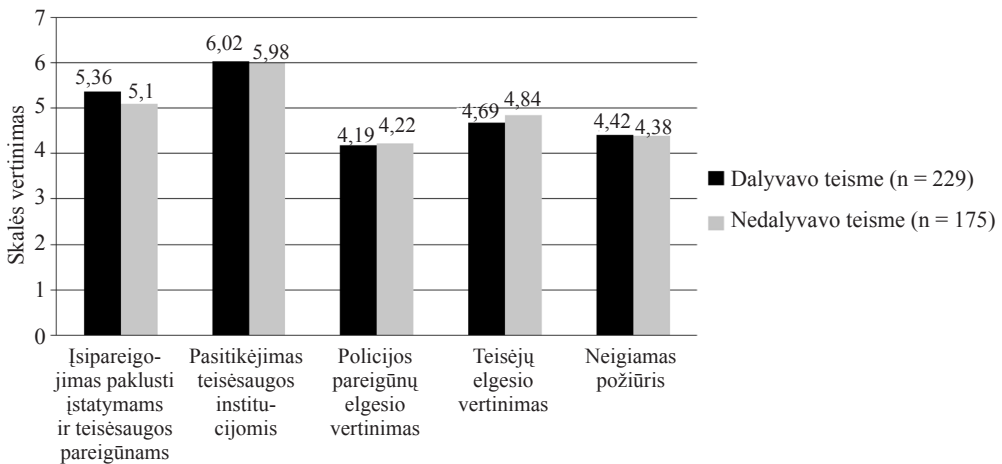
Dar reikia pridurti, kad buvo nustatytas statistiškai reikšmingas policijos pareigūnų elgesio vertinimo ir pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis ($r = 0,342$, $p < 0,001$), taip pat teisėjų elgesio vertinimo ir pasitikėjimo teisėsaugos institucijomis ($r = 0,352$, $p < 0,001$, abiem atvejais taikytas Pirsono koreliacijos koeficientas) ryšys. Šie rezultatai leidžia manyti, kad teisėsaugos pareigūnai turėtų skirti daugiau dėmesio tam, kaip vyksta jų tiesioginė sąveika su žmonėmis, nes ji formuoja atitinkamą žmonių nuomonę apie pareigūnus, o ši nuomonė, savo ruožtu, gali turėti įtakos labiau apibendrintiems teisėsaugos institucijų vertinimams.

Kadangi informaciją apie teisėsaugos institucijas ir pareigūnus žmonės gali gauti ne tik tiesiogiai, bet ir iš kitų asmenų, palyginome tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, atsižvelgdami į jų artimųjų / pažįstamų susidūrimo su policijos pareigūnais, taip pat dalyvavimo teisme patirtį (žr. 108-ą ir 109-ą pav.).

108 pav. Tiriamųjų artimųjų / pažįstamų susidūrimo su policijos pareigūnais patirtis ir klausimyno skalių vertinimas

Išanalizavus skirtingą artimųjų / pažįstamų susidūrimo su policijos pareigūnais patirtį turinčių tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Tačiau remiantis gautais rezultatais galima išskirti tokias tendencijas: tiriamieji, kurių artimiesiems / pažįstamiems yra tekę tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnais (palyginti su tais, kurių artimieji / pažįstami tokios patirties neturėjo), yra linkę labiau išsipareigoti paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams, taip pat vertina policijos pareigūnų elgesį kaip teisingesnį, o teisėjų – kaip neteisingesnį.

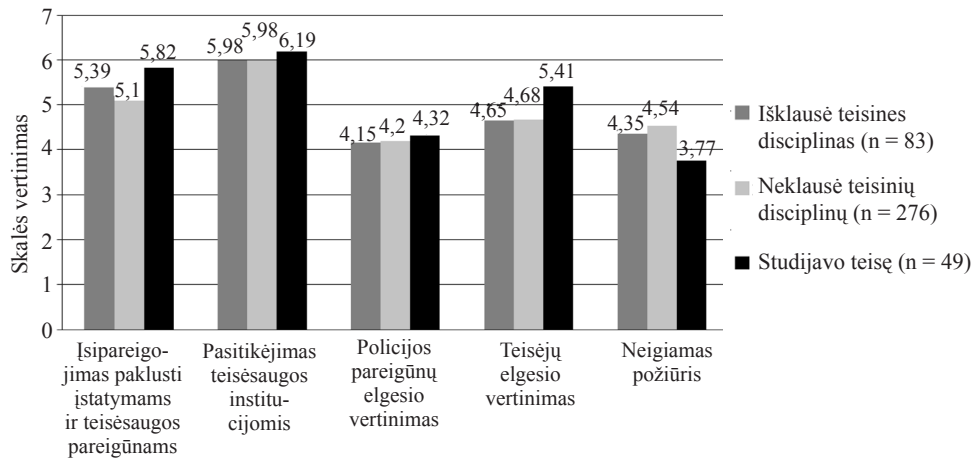
109 pav. Tiriamųjų artimųjų / pažįstamų dalyvavimo teisme patirtis ir klausimyno skalių vertinimas

Antruoju atveju statistiškai reikšmingą skirtumą nustatėme tik lygindami „Išsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“ skalės vertinimus ($U = 17\,418,50$, $p < 0,05$, taikėme Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijų). Gauti rezultatai rodo, kad tie tiriamieji, kurių artimiesiems / pažįstamiems yra tekę dalyvauti teisme (palyginti su tais, kurių artimieji / pažįstami tokios patirties neturėjo), yra daug labiau išsipareigoję paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams. Be to, ryškėja tendencija, kad tiriamieji, kurių artimieji / pažįstami dalyvavo teisme (palyginti su tais, kurių artimieji / pažįstami tokios patirties neturėjo), yra linkę vertinti teisėjų elgesį kaip mažiau teisingą (ši tendencija atitinka asmeninės tiriamųjų patirties ir teisėjų elgesio teisingumo vertinimo sąsajas).

15.3.6. Tiriamųjų teisinės žinios, domėjimasis teisinio pobūdžio informacija ir klausimyno skalių vertinimas

Paskiausiai analizavome, ar teisės studijos, teisinių disciplinų išklausymas ir domėjimasis teisinio pobūdžio informacija yra susijęs su tiriamųjų klausimyno skalių

vertinimu. Iš pradžių pristatysime teisės studijų / teisinių disciplinų išklauso ir klausimyno skalių vertinimo sąsajas (žr. 110-ą pav.).

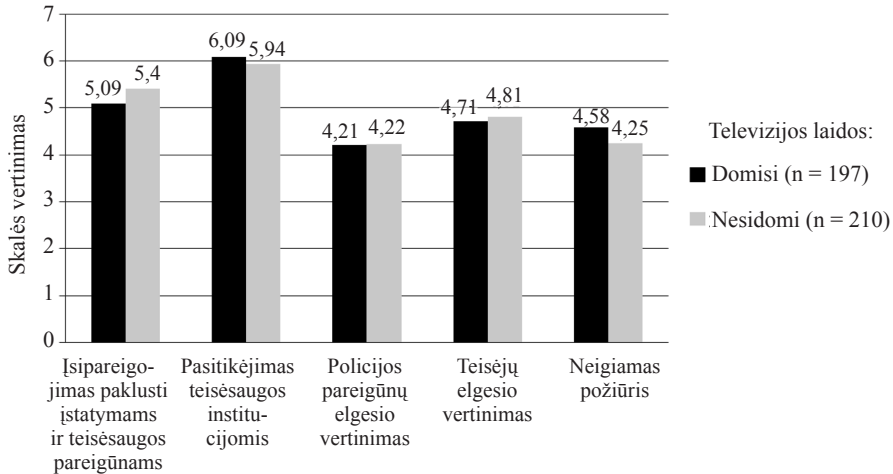

110 pav. Tiriamųjų teisės studijos / teisinių disciplinų išklauso ir klausimyno skalių vertinimas

Gauti rezultatai parodė, kad šiuo atveju statistiškai reikšmingai skiriasi trijų skalių vertinimai: 1) „Įsipareigojimo paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams“ ($H = 18,313$, $p < 0,001$); 2) „Teisėjų elgesio vertinimo“ ($H = 21,226$, $p < 0,001$); 3) „Neigiamo požiūrio“ ($H = 15,363$, $p < 0,001$, visais atvejais taikytas Kruskalo ir Voliso kriterijus). Kitaip tariant, studijavę (-uojantys) teisę tiriamieji (palyginti su tais, kurie yra išklause tik atskiras teises disciplinas arba jokių jų neišklausę) daug labiau įsipareigoja paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams, mano, kad teisėjų elgesys daug labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus, taip pat išreiškia kur kas palankesnę požiūrį į teisėsaugos pareigūnus (pvz., mano, kad pareigūnai nėra korumpuoti, nepiktinaudžiauja turima valdžia ir pan.). Kartu galima išskirti ir tokias tendencijas: studijavę (-uojantys) teisę tiriamieji (palyginti su tais, kurie yra išklause tik atskiras teises disciplinas arba kurie nestudijavo jokių teisinių disciplinų) linkę labiau pasitikėti teisėsaugos institucijomis ir vertina policijos pareigūnų elgesį kaip šiek tiek teisingesnį.

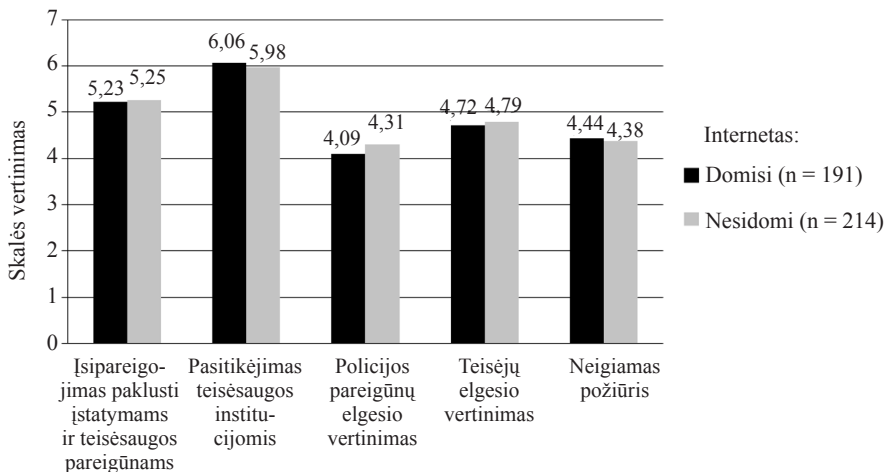
Atskirai palyginome tiriamųjų, kurie yra išklause atskiras teises disciplinas ir kurie nestudijavo jokių teisinių disciplinų, klausimyno skalių vertinimus, bet statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikome (taikėme Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijų). Tačiau ryškėja tendencija, kad atskiras teises disciplinas išklausišieji, palyginti su neišklausiusiais, yra linkę labiau įsipareigoti paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams, be to, kaip ir studijavusieji teisę, jie išreiškia palankesnę požiūrį į teisėsaugos pareigūnus.

Kadangi gauti rezultatai rodo, jog gana daug tiriamųjų domisi teisinės tematikos televizijos laidomis arba ieško teisinės informacijos internete, toliau pristatysime, kaip domėjimasis minėtomis televizijos laidomis ir teisinės informacijos paieška internete yra susiję su tiriamųjų klausimyno skalių vertinimu (žr. 111-ą ir 112-ą pav.).

111 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos televizijos laidomis ir klausimyno skalių vertinimas

Išanalizavus besidominčių / nesidominčių teisinės tematikos televizijos laidomis tiriamųjų rezultatus, statistiškai reikšmingas skirtumas nustatytas tik lyginant „Neigiamo požiūrio“ skalės vertinimų vidurkius ($U = 17\,425,0$, $p < 0,01$, taikytas Mano,

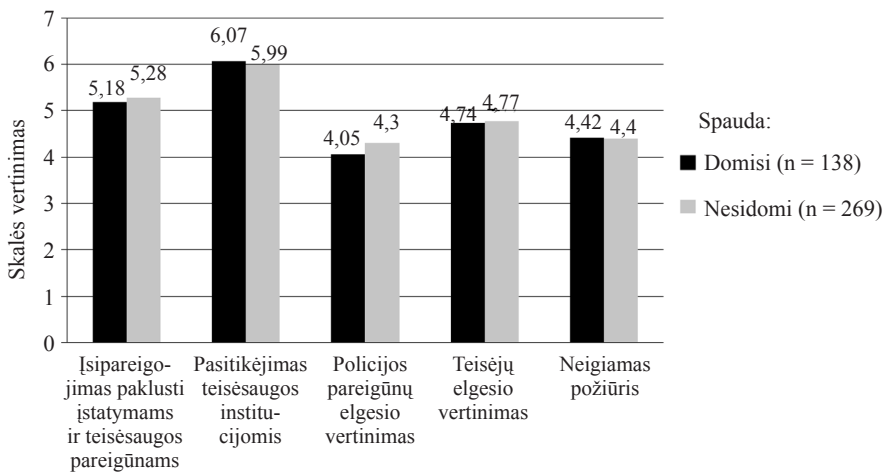
112 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos informacija internete ir klausimyno skalių vertinimas

Vitnio ir Vilkoksono kriterijus): tiriamieji, besidomintys teisinės tematikos televizijos laidomis, palyginti su tais, kurie tokių laidų nežiūri, išreiškia daug neigiamesnį požiūrį į teisėsaugos pareigūnus. Be to, jie taip pat mažiau linkę išpareigoti paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams (tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas, $U = 18\,726,0$, $p = 0,098$).

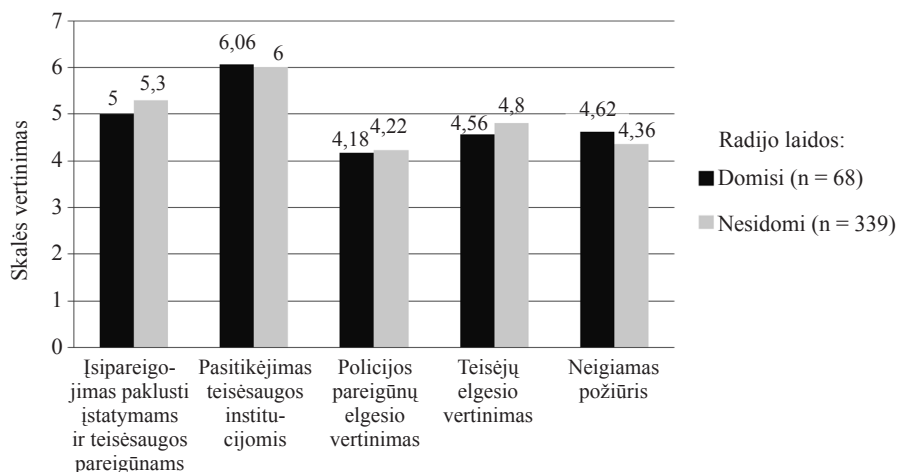
Antras svarbus mūsų tiriamųjų teisinės tematikos informacijos šaltinis – internetas. Kaip rodo gauti rezultatai, šiuo atveju statistiškai reikšmingai skiriasi „Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ skalės vidurkiai ($U = 17\,636,50$, $p < 0,05$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus): tiriamieji, kurie nesidomi teisinės tematikos informacija internete, palyginti su besidominčiais, vertina policijos pareigūnų elgesį kaip daug labiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus. Likusių klausimyno skalių teiginius tiek besidomintys, tiek nesidomintys teisinės tematikos informacija internete tiriamieji vertino labai panašiai.

Kitiems teisinės tematikos informacijos šaltiniams (šios tematikos spaudai ir ypač radijo laidoms) mūsų tiriamieji skyrė mažiau dėmesio. Duomenys apie tai, kaip domėjimasis teisinės tematikos spauda ir radijo laidomis yra susijęs su tiriamųjų klausimyno skalių vertinimu, pateikiami 113-ame ir 114-ame pav.

113 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos spauda ir klausimyno skalių vertinimas

Analizuojant tiriamųjų, besidominčių / nesidominčių teisinės tematikos spauda, rezultatus, panašiai kaip ir ankstesniu (domėjimosi teisinės tematikos informacija internete) atveju, nustatyta, kad statistiškai reikšmingai skiriasi tik „Policijos pareigūnų elgesio vertinimo“ skalės vidurkiai ($U = 15\,787,50$, $p < 0,05$, taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Gauti rezultatai rodo, kad tiriamieji, kurie nesidomi teisinės tematikos spauda, palyginti su besidominčiais, vertina policijos pareigūnų

114 pav. Tiriamųjų domėjimasis teisinės tematikos radijo laidomis ir klausimyno skalių vertinimas

elgesį kaip daug teisingesnį (kitų klausimyno skalių teiginius ir nesidomintieji, ir besidomintieji šios tematikos spauda vertino labai panašiai).

Palyginus besidominčių ir nesidominčių teisinės tematikos radijo laidomis tiriamųjų klausimyno skalių vertinimus, statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta (taikytas Mano, Vitnio ir Vilkoksono kriterijus). Tačiau kartu galima paminėti tokias tendencijas: tiriamieji, kurie domisi teisinės tematikos radijo laidomis (palyginti su nesidominčiais), yra linkę mažiau išsipareigoti paklusti įstatymams ir teisės saugos pareigūnams, vertina teisėjų elgesį kaip mažiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus, be to, jiems būdingas neigiamas požiūris į teisės saugos pareigūnus.

Taigi gauti rezultatai rodo, kad žiniasklaidoje (visų pirma televizijos laidoje) pateikiama informacija apie teisės saugos pareigūnus gali skatinti neigiamą požiūrio formavimą, ypač tų žmonių, kurie domisi šia informacija. Galima manyti, kad tokią tendenciją gali lemti vienpusiški žiniasklaidos pranešimai (kuriuose pernelyg pabrėžiami neigiami ir per mažai pristatomi teigiami teisės saugos pareigūnų darbo atvejai). Bet koku atveju mūsų tyrimo duomenys leidžia teigti, kad žiniasklaida kol kas nedidina teigiamo žmonių požiūrio į teisės saugos pareigūnus ir institucijas.

Apibendrinant „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno skalių vertinimo rezultatus, galima išskirti tokius pagrindinius momentus. Pirma, gauti rezultatai parodė, kad žmonės labiau pasitiki teisės saugos institucijomis, o ne šių institucijų pareigūnais. Be to, nors žmonės policijos pareigūnų elgesį ne visada vertina kaip teisingą, vis dėlto jie labiau linkę bendradarbiauti su policija (pvz., tiriant nusikaltimus), o ne kreiptis į teismus (kai susiduria su teisinio pobūdžio problemomis).

Antra, teisėjų elgesys yra vertinamas šiek tiek geriau negu policijos pareigūnų, tačiau vis tiek tik kaip vidutiniškai teisingas. Remiantis kitų tyrimų rezultatais galima manyti, kad teisėsaugos pareigūnų darbo kokybei įtakos gali turėti per dideli darbo krūviai ir nepasitenkinimas darbu, kuris neigiamai veikia pareigūnų motyvaciją. Taigi tolesni tyrimai galėtų būti skirti pareigūnų elgesio sutapimo su procedūrinio teisingumo reikalavimais priežastims analizuoti.

Trečia, žmonių asmeninė patirtis yra susijusi su jų požiūriu į teisėsaugos pareigūnus: tie tiriamieji, kuriems teko dalyvauti teisme, palyginti su nedalyvavusiais, išreiškia kur kas neigiamesnę požiūrį į pareigūnus ir vertina jų elgesį kaip daug mažiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus. Kadangi žmonės savo asmeninę patirtį linkę apibendrinti (pvz., tiriamieji, vertinantys pareigūnų elgesį kaip neteisingą, linkę mažiau pasitikėti ir teisėsaugos institucijomis), pareigūnai turėtų skirti daugiau dėmesio tiesioginei savo ir žmonių tarpusavio sąveikai.

Ketvirta, moterys, palyginti su vyrais, išreiškia kur kas neigiamesnę požiūrį į pareigūnus, tačiau tuo pačiu metu daug labiau pasitiki teisėsaugos institucijomis. Vyriausių (50–85 m.) tiriamųjų, palyginti su jaunesniais, požiūris į pareigūnus yra santykinai neigiamiausias, o įsipareigojimas paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams – mažiausias.

Penkta, teisė studijavę (-uojantys) asmenys (palyginti su tais, kurie yra išklause tik atskiras arba neišklausę jokių teisinių disciplinų), yra daug labiau įsipareigoję paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams, išreiškia gerokai palankesnę požiūrį į pareigūnus, taip pat mano, kad teisėjų elgesys daug labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus (net atskirų teisinių disciplinų išklausymas yra susijęs su šiek tiek didesniu įsipareigojimu paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams, taip pat palankesniu požiūriu į pareigūnus).

Šešta, žiniasklaidoje pateikiama teisinio pobūdžio informacija gali prisidėti prie neigiamo požiūrio į teisėsaugos pareigūnus formavimo (tai, savo ruožtu, gali skatinti mažesnę žmonių paklusnumą įstatymams ir teisėsaugos pareigūnų reikalavimams). Galima manyti, kad daugiau dėmesio turėtų būti skiriama tai informacijai apie teisėsaugos pareigūnus, kuri skelbiama internete ir rodoma televizijos laidose, nes šie šaltiniai yra populiariausi tarp žmonių, besidominčių teisinio pobūdžio informacija.

16. IŠVADOS

1. Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas skirtingose situacijose yra labai įvairus (svyruoja nuo 1,8 iki 93 proc.). Tačiau nėra nė vienos situacijos, kad visi teisėjai elgtųsi pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus.
2. Teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas priklauso nuo to, kaip tie reikalavimai suformuluoti procesiniame įstatyme:
  - 2.1. įstatymo reglamentuotose situacijose teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus 70,8 proc. atvejų;
  - 2.2. kai įstatymas nereglamentuoja situacijų, teisėjų elgesys atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus tik 30,6 proc. atvejų.
3. Kai kuriais atvejais teisėjai nevykdo net ir detalių procesinio įstatymo reikalavimų. Tokie baudžiamojo proceso „supaprastinimai“ dažniausiai susiję su kaltinamojo teisių išaiškinimu (pvz., rečiausiai buvo išaiškinama teisėjo ir kitų proceso dalyvių nušalinimo teisė – tik 47,4 proc. atvejų). Be to, net ir išaiškinę kaltinamiesiems jų teises, teisėjai dažniausiai nemėgino įsitikinti, kad kaltinamieji jas suprato.
4. Nustatyti teigiami teisėjų elgesio pokyčiai – dabar jų elgesys, palyginti su 2004 metų tyrimo rezultatais, daugeliu atvejų kur kas labiau atitinka procedūrinio teisingumo reikalavimus. Kita vertus, šie pokyčiai nėra pakankami, nes, atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo reikalavimus, kol kas yra gana didelių esamo ir siektino teisėjų elgesio skirtumų.
5. Tik daugiau kaip trečdalis (39,7 proc.) nuteistųjų ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį vertina kaip daugiau arba mažiau teisingą, o daugelio ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesys neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., 42,9 proc. tiriamųjų nurodė, kad pareigūnai neatsižvelgė į jų prašymus, 47,9 proc. – kad jiems nebuvo išaiškinta nė viena jų teisė, 45,2 proc. – kad jiems buvo daromas spaudimas, 57,5 proc. – kad pareigūnai elgėsi šališkai ir pan.).
6. Nors beveik pusė (47,9 proc.) nuteistųjų teisėjų elgesį vertina kaip daugiau arba mažiau teisingą, teisėjai, nuteistųjų manymu, gana dažnai nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., 45,2 proc. nuteistųjų nurodė, kad jie negalėjo daryti poveikio teismo procesui, 49,3 proc. – kad teisėjas demonstravo savo išankstinę nuomonę, 11,0 proc. – kad nebuvo išaiškinta nė viena teisė, 77,8 proc. – kad teisės buvo išaiškintos formaliai ir pan.). Kartu reikia pasakyti, kad teisėjų elgesį, palyginti su ikiteisminio tyrimo pareigūnų, nuteistieji vertino pozityviau.

7. Palyginus 2004 ir 2011 metų nuteistųjų apklausos duomenis, nustatyta tendencija, kad tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tiek teisėjai dabar labiau laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų.
8. Nors beveik pusė (47,2 proc.) nusikaltimo aukų vertina ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesį kaip daugiau arba mažiau teisingą, pareigūnai gana dažnai nesilaiko procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., 45,7 proc. atvejų pareigūnai neišaiškino parodymų davimo teisinio pagrindo, 92,9 proc. – teisės prašyti, kad būtų daromi parodymų garso ir vaizdo įrašai, 82,9 proc. – teisės apskūsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą, 37,1 proc. atvejų – elgėsi neetiškai ir pan.). Be to, 69,6 proc. atvejų tiriamųjų teisės, 63,5 proc. – pareigos, 42,0 proc. atvejų – atsakomybė už melagingus parodymus pareigūnų buvo išaiškintos formaliai.
9. Nors daugiau kaip du trečdaliai (67,1 proc.) nusikaltimo aukų vertina teisėjų elgesį kaip teisingą, teisėjai, nusikaltimo aukų manymu, ne visada laikosi procedūrinio teisingumo reikalavimų (pvz., 45,7 proc. tiriamųjų nurodė, kad jie negalėjo daryti poveikio teismo procesui, 61,4 proc. atvejų teisėjai neišaiškino teisės teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus, 52,9 proc. – teisės apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, 48,6 proc. – teisės teikti įrodymus ir pan.). Be to, 80,0 proc. atvejų nusikaltimo aukų teisės ir 50,8 proc. atvejų atsakomybė už melagingus parodymus buvo išaiškintos formaliai. Kartu reikia pasakyti, kad teisėjų elgesį, palyginti su ikiteisminio tyrimo pareigūnų, nusikaltimų aukos vertina kaip teisingesnį.
10. Kadangi pareigūnų (visų pirma, ikiteisminio tyrimo) elgesys su nusikaltimo aukomis gana dažnai neatitinka procedūrinio teisingumo reikalavimų, jų veiksmams suprantami kaip formalūs, proceso metu nusikaltimo aukos dažnai patiria stiprias neigiamas emocijas, išlieka nemaža tikimybė, kad nusikaltimo aukos, susidurdamos su teisėsaugos sistema, gali patirti antrinę žalą.
11. Vairuotojų manymu, kelių policijos pareigūnų elgesys yra tik vidutiniškai teisingas, tačiau vairuotojų keliami reikalavimai pareigūnų elgesiui yra dideli (pvz., vairuotojai norėtų, kad pareigūnai būtų sąžiningi, mandagūs, nešališki ir pan.).
12. Vairuotojų požiūris į kelių policijos pareigūnus yra gana neigiamas ir susijęs su jų amžiumi bei asmenine patirtimi. Pavyzdžiui, neigiamesnį požiūrį į policijos pareigūnus išreiškė ir vertino jų elgesį kaip neteisingesnį vairuotojai, kurie: a) buvo nuteisti, b) prarado teises, c) davė pareigūnams kyšius, d) vairavo transporto priemonę apsvaigę nuo alkoholio, e) buvo 19–25 metų, f) turėjo 1–2 metų vairavimo stažą.
13. Vairuotojos moterys, palyginti su vyrais, yra labiau linkusios laikytis kelių eismo taisyklių ir paklusti policijos pareigūnų reikalavimams (pvz., moterys, palyginti su vyrais, gauna mažiau pareigūnų išpėjimų, moka mažiau baudų, rečiau vairuoja apsvaigusios nuo alkoholinių gėrimų ar duoda pareigūnams kyšius).

14. Vairuotojams daugiau ar mažiau yra vienodai svarbus tiek kelių policijos pareigūnų elgesys, tiek jų priimami sprendimai.
15. Nustatyta, kad žmonės labiau pasitiki teisėsaugos institucijomis, o ne šių institucijų pareigūnais (pvz., nors žmonės ne visada policijos pareigūnų elgesį vertina kaip teisingą, vis dėlto mano, kad tiriant nusikaltimus reikia bendradarbiauti su policija).
16. Teisėjų elgesys yra vertinamas šiek tiek geriau negu policijos pareigūnų (tačiau vis tiek tik kaip vidutiniškai teisingas). Be to, pareigūnų elgesio vertinimas yra susijęs su žmonių turima patirtimi (pvz., asmenys, dalyvavę teismo posėdžiuose, teisėjų elgesį vertina kaip neteisingesnį).
17. Žmonių vertinimai yra prieštaringi, išreiškiantys tiek teigiamą, tiek neigiamą požiūrį į teisėsaugos institucijas, pareigūnus ir įstatymus: a) moterys, palyginti su vyrais, turi neigiamesnį požiūrį į pareigūnus, tačiau jos labiau pasitiki teisėsaugos institucijomis; b) vyriausių (50–85 m.) tiriamųjų, palyginti su jaunesniais, požiūris į pareigūnus yra santykinai neigiamiausias, o įsipareigojimas paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams – mažiausias; c) teisę studijavę (-uojantys) asmenys (palyginti su tais, kurie yra išklause tik atskiras teisinės disciplinas arba neišklausę jokių teisinių disciplinų), yra labiau įsipareigoję paklusti įstatymams ir teisėsaugos pareigūnams, taip pat išreiškia palankesnį požiūrį į pareigūnus ir vertina jų elgesį kaip labiau atitinkantį procedūrinio teisingumo reikalavimus.

17. REKOMENDACIJOS

1. Siekiant užtikrinti, kad kuo daugiau žmonių vertintų teisėsaugos pareigūnų elgesį kaip teisingą (kartu ir didesnę žmonių pasitenkinimą ginčų nagrinėjimo procedūromis, pasitikėjimą pareigūnais, įstatymais, taip pat šiuos įstatymus taikančiomis institucijomis), turėtų būti įteisintos tokios procesinės teisės normos, kurios užtikrintų teisėjų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimą. Diegiant nustatytus procedūrinio teisingumo reikalavimus į baudžiamąjį procesą reikėtų, kad kuo daugiau teisėjams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams keliamų reikalavimų būtų suformuluoti kaip tikslios ir detalios šio įstatymo normos.
2. Teisėjų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir policininkų gebėjimas elgtis taip, kad jų elgesys skatintų ir stiprintų žmonių pasitikėjimą justicija bei suvoktą teisingumą, turėtų tapti sudedamąja jiems keliamų kvalifikacinių reikalavimų dalimi. Siekiant šio tikslo turėtų būti rengiami specialūs teisėjų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir policininkų mokymai (kvalifikacijos kėlimo programos), kad jie galėtų kuo geriau suprasti ne tik teisinius, bet ir psichologinius savo veiksmų padarinius. Pavyzdžiui, pareigūnai galėtų būti mokomi: a) kaip reikėtų bendrauti su vairuotojais juos sustabdžius (koks turėtų būti policininko ir vairuotojo tarpasmeninės sąveikos nuoseklumas, kaip nukreipti dėmesį nuo įžeidimo, rodyti vairuotojui pagarbą, dėmesį ir supratimą, kaip padėti jam išsaugoti savigarbą ir t. t.); b) kaip reikėtų bendrauti su kaltinamuoju, nusikaltimo aukomis ir kitais proceso dalyviais; c) kokius psichologinius padarinius gali sukelti antrinė viktimizacija, žmogui susidūrus su teisėsaugos sistema; d) koks yra suvokto procedūrinio teisingumo vaidmuo užtikrinant žmonių patikslumą įstatymams, pareigūnų sprendimams ir reikalavimams; e) kokios konfliktų sprendimo procedūros žmonių paprastai suprantamos kaip teisingos; f) ko galima pasiekti, jeigu bendraujant su žmonėmis bus laikomasi procedūrinio teisingumo reikalavimų, ir pan.
3. Teisėsaugos institucijų vadovai turėtų užtikrinti, kad netinkamas pareigūnų elgesys, skatinantis žmonių suvoktą neteisingumą, nebūtų toleruojamas, o pagarbūs ir mandagus elgesys su žmonėmis, kaip ir pareigūno profesionalumas, būtų nesvarstyтина norma. Kita vertus, institucijos, organizuojančios ikiteisminio tyrimo, teismų ir policijos darbą, turėtų skirti daugiau dėmesio problemoms, ribojančioms pareigūnų galimybes elgtis pagal procedūrinio teisingumo reikalavimus.

4. Teisėsaugos institucijų ir jų pareigūnų (ypač teismų ir teisėjų) įvaizdžio kūrimas neturėtų būti paliktas savieigai. Formuojant teigiamą teisėsaugos institucijų ir pareigūnų įvaizdį, reikia kryptingų ir tikslingų pastangų.
5. Ateityje būtų labai svarbu atlikti teisėjų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimo stebėseną (baudžiamajame, civiliniame ir administraciniame procese). Galimybė stebėti teisėjų elgesį teismo bylos nagrinėjimo metu ir vertinti jo ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimą suteiktų teisėjams svarbią papildomą galimybę geriau įsisąmoninti ir tobulinti savo elgesį (atsižvelgiant į daromą poveikį proceso dalyviams).
6. Nors teisėjai vadovaujasi įstatymų suformuluotais reikalavimais, kiekvienas jų taiko šiuos reikalavimus savo nuožiūra naudodamasis įstatymo suteikta veiksmų laisve. Akivaizdu, kad šiam neformaliai procedūrų šaltiniui ateityje būtina skirti papildomą dėmesį (pvz., reikėtų nustatyti, kokios individualios teisėjų savybės yra susijusios su tuo, kad jie atsižvelgia arba, priešingai, nekreipia dėmesio į procedūrinio teisingumo reikalavimus). Kita vertus, neformalus procedūrų šaltinis yra susijęs ne tik su teisėju, bet ir kitų žmonių individualiomis savybėmis, taip pat su teisėju ir kitų žmonių (pvz., kaltinamųjų) tarpusavio sąveikos ypatumais. Kadangi teisėjo ir kaltinamojo santykiai neretai turi priešiško elemento, tokiais atvejais procedūrinio teisingumo reikalavimų laikymasis gali priklausyti nuo teisėjo gebėjimo kontroliuoti situaciją ir įveikti patiriamą stresą. Kitaip tariant, tolesniuose tyrimuose reikėtų skirti daugiau dėmesio pareigūnų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimo / neatitikimo priežastims atskleisti.
7. Norint geriau suprasti vairuotojų procedūrinio (ir skirstymo) teisingumo vertinimus, ateityje reikėtų atskleisti, kaip vyksta vairuotojo ir pareigūno sąveika sustabdžius transporto priemonę (pvz., būtų svarbu išsiaiškinti, kada pareigūnai ir / ar vairuotojai išreiškia priešišumą, nepagarbą, nesutikimą, kaip tai veikia jų tarpusavio sąveiką ir pan.). Be to, siekiant atskleisti, kaip būtų galima paskatinti jaunus vairuotojus labiau laikytis kelių eismo taisyklių, tolesniuose tyrimuose turėtų būti analizuojami veiksniai, lemiantys neigiamo jaunų vairuotojų požiūrio į pareigūnus formavimąsi.
8. Svarbus ateities tyrimų uždavinys galėtų būti teisėsaugos pareigūnų ir žmonių kognityvaus tendencingumo arba kognityvių klaidų nustatymas (pvz., žmogaus suvoktą neteisingumą, nors iš tikrųjų su juo buvo elgiamasi teisingai, gali lemti tendencingas socialinių stimulų interpretavimas), taip pat žmonių jautrumo teisingumui įvertinimas.
9. Kadangi žiniasklaidoje pateikiama teisinio pobūdžio informacija gali prisidėti prie neigiamo požiūrio į teisėsaugos institucijas ir pareigūnus formavimo, ateityje šiam informacijos šaltiniui turėtų būti skiriama daugiau dėmesio (ypač tai

informacijai apie teisėsaugos pareigūnus, kuri skelbiama internete ir rodoma televizijos laidose).

10. Būsiami tyrimai turėtų apimti ne tik teisėsaugos, bet ir kitų valdžios institucijų pareigūnų veiksmų teisingumo (ir teisėtumo) vertinimą. Tai gali būti svarbu dėl to, kad, pavyzdžiui, vyriausybės veiksmų suvoktas teisingumas (ir teisėtumas) gali būti tarpinis veiksnys, darantis poveikį teisėsaugos pareigūnų veiksmų vertinimui (kyla klausimas, ar policija ir teismai gali padidinti savo veiksmų teisingumo vertinimą ir žmonių norą bendradarbiauti, jeigu didesnė politinė sistema yra vertinama kaip korumpuota, jos atstovai – kaip besirūpinantys savo asmeniniais interesais ir pan.). Atsakymas į šį ir kitus panašius klausimus galėtų padėti geriau suprasti teisėsaugos pareigūnų veiksmų teisingumo vertinimo dinamiką konkrečioje socialinėje ir politinėje aplinkoje.

LITERATŪRA

- Allen J., Monk-Turner E. Citizen perceptions of the legitimacy of traffic stops // *Journal of Criminal Justice*. 2010, vol. 38, p. 589–594.
- Anderson R. A., Otto A. L. Perceptions of fairness in the justice system: A cross-cultural comparison // *Social Behavior and Personality: An International Journal*. 2003, vol. 31 (6), p. 557–563.
- Arnett J. Drunk driving, sensation seeking, and egocentrism among adolescents // *Personality and Individual Differences*. 1990, vol. 11, p. 541–546.
- Ask K. A survey of police officers' and prosecutors' beliefs about crime victim behaviors // *Journal of Interpersonal Violence*. 2010, vol. 25, p. 1132–1149.
- Austin R. A., Faigin B. M. Effect of vehicle and crash factors on older occupants // *Journal of Safety Research*. 2003, vol. 34, p. 441–452.
- Baird V. Building institutional legitimacy: The role of procedural justice // *Political Research Quarterly*. 2000, vol. 54 (2), p. 333–354.
- Bandura A. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1986.
- Bartsch R. A., Cheurprakobkit S. The effects of amount of contact, contact expectation, and contact experience with police on attitudes toward police // *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2004, vol. 19, p. 58–70.
- Bayam E., Liebowitz J., Agresti W. Older drivers and accidents: A meta analysis and data mining application on traffic accident data // *Expert Systems with Applications*. 2005, vol. 29, p. 598–629.
- Benesh S. C. Understanding public confidence in American courts // *The Journal of Politics*. 2006, vol. 68, p. 697–707.
- Benesh S. C., Howell S. E. Confidence in the courts: A comparison of users and non-users // *Behavioral Sciences and the Law*. 2001, vol. 19, p. 199–214.
- Boda Z., Szabó G. The media and attitudes towards crime and the justice system: A qualitative approach // *European Journal of Criminology*. 2011, vol. 8 (4), p. 329–342.
- Boudreaux E., Kilpatrick D. G., Resnick H. S., Best C. L., Saunders B. E. Criminal victimization, posttraumatic stress disorder, and comorbid psychopathology among a community sample of women // *Journal of Traumatic Stress*. 1998, vol. 11, p. 665–678.
- Bradford B. The quality of police contact: Procedural justice concerns among victims of crime in London, 2010. Prieiga per internetą: <http://ssrn.com/abstract=1596754> [žiūrėta 2010 m. gegužės 20 d.].

- Bradford B. Voice, neutrality and respect: Use of victim support services, procedural fairness and confidence in the criminal justice system // *Criminology & Criminal Justice*. 2011, vol. 11 (4), p. 345–366.
- Bradford B., Jackson J., Stanko E. A. Contact and confidence: Revisiting the impact of public encounters with the police // *Policing & Society*. 2009, vol. 19, p. 20–46.
- Browning S. L., Cullen F. T., Cao L., Kopache R., Stevenson T. J. Race and getting hassled by the police: A research note // *Police Studies*. 1994, vol. 17, p. 1–11.
- Brunson R. K., Miller J. Young black men and urban policing in the United States // *British Journal of Criminology*. 2005, vol. 46, p. 613–640.
- Buckler K., Cullen F. T., Unnever J. D. Citizen assessment of local criminal courts: Does fairness matter? // *Journal of Criminal Justice*. 2007, vol. 35, p. 524–536.
- Burke K., Leben S. Procedural fairness: A key ingredient in public satisfaction // *Court Review*. 2007–2008, vol. 44 (1–2), p. 4–25.
- Byrne C. A., Kilpatrick D. G., Howley S. S., Beatty D. Experiences with the criminal justice system female victims of partner versus nonpartner violence // *Criminal Justice and Behavior*. 1999, vol. 26, p. 275–292.
- Campbell R. Rape survivors' experiences with the legal and medical systems // *Violence Against Women*. 2006, vol. 12, p. 30–45.
- Campbell R. The psychological impact of rape victims' experiences with the legal, medical, and mental health systems // *American Psychologist*. 2008, vol. 63, p. 702–717.
- Campbell R., Wasco S., Ahrens C., Sefl T., Barnes H. Preventing the “second rape”: Rape survivors' experiences with community service providers // *Journal of Interpersonal Violence*. 2001, vol. 16, p. 1239–1259.
- Casper J. D., Tyler T. R., Fisher B. Procedural justice in felony cases // *Law and Society Review*. 1988, vol. 22, p. 483–507.
- Cassell P. G. In defense of victim impact statements // *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2009, vol. 6, p. 611–648.
- Cattaneo L. B., Goodman L. A. Through the lens of therapeutic jurisprudence: The relationship between empowerment in the court system and well-being for intimate partner violence victims // *Journal of Interpersonal Violence*. 2010, vol. 25, p. 481–502.
- Chaurprakobkit S. Police-citizen contact and police performance: Attitudinal differences between Hispanics and non-Hispanics // *Journal of Criminal Justice*. 2000, vol. 18, p. 365–391.
- Clements C. M., Ogle R. L. Does acknowledgement as an assault victim impact postassault psychological symptoms and coping? // *Journal of Interpersonal Violence*. 2009, vol. 24, p. 1595–1614.
- Cohn E. S., White S. O., Sanders J. Distributive and procedural justice in seven nations // *Law and Human Behavior*. 2000, vol. 24, p. 553–579.

- Cox T. C., White M. F. Traffic citations and student attitudes toward the police: An examination of selected interaction dynamics // *Journal of Police Science and Administration*. 1988, vol. 16, p. 105–121.
- Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymai. II dalis. Vilnius: TEV, 2002.
- Čėsniienė I., Kašinska A. Agresyvus vairavimas: vairuotojų agresyvumo, pykčio ir saviveiksmingumo sąsajos // *Psichologija / Mokslo darbai*. 2011, t. 43, p. 63–77.
- Dai M., Frank J., Sun I. Procedural justice during police-citizen encounters: The effects of process-based policing on citizen compliance and demeanor // *Journal of Criminal Justice*. 2011, vol. 39, p. 159–168.
- Dai M., Nacion D. Understanding non-coercive, procedurally fair behavior by the police during encounters // *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2009, vol. 37, p. 170–181.
- Daicoff S., Wexler D. B. Therapeutic jurisprudence // *Handbook of Psychology*. Vol. 11. Forensic Psychology / Ed. by A. M. Goldstein. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2003. P. 561–580.
- Darley J. M. Citizen's sense of justice and the legal system // *Current Directions in Psychological Science*. 2001, vol. 10, p. 10–13.
- Day M. V., Ross M. The value of remorse: How drivers' responses to police predict fines for speeding // *Law and Human Behavior*. 2011, vol. 35, p. 221–234.
- De Angelis J., Kupchik A. Ethnicity, trust, and acceptance of authority among police officers // *Journal of Criminal Justice*. 2009, vol. 37, p. 273–279.
- Denton D. G. Procedural fairness in the California courts // *Court Review*. 2007–2008, vol. 44 (1–2), p. 44–54.
- Doherty D., Wolak J. When do the ends justify the means? Evaluating procedural fairness // *Political Behavior*. 2012, vol. 34, p. 301–323.
- Dowler K., Zawilski V. Public perceptions of police misconduct and discrimination: Examining the impact of media consumption // *Journal of Criminal Justice*. 2007, vol. 35, p. 193–203.
- Dugan J. R., Breda D. R. Complaints about police officers: A comparison among agency types and agencies // *Journal of Criminal Justice*. 1991, vol. 19, p. 165–171.
- Elliott I., Thomas S. D. M., Ogloff J. R. P. Procedural justice in contacts with the police: Testing a relational model of authority in a mixed methods study // *Psychology, Public Policy and Law*. 2011, vol. 17, p. 592–610.
- Engel R. S. Citizens' perceptions of distributive and procedural injustice during traffic stops with police // *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 2005, vol. 42, p. 445–481.
- Epstein D. Procedural justice: Tempering the state's response to domestic violence // *William and Mary Law Review*. 2002, vol. 43, p. 1843–1905.

- Erez E., Belknap J. In their own words: Battered women's assessment of the criminal processing system's responses // *Violence and Victims*. 1998, vol. 13, p. 251–268.
- Felson R. B., Pare P.-F. Gender and the victim's experience with the criminal justice system // *Social Science Research*. 2008, vol. 37, p. 202–219.
- Filipas H. H., Ullman S. E. Social reactions to sexual assault victims from various support sources // *Violence and Victims*. 2001, vol. 16, p. 673–692.
- Finn P., Bragg B. Perception of the risk of an accident by young and older drivers // *Accident Analysis and Prevention*. 1986, vol. 18, p. 289–298.
- Fischer R. P., Falkner K. L., Trevisan M., McCauley M. R. Adapting the cognitive interview to enhance long-term (35 years) recall of physical activities // *Journal of Applied Psychology*. 2000, vol. 85 (2), p. 180–189.
- Fisher R. P., Geiselman R. E. Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1992.
- Fisher R. P., Geiselman R. E. The cognitive interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence // *International Journal of Law and Psychiatry*. 2010, vol. 33, p. 321–328.
- Franzoi S. L. *Social psychology*. 3-rd ed. Boston: McGraw-Hill, 2003.
- Frazier P. A., Haney B. Sexual assault cases in the legal system: Police, prosecutor, and victim perspectives // *Law and Human Behavior*. 1996, vol. 1, p. 607–628.
- Frieze I. H., Hymer S., Greenberg M. Describing the crime victim: Psychological reactions to victimization // *Professional Psychology: Research and Practice*. 1987, vol. 18, p. 299–315.
- Gau J. M., Brunson R. K. Procedural justice and order maintenance policing: A study of inner-city young men's perceptions of police legitimacy // *Justice Quarterly*. 2010, vol. 27, p. 255–279.
- Gau J. M., Corsaro N., Stewart E. A., Brunson R. K. Examining macro-level impacts on procedural justice and police legitimacy // *Journal of Criminal Justice*. 2012, vol. 40, p. 333–343.
- Gerber T. P., Mendelson S. E. Public experiences of police violence and corruption in contemporary Russia: A case of predatory policing? // *Law & Society Review*. 2008, vol. 42, p. 1–43.
- Gibson C. L., Walker S., Jennings W. G., Miller J. M. The impact of traffic stops on calling the police for help // *Criminal Justice Policy Review*. 2010, vol. 21, p. 139–159.
- Goodman-Delahunty J. Four ingredients: New recipes for procedural justice in Australian policing // *Policing*. 2010, vol. 4 (4), p. 403–410.
- Gottfredson D. C., Kearley B. W., Najaka S. S., Rocha C. M. How drug treatment courts work: An analysis of mediators // *Journal of Research in Crime & Delinquency*. 2007, vol. 44 (1), p. 3–35.

- Goudriaan H., Wittebrood K., Nieuwbeerta P. Neighbourhood characteristics and reporting crime: Effects of social cohesion, confidence in police effectiveness and socio-economic disadvantage // *British Journal of Criminology*. 2006, vol. 46, p. 719–742.
- Gover A. R., Brank E. M., MacDonald J. M. A specialized domestic violence court in South Carolina: An example of procedural justice for victims and defendants // *Violence Against Women*. 2007, vol. 13, p. 603–626.
- Groeger J. A., Brown I. D. Assessing one's own and others' driving ability: Influence of sex, age, and experience // *Accident Analysis and Prevention*. 1989, vol. 21, p. 155–168.
- Greene C., Sprott J. B., Madon N. S., Jung M. Punishing processes in youth court: Procedural justice, court atmosphere and youths' views of the legitimacy of the justice system // *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2010, vol. 52, p. 527–544.
- Haller V., Machura S. Procedural justice at German courts as seen by defendants and juvenile prisoners // *Social Justice Research*. 1995, vol. 8, p. 197–215.
- Herman J. L. The mental health of crime victims: Impact of legal intervention // *Journal of Traumatic Stress*. 2003, vol. 16, p. 159–166.
- Herman J. L. Justice from victim perspective // *Violence Against Women*. 2005, vol. 11, p. 571–602.
- Herman J. L. *Trauma ir išgyjimas*. Vilnius: Vaga, 2006.
- Higgins G. E., Wolfe S. E., Walters N. Sex and experience: Modeling the public's perceptions of justice, satisfaction, and attitude toward the courts // *American Journal of Criminal Justice*. 2009, vol. 34, p. 116–130.
- Hinds L. Building police–youth relationships: The importance of procedural justice // *Youth Justice*. 2007, vol. 7, p. 195–209.
- Holmberg U. Crime victims' experiences of police interviews and their inclination to provide or omit information // *International Journal of Police Science and Management*. 2004, vol. 6, p. 155–170.
- Hough M., Jackson J., Bradford B., Myhill A., Quinton P. Procedural justice, trust and institutional legitimacy // *Policing*. 2010, vol. 4 (3), p. 203–210.
- Huq A. Z., Tyler T. R., Schulhofer S. J. Why does the public cooperate with law enforcement? The influence of the purposes and targets of policing // *Psychology, Public Policy and Law*. 2011 a, vol. 17, p. 419–450.
- Huq A. Z., Tyler T. R., Schulhofer S. J. Mechanisms for eliciting cooperation in counter-terrorism policing: Evidence from the United Kingdom // *Journal of Empirical Legal Studies*. 2011 b, vol. 8, p. 728–761.
- Hurst Y. G., Frank J., Browning S. L. The attitudes of juveniles toward the police: A comparison of black and white youth // *Policing*. 2000, vol. 23, p. 37–53.
- Įskaitinių eismo įvykių statistika Lietuvoje, 2006–2009 m. Vilnius: Lietuvos automobilių kelių direkcija, 2010.

- Jackson D. L., Gillaspay Jr. J. A., Purc-Stephenson R. Reporting practices in confirmatory factor analysis: An overview and some recommendations // *Psychological Methods*. 2009, vol. 14, p. 6–23.
- Jang H., Joo H.-J., Zhao J. Determinants of public confidence in police: An international perspective // *Journal of Criminal Justice*. 2010, vol. 38, p. 57–68.
- Johnson R. R. Citizen expectations of police traffic stop behavior // *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2004, vol. 27, p. 487–497.
- Justickis V., Valickas G. Procedūrinio teisingumo problemos Lietuvos kriminalinėje justicijoje // *Lietuvos psichologijos akiračiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002. P. 134–147.
- Justickis V., Valickas G. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
- Justickis V., Valickas G. Terapinė jurisprudencija ir šiuolaikinės teisės humanizacijos problema // *Socialinių mokslų studijos / Mokslo darbai*. 2011, Nr. 3 (3), p. 997–1013.
- Kaminski R., Jefferis E. The effect of a violent televised arrest on public perceptions of the police // *Policing*. 1998, vol. 21, p. 683–706.
- Kanfer R., Sawyer J., Earley P. C., Lind E. A. Participation in task evaluation procedures: The effects of influential opinion expression and knowledge of evaluative criteria on attitudes and performance // *Social Justice Research*. 1987, vol. 1, p. 235–249.
- Karstedt S. Coming to terms with the past in Germany after 1945 and 1989: Public judgments on procedures and justice // *Law and Policy*. 1998, vol. 20, p. 15–56.
- Kilpatrick D. G., Acierno R. Mental health needs of crime victims: Epidemiology and outcomes // *Journal of Traumatic Stress*. 2003, vol. 16, p. 119–132.
- Kilpatrick D. G., Best C. L., Veronen L. J., Amick A. E., Villeponteaux L. A., Ruff G. A. Mental health correlates of criminal victimization: A random community survey // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1985, vol., 53, p. 866–873.
- King M., Wexler D. Therapeutic jurisprudence // *The Cambridge Handbook of Forensic Psychology* / Ed. by J. M. Brown, E. A. Campbell. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 126–132.
- Krahé B., Fenske I. Predicting aggressive driving behavior: The role of macho personality, age, and power of car // *Aggressive Behavior*. 2002, vol. 28, p. 21–29.
- Laurinavičius A. Teisėjo elgesio ir sprendimo prognozės sąveika vertinant procedūrinį teisingumą // *Psichologija / Mokslo darbai*. 2005, t. 32, p. 88–101.
- Laurinavičius A. Procedūrinio teisingumo psichologiniai veiksniai: teisėjo sprendimo prognozės įtaka teisingumo vertinimams. Daktaro disertacija. Vilnius, 2006.
- Laxminarayan M., Henrichs J., Pemberton A. Procedural and interactional justice: A comparative study of victims in the Netherlands and New South Wales // *European Journal of Criminology*. 2012, vol. 9 (3), p. 260–275.

- Lerner M. J. The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms // *Journal of Personality*. 1977, vol. 45, p. 1–52.
- Lersch K. M. Predicting citizen race in allegations of misconduct against the police // *Journal of Criminal Justice*. 1998, vol. 26, p. 87–97.
- Leventhal G. S. What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships // *Social Exchange: Advances in Theory and Research* / Ed. by K. J. Gergen, M. S. Greenberg, R. H. Wills. New York: Plenum Press, 1980. P. 27–55.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Vilnius: VšĮ Teisinės informacijos centras, 2002.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
- Lind E. A., Ambrose M., de Vera Park M. V., Kulik C. T. Perspective and procedural justice: Attorney and litigant evaluations of court procedures // *Social Justice Research*. 1990, vol. 4, p. 325–336.
- Lind E. A., Kulik C. T., Ambrose M., de Vera Park M. V. Individual and corporate dispute resolution: Using procedural fairness as a decision heuristic // *Administrative Science Quarterly*. 1993, vol. 38, p. 224–251.
- Lind E. A., Kurtz S., Musante L., Walker L., Thibaut J. W. Procedure and outcome effects on reactions to adjudicated resolution of conflicts of interest // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1980, vol. 39 (4), p. 643–653.
- Lind E. A., Lissak R. I., Conlon D. E. Decision control and process control effects on procedural fairness judgments // *Journal of Applied Social Psychology*. 1983, vol. 13, p. 338–350.
- Lind E. A., Tyler T. R. *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press, 1988.
- Lind E. A., Tyler T. R., Huo Y. J. Procedural context and culture: Variation in the antecedents of procedural justice judgments // *Journal of Personality and Social psychology*. 1997, vol. 73, p. 767–780.
- Longazel J. G., Parker L. S., Sun I. Y. Experiencing court, experiencing race: Perceived procedural injustice among court users // *Race and Justice*. 2011, vol. 1 (2), p. 202–227.
- Lundman R., Kaufman R. Driving while black: Effects of race, ethnicity and gender on citizen self-reports of traffic stops and police actions // *Criminology*. 2003, vol. 41, p. 195–219.
- Maercker A., Mehr A. What if victims read a newspaper report about their victimization? A study on the relationship to PTSD symptoms in crime victims // *European Psychologist*. 2006, vol. 11, p. 137–142.
- Machura S. Fairness, justice and legitimacy: Experiences of people's judges in South Russia // *Law and Policy*. 2003, vol. 25, p. 123–150.

- Mastrofski S. D., Reisig M. D., McCluskey J. D. Police disrespect toward the public: An encounter-based analysis // *Criminology*. 2002, vol. 40, p. 519–556.
- Mastrofski S. D., Snipes J. B., Supina A. E. Compliance on demand: The public's response to specific police requests // *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 1996, vol. 33, p. 269–305.
- Mawby R. I., Walkate S. *Critical victimology*. London: Sage Publications, 1994.
- McCluskey J. D., Mastrofski S. D., Parks R. B. To acquiesce or rebel? Predicting citizen compliance with police requests // *Police Quarterly*. 1999, vol. 2, p. 389–416.
- McGwin G. Jr., Brown D. B. Characteristics of traffic crashes among young, middle-aged and older drivers // *Accident Analysis and Prevention*. 1999, vol. 31, p. 181–198.
- McIvor G. Therapeutic jurisprudence and procedural justice in Scottish drug courts // *Criminology & Criminal Justice*. 2009, vol. 9 (1), p. 29–49.
- Mikula G., Scherer K. R., Athenstaedt U. The role of injustice in the elicitation of differential emotional reactions // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1998, vol. 24, p. 769–784.
- Miller D. T. Disrespect and the experience of injustice // *Annual Review of Psychology*. 2001, vol. 52, p. 527–553.
- Miller L. *Counseling crime victims: Practical strategies for mental health professionals*. New York: Springer Publishing Company, 2008.
- Monroe L. M., Kinney L. M., Weist M. D., Dafeamekpor D. S., Dantzler J., Reynolds M. W. The experience of sexual assault: Findings from a statewide victim needs assessment // *Journal of Interpersonal Violence*. 2005, vol. 20, p. 767–777.
- Montada L. Justice, equity and fairness in human relations // *Handbook of Psychology*. Vol. 5. *Personality and Social Psychology* / Ed. by T. Millon, M. J. Lerner. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2003. P. 537–568.
- Morris M. W., Leung K. Justice for all? Progress in research on cultural variation in the psychology of distributive and procedural justice // *Applied psychology: An International Review*. 2000, vol. 49, p. 100–132.
- Murphy K. Regulating more effectively: The relationship between procedural justice, legitimacy, and tax non-compliance // *Journal of Law and Society*. 2005, vol. 32, p. 562–589.
- Murphy K. Procedural justice and affect intensity: Understanding reactions to regulatory authorities // *Social Justice Research*. 2009, vol. 22, p. 1–30.
- Murphy K., Cherney A. Understanding cooperation with police in a diverse society // *The British Journal of Criminology*. 2012, vol. 52, p. 181–201.
- Murphy K., Hinds L., Fleming J. Encouraging public cooperation and support for police // *Policing and Society*. 2008, vol. 18, p. 136–155.
- Murphy K., Tyler T. R., Curtis A. Nurturing regulatory compliance: Is procedural justice effective when people question the legitimacy of the law? // *Regulation and Governance*. 2009, vol. 3, p. 1–26.

- Musante L., Gilbert M. A., Thibaut J. The effects of control on perceived fairness of procedures and outcomes // *Journal of Experimental Social Psychology*. 1983, vol. 19, p. 223–238.
- Nofziger S., Williams L. S. Perceptions of police and safety in a small town // *Police Quarterly*. 2005, vol. 8, p. 248–270.
- Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2008. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2009.
- Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2009. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2010.
- Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2010. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011.
- Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla, 2011. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012.
- O’Barr W. M., Conley J. M. Lay expectations of the civil justice system // *Law and Society Review*. 1988, vol. 22, p. 137–162.
- Ohbuchi Ken-ichi, Sugawara I., Teshigahara K., Imazai Kei-ichiro. Procedural justice and the assessment of civil justice in Japan // *Law and Society Review*. 2005, vol. 39, p. 875–891.
- Olson S. M., Huth D. A. Explaining public attitudes toward local courts // *The Justice System Journal*. 1998, vol. 20, p. 41–61.
- Orth U. Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings // *Social Justice Research*. 2002, vol. 15, p. 313–325.
- Orth U., Maercker A. Do trials of perpetrators retraumatize crime victims? // *Journal of Interpersonal Violence*. 2004, vol. 19, p. 212–227.
- Orr M., West D. M. Citizen evaluations of local police: Personal experience or symbolic attitudes? // *Administration and Society*. 2007, vol. 38, p. 649–668.
- Patterson D. The linkage between secondary victimization by law enforcement and rape case outcomes // *Journal of Interpersonal Violence*. 2011, vol. 26, p. 328–347.
- Parker D., Manstead A. S. R., Stradling S. G., Reason J. T. Determinants of intention to commit driving violations // *Accidents Analysis and Prevention*. 1992, vol. 24, p. 117–134.
- Parsons J., Bergin T. The impact of criminal justice involvement on victims’ mental health // *Journal of Traumatic Stress*. 2010, vol. 23, p. 182–188.
- Paternoster R., Brame R., Bachman R., Sherman L. W. Do fair procedures matter? The effect of procedural justice on spouse assault // *Law and Society Review*. 1997, vol. 31 (1), p. 163–204.
- Petrucci C. J., Winick B. J., Wexler D. B. Therapeutic jurisprudence: An invitation to social scientists // *Handbook of Psychology in Legal Contexts (2nd ed.)* / Ed. by D. Carson, R. Bull. Chichester: John Wiley and Sons, 2005. P. 579–604.

- Piquero A. R., Gomez-Smith Z., Langton L. Discerning unfairness where others may not: Low self-control and unfair sanction perceptions // *Criminology*. 2004, vol. 42, p. 699–733.
- Problem-solving in Canada's courtrooms: A guide to therapeutic justice / Prepared by S. Goldberg. Ottawa, ON: National Judicial Institute, 2011.
- Reisig M. D. Procedural justice and community policing – what shapes residents' willingness to participate in crime prevention programs? // *Policing*. 2007, vol. 1 (3), p. 356–369.
- Reisig M. D., Chandek M. S. The effects of expectancy disconfirmation on outcome satisfaction in police–citizen encounters // *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2001, vol. 24, p. 88–99.
- Reisig M. D., Lloyd C. Procedural justice, police legitimacy and helping the police fight crime: Results from a survey of Jamaican adolescents // *Police Quarterly*. 2009, vol. 12, p. 42–62.
- Roberts J. V. Public confidence in criminal justice in Canada: A comparative and contextual analysis // *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2007, vol. 49, p. 153–184.
- Rosenbaum D. P., Schuck A. M., Costello S. K., Hawkins D. F., Ring M. K. Attitudes toward the police: The effects of direct and vicarious experience // *Police Quarterly*. 2005, vol. 8, p. 343–365.
- Schafer J. A., Huebner B. M., Bynum T. S. Citizen perceptions of police services: Race, neighbourhood context and community policing // *Police Quarterly*. 2003, vol. 6, p. 440–468.
- Shaw G. M., Brannan K. E. The polls – trends confidence in law enforcement // *Public Opinion Quarterly*. 2009, vol. 73, p. 199–220.
- Sherman L. W., Gottfredson D., MacKenzie D., Eck J., Reuter P., Bushway S. Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. Washington, D.C.: National Institute of Justice, Office of Justice Programs, 1997.
- Sigleman L., Welch S., Bledsoe T., Combs M. Police brutality and public perceptions of racial discrimination // *Political Research Quarterly*. 1997, vol. 50, p. 777–791.
- Simon F., Corbett C. Road traffic offending, stress, age, and accident history among male and female drivers // *Ergonomics*. 1996, vol. 39, p. 757–780.
- Skitka L. J., Crosby F. J. Trends in the social psychological study of justice // *Personality and Social Psychology Review*. 2003, vol. 7, p. 282–285.
- Skogan W. G. Citizen satisfaction with police encounters // *Police Quarterly*. 2005, vol. 8, p. 298–321.
- Skogan W. G. Asymmetry in the impact of encounters with police // *Policing and Society*. 2006, vol. 16, p. 99–126.

- Slobogin C. Therapeutic jurisprudence: Five dilemmas to ponder // *Law in a Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence* / Ed. by D. B. Wexler, B. J. Winick. Durham, NC: Carolina Academic Press, 1996. P. 356–367.
- Smith R. E., Parrott W. G., Ozer D., Moniz A. Subjective injustice and inferiority as predictors of hostile and depressive feelings in envy // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1994, vol. 20, p. 705–711.
- Sprott J. B., Greene C. Trust and confidence in the courts: Does the quality of treatment young offenders receive affect their views of the courts? // *Crime and Delinquency*. 2010, vol. 56, p. 269–289.
- Stalans L. J. Formation of procedural beliefs about legal arenas: Do people generalize from loosely related past legal experiences? // *Psychology, Crime and Law*. 1994, vol. 1, p. 39–57.
- Sullivan P. S., Dunham R. G., Alpert G. P. Attitude structures of different ethnic and age groups concerning police // *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1987, vol. 78, p. 177–196.
- Sun I. Y., Wu Y. Citizens' perceptions of the courts: The impact of race, gender, and recent experience // *Journal of Criminal Justice*. 2006, vol. 34, p. 457–467.
- Sunshine J., Tyler T. R. The role of procedural justice and legitimacy in shaping public support for policing // *Law and Society Review*. 2003, vol. 37, p. 513–548.
- Tanaka K., Takimoto S. Effects of interpersonal affect upon fairness judgment // *Japanese Psychological Research*. 1997, vol. 39, p. 312–322.
- Thibaut J. W., Walker L. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1975.
- Tränkle U., Gelau C., Metker T. Risk perception and age-specific accidents of young drivers // *Accident Analysis and Prevention*. 1990, vol. 22, p. 119–125.
- Tyler T. R. The role of perceived injustice in defendants' evaluations of their courtroom experience // *Law and Society Review*. 1984, vol. 18, p. 51–74.
- Tyler T. R. Conditions leading to value expressive effects in judgments of procedural justice: A test of four models // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987, vol. 52, p. 333–344.
- Tyler T. R. What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures // *Law and Society Review*. 1988, vol. 22, p. 301–355.
- Tyler T. R. Social justice: Outcome and procedure // *International Journal of Psychology*. 2000, vol. 35 (2), p. 117–125.
- Tyler T. R. Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? // *Behavioral Sciences and the Law*. 2001, vol. 19, p. 215–235.
- Tyler T. R. Procedural justice, legitimacy and the effective rule of law // *Crime and Justice: A Review of Research*. Vol. 30 / Ed. by M. H. Tonry. Chicago: University of Chicago Press, 2003. P. 283–357.

- Tyler T. R. Enhancing police legitimacy // *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2004, vol. 593, p. 84–99.
- Tyler T. R. Policing in black and white: Ethnic group differences in trust and confidence in the police // *Police Quarterly*. 2005, vol. 8, p. 322–342.
- Tyler T. R. *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Tyler T. R. Procedural justice and the courts // *Court Review*. 2007–2008, vol. 44 (1–2), p. 26–31.
- Tyler T. R. Legitimacy and criminal justice: The benefits of self-regulation // *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2009, vol. 7, p. 307–359.
- Tyler T. R. Trust and legitimacy: Policing in the USA and Europe // *European Journal of Criminology*. 2011, vol. 8 (4), p. 254–266.
- Tyler T. R., Boeckmann R. J., Smith H. J., Huo Y. J. *Social justice in a diverse society*. Boulder, CO: Westview Press, 1997.
- Tyler T. R., Callahan P., Frost J. Armed and dangerous (?): Can self-regulatory approaches shape rule adherence among agents of social control // *Law and Society Review*. 2007, vol. 41 (2), p. 457–492.
- Tyler T. R., Degoey P. Collective restraint in social dilemmas: Procedural justice and social identification effects on support for authorities // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, vol. 69, p. 482–497.
- Tyler T. R., Fagan J. Legitimacy and cooperation: Why do people help the police fight crime in their communities? // *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2008, vol. 6, p. 231–275.
- Tyler T. R., Huo Y. J. *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell Sage Foundation, 2002.
- Tyler T. R., Rasinski K. Procedural justice, institutional legitimacy and the acceptance of unpopular U. S. Supreme court decisions: A reply to Gibson // *Law and Society Review*. 1991, vol. 25, p. 621–630.
- Tyler T. R., Sherman L., Strang H., Barnes G. C., Woods D. Reintegrative shaming, procedural justice and recidivism: The engagement of offenders' psychological mechanisms in the Canberra RISE drinking-and-driving experiment // *Law and Society Review*. 2007, vol. 41 (3), p. 553–585.
- Tyler T. R., Smith H. J. *Social justice and social movements* // *The Handbook of Social Psychology*. 4th ed. Vol. 2 / Ed. by D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey. Boston: The McGraw-Hill Companies, 1998. P. 595–629.
- Tyler T. R., Wakslak C. J. Profiling and police legitimacy: Procedural justice, attributions of motive, and acceptance of police authority // *Criminology*. 2004, vol. 42, p. 253–281.
- Valickas G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: LTA, 1997.
- Valickas G. Paklusnumo įstatymams psichologiniai aspektai // *Psichologija / Mokslo darbai*. 2001, t. 23, p. 111–118.

- Valickas G., Voropaj K., Justickis V. Terapinė jurisprudencija: naujas požiūris į nusikaltimo auką // Socialinių mokslų studijos / Mokslo darbai. 2012, Nr. 4 (4), p. 1645–1663.
- Van de Walle S. Confidence in the criminal justice system: Does experience count? // *British Journal of Criminology*. 2009, vol. 49 (3), p. 384–398.
- Van den Bos K. On the subjective quality of social justice: The role of affect as information in the psychology of justice judgments // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003, vol. 85, p. 482–498.
- Van den Bos K. Hot cognition and social justice judgments: The combined influence of cognitive and affective factors on the justice judgment process // *Advances in the Psychology of Justice and Affect* / Ed. by D. De Cremer. Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc., 2007. P. 61–84.
- Van den Bos K., Maas M. On the psychology of the belief in a just world: Exploring experiential and rationalistic paths to victim blaming // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2009, vol. 35, p. 1567–1578.
- Victim impact statements // *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*. Vol. 1 / Ed. by B. S. Fisher, S. P. Lab. Thousand Oaks: Sage Publications, 2010. P. 974–977.
- Vileikienė E. Kriminalinės justicijos pareigūnų požiūris į savo profesiją. Pareigūnų darbo sąlygų ir kvalifikacijos vertinimas, 2009. Prieiga per internetą: http://www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/Viesojo_saugumo_dep/naujas/Personalo_problemos.pdf [žiūrėta 2011 m. gruodžio 16 d.].
- Wales H. W., Hiday V. A., Ray B. Procedural justice and the mental health court judge's role in reducing recidivism // *International Journal of Law and Psychiatry*. 2010, vol. 33, p. 265–271.
- Walker L. D., Waterman R. W. Elections as focusing events: Explaining attitudes toward the police and the government in comparative perspective // *Law & Society Review*. 2008, vol. 42, p. 337–365.
- Warren P. Y. Perceptions of police disrespect during vehicle stops: A race-based analysis // *Crime and Delinquency*. 2011, vol. 57 (3), p. 356–376.
- Weis H. M., Suckow K., Cropanzano R. Effects of justice conditions on discrete emotions // *Journal of Applied Psychology*. 1999, vol. 84, p. 786–794.
- Weitzer R. Incidents of police misconduct and public opinion // *Journal of Criminal Justice*. 2002, vol. 30, p. 397–408.
- Weitzer R., Tuch S. Perceptions of racial profiling: Race, class and personal experience // *Criminology*. 2002, vol. 40, p. 435–456.
- Weitzer R., Tuch S. Race and perceptions of police misconduct // *Social Problems*. 2004, vol. 51, p. 305–325.
- Wells W. Type of contact and evaluations of police officers: The effects of procedural justice across three types of police–citizen contacts // *Journal of Criminal Justice*. 2007, vol. 35, p. 612–621.

- Wemmers J.-A. Procedural justice and Dutch victim policy // *Law and Policy*. 1998, vol. 20, p. 57–76.
- Wenzel M. The impact of outcome orientation and justice concerns on tax compliance: The role of taxpayers' identity // *Journal of Applied Psychology*. 2002, vol. 87, p. 629–645.
- Wenzel M. A letter from the tax office: Compliance effects of informational and interpersonal justice // *Social Justice Research*. 2006, vol. 19, p. 345–364.
- Wenzel J. P., Bowler S., Lanoue D. J. The sources of public confidence in state courts: Experience and institutions // *American Politics Research*. 2003, vol. 31, p. 191–211.
- Wexler D. B. Therapeutic jurisprudence: An overview // *The Thomas M. Cooley Law Review*. 2000, vol. 17, p. 125–134.
- Wexler D. B. Adding color to the White Paper: Time for a robust reciprocal relationship between procedural justice and therapeutic jurisprudence // *Court Review*. 2007–2008, vol. 44 (1–2), p. 78–81.
- Wexler D. B. Two decades of therapeutic jurisprudence // *Touro Law Review*. 2008, vol. 24, p. 17–29.
- Wexler D. B. Victim legal clinics and legal system victim impact statements: Addressing the therapeutic aspects of victim participation in justice // *Therapeutic Jurisprudence and Victim Participation in Justice: International Perspectives* / Ed. by E. Erez, M. Kilchling, J.-A. Wemmers. Durham: Carolina Academic Press, 2011. P. 89–96.
- Winick B. J. A therapeutic jurisprudence model for civil commitment // *Involuntary Detention and Therapeutic Jurisprudence: International Perspectives on Civil Commitment* / Ed. by K. Diesfeld, I. Freckelton. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2003. P. 23–54.
- Winick B. J. Therapeutic jurisprudence perspectives on dealing with victims of crime // *Nova Law Review*. 2009, vol. 33, p. 536–544.
- Winick B. J. Therapeutic jurisprudence and victims of crime // *Therapeutic Jurisprudence and Victim Participation in Justice: International Perspectives* / Ed. by E. Erez, M. Kilchling, J.-A. Wemmers. Durham: Carolina Academic Press, 2011. P. 3–13.
- Wissler R. L. Mediation and adjudication in small claims court // *Law and Society Review*. 1995, vol. 29, p. 323–358.
- Wolfe S. E. The effect of low self-control on perceived police legitimacy // *Journal of Criminal Justice*. 2011, vol. 39, p. 67–74.
- Woolard J. L., Harvell S., Graham S. Anticipatory injustice among adolescents: Age and racial / ethnic differences in perceived unfairness of the justice system // *Behavioral Sciences and the Law*. 2008, vol. 26, p. 207–226.
- Yagil D. Gender and age-related differences in attitudes toward traffic laws and traffic violations // *Transportation Research*. Part F. 1998, vol. 1, p. 123–135.
- Uscila R. Viktimologiniai tyrimai Lietuvoje. Viktimizacijos patirtis Lietuvoje 2007 metais // *Teisės problemos*. 2008, Nr. 3 (61), p. 112–125.

- Валицкас Г., Юстицкис В. Соответствие поведения судей требованиям процедурной справедливости (на примере литовского судопроизводства) // Психологический журнал. 2006, т. 27, № 4, с. 95–105.
- Лейнг К., Стефан У. Дж. Социальная справедливость с точки зрения культуры // Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 598–655.
- Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. Москва: Право и Закон, 1997.

PRIEDAI

1 priedas

Teismo posėdžio stebėjimo protokolas

<i>Klausimas</i>	<i>Įvertinimas (apibraukite tinkamą atsakymą, kai klausimas netinka – žymėkite n)</i>	<i>Komentaras</i>
1	2	3
1. Ar teisėjas užėmė savo vietą tiksliai laiku (± 1–2 min.)	1. užėmė 2. neužėmė	
2. Teismo posėdis akivaizdžiai vėluoja (nurodykite kiek), bet susirinkusiesiems nebuvo pranešta nei vėlavimo priežastis, nei kiek dar teks laukti	1. buvo pranešta 2. nebuvo pranešta	
3. Ar buvo atsiprašyta susirinkusiųjų už vėlavimą?	1. buvo atsiprašyta 2. nebuvo atsiprašyta	
4. Ar buvo padėkota susirinkusiesiems, kad atvyko (atvyko laiku)	1. buvo padėkota 2. nebuvo padėkota	
5. Ar buvo paaiškinta teismo posėdžio pradžios vėlavimo priežastis?	1. buvo paaiškinta 2. nebuvo paaiškinta	
6. Teisėjas pats pranešė susirinkusiesiems vėlavimo priežastį (ar liepė tai padaryti sekretorei)?	1. pats pranešė 2. liepė tai padaryti sekretorei	
7. Ar sprendžiant klausimą dėl bylos atidėjimo neatvykus kuriam nors iš proceso dalyvių teisėjas paklausė (pagal BPK 300 str.) kaltinamojo nuomonės dėl galimybės toliau nagrinėti bylą?	1. paklausė 2. nepaklausė	
8. Kaip pasielgta su iškviestais liudytojais: ar jie apklausti (siekiant išvengti būtinumo pakartotinai atvykti)?	1. liudytojais buvo apklausti 2. liudytojais nebuvo apklausti	
9. Ar, prieš atidedant bylos nagrinėjimą, teisėjas paklausė, ar kaltinamasis ir kiti proceso dalyviai turi prašymų?	1. paklausė 2. nepaklausė	

1	2	3
10. Ar liudytojams buvo paaiškinta, kam jie iškviesti ir kodėl negali likti teismo salėje iki jų apklausos?	1. buvo paaiškinta 2. nebuvo paaiškinta	
11. Ar liudytojams buvo paaiškinta, kiek jiems teks laukti, ar buvo nurodomos priežastys, dėl kurių sunku tiksliai tai pasakyti?	1. buvo paaiškinta 2. nebuvo paaiškinta	
12. Ar teisėjas paaiškino liudytojams, kaip jie turėtų elgtis, ką gali ir ko neturėtų daryti?	1. paaiškino 2. nepaaiškino	
13. Parinkite žodžius, geriausiai apibūdinančius pirmąjį teisėjo kontaktą su kaltinamuoju	1. bendradarbiaujantis 2. formalus 3. priešiškas	
14. Ar teisėjas parodė kokį nors susidomėjimą kaltinamojo būseną (blogai jaučiasi, sutrikęs, prislėgtas ir pan.). Ar buvo kokių nors teisėjo poelgių, žodžių, intonacijos ypatumų, kurie parodė jo susirūpinimą kaltinamojo būseną?	1. parodė susidomėjimą 2. neparodė susidomėjimo	
15. Ar buvo kokių nors kaltinamojo išvaizdos arba elgesio požymių, kurie liudijo apie jo nenormalią arba blogą būseną (nurodykite kokių)?	1. buvo 2. nebuvo	
16. Ar teisėjas išaiškino (kaip reikalauja 299 str.) nušalinimo teisę ir galimas teisėjo, kaltintojo, sekretorės, vertėjo, advokato nušalinimo priežastis?	1. išaiškino (bent vieną nušalinimo priežastį) 2. neišaiškino	
17. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato nušalinimo teisę?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	

1	2	3
18. Ar teisėjas paklausė kaltinamojo, ar šis nori pareikšti nušalinimą teisėjui, valstybės kaltintojui, vertėjui arba teismo sekretorei?	1. paklausė 2. nepaklausė	
19. Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę reikalauti nušalinimo vėliau, tolesnio teismo nagrinėjimo metu?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
20. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato vėlesnio nušalinimo teisę?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
21. Ar, prieš pradėdamas aiškinti kaltinamajam jo teises teisėjas įspėjo, kad kaltinamasis turi atidžiai išklaudyti ir pasistengti suprasti išaiškinimą?	1. įspėjo 2. neišspėjo	
22. Ar teisėjas paaiškino kaltinamajam, kad, kilus neaiškumų išaiškinant jo teises, šis gali užduoti klausimų?	1. paaiškino 2. nepaaiškino	
23. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę žinoti, kuo yra kaltinamas?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
24. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę žinoti, kuo jis kaltinamas ir visą kaltinimą?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	

1	2	3
25. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę į gynybą?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
26. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę į gynybą?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
27. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę gintis tiek padedamam gynėjo, tiek savarankiškai?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
28. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę gintis tiek padedamas gynėjo, tiek savarankiškai?	1. nebandė 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
29. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę pareikšti prašymus?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
30. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę pareikšti prašymus?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	

1	2	3
31. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
32. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę dalyvauti tiriant visus įrodymus?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
33. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus byloje?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
34. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę duoti paaiškinimus byloje?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
35. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo apskundimo teisę?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
36. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato apskundimo teisę?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	

1	2	3
37. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam, neturinčiam gynėjo, jo teisę dalyvauti teisiniuose ginčiuose?	1. gynėjas buvo 2. išaiškino (gynėjo nebuvo) 3. neišaiškino (gynėjo nebuvo)	
38. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato teisę dalyvauti teisiniuose ginčiuose?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
39. Ar teisėjas iki galo išaiškino kaltinamajam jo teisę į paskutinį žodį?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
40. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato paskutinio žodžio teisę?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
41. Ar kaltinamasis pasinaudojo paskutinio žodžio teise? Jeigu pasinaudojo, ar tai buvo trumpas (1–3 sakiniai), ar išplėstinis pasisakymas?	1. nepasinaudojo 2. pasisakymas buvo trumpas (1–3 sakiniai) 3. pasisakymas buvo išplėstinis	
42. Ar baigęs išaiškinti teises ir pareigas teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai jas suprato?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	

1	2	3
<p>43. Bendras vertinimas, kiek teisėjas siekė įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises</p>	<p>1. teisėjas to nesiekė (ne visos teisės buvo išaiškintos arba išaiškintos visiškai formaliai) 2. teisėjas kartais pakomentuodavo, jo manymu, mažiau suprantamus dalykus 3. teisėjas dėjo visas pastangas, kad išaiškintų kaltinamajam jo teises ir įsitikintų, jog jos iš tikrųjų buvo suprastos</p>	
<p>44. Ar kaltinamasis galėjo gerai suprasti savo teises ir pareigas?</p>	<p>1. galėjo nesuprasti 2. galėjo nepakankamai suprasti 3. galėjo daugiau ar mažiau suprasti 4. galėjo gerai suprasti</p>	
<p>45. Ar teisėjas paklausė, ar yra prašymų?</p>	<p>1. paklausė 2. nepaklausė</p>	
<p>46. Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam, kad iš jo laukiama ne prisipažinimo, o tiesos? Priklausomai nuo to, kas buvo iš tikrųjų, kaltinamasis gali užimti bet kokią poziciją: nuo visiško prisipažinimo iki visiško kaltės neigimo</p>	<p>1. išaiškino 2. neišaiškino</p>	
<p>47. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato šią teisę?</p>	<p>1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą</p>	
<p>48. Ar teisėjas atskyrė klausimą dėl kaltinimo supratimo nuo klausimo dėl kaltės pripažinimo?</p>	<p>1. atskyrė 2. neatskyrė</p>	

1	2	3
49. Ar kaltinamasis neigė savo kaltę?	1. neneigė 2. neigė iš dalies 3. neigė	
50. Ar teisėjas parodė kokį nors nepasitenkinimą išgirdęs, kad kaltinamasis neigia savo kaltę?	1. neparodė 2. pasipiktino 3. smerkė 4. nusivylė („gaila, tikėjausi, kad suprasime vienas kitą“) 5. ironiškai pakomentavo („vadinasi, niekas nekaltas“) 6. įspėjo dėl galimų neigiamų neprisipažinimo padarinių 7. kita (nurodykite)	
51. Ar teisėjas parodė pasitenkinimą kaltinamajam pripažinus savo kaltę?	1. neparodė 2. gyrė 3. pritarė 4. kita (nurodykite)	
52. Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam, kas yra įrodymų tyrimo ir kaltinamojo, liudytojų, ekspertų apklausos tvarka?	1. išaiškino 2. neišaiškino	
53. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato, kas yra įrodymų tyrimo ir kaltinamojo, liudytojų, ekspertų apklausos tvarka?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
54. Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam jo teisę duoti parodymus ir vėliau, tolesnio teismo nagrinėjimo metu?	1. išaiškino 2. neišaiškino	

1	2	3
<p>55. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teisę duoti parodymus ir vėliau, tolesnio teismo nagrinėjimo metu?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą 	
<p>56. Ar suteikęs žodį kaltinamajam teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai ir iki galo?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. skatino 2. neskatino 	
<p>57. Ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas skatino jį pasakoti išsamiai ir iki galo?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. neskatino 2. prašė papasakoti apie įvykiu smulkiau 3. verbaliai išreikšdavo pritarimą jo pasakojimui (pvz., „suprantu“, „taip“, „gerai“) 4. skatino neverbaliai: <ol style="list-style-type: none"> 4.1. pritariamai linkčiojo 4.2. pasakojimo metu žiūrėjo į kaltinamąjį 5. kita (nurodykite) 	
<p>58. Ar kaltinamojo laisvojo pasakojimo metu teisėjas sakė ką nors, ką kaltinamasis galėjo suprasti kaip kvietimą kalbėti trumpai (ar kaip nors kitaip jam trukdė)?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. ne 2. prašė pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų 3. pertraukdavo: <ol style="list-style-type: none"> 3.1. neišklausęs iki galo užduodavo kitą klausimą 3.2. prašė kalbėti iš esmės 3.3. prašė kalbėti trumpiau 3.4. prašė kalbėti aiškiau 3.5. skatino sakyti tiesą, nemeuoti 3.6. prašė nekalbėti apie tai, kas neturi ryšio su byla 3.7. taisė kaltinamojo kalbą 4. kita (nurodykite) 	

1	2	3
59. Ar laisvasis kaltinamojo pasakojimas buvo trumpas (1–3 sakiniai), ar išplėstinis?	1. pasakojimas buvo trumpas (1–3 sakiniai) 2. pasakojimas buvo išplėstinis	
60. Ar kaltinamojo laisvajam pasakojimui pasibaigus teisėjas skatino jį kalbėti toliau, prisiminti, ar tikrai viskas papasakota, ir pan.?	1. skatino 2. skatino formaliai (pvz., paklausė, bet nelaukė atsakymo) 3. neskatino	
61. Ar laisvajam pasakojimui pasibaigus teisėjas priminė kaltinamajam jo teisę papildyti savo parodymus tolesnio teismo nagrinėjimo metu?	1. priminė 2. nepriminė	
62. Ar teisėjas leido pirmiausia kitiems proceso dalyviams apklausti kaltinamąjį?	1. leido 2. neleido (pats pradėjo apklausti)	
63. Ar gynėjas uždavė klausimų kaltinamajam?	1. neuždavė 2. uždavė 1–2 klausimus 3. uždavė tris ar daugiau kaip tris klausimus	
64. Ar kaltintojas uždavė klausimų kaltinamajam?	1. neuždavė 2. uždavė 1–2 klausimus 3. uždavė tris ar daugiau kaip tris klausimus	
65. Ar nukentėjęs uždavė klausimų kaltinamajam?	1. neuždavė 2. uždavė 1–2 klausimus 3. uždavė tris ar daugiau kaip tris klausimus	
66. Ar kiti proceso dalyviai uždavė klausimų kaltinamajam (nurodykite kas)?	1. neuždavė 2. uždavė 1–2 klausimus 3. uždavė tris ar daugiau kaip tris klausimus	
67. Kiek klausimų uždavė kaltinamajam teisėjas?	1. neuždavė 2. uždavė 1–2 klausimus 3. uždavė 3–5 klausimus 4. uždavė daugiau kaip 5 klausimus	

1	2	3
68. Ar teisėjas pateikė kaltinamajam daugiau klausimų nei kiti proceso dalyviai (pateikite bendrą įspūdį)?	1. teisėjas pateikė daugiau klausimų 2. teisėjas pateikė maždaug tiek pat klausimų, kiek ir kiti proceso dalyviai 3. teisėjas pateikė mažiau klausimų	
69. Ar teisėjas uždavė kaltinamajam atsakymą menančių arba „nukreipiančių“ klausimų (kokių)?	1. neuždavė 2. uždavė nors vieną menamą arba „nukreipiantį“ klausimą	
70. Ar teisėjas darė kaltinamajam spaudimą remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu jis davė kitus parodymus?	1. darė spaudimą 2. nedarė spaudimo	
71. Ar vykdant kaltinamojo apklausą teisėjas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę (kokių būdu)?	1. parodė 2. neparodė	
72. Ar baigus teisminį tardymą teisėjas paklausė (pagal 325 str.) proceso dalyvių, ar jie nori papildyti teisminį tardymą ir būtent kuo?	1. paklausė 2. nepaklausė	
73. Kiek kartų teismo proceso metu gynėjas bendravo su kaltinamuoju?	1. nebendravo 2. bendravo vieną kartą 3. bendravo 2–3 kartus 4. bendravo daugiau kaip 3 kartus	
74. Kieno iniciatyva teismo proceso metu gynėjas bendravo su kaltinamuoju?	1. kaltinamojo 2. gynėjo 3. abiejų	
75. Ar kaltintojas pasinaudojo replikos teise po gynėjo pasisakymo?	1. pasinaudojo 2. nepasinaudojo	
76. Ar gynėjas pasinaudojo replikos teise po kaltintojo pasisakymo?	1. pasinaudojo 2. nepasinaudojo	
77. Ar teisėjas komentavo nuosprendį?	1. komentavo 2. nekommentavo	
78. Ar po nuosprendžio paskelbimo teisėjas pasidomėjo, ar yra klausimų?	1. pasidomėjo 2. nepasidomėjo	

1	2	3
79. Ar teismo nagrinėjimo metu teisėjas išaiškino kaltinamajam jo konstitucinę teisę į nekaltumo prezumpciją (jis tai galėjo padaryti bet kada)?	1. išaiškino (bent vieną momentą) 2. neišaiškino	
80. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo konstitucinę teisę į nekaltumo prezumpciją?	1. nemėgino 2. formaliai paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo 3. paklausė, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo 4. norėdamas įsitikinti, kad kaltinamasis teisingai suprato paaiškinimą, uždavė kontrolinį klausimą	
81. Bylos apibūdinimas	1. baudžiamojo kodekso straipsniai: 2. bylos fabula:	
82. Duomenys apie teisėją	1. pavardė: 2. lytis:	
83. Duomenys apie kaltinamąjį (-uosius)	1. kaltinamųjų skaičius: 2. kaltinamojo (-ųjų) lytis: 3. kaltinamojo (-ųjų) amžius:	
84. Ar yra gynėjas (advokatas)?	1. yra 2. nėra	
85. Ar yra kaltintojas (prokuroras)?	1. yra 2. nėra	

2 priedas

NUTEISTŪJŲ APKLAUSOS PROGRAMA

Nuteistųjų apklausa

Atvykus į laisvės atėmimo vietą, reikėtų rasti galimybę paimti interviu tokių nuteistųjų, kurie praleido čia *santykinai nedaug laiko* (praėjus keleriems metams po tardymo ir teismo žmogus gali užmiršti daug svarbios informacijos).

Nuteistųjų apklausa susideda iš dviejų pagrindinių dalių, t. y. siekiama išsiaiškinti, kaip su nuteistuoju buvo elgiamasi: 1) ikiteisminio tyrimo metu; 2) teismo metu.

Apklauskos planas

Iš pradžių nuteistajam sakoma, kad vykdomi tyrimai ir renkama medžiaga apie teisėsaugos pareigūnų elgesį su įtariamaisiais ir kaltinamaisiais ikiteisminio tyrimo, taip pat teismo bylos nagrinėjimo metu.

PIRMA APKLAUSOS DALIS (IKITEISMINIS TYRIMAS)

Ižanga

Iš pradžių nuteistajam užduodamas klausimas, ar jam teko patirti bent vieną iš tardymo veiksmų (pvz., kratą, poėmį, asmens apžiūrą, turto areštą), taip pat ar jam buvo skirta kokia nors kardomoji priemonė (pvz., rašytinis pasižadėjimas neišvykti, užstatas, namų areštas, kardomasis kalinimas arba suėmimas). Jeigu buvo skirta, tada jo prašoma kuo smulkiau papasakoti, kada (nustatomas įvykio laikas) ir kaip tai buvo. Jeigu nuteistajam teko patirti ne vieną tardymo veiksmą (kardomąją priemonę), prašoma pasirinkti tą, kurį jis geriausiai atsimena, ir kuo detaliau apie jį papasakoti.

Įvykio rekonstrukcija

Siekiant nuteistajam padėti kuo geriau prisiminti patirtą įvykį ir gauti kuo detalesnę informaciją, taikomas kognityvaus interviu metodas.

Atkurto įvykio panaudojimas įvertinti procedūrinį teisingumą

Remiantis atkurto įvykiu turi būti įvertinta:

1. Ar tardytojas (kvotėjas) paaiškino įtariamajam kardomosios priemonės arba tardymo veiksmo (pvz., kratos) tikslą (pvz., ko bus ieškoma)?

1.1. paaiškino tardymo veiksmo tikslą;

1.2. nepaaiškino tardymo veiksmo tikslo.

2. Ar tardytojas (kvotėjas) paaiškino įtariamajam kardomosios priemonės arba tardymo veiksmo (pvz., kratos) teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi)?

- 2.1. paaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi;
- 2.2. paaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi;
- 2.3. nepaaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi;
- 2.4. nepaaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi.

3. Ar įtariamajam buvo paaiškinta kardamosios priemonės arba tardymo veiksmo atlikimo tvarka?

- 3.1. tardymo veiksmo atlikimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai;
- 3.2. tardymo veiksmo atlikimo tvarka buvo paaiškinta formaliai;
- 3.3. tardymo veiksmo atlikimo tvarka nebuvo paaiškinta (įtariamajam buvo tik nurodoma, ką reikia daryti).

4. Ar įtariamojo buvo pasiteirauta, ar jis turi klausimų, prašymų arba pasiūlymų?

- 4.1. buvo;
- 4.2. nebuvo.

5. Ar įtariamasis turėjo kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (nurodykite konkrečiai)?

- 5.1. turėjo;
- 5.2. neturėjo.

6. Jeigu buvo kokių nors įtariamojo klausimų, prašymų arba pasiūlymų, kaip į juos reagavo tardytojas?

- 6.1. ignoravo;
- 6.2. išklausė, bet neatsižvelgė;
- 6.3. išklausė ir atsižvelgė;
- 6.4. kita (nurodykite konkrečiai).

7. Ar įtariamajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu (tardymo veiksmo atlikimo metu ir po jo)? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės įtariamajam buvo išaiškintos:

- 7.1. teisė į gynybą (ši teisė jam užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos);
- 7.2. teisė žinoti, kuo jis įtiriamas;
- 7.3. teisė nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją;
- 7.4. teisė duoti parodymus;
- 7.5. teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus;
- 7.6. teisė pateikti prašymus;
- 7.7. teisė pareikšti nušalinimus;
- 7.8. teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga;
- 7.9. teisė daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus;
- 7.10. teisė apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus;

7.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 11 klausimo).

8. Kada įtariamajam buvo išaiškintos jo teisės – ar per pirmąją apklausą, ar vėliau (tai svarbu išsiaiškinti, nes kartais ikiteisminio tyrimo pareigūnai per pirmąsias apklausas stengiasi pasinaudoti netikėtumo efektu ir neaiškina įtariamajam jo teisių)?

8.1. per pirmąją apklausą;

8.2. vėliau (nurodyti konkrečiai).

9. Kaip tardytojas (kvotėjas) išaiškino įtariamajam jo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

9.1. teises tardytojas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);

9.2. teises tardytojas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

9.3. teises tardytojas išaiškino išsamiai.

10. Ar tardytojas (kvotėjas) mėgino įsitikinti, kad įtariamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

10.1. nemėgino;

10.2. tardytojas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar įtariamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

10.3. tardytojas siekė įsitikinti, ar įtariamasis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą).

11. Ar įtariamasis gerai suprato savo teises, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu (tardymo veiksmo atlikimo metu ir po jo)?

11.1. visiškai nesuprato;

11.2. daugiau ar mažiau nesuprato;

11.3. nei suprato, nei nesuprato;

11.4. daugiau ar mažiau suprato;

11.5. visiškai suprato.

12. Ar įtariamasis pasinaudojo savo teise apskūsti tardymo veiksmo arba kardomosios priemonės būtinumą?

12.1. pasinaudojo;

12.2. nepasinaudojo.

13. Ar įtariamasis pasinaudojo savo teise apskūsti tardymo veiksmo arba kardomosios priemonės atlikimo procedūras?

13.1. pasinaudojo;

13.2. nepasinaudojo.

14. Ar buvo tokių situacijų, kai įtariamasis elgėsi ne taip, kaip to norėjo tardytojas?

14.1. buvo (nurodykite konkrečiai);

14.2. nebuvo (jeigu nebuvo, tada iš karto pereikite prie 16 klausimo).

15. Kaip elgėsi tardytojas, kai įtariamojo elgesys neatitiko jo lūkesčių?

15.1. įtariamajam buvo pasakoma, ką reikia daryti;

15.2. įtariamajam buvo ne tik pasakoma, ką reikia daryti, bet ir paaiškinama, kodėl reikia taip daryti;

15.3. iš įtariamojo buvo reikalaujama konkrečių veiksmų nieko neaiškinant;

15.4. kita (nurodykite konkrečiai).

16. Ar tardytojas darė įtariamajam kokį nors spaudimą (pvz., kalbėjo pakeltu balso tonu, žemino, siekė išmušti iš vėžių, išgąsdinti, priversti patikėti, kad priešintis beviltiška)?

16.1. darė (nurodykite konkrečiai);

16.2. nedarė.

17. Ar tardytojas ikiteisminio tyrimo metu elgėsi nešališkai?

17.1. taip;

17.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).

18. Ar apklausdamas įtariamąjį tardytojas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?

18.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);

18.2. neparodė.

19. Ar tardytojo elgesys buvo etiškas (ar jis laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

19.1. buvo;

19.2. nebuvo (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

20. Ar, įtariamojo manymu, pareigūnas, atlikdamas tardymo veiksmus arba taikydamas kardomasias priemones, su juo elgėsi teisingai?

20.1. visiškai teisingai;

20.2. daugiau ar mažiau teisingai;

20.3. nei teisingai, nei neteisingai;

20.4. daugiau ar mažiau neteisingai;

20.5. visiškai neteisingai.

21. Kokius emocinius išgyvenimus patyrė įtariamasis, kai buvo atliekamas tardymo veiksmas arba taikoma kardomoji priemonė (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę)? Naudodami procentinę skalę apibūdinkite patirtų emocijų išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyveno silpną emociją, 50 proc. – išgyveno vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyveno labai stiprią emociją).

ANTRA APKLAUSOS DALIS (TEISMO PROCESAS)

Įžanga

Iš pradžių nuteistojo klausama, kada vyko teismo procesas (nustatomas įvykio laikas), ir prašoma kuo smulkiau papasakoti, kaip viskas vyko. Jeigu buvo ne vienas teismo posėdis, nuteistojo prašoma pasirinkti tą, kurį jis geriausiai atsimena, ir kuo detaliau apie jį papasakoti.

Įvykio rekonstrukcija

Siekiant nuteistajam padėti kuo geriau prisiminti teismo posėdį ir gauti kuo išsamesnę informaciją, taikomas kognityvaus interviu metodas.

Atkurto teismo posėdžio panaudojimas įvertinti procedūrinį teisingumą

Remiantis atkurto įvykiu turi būti įvertinta:

1. Ar kaltinamasis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus?

- 1.1. turėjo;
- 1.2. neturėjo.

2. Ar kaltinamojo prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?

- 2.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;
- 2.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;
- 2.3. nebuvo išklaustyti.

3. Ar kaltinamasis turėjo galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir pateikti argumentus?

- 3.1. turėjo;
- 3.2. turėjo tik iš dalies;
- 3.3. neturėjo.

4. Ar kaltinamojo nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?

- 4.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;
- 4.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;
- 4.3. nebuvo išklaustyti.

5. Ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su kaltinamuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

- 5.1. taip;
- 5.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

6. Ar kaltinamasis galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų iškvietimui, o esant nepalankiam sprendimui, ar galėjo pateikti apeliaciją)?

- 6.1. galėjo (nurodykite konkrečiai, kokį poveikį kaltinamasis galėjo daryti);
- 6.2. negalėjo.

7. Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam, kokias jis turi teises teismo proceso metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės jam buvo išaiškintos:

- 7.1. teisė žinoti, kuo kaltinamasis yra kaltinamas (ir gauti kaltinamojo akto nuorašą);
- 7.2. teisė į gynybą;
- 7.3. teisė susipažinti teisme su byla;
- 7.4. teisė nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus;
- 7.5. teisė turėti gynėją;
- 7.6. teisė pareikšti nušalinimą teisėjui ir / arba kitiems proceso dalyviams (pvz., prokurorui, ekspertui, teismo sekretorei);
- 7.7. teisė pateikti prašymus;
- 7.8. teisė teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant;
- 7.9. teisė nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus;
- 7.10. teisė duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų teismo dalyvių pareikštų prašymų;
- 7.11. teisė dalyvauti teisiniuose ginčuose (jeigu kaltinamasis neturi gynėjo);
- 7.12. teisė į paskutinį žodį;
- 7.13. teisė apskusti teismo nuosprendį ir nutartį;
- 7.14. teisė į nekaltumo prezumpciją;
- 7.15. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereiname prie 10 klausimo).

8. Kaip teisėjas išaiškino kaltinamojo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

- 8.1. teises teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);
- 8.2. teises teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;
- 8.3. teises teisėjas išaiškino išsamiai.

9. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises?

- 9.1. nemėgino;
- 9.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);
- 9.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad kaltinamasis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo arba užduodavo papildomą klausimą).

10. Ar kaltinamasis gerai suprato, kokias jis turi teises teismo proceso metu?

- 10.1. visiškai nesuprato;
- 10.2. daugiau ar mažiau nesuprato;

- 10.3. nei suprato, nei nesuprato;
- 10.4. daugiau ar mažiau suprato;
- 10.5. visiškai suprato.

11. Ar teisėjas darė kaltinamajam kokią nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?

- 11.1. ne;
- 11.2. laisvojo pasakojimo metu prašė kaltinamąjį pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų;
- 11.3. neišklausęs kaltinamojo iki galo užduodavo kitą klausimą;
- 11.4. kitaip pertraukdavo kaltinamąjį (nurodykite kaip);
- 11.5. „spaudė“ kaltinamąjį remdamasis tuo, kad šis parengtinio tyrimo metu buvo davęs kitus parodymus;
- 11.6. kita (nurodykite konkrečiai).

12. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi nešališkai?

- 12.1. taip;
- 12.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).

13. Ar apklausdamas kaltinamąjį teisėjas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?

- 13.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);
- 13.2. neparodė.

14. Ar, nuteistojo manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su juo teisingai?

- 14.1. visiškai teisingai;
- 14.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 14.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 14.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 14.5. visiškai neteisingai.

15. Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su kaltinamuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

- 15.1. taip;
- 15.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

16. Ar, kaltinamojo manymu, prokuroras siekė teisingumo?

- 16.1. taip;
- 16.2. ne (nurodykite kodėl).

17. Ar kaltinamasis turėjo advokatą?

- 17.1. taip (tada pereiname prie 19 klausimo);
- 17.2. ne (tada atsakykite į 18 klausimą ir iš karto pereiname prie 25 klausimo).

18. Jeigu kaltinamasis neturėjo advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių:

- 18.1. nutarė pasikliauti vien savo jėgomis;

18.2. kita (nurodykite konkrečiai).

19. Ar kaltinamasis pasisamdė advokatą, ar jis buvo paskirtas valstybės?

19.1. kaltinamasis advokatą pasisamdė;

19.2. kaltinamajam advokatas buvo paskirtas.

20. Ar advokatas atidžiai išklausė kaltinamąjį (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

20.1. taip;

20.2. ne (nurodykite kodėl).

21. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas kaltinamojo interesus (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

21.1. taip;

21.2. ne (nurodykite kodėl).

22. Ar, kaltinamojo manymu, advokatas davė jam gerų patarimų (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

22.1. taip (nurodykite kokių);

22.2. ne (nurodykite kodėl).

23. Ar advokatas elgėsi su kaltinamuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.) (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

23.1. taip;

23.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

24. Ar, kaltinamojo manymu, advokatas siekė teisingumo (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

24.1. taip;

24.2. ne (nurodykite kodėl).

25. Ar kaltinamasis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar teismo posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?

25.1. taip;

25.2. ne (nurodykite kodėl).

26. Kokios bausmės tikėjosi kaltinamasis?

26.1. griežtesnės;

26.2. panašios į tą, kokia buvo paskirta;

26.3. švelnesnės.

27. Ar, kaltinamojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?

27.1. visiškai teisingas;

27.2. daugiau ar mažiau teisingas;

27.3. nei teisingas, nei neteisingas;

27.4. daugiau ar mažiau neteisingas;

27.5. visiškai neteisingas.

28. Ar kaltinamasis yra patenkintas teisėjo priimtu sprendimu?

28.1. visiškai patenkintas;

28.2. daugiau ar mažiau patenkintas;

28.3. nei patenkintas, nei nepatenkintas;

28.4. daugiau ar mažiau nepatenkintas;

28.5. visiškai nepatenkintas.

29. Kada vyko teismo procesas? Nurodykite konkrečią datą.

30. Kiek buvo teismo posėdžių? Nurodykite skaičių.

31. Kiek laiko truko bylinėjimasis? Nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais.

Pasibaigus kaltinamojo apklausai turi būti parengiamas *protokolas*.

3 priedas

Nuteistųjų apklausos protokolas

<i>I dalis. Ikiteisminis tyrimas</i>		
<i>Klausimas</i>	<i>Įvertinimas (apibraukite tinkamą arba parašykite savo atsakymą)</i>	<i>Komentaras (pateikite kuo platesnius komentarus – rašykite kitoje puslapio pusėje)</i>
1	2	3
1. Kiek laiko pataisos darbų kolonijoje praleido nuteistasis (kiek laiko buvo paskutinio įkalinimo metu, jeigu teistas ne vieną kartą) (nurodykite mėnesių tikslumu)?		
2. Kokį tardymo veiksma arba kardomąją priemonę teko patirti nuteistajam ikiteisminio tyrimo metu (jeigu jam teko patirti ne vieną priemonę, nurodykite, apie kokią jis pasakojo)?		
3. Ar tardytojas (kvotėjas) paaiškino įtariamajam kardamosios priemonės arba tardymo veiksmo (pvz., kratos) tikslą (pvz., ko bus ieškoma)?	3.1. paaiškino 3.2. nepaaiškino	
4. Ar tardytojas (kvotėjas) paaiškino įtariamajam kardamosios priemonės arba tardymo veiksmo (pvz., kratos) teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi)?	4.1. paaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi 4.2. paaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi 4.3. nepaaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi 4.4. nepaaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi	
5. Ar įtariamajam buvo paaiškinta kardamosios priemonės arba tardymo veiksmo atlikimo tvarka?	5.1. atlikimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai 5.2. atlikimo tvarka buvo paaiškinta formaliai 5.3. atlikimo tvarka nebuvo paaiškinta (įtariamajam buvo tik nurodoma, ką reikia daryti)	

1	2	3
6. Ar įtariamojo buvo pasiteirauta, ar jis turi klausimų, prašymų arba pasiūlymų?	6.1. buvo 6.2. nebuvo	
7. Ar įtariamasis turėjo kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (nurodykite konkrečiai)?	7.1. turėjo 7.2. neturėjo	
8. Jeigu buvo kokių nors įtariamojo klausimų, prašymų arba pasiūlymų, kaip į juos reagavo tardytojas?	8.1. ignoravo 8.2. išklusė, bet neatsižvelgė 8.3. išklusė ir atsižvelgė 8.4. kita (nurodykite konkrečiai)	
9. Ar įtariamajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu (tardymo veiksmo atlikimo metu ir po jo)? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės įtariamajam buvo išaiškintos	9.1. teisė į gynybą (ši teisė jam užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos) 9.2. teisė žinoti, kuo jis įtariamasis 9.3. teisė nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją 9.4. teisė duoti parodymus 9.5. teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus 9.6. teisė pateikti prašymus 9.7. teisė pareikšti nušalinimus 9.8. teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga 9.9. teisė daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus 9.10. teisė apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus 9.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 13 klausimo)	
10. Kada įtariamajam buvo išaiškintos jo teisės – ar per pirmąją apklausą, ar vėliau (nurodykite konkrečiai)?	10.1. per pirmąją apklausą 10.2. vėliau (nurodykite konkrečiai)	

1	2	3
<p>11. Kaip tardytojas (kvotėjas) išaiškino įtariamąją teisę (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>11.1. teisės tardytojas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie jas) 11.2. teisės tardytojas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti 11.3. teisės tardytojas išaiškino išsamiai</p>	
<p>12. Ar tardytojas (kvotėjas) mėgino įsitikinti, kad įtariamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teisę (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>12.1. nemėgino 12.2. tardytojas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar įtariamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo) 12.3. tardytojas siekė įsitikinti, kad įtariamasis iš tikrųjų suprato savo teisę (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą)</p>	
<p>13. Ar įtariamasis gerai suprato, kokias jis turi teises ikiteisminio tyrimo metu (tardymo veiksmo atlikimo metu ir po jo)?</p>	<p>13.1. visiškai nesuprato 13.2. daugiau ar mažiau nesuprato 13.3. nei suprato, nei nesuprato 13.4. daugiau ar mažiau suprato 13.5. visiškai suprato</p>	
<p>14. Ar įtariamasis pasinaudojo savo teise apskusti tardymo veiksmo arba kardamosios priemonės būtinumą?</p>	<p>14.1. pasinaudojo 14.2. nepasinaudojo</p>	
<p>15. Ar įtariamasis pasinaudojo savo teise apskusti tardymo veiksmo arba kardamosios priemonės atlikimo procedūras?</p>	<p>15.1. pasinaudojo 15.2. nepasinaudojo</p>	
<p>16. Ar buvo tokių situacijų, kai įtariamasis elgėsi ne taip, kaip to norėjo tardytojas?</p>	<p>16.1. buvo (nurodykite konkrečiai) 16.2. nebuvo (jeigu nebuvo, tada iš karto pereikite prie 18 klausimo)</p>	

1	2	3
<p>17. Kaip elgėsi tardytojas, kai įtariamojo elgesys neatitiko jo lūkesčių?</p>	<p>17.1. įtariamajam buvo pasakoma, ką reikia daryti 17.2. įtariamajam buvo ne tik pasakoma, ką reikia daryti, bet ir paaiškinama, kodėl reikia taip daryti 17.3. iš įtariamojo buvo reikalaujama konkrečių veiksmų nieko neaiškinant 17.4. kita (nurodykite konkrečiai)</p>	
<p>18. Ar tardytojas darė įtariamajam kokį nors spaudimą (pvz., kalbėjo pakeltu balsu, žemino, siekė išmušti iš vėžių, išgąsdinti, priversti patikėti, kad priešintis beviltiška)?</p>	<p>18.1. darė (nurodykite konkrečiai) 18.2. nedarė</p>	
<p>19. Ar tardytojas ikiteisminio tyrimo metu elgėsi nešališkai?</p>	<p>19.1. taip 19.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius)</p>	
<p>20. Ar apklausdamas įtariamąjį tardytojas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?</p>	<p>20.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip) 20.2. neparodė</p>	
<p>21. Ar tardytojo elgesys buvo etiškas (ar jis laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?</p>	<p>21.1. buvo 21.2. nebuvo (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)</p>	
<p>22. Ar, įtariamojo manymu, pareigūnas, atlikdamas tardymo veiksmus arba taikydamas kardomasias priemones, su juo elgėsi teisingai?</p>	<p>22.1. visiškai teisingai 22.2. daugiau ar mažiau teisingai 22.3. nei teisingai, nei neteisingai 22.4. daugiau ar mažiau neteisingai 22.5. visiškai neteisingai</p>	

1	2	3
<p>23. Kokius emocinius išgyvenimus patyrė įtariamasis, kai buvo atliekamas tardymo veiksmas arba taikoma kardomoji priemonė (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę)? Naudodami procentinę skalę apibūdinkite patirtų emocinių išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyveno silpną emociją, 50 proc. – išgyveno vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyveno labai stiprią emociją)</p>		
II dalis. Teismo procesas		
<p>24. Ar kaltinamasis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus?</p>	<p>24.1. turėjo 24.2. neturėjo</p>	
<p>25. Ar kaltinamojo prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?</p>	<p>25.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta 25.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta 25.3. nebuvo išklaustyti</p>	
<p>26. Ar kaltinamasis turėjo galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir pateikti argumentus?</p>	<p>26.1. turėjo 26.2. turėjo tik iš dalies 26.3. neturėjo</p>	
<p>27. Ar kaltinamojo nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?</p>	<p>27.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta 27.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta 27.3. nebuvo išklaustyti</p>	
<p>28. Ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su kaltinamuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?</p>	<p>28.1. taip 28.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)</p>	
<p>29. Ar kaltinamasis galėjo daryti kokį nors poveikį teisiniam procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų iškvietimui, o esant nepalankiam sprendimui, ar galėjo pateikti apeliaciją)?</p>	<p>29.1. galėjo (nurodykite konkrečiai, kokį poveikį kaltinamasis galėjo daryti) 29.2. negalėjo</p>	

1	2	3
<p>30. Ar teisėjas išaiškino kaltinamajam teises, kurias jis turi teismo proceso metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės jam buvo išaiškintos</p>	<p>30.1. teisė žinoti, kuo kaltinamasis yra kaltinamas (ir gauti kaltinamojo akto nuorašą) 30.2. teisė į gynybą 30.3. teisė susipažinti teisme su byla 30.4. teisė nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus 30.5. teisė turėti gynėją 30.6. teisė pareikšti nušalinimą teisėjui ir / arba kitiems proceso dalyviams (pvz., prokurorui, ekspertui, teismo sekretorei) 30.7. teisė pateikti prašymus 30.8. teisė teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant 30.9. teisė nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus 30.10. teisė duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų teismo dalyvių pareikštų prašymų 30.11. teisė dalyvauti teisminiuose ginčiuose (jeigu kaltinamasis neturi gynėjo) 30.12. teisė į paskutinį žodį 30.13. teisė apskųsti teismo nuosprendį ir nutartį 30.14. teisė į nekaltumo prezumpciją 30.15. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 33 klausimo)</p>	
<p>31. Kaip teisėjas išaiškino kaltinamojo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>31.1. teises teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas) 31.2. teises teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti 31.3. teises teisėjas išaiškino išsamiai</p>	

1	2	3
32. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad kaltinamasis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises?	32.1. nemėgino 32.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar kaltinamasis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo) 32.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad kaltinamasis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą)	
33. Ar kaltinamasis gerai suprato savo teises, kurias jis turi teismo proceso metu?	33.1. visiškai nesuprato 33.2. daugiau ar mažiau nesuprato 33.3. nei suprato, nei nesuprato 33.4. daugiau ar mažiau suprato 33.5. visiškai suprato	
34. Ar teisėjas darė kaltinamajam kokį nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?	34.1. ne 34.2. laisvojo pasakojimo metu prašė kaltinamąjį pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų 34.3. neišklausęs kaltinamojo iki galo užduodavo kitą klausimą 34.4. kitaip pertraukdavo kaltinamąjį (nurodykite kaip) 34.5. „spaudė“ kaltinamąjį remdamasis tuo, kad šis parengtinio tyrimo metu buvo davęs kitus parodymus 34.6. kita (nurodykite konkrečiai)	
35. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi nešališkai?	35.1. taip 35.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius)	
36. Ar apklausdamas kaltinamąjį teisėjas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?	36.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip) 36.2. neparodė	

1	2	3
37. Ar, nuteistojo manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su juo teisingai?	37.1. visiškai teisingai 37.2. daugiau ar mažiau teisingai 37.3. nei teisingai, nei neteisingai 37.4. daugiau ar mažiau neteisingai 37.5. visiškai neteisingai	
38. Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su kaltinamuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?	38.1. taip 38.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)	
39. Ar, kaltinamojo manymu, prokuroras siekė teisingumo?	39.1. taip 39.2. ne (nurodykite kodėl)	
40. Ar kaltinamasis turėjo advokatą?	40.1. taip (tada pereikite prie 42 klausimo) 40.2. ne (tada atsakykite į 41 klausimą ir iš karto pereikite prie 48 klausimo)	
41. Jeigu kaltinamasis neturėjo advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių	41.1. nutarė pasikliauti vien savo jėgomis 41.2. kita (nurodykite konkrečiai)	
42. Ar kaltinamasis pasisamdė advokatą, ar jis buvo paskirtas valstybės?	42.1. pasisamdė 42.2. buvo paskirtas	
43. Ar advokatas atidžiai iš klausė kaltinamąjį (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?	43.1. taip 43.2. ne (nurodykite kodėl)	
44. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas kaltinamojo interesus (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?	44.1. taip 44.2. ne (nurodykite kodėl)	
45. Ar, kaltinamojo manymu, advokatas davė jam gerų patarimų (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?	45.1. taip (nurodykite kokių) 45.2. ne (nurodykite kodėl)	

1	2	3
<p>46. Ar advokatas elgėsi su kaltinamuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.) (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?</p>	<p>46.1. taip 46.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)</p>	
<p>47. Ar, kaltinamojo manymu, advokatas siekė teisingumo (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?</p>	<p>47.1. taip 47.2. ne (nurodykite kodėl)</p>	
<p>48. Ar kaltinamasis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar teismo posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?</p>	<p>48.1. taip 48.2. ne (nurodykite kodėl)</p>	
<p>49. Kokios bausmės tikėjosi kaltinamasis?</p>	<p>49.1. griežtesnės 49.2. panašios į tą, kokia buvo paskirta 49.3. švelnesnės</p>	
<p>50. Ar, kaltinamojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?</p>	<p>50.1. visiškai teisingas 50.2. daugiau ar mažiau teisingas 50.3. nei teisingas, nei neteisingas 50.4. daugiau ar mažiau neteisingas 50.5. visiškai neteisingas</p>	
<p>51. Ar kaltinamasis yra patenkintas teisėjo priimtu sprendimu?</p>	<p>51.1. visiškai patenkintas 51.2. daugiau ar mažiau patenkintas 51.3. nei patenkintas, nei nepatenkintas 51.4. daugiau ar mažiau nepatenkintas 51.5. visiškai nepatenkintas</p>	
<p>52. Kada vyko teismo procesas? Nurodykite konkrečią datą</p>		
<p>53. Kiek buvo teismo posėdžių? Nurodykite skaičių</p>		
<p>54. Kiek laiko truko bylinėjimasis? Nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais</p>		

4 priedas

NUKENTĖJUSIŲJŲ (NUSIKALTIMO AUKŲ) APKLAUSOS PROGRAMA

Nukentėjusiųjų apklausa

Nukentėjusiųjų apklausa susideda iš dviejų pagrindinių dalių, t. y. siekiama išsiaiškinti, kaip su nukentėjusiuoju buvo elgiamasi: 1) ikiteisminio tyrimo metu; 2) teismo metu.

Apklauso planas

Iš pradžių nukentėjusiajam sakoma, kad vykdomi tyrimai ir renkama medžiaga apie teisėsaugos pareigūnų elgesį su nukentėjusiais ikiteisminio tyrimo, taip pat teismo bylos nagrinėjimo metu.

PIRMA APKLAUSOS DALIS (IKITEISMINIS TYRIMAS)

Įžanga

Iš pradžių nukentėjusiojo prašoma kuo smulkiau papasakoti apie nusikalstamą įvykį. Paskui nukentėjusiajam užduodamas klausimas, ar jam teko duoti parodymus ikiteisminio tyrimo metu. Jeigu teko, tada jo prašoma kuo smulkiau papasakoti, kada (nustatomas įvykio laikas) ir kaip tai buvo. Jeigu nukentėjusiajam teko duoti parodymus ne vieną kartą, prašoma pasirinkti tą atvejį, kurį jis geriausiai atsimena, ir kuo detaliau apie jį papasakoti.

Įvykio rekonstrukcija

Siekiant nukentėjusiajam padėti kuo geriau prisiminti patirtą įvykį ir gauti kuo išsamesnę informaciją, taikomas kognityvaus interviu metodas.

Atkurto įvykio panaudojimas įvertinti procedūrinį teisingumą

Remiantis atkurto įvykiu turi būti įvertinta:

1. Koks buvo nukentėjusiojo patirtos nusikalstamos veikos pobūdis (trumpai apibūdinkite ir nurodykite Baudžiamojo kodekso straipsnį (-ius)).

2. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo tikslą?

2.1. paaiškino parodymų davimo tikslą;

2.2. nepaaiškino parodymų davimo tikslo.

3. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi)?

- 3.1. paaiškino, kokių įstatymų buvo remiamasi;
- 3.2. paaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi;
- 3.3. nepaaiškino, kokių įstatymų buvo remiamasi;
- 3.4. nepaaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi.

4. Ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymų davimo tvarka?

- 4.1. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai;
- 4.2. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta formaliai;
- 4.3. parodymų davimo tvarka nebuvo paaiškinta (nukentėjusiajam buvo tik nurodoma, ką reikia daryti).

5. Ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymo atpažinti tvarka?

- 5.1. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta išsamiai;
- 5.2. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta formaliai;
- 5.3. parodymo atpažinti tvarka nebuvo paaiškinta (nukentėjusiajam buvo tik nurodoma, ką reikia daryti);
- 5.4. atpažinimo procedūra nebuvo vykdoma.

6. Ar nukentėjusiojo buvo pasiteirauta, ar jis turi klausimų, prašymų arba pasiūlymų?

- 6.1. buvo;
- 6.2. nebuvo.

7. Ar nukentėjusysis turėjo kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (nurodykite konkrečiai)?

- 7.1. turėjo;
- 7.2. neturėjo.

8. Jeigu buvo kokių nors nukentėjusiojo klausimų, prašymų arba pasiūlymų, kaip į juos reagavo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?

- 8.1. ignoravo;
- 8.2. išklausė, bet neatsižvelgė;
- 8.3. išklausė ir atsižvelgė;
- 8.4. kita (nurodykite konkrečiai).

9. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškinta, kokias jis turi teises ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės buvo išaiškintos:

- 9.1. teisė duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis;
- 9.2. teisė susipažinti su parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus ir pataisas;
- 9.3. teisė pačiam surašyti parodymus;
- 9.4. teisė ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su byla ir daryti medžiagos kopijas ar išrašus;
- 9.5. teisė prašyti, kad būtų daromi parodymų garso ir vaizdo įrašai;
- 9.6. teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis;

- 9.7. teisė apskųsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą;
- 9.8. teisė gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą;
- 9.9. teisė prašyti taikyti anonimiškumą (ypač kai vyksta procesas dėl labai sunkaus ar sunkaus nusikaltimo);
- 9.10. teisė įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės;
- 9.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 12 klausimo).

10. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

- 10.1. teises pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);
- 10.2. teises pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;
- 10.3. teises pareigūnas išaiškino išsamiai.

11. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises?

- 11.1. nemėgino;
- 11.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);
- 11.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

12. Ar nukentėjusysis gerai suprato savo teises, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu?

- 12.1. visiškai nesuprato;
- 12.2. daugiau ar mažiau nesuprato;
- 12.3. nei suprato, nei nesuprato;
- 12.4. daugiau ar mažiau suprato;
- 12.5. visiškai suprato.

13. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos jo pareigos, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai, kokios pareigos jam buvo išaiškintos:

- 13.1. pareiga šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą;
- 13.2. pareiga duoti parodymus;
- 13.3. nebuvo išaiškinta nė viena pareiga (jeigu pasirinkote šį atsakymo variantą, pereikite prie 16 klausimo).

14. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiojo pareigas (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)?

- 14.1. pareigas pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);

14.2. pareigas pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

14.3. pareigas pareigūnas išaiškino išsamiai.

15. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjęsysis iki galo ir adekvačiai suprato savo pareigas?

15.1. nemėgino;

15.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjęsysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

15.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad nukentėjęsysis iš tikrųjų suprato savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

16. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

16.1. išaiškino;

16.2. neišaiškino (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 19 klausimo).

17. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

17.1. atsakomybę pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją);

17.2. atsakomybę pareigūnas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

17.3. atsakomybę pareigūnas išaiškino išsamiai.

18. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjęsysis iki galo ir adekvačiai suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

18.1. nemėgino;

18.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjęsysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

18.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad nukentėjęsysis iš tikrųjų suprato savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

19. Ar nukentėjęsysis pasinaudojo savo teise apskusti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą?

19.1. taip (nurodykite konkrečiai, ką jis apskundė);

19.2. ne.

20. Ar buvo tokių situacijų, kai nukentėjęsysis elgėsi ne taip, kaip to norėjo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?

20.1. buvo (nurodykite konkrečiai);

20.2. nebuvo (jeigu nebuvo, tada iš karto pereikite prie 22 klausimo).

21. Kaip elgėsi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kai nukentėjusiojo elgesys neatitiko jo lūkesčių?

21.1. jam buvo pasakoma, ką reikia daryti;

21.2. jam buvo ne tik pasakoma, ką reikia daryti, bet ir paaiškinama, kodėl reikia taip daryti;

21.3. iš jo buvo reikalaujama konkrečių veiksmų nieko neaiškinant;

21.4. kita (nurodykite konkrečiai).

22. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą (pvz., kalbėjo pakeltu balso tonu, žemino, siekė išmušti iš vėžių, išgąsdinti, priversti atsiimti kaltinimus)?

22.1. darė (nurodykite konkrečiai);

22.2. nedarė.

23. Ar pareigūnas ikiteisminio tyrimo metu elgėsi nešališkai?

23.1. taip;

23.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).

24. Ar apklausdamas nukentėjusį ikiteisminio tyrimo pareigūnas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?

24.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);

24.2. neparodė.

**25. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas manė, kad nukentėjusysis yra nekal-
tas dėl padaryto nusikaltimo?**

25.1. taip;

25.2. ne;

25.3. buvo sunku suprasti.

**26. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesys buvo etiškas (ar jis laikėsi įpras-
tų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?**

26.1. buvo;

26.2. nebuvo (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

**27. Ar, nukentėjusiojo manymu, jį apklausęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas
elgėsi teisingai?**

27.1. visiškai teisingai;

27.2. daugiau ar mažiau teisingai;

27.3. nei teisingai, nei neteisingai;

27.4. daugiau ar mažiau neteisingai;

27.5. visiškai neteisingai.

**28. Kokius emocinius išgyvenimus patyrė nukentėjusysis, kai buvo atlieka-
ma parodymų davimo procedūra ikiteisminio tyrimo metu (nurodykite kon-
krečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę)? Naudodami procentinę skalę apibūdinkite**

patirtų emocijų išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyveno silpną emociją, 50 proc. – išgyveno vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyveno labai stiprią emociją).

ANTRA APKLAUSOS DALIS (TEISMO PROCESAS)

Ižanga

Kai nukentėjusysis apklausiamas iš karto pasibaigus teismo procesui, jo prašoma nurodyti, kiek laiko truko bylinėjimasis. Jeigu nukentėjusysis apklausiamas vėliau, jo reikia paklausti, kada vyko teismo procesas ir kiek buvo teismo posėdžių (nustatomas įvykio laikas). Tada nukentėjusiojo prašoma kuo smulkiau papasakoti, kaip viskas vyko. Jeigu buvo ne vienas teismo posėdis, nukentėjusiojo prašoma pasirinkti tą, kurį jis geriausiai atsimena, ir kuo daugiau apie jį papasakoti (apklausiami tik tie nukentėjusieji, kurie teismo procese dalyvavo patys, o ne jų įgalioti asmenys).

Įvykio rekonstrukcija

Siekiant nukentėjusiajam padėti kuo geriau prisiminti teismo posėdį ir gauti kuo išsamesnę informaciją, taikomas kognityvaus interviu metodas.

Atkurto teismo posėdžio panaudojimas įvertinti procedūrinį teisingumą

Remiantis atkurto įvykiu turi būti įvertinta:

1. Ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus?

- 1.1. turėjo;
- 1.2. neturėjo.

2. Ar nukentėjusiojo prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?

- 2.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;
- 2.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;
- 2.3. nebuvo išklaustyti.

3. Ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir pateikti argumentus?

- 3.1. turėjo;
- 3.2. turėjo tik iš dalies;
- 3.3. neturėjo.

4. Ar nukentėjusiojo nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?

- 4.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;
- 4.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;
- 4.3. nebuvo išklaustyti.

5. Ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

5.1. taip;

5.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

6. Ar nukentėjusysis galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų iškvietimui, o esant nepalankiam sprendimui, ar galėjo pateikti apeliaciją)?

6.1. galėjo (nurodykite konkrečiai, kokį poveikį nukentėjusysis galėjo daryti);

6.2. negalėjo.

7. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi teismo proceso metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės jam buvo išaiškintos.

7.1. teisė teikti įrodymus;

7.2. teisė pateikti prašymus;

7.3. teisė pareikšti nušalinimus;

7.4. teisė teisme susipažinti su byla;

7.5. teisė teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus;

7.6. teisė dalyvauti bylą nagrinėjant teisme;

7.7. teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus;

7.8. teisė apskūsti teismo nuosprendį ar nutartį;

7.9. teisė pasakyti baigiamąją kalbą;

7.10. teisė baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam civilinį ieškinį (kai dėl nusikalstamos veikos nukentėjusysis patyrė turtinės ar neturtinės žalos);

7.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 10 klausimo).

8. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

8.1. teises teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);

8.2. teises teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

8.3. teises teisėjas išaiškino išsamiai.

9. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises?

9.1. nemėgino;

9.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

9.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

10. Ar nukentėjusysis gerai suprato, kokias jis turi teises teismo proceso metu?

- 10.1. visiškai nesuprato;
- 10.2. daugiau ar mažiau nesuprato;
- 10.3. nei suprato, nei nesuprato;
- 10.4. daugiau ar mažiau suprato;
- 10.5. visiškai suprato.

11. Ar teisėjas išaiškino nukentėjusiojo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

- 11.1. išaiškino;
- 11.2. neišaiškino (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 14 klausimo).

12. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

- 12.1. atsakomybę teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją);
- 12.2. atsakomybę teisėjas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;
- 12.3. atsakomybę teisėjas išaiškino išsamiai.

13. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

- 13.1. nemėgino;
- 13.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausė, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo);
- 13.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo atsakomybę (pvz., paklausė, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo, arba uždavė papildomą klausimą).

14. Ar teisėjas darė nukentėjusiajam kokią nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?

- 14.1. ne;
- 14.2. laisvojo pasakojimo metu prašė pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų;
- 14.3. neišklausęs iki galo užduodavo kitą klausimą;
- 14.4. kitaip pertraukdavo (nurodykite kaip);
- 14.5. „spaudė“ remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu buvo duoti kiti parodymai;
- 14.6. kita (nurodykite konkrečiai).

15. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi nešališkai?

- 15.1. taip;
- 15.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).

16. Ar apklausdamas nukentėjusįjį teisėjas parodė, kad jau turi savo išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?

16.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);

16.2. neparodė.

17. Ar teisėjas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas dėl padaryto nusikaltimo?

17.1. taip;

17.2. ne;

17.3. buvo sunku suprasti.

18. Ar, nukentėjusiojo manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su juo teisingai?

18.1. visiškai teisingai;

18.2. daugiau ar mažiau teisingai;

18.3. nei teisingai, nei neteisingai;

18.4. daugiau ar mažiau neteisingai;

18.5. visiškai neteisingai.

19. Ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio jo bylai (pvz., domėjosi bylos medžiaga, užduodavo klausimų)?

19.1. taip;

19.2. ne (nurodykite kodėl).

20. Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

20.1. taip;

20.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti);

20.3. prokuroras teismo posėdžio metu su nukentėjusiuoju nebendravo.

21. Ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras siekė teisingumo?

21.1. taip;

21.2. ne (nurodykite kodėl).

22. Ar nukentėjusysis turėjo advokatą?

22.1. taip (tada pereikite prie 24 klausimo);

22.2. ne (tada atsakykite į 23 klausimą ir iš karto pereikite prie 29 klausimo).

23. Jeigu nukentėjusysis neturėjo advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių.

23.1. nutarė pasikliauti vien savo jėgomis;

23.2. neturėjo už ką pasisamdyti advokato;

23.3. kita (nurodykite konkrečiai).

24. Ar advokatas atidžiai iš klausė nukentėjusįjį (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

24.1. taip;

24.2. ne (nurodykite kodėl).

25. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas nukentėjusiojo interesus (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

25.1. taip;

25.2. ne (nurodykite kodėl).

26. Ar, nukentėjusiojo manymu, advokatas davė jam gerų patarimų (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

26.1. taip (nurodykite kokių);

26.2. ne (nurodykite kodėl).

27. Ar advokatas elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.) (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

27.1. taip;

27.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

28. Ar, nukentėjusiojo manymu, advokatas siekė teisingumo (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?

28.1. taip;

28.2. ne (nurodykite kodėl).

29. Ar nukentėjusysis yra patenkintas teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?

29.1. taip;

29.2. ne (nurodykite kodėl).

30. Kokios baudmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusysis?

30.1. griežtesnės;

30.2. panašios į tą, kokia buvo paskirta;

30.3. švelnesnės.

31. Ar, nukentėjusiojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?

31.1. visiškai teisingas;

31.2. daugiau ar mažiau teisingas;

31.3. nei teisingas, nei neteisingas;

31.4. daugiau ar mažiau neteisingas;

31.5. visiškai neteisingas.

32. Ar nukentėjusysis yra patenkintas teisėjo priimtu sprendimu?

32.1. visiškai patenkintas;

32.2. daugiau ar mažiau patenkintas;

32.3. nei patenkintas, nei nepatenkintas;

32.4. daugiau ar mažiau nepatenkintas;

32.5. visiškai nepatenkintas.

33. Kada buvo padarytas nusikaltimas? Nurodykite datą.

34. Kada prasidėjo teismo procesas? Nurodykite datą.

35. Kiek buvo teismo posėdžių? Nurodykite skaičių.

36. Keliuose teismo posėdžiuose dalyvavo nukentėjusysis? Nurodykite skaičių.

37. Kiek laiko truko bylinėjimasis? Nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais.

Pasibaigus nukentėjusiojo apklausai turi būti parengiamas *protokolas*.

5 priedas

Nukentėjusiųjų (nusikaltimo aukų) apklausos protokolas

<i>I dalis. Ikiteisminis tyrimas</i>		
<i>Klausimas</i>	<i>Įvertinimas (apibraukite tinkamą arba parašykite savo atsakymą)</i>	<i>Komentaras (pateikite kuo platesnius komentarus – rašykite kitoje puslapio pusėje)</i>
1	2	3
1. Koks buvo nukentėjusiojo patirtos nusikalstamos veikos pobūdis (trumpai apibūdinkite ir nurodykite baudžiamojo kodekso straipsnį (-ius))		
2. Ar nukentėjusiajam teko duoti parodymus ikiteisminio tyrimo metu?	2.1. taip (nurodykite kiek kartų jis buvo apklaustas) 2.2. ne (jeigu neteko, tada iš karto pereikite prie 30 klausimo)	
3. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo tikslą?	3.1. paaiškino 3.2. nepaaiškino	
4. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas paaiškino nukentėjusiajam parodymų davimo teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi)?	4.1. paaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi 4.2. paaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi 4.3. nepaaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi 4.4. nepaaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi	
5. Ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymų davimo tvarka?	5.1. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai 5.2. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta formaliai 5.3. parodymų davimo tvarka nebuvo paaiškinta (buvo tik nurodoma, ką reikia daryti)	

1	2	3
6. Ar nukentėjusiajam buvo paaiškinta parodymo atpažinti tvarka?	6.1. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta išsamiai 6.2. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta formaliai 6.3. parodymo atpažinti tvarka nebuvo paaiškinta (buvo tik nurodoma, ką reikia daryti) 6.4. atpažinimo procedūra nebuvo vykdoma	
7. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiteiravo, ar nukentėjusysis turi klausimų, prašymų arba pasiūlymų?	7.1. taip 7.2. ne	
8. Ar nukentėjusysis turėjo kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų (nurodykite konkrečiai)?	8.1. taip 8.2. ne	
9. Jeigu buvo kokių nors nukentėjusiojo klausimų, prašymų arba pasiūlymų, kaip į juos reagavo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?	9.1. ignoravo 9.2. išklusė, bet neatsižvelgė 9.3. išklusė ir atsižvelgė 9.4. kita (nurodykite konkrečiai)	
10. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės nukentėjusiajam buvo išaiškintos	10.1. teisė duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis 10.2. teisė susipažinti su parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus ir pataisus 10.3. teisė pačiam surašyti parodymus 10.4. teisė ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su byla ir daryti medžiagos kopijas ar išrašus 10.5. teisė prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai 10.6. teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis 10.7. teisė apskųsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą	

1	2	3
	<p>10.8. teisė gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą</p> <p>10.9. teisė prašyti taikyti anonimiškumą (ypač kai vyksta procesas dėl labai sunkaus ar sunkaus nusikaltimo)</p> <p>10.10. teisė įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikaltimo poveikio priemonės</p> <p>10.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 13 klausimo)</p>	
<p>11. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo teises? (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)</p>	<p>11.1. teises pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie jas)</p> <p>11.2. teises pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti</p> <p>11.3. teises pareigūnas išaiškino išsamiai</p>	
<p>12. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>12.1. nemėgino</p> <p>12.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo)</p> <p>12.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą)</p>	
<p>13. Ar nukentėjusysis gerai suprato, kokias jis turi teises ikiteisminio tyrimo metu?</p>	<p>13.1. visiškai nesuprato</p> <p>13.2. daugiau ar mažiau nesuprato</p> <p>13.3. nei suprato, nei nesuprato</p> <p>13.4. daugiau ar mažiau suprato</p> <p>13.5. visiškai suprato</p>	

1	2	3
<p>14. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos jo pareigos, kurias jis turi ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai, kokios pareigos nukentėjusiajam buvo išaiškintos</p>	<p>14.1. pareiga šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą 14.2. pareiga duoti parodymus 14.3. nebuvo išaiškinta nė viena pareiga (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 17 klausimo)</p>	
<p>15. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo pareigas? (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)</p>	<p>15.1. pareigas pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas) 15.2. pareigas pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti 15.3. pareigas pareigūnas išaiškino išsamiai</p>	
<p>16. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo pareigas (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)?</p>	<p>16.1. nemėgino 16.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo) 16.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą)</p>	
<p>17. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>17.1. išaiškino 17.2. neišaiškino (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 20 klausimo)</p>	
<p>18. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>18.1. atsakomybę pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją) 18.2. atsakomybę pareigūnas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti 18.3. atsakomybę pareigūnas išaiškino išsamiai</p>	

1	2	3
<p>19. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>19.1. nemėgino 19.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo) 19.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą)</p>	
<p>20. Ar nukentėjusysis pasinaudojo savo teise apskusti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą?</p>	<p>20.1. taip (nurodykite, ką konkrečiai apskundė) 20.2. ne</p>	
<p>21. Ar buvo tokių situacijų, kai nukentėjusysis elgėsi ne taip, kaip to norėjo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?</p>	<p>21.1. buvo (nurodykite konkrečiai) 21.2. nebuvo (jeigu nebuvo, tada iš karto pereikite prie 23 klausimo)</p>	
<p>22. Kaip elgėsi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kai nukentėjusiojo elgesys neatitiko jo lūkesčių?</p>	<p>22.1. nukentėjusiajam buvo pasakoma, ką reikia daryti 22.2. nukentėjusiajam buvo ne tik pasakoma, ką reikia daryti, bet ir paaiškinama, kodėl reikia taip daryti 22.3. iš nukentėjusiojo buvo reikalaujama konkrečių veiksmų nieko neaiškinant 22.4. kita (nurodykite konkrečiai)</p>	
<p>23. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą (pvz., kalbėjo pakeltu balso tonu, žemino, siekė išmušti iš vėžių, išgąsdinti, priversti atsiimti kaltinimus)?</p>	<p>23.1. darė (nurodykite konkrečiai) 23.2. nedarė</p>	

1	2	3
24. Ar pareigūnas ikiteisminio tyrimo metu elgėsi nešališkai?	24.1. taip 24.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius)	
25. Ar apklaudamas nukentėjusįjį ikiteisminio tyrimo pareigūnas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?	25.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip) 25.2. neparodė	
26. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas dėl padaryto nusikaltimo?	26.1. taip 26.2. ne 26.3. buvo sunku suprasti	
27. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesys buvo etiškas (ar jis laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?	27.1. buvo 27.2. nebuvo (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)	
28. Ar, nukentėjusiojo manymu, jį apklausęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas elgėsi teisingai?	28.1. visiškai teisingai 28.2. daugiau ar mažiau teisingai 28.3. nei teisingai, nei neteisingai 28.4. daugiau ar mažiau neteisingai 28.5. visiškai neteisingai	
29. Kokius emocinius išgyvenimus nukentėjusysis patyrė, kai buvo atliekama parodymų davimo procedūra ikiteisminio tyrimo metu (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę)? Naudodami procentinę skalę apibūdinkite patirtų emocinių išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyveno silpną emociją, 50 proc. – išgyveno vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyveno labai stiprią emociją)		

1	2	3
II dalis. Teismo procesas		
30. Ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pateikti prašymus?	30.1. taip 30.2. ne	
31. Ar nukentėjusiojo prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?	31.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta 31.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta 31.3. nebuvo išklaustyti	
32. Ar nukentėjusysis turėjo galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir pateikti argumentus?	32.1. taip 32.2. tik iš dalies 32.3. ne	
33. Ar nukentėjusiojo nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?	33.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta 33.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta 33.3. nebuvo išklaustyti	
34. Ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su nukentėjusiuoju etišškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?	34.1. taip 34.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)	
35. Ar nukentėjusysis galėjo daryti kokį nors poveikį teismo procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų iškvietimui, o esant nepalankiam sprendimui, ar galėjo pateikti apeliaciją)?	35.1. taip (nurodykite konkrečiai, kokį poveikį nukentėjusysis galėjo daryti) 35.2. ne	
36. Ar nukentėjusiajam buvo išaiškintos teisės, kurias jis turi teismo proceso metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės jam buvo išaiškintos	36.1. teisė teikti įrodymus 36.2. teisė pateikti prašymus 36.3. teisė pareikšti nušalinimus 36.4. teisė teisme susipažinti su byla 36.5. teisė teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus 36.6. teisė dalyvauti bylą nagrinėjant teisme 36.7. teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus	

1	2	3
	<p>36.8. teisė apskūsti teismo nuosprendį ar nutartį</p> <p>36.9. teisė pasakyti baigiamąją kalbą</p> <p>36.10. teisė baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam civilinį ieškinį (kai dėl nusikaltamos veikos nukentėjusysis patyrė turtinės ar neturtinės žalos)</p> <p>36.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 39 klausimo)</p>	
<p>37. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?</p>	<p>37.1. teises teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas)</p> <p>37.2. teises teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti</p> <p>37.3. teises teisėjas išaiškino išsamiai</p>	
<p>38. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjusysis iki galo ir adekvačiai suprato savo teises?</p>	<p>38.1. nemėgino</p> <p>38.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar nukentėjusysis suprato paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo)</p> <p>38.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad nukentėjusysis iš tikrųjų suprato savo teises (pvz., paklausdavo, ar jis suprato paaiškinimą, ir paklausdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą)</p>	
<p>39. Ar nukentėjusysis gerai suprato savo teises, kurias jis turi teismo proceso metu?</p>	<p>39.1. visiškai nesuprato</p> <p>39.2. daugiau ar mažiau nesuprato</p> <p>39.3. nei suprato, nei nesuprato</p> <p>39.4. daugiau ar mažiau suprato</p> <p>39.5. visiškai suprato</p>	
<p>40. Ar teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?</p>	<p>40.1. išaiškino</p> <p>40.2. neišaiškino (jeigu buvo pasirinktas šis atsakymo variantas, pereikite prie 43 klausimo)</p>	

1	2	3
41. Kaip teisėjas išaiškino nukentėjusiajam jo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?	41.1. atsakomybę teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją) 41.2. atsakomybę teisėjas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti 41.3. atsakomybę teisėjas išaiškino išsamiai	
42. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad nukentėjęs iki galo ir adekvačiai suprato savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?	42.1. nemėgino 42.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausė, ar nukentėjęs suprato paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo) 42.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad nukentėjęs iš tikrųjų suprato savo atsakomybę (pvz., paklausė, ar jis suprato paaiškinimą, ir palaukė atsakymo, arba uždavė papildomą klausimą)	
43. Ar teisėjas darė nukentėjusiajam kokį nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?	43.1. ne 43.2. laisvojo pasakojimo metu prašė pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų 43.3. neišklausęs iki galo užduodavo kitą klausimą 43.4. kitaip pertraukdavo (nurodykite kaip) 43.5. „spaudė“ remdamasis tuo, kad šis parengtinio tyrimo metu buvo davęs kitus parodymus 43.6. kita (nurodykite konkrečiai)	
44. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi nešališkai?	44.1. taip 44.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius)	
45. Ar apklausdamas nukentėjusįjį teisėjas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?	45.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip) 45.2. neparodė	

1	2	3
46. Ar teisėjas manė, kad nukentėjusysis yra nekaltas dėl padaryto nusikaltimo?	46.1. taip 46.2. ne 46.3. buvo sunku suprasti	
47. Ar, nukentėjusiojo manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su juo teisingai?	47.1. visiškai teisingai 47.2. daugiau ar mažiau teisingai 47.3. nei teisingai, nei neteisingai 47.4. daugiau ar mažiau neteisingai 47.5. visiškai neteisingai	
48. Ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio jo bylai (pvz., domėjosi bylos medžiaga, užduodavo klausimų)?	48.1. taip 48.2. ne (nurodykite, kodėl jis taip mano)	
49. Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su nukentėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?	49.1. taip 49.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti) 49.3. prokuroras teismo posėdžio metu su nukentėjusiuoju nebendravo	
50. Ar, nukentėjusiojo manymu, prokuroras siekė teisingumo?	50.1. taip 50.2. ne (nurodykite, kodėl jis taip mano)	
51. Ar nukentėjusysis turėjo advokatą?	51.1. taip (tada pereikite prie 53 klausimo) 51.2. ne (tada atsakykite į 52 klausimą ir iš karto pereikite prie 58 klausimo)	
52. Jeigu nukentėjusysis neturėjo advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių	52.1. nutarė pasikliauti vien tik savo jėgomis 52.2. neturėjo už ką pasisamdyti advokato 52.3. kita (nurodykite konkrečiai)	
53. Ar advokatas atidžiai iš klausė nukentėjusįjį (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?	53.1. taip 53.2. ne (nurodykite kodėl)	

1	2	3
54. Ar advokatas įdėjo daug pa- stangų, gindamas nukentėjusiojo interesus (atsakykite, jeigu jis tu- rėjo advokatą)?	54.1. taip 54.2. ne (nurodykite kodėl)	
55. Ar, nukentėjusiojo manymu, advokatas davė jam gerų patarimų (atsakykite, jeigu jis turėjo advokatą)?	55.1. taip (nurodykite kokių) 55.2. ne (nurodykite kodėl)	
56. Ar advokatas elgėsi su nukent- tėjusiuoju etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pa- garbą, dėmesį, toleranciją ir pan.) (atsakykite, jeigu jis turėjo advo- katą)?	56.1. taip 56.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti)	
57. Ar, nukentėjusiojo manymu, advokatas siekė teisingumo (atsa- kykite, jeigu jis turėjo advokatą)?	57.1. taip 57.2. ne (nurodykite kodėl)	
58. Ar nukentėjusysis yra paten- kintas teismo posėdžių organi- zavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?	58.1. taip 58.2. ne (nurodykite kodėl)	
59. Kokios bausmės kaltinamajam tikėjosi nukentėjusysis?	59.1. griežtesnės 59.2. panašios į tą, kokia buvo paskirta 59.3. švelnesnės	
60. Ar, nukentėjusiojo manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?	60.1. visiškai teisingas 60.2. daugiau ar mažiau teisingas 60.3. nei teisingas, nei neteisingas 60.4. daugiau ar mažiau netei- singas 60.5. visiškai neteisingas	
61. Ar nukentėjusysis yra paten- kintas teisėjo priimtu sprendimu?	61.1. visiškai patenkintas 61.2. daugiau ar mažiau paten- kintas 61.3. nei patenkintas, nei nepa- tenkintas 61.4. daugiau ar mažiau nepa- tenkintas 61.5. visiškai nepatenkintas	

1	2	3
62. Kada buvo padarytas nusikaltimas? Nurodykite datą		
63. Kada prasidėjo teismo procesas? Nurodykite datą		
64. Kiek buvo teismo posėdžių? Nurodykite skaičių		
65. Keliuose teismo posėdžiuose dalyvavo nukentėjusysis? Nurodykite skaičių		
66. Kiek laiko truko bylinėjimasis? Nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais		

6 priedas

Nukentėjusiųjų (nusikaltimo aukų) klausimynas

Gerbiamasis (-oji),

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedra atlieka tyrimą, kuriuo siekiama išsiaiškinti nukentėjusiųjų nuo nusikaltimo asmenų nuomonę apie teisėsaugos pareigūnų darbą (kaip su jais buvo elgiamasi ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso metu). Jūsų atsakymai mums yra labai svarbūs, nes jie gali atskleisti pareigūnų darbo pranašumus ir trūkumus, taip pat išsiaiškinti, kaip nukentėjusiesiems būtų galima suteikti psichologinę pagalbą. Klausimynas yra anoniminis, todėl niekas nesužinos Jūsų vardo ar pavardės. Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime. Laukiame Jūsų nuoširdžių atsakymų.

Prieš atsakydami į Jums pateiktus klausimus, iš pradžių pasistenkite kuo smulkiau prisiminti, kas vyko ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso metu. Tada atidžiai perskaitykite kiekvieną klausimą ir apibraukite Jums tinkantį atsakymo variantą (-us) arba parašykite savo atsakymą.

1. Koks buvo Jūsų patirtos nusikalstamos veikos pobūdis? Trumpai apibūdinkite ir, jeigu galite, nurodykite baudžiamojo kodekso straipsnį (-ius):

2. Ar Jums teko duoti parodymus ikiteisminio tyrimo metu?

- 2.1. taip (nurodykite, kiek kartų Jūs buvote apklaustas (-a));
- 2.2. ne (jeigu neteko, tada iš karto pereikite prie 30 klausimo).

3. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas Jums paaiškino parodymų davimo tikslą?

- 3.1. paaiškino;
- 3.2. nepaaiškino.

4. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas Jums paaiškino parodymų davimo teisinį pagrindą (koku įstatymu ir kieno sprendimu buvo remiamasi)?

- 4.1. paaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi;
- 4.2. paaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi;
- 4.3. nepaaiškino, koku įstatymu buvo remiamasi;
- 4.4. nepaaiškino, kieno sprendimu buvo remiamasi.

5. Ar Jums buvo paaiškinta parodymų davimo tvarka?

- 5.1. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta išsamiai;
- 5.2. parodymų davimo tvarka buvo paaiškinta formaliai;
- 5.3. parodymų davimo tvarka nebuvo paaiškinta (buvo tik nurodoma, ką reikia daryti).

6. Ar Jums buvo paaiškinta parodymo atpažinti tvarka?

- 6.1. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta išsamiai;
- 6.2. parodymo atpažinti tvarka buvo paaiškinta formaliai;
- 6.3. parodymo atpažinti tvarka nebuvo paaiškinta (buvo tik nurodoma, ką reikia daryti).
- 6.4. atpažinimo procedūra nebuvo vykdoma.

7. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiteiravo, ar Jūs turite klausimų, prašymų arba pasiūlymų?

- 7.1. taip;
- 7.2. ne.

8. Ar Jūs turėjote kokių nors klausimų, prašymų arba pasiūlymų?

- 8.1. taip (nurodykite konkrečiai kokių):
- 8.2. ne.

9. Jeigu buvo kokių nors Jūsų klausimų, prašymų arba pasiūlymų, kaip į juos reagavo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?

- 9.1. ignoravo;
- 9.2. išklausė, bet neatsižvelgė;
- 9.3. išklausė ir atsižvelgė;
- 9.4. kita (nurodykite konkrečiai).

10. Ar Jums buvo išaiškinta, kokias Jūs turite teises ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai (apibraukite), kokios teisės Jums buvo išaiškintos:

- 10.1. teisė duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis;
- 10.2. teisė susipažinti su parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus ir pataisas;
- 10.3. teisė pačiam surašyti parodymus;
- 10.4. teisė ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su byla ir daryti medžiagos kopijas ar išrašus;
- 10.5. teisė prašyti, kad būtų daromi parodymų garso ir vaizdo įrašai;
- 10.6. teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis;
- 10.7. teisė apskųsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą;
- 10.8. teisė gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą;
- 10.9. teisė prašyti taikyti anonimiškumą (ypač kai vyksta procesas dėl labai sunkaus ar sunkaus nusikaltimo);

10.10. teisė įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės;

10.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu pasirinkote šį atsakymo variantą, pereikite prie 13 klausimo).

11. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino Jūsų teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

11.1. teisės pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);

11.2. teisės pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

11.3. teisės pareigūnas išaiškino išsamiai.

12. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad Jūs iki galo ir adekvačiai supratote savo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

12.1. nemėgino;

12.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

12.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad aš iš tikrųjų supratau savo teises (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

13. Ar Jūs gerai supratote savo teises, kurias Jūs turite ikiteisminio tyrimo metu?

13.1. visiškai nesupratau;

13.2. daugiau ar mažiau nesupratau;

13.3. nei supratau, nei nesupratau;

13.4. daugiau ar mažiau supratau;

13.5. visiškai supratau.

14. Ar Jums buvo išaiškintos Jūsų pareigos, kurias Jūs turite ikiteisminio tyrimo metu? Nurodykite konkrečiai (apibraukite), kokios pareigos Jums buvo išaiškintos:

14.1. pareiga šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą;

14.2. pareiga duoti parodymus;

14.3. nebuvo išaiškinta nė viena pareiga (jeigu pasirinkote šį atsakymo variantą, pereikite prie 17 klausimo).

15. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino Jūsų pareigas (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)?

15.1. pareigas pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);

15.2. pareigas pareigūnas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

15.3. pareigas pareigūnas išaiškino išsamiai.

16. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad Jūs iki galo ir adekvačiai supratote savo pareigas (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena pareiga)?

16.1. nemėgino;

16.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

16.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad aš iš tikrųjų supratau savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

17. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino Jūsų atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

17.1. išaiškino;

17.2. neišaiškino (jeigu pasirinkote šį atsakymo variantą, pereikite prie 20 klausimo).

18. Kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškino Jūsų atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

18.1. atsakomybę pareigūnas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją);

18.2. atsakomybę pareigūnas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

18.3. atsakomybę pareigūnas išaiškino išsamiai.

19. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas mėgino įsitikinti, kad Jūs iki galo ir adekvačiai supratote savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

19.1. nemėgino;

19.2. ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

19.3. ikiteisminio tyrimo pareigūnas siekė įsitikinti, kad aš iš tikrųjų supratau savo pareigas (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

20. Ar Jūs pasinaudojote savo teise apskūsti parodymų davimo (parodymo atpažinti atlikimo) procedūrą?

20.1. taip (nurodykite konkrečiai, ką apskundėte);

20.2. ne.

21. Ar buvo tokių situacijų, kai Jūs elgėtės ne taip, kaip to norėjo ikiteisminio tyrimo pareigūnas?

21.1. buvo (nurodykite konkrečiai);

21.2. nebuvo (jeigu nebuvo, tada iš karto pereikite prie 23 klausimo).

22. Kaip elgėsi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kai Jūsų elgesys neatitiko jo lūkesčių?

22.1. pasakydavo, ką reikia daryti;

22.2. ne tik pasakydavo, ką reikia daryti, bet ir paaiškino, kodėl reikia taip daryti;

22.3. reikalaujavo konkrečių veiksnių nieko neaiškinamas;

22.4. kita (nurodykite konkrečiai).

23. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas darė Jums kokį nors spaudimą (pvz., kalbėjo pakeltu balsu, žemino, siekė išmušti iš vėžių, išgąsdinti, priversti atsiimti kaltinimus)?

23.1. darė (nurodykite konkrečiai);

23.2. nedarė.

24. Ar pareigūnas ikiteisminio tyrimo metu elgėsi nešališkai?

24.1. taip;

24.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).

25. Ar apklausdamas Jus ikiteisminio tyrimo pareigūnas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?

25.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);

25.2. neparodė.

26. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas manė, kad Jūs esate nekaltas dėl padaryto nusikaltimo?

26.1. taip;

26.2. ne;

26.3. buvo sunku suprasti.

27. Ar ikiteisminio tyrimo pareigūno elgesys buvo etiškas (ar jis laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

27.1. buvo;

27.2. nebuvo (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

28. Ar, Jūsų manymu, Jus apklausęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas elgėsi teisingai?

- 28.1. visiškai teisingai;
- 28.2. daugiau ar mažiau teisingai;
- 28.3. nei teisingai, nei neteisingai;
- 28.4. daugiau ar mažiau neteisingai;
- 28.5. visiškai neteisingai.

29. Kokius emocinius išgyvenimus Jūs patyrėte, kai buvo atliekama parodymų davimo procedūra ikiteisminio tyrimo metu (nurodykite konkrečiai, pvz., nerimą, pyktį, baimę)? Naudodami procentinę skalę taip pat apibūdinkite patirtų emocinių išgyvenimų stiprumą (pvz., 10 proc. – išgyvenote silpną emociją, 50 proc. – išgyvenote vidutinio stiprumo emociją, 100 proc. – išgyvenote labai stiprią emociją).

Dabar prašome atsakyti į klausimus apie bylos nagrinėjimą teisme

30. Ar Jūs turėjote galimybę teismo metu pateikti prašymus?

- 30.1. taip;
- 30.2. ne.

31. Ar Jūsų prašymai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?

- 31.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;
- 31.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;
- 31.3. nebuvo išklaustyti.

32. Ar Jūs turėjote galimybę teismo metu pasakyti savo nuomonę ir pateikti argumentus?

- 32.1. taip;
- 32.2. tik iš dalies;
- 32.3. ne.

33. Ar Jūsų nuomonė ir argumentai buvo išklaustyti, ar teisėjas į juos atsižvelgė?

- 33.1. buvo išklaustyti, bet į juos nebuvo atsižvelgta;
- 33.2. buvo išklaustyti ir į juos buvo atsižvelgta;
- 33.3. nebuvo išklaustyti.

34. Ar teismo posėdžio metu teisėjas elgėsi su Jumis etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

34.1. taip;

34.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

35. Ar Jūs galėjote daryti kokį nors poveikį teismo procesui (pvz., įrodymų nagrinėjimui, ekspertų pakvietimui, o esant nepalankiam sprendimui, ar galėjote pateikti apeliaciją)?

35.1. taip (nurodykite konkrečiai, kokį poveikį Jūs galėjote daryti);

35.2. ne.

36. Ar Jums buvo išaiškintos teisės, kurias Jūs turite teismo proceso metu? Nurodykite konkrečiai, kokios teisės Jums buvo išaiškintos.

36.1. teisė teikti įrodymus;

36.2. teisė pateikti prašymus;

36.3. teisė pareikšti nušalinimus;

36.4. teisė teisme susipažinti su byla;

36.5. teisė teisme daryti medžiagos kopijas ar išrašus;

36.6. teisė dalyvauti bylą nagrinėjant teisme;

36.7. teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus;

36.8. teisė apskusti teismo nuosprendį ar nutartį;

36.9. teisė pasakyti baigiamąją kalbą;

36.10. teisė baudžiamajame procese pareikšti kaltinamajam civilinį ieškinį (kai dėl nusikalstamos veikos Jūs patyrėte turtinę ar neturtinę žalą);

36.11. nebuvo išaiškinta nė viena teisė (jeigu pasirinkote šį atsakymo variantą, pereikite prie 39 klausimo).

37. Kaip teisėjas išaiškino Jūsų teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

37.1. teises teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėdavo apie jas);

37.2. teises teisėjas išaiškino taip, kad jas buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;

37.3. teises teisėjas išaiškino išsamiai.

38. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad Jūs iki galo ir adekvačiai supratote savo teises (atsakykite į šį klausimą, jei buvo išaiškinta nors viena teisė)?

38.1. nemėgino;

38.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, bet nelaukdavo atsakymo);

38.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad aš iš tikrųjų supratau savo teises (pvz., paklausdavo, ar aš supratau paaiškinimą, ir palaukdavo atsakymo, arba užduodavo papildomą klausimą).

39. Ar Jūs gerai supratote savo teises, kurias Jūs turite teismo proceso metu?

- 39.1. visiškai nesupratau;
- 39.2. daugiau ar mažiau nesupratau;
- 39.3. nei supratau, nei nesupratau;
- 39.4. daugiau ar mažiau supratau;
- 39.5. visiškai supratau.

40. Ar teisėjas išaiškino Jūsų atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

- 40.1. išaiškino;
- 40.2. neišaiškino (jeigu pasirinkote šį atsakymo variantą, pereikite prie 43 klausimo).

41. Kaip teisėjas išaiškino Jūsų atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

- 41.1. atsakomybę teisėjas išaiškino formaliai (pvz., tik paminėjo apie ją);
- 41.2. atsakomybę teisėjas išaiškino taip, kad ją buvo galima daugiau ar mažiau suprasti;
- 41.3. atsakomybę teisėjas išaiškino išsamiai.

42. Ar teisėjas mėgino įsitikinti, kad Jūs iki galo ir adekvačiai supratote savo atsakomybę už melagingų parodymų davimą?

- 42.1. nemėgino;
- 42.2. teisėjas darė tai formaliai (pvz., paklausė, ar aš supratau paaiškinimą, bet nelaukė atsakymo);
- 42.3. teisėjas siekė įsitikinti, kad aš iš tikrųjų supratau savo atsakomybę (pvz., paklausė, ar aš supratau paaiškinimą, ir palaukė atsakymo, arba uždavė papildomą klausimą).

43. Ar teisėjas darė Jums kokį nors spaudimą bylos nagrinėjimo metu?

- 43.1. ne;
- 43.2. laisvojo pasakojimo metu prašė pasakyti esmę ir nepasakoti nereikalingų smulkmenų;
- 43.3. neišklausęs iki galo užduodavo kitą klausimą;
- 43.4. kitaip pertraukdavo (nurodykite kaip);

43.5. „spaudė“ remdamasis tuo, kad parengtinio tyrimo metu aš daviau kitus parodymus;

43.6. kita (nurodykite konkrečiai).

44. Ar teisėjas teismo proceso metu elgėsi nešališkai?

44.1. taip;

44.2. ne (nurodykite konkrečius šališkumo požymius).

45. Ar apklaudamas Jus teisėjas parodė, kad jau turi išankstinę nuomonę dėl padaryto nusikaltimo?

45.1. parodė (nurodykite konkrečiai kaip);

45.2. neparodė.

46. Ar teisėjas manė, kad Jūs esate nekaltas dėl padaryto nusikaltimo?

46.1. taip;

46.2. ne;

46.3. buvo sunku suprasti.

47. Ar, Jūsų manymu, teismo proceso metu teisėjas elgėsi su Jumis teisingai?

47.1. visiškai teisingai;

47.2. daugiau ar mažiau teisingai;

47.3. nei teisingai, nei neteisingai;

47.4. daugiau ar mažiau neteisingai;

47.5. visiškai neteisingai.

48. Ar, Jūsų manymu, prokuroras skyrė pakankamai dėmesio Jūsų bylai (pvz., domėjosi bylos medžiaga, užduodavo klausimų)?

48.1. taip;

48.2. ne (nurodykite, kodėl taip manote).

49. Ar teismo posėdžio metu prokuroras elgėsi su Jumis etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.)?

49.1. taip;

49.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti);

49.3. prokuroras teismo posėdžio metu su manimi nebendravo.

50. Ar, Jūsų manymu, prokuroras siekė teisingumo?

50.1. taip;

50.2. ne (nurodykite, kodėl taip manote).

51. Ar Jūs turėjote advokatą?

51.1. taip (tada pereikite prie 53 klausimo);

51.2. ne (tada atsakykite į 52 klausimą ir iš karto pereikite prie 58 klausimo).

52. Jeigu neturėjote advokato, nurodykite, dėl kokių priežasčių?

52.1. nutarėte pasikliauti vien savo jėgomis;

52.2. neturėjote už ką pasisamdyti advokato;

52.3. kita (nurodykite konkrečiai).

53. Ar advokatas atidžiai išklausė Jus (atsakykite, jeigu turėjote advokatą)?

53.1. taip;

53.2. ne (nurodykite kodėl).

54. Ar advokatas įdėjo daug pastangų, gindamas Jūsų interesus (atsakykite, jeigu turėjote advokatą)?

54.1. taip;

54.2. ne (nurodykite kodėl).

55. Ar, Jūsų manymu, advokatas davė Jums gerų patarimų (atsakykite, jeigu turėjote advokatą)?

55.1. taip (nurodykite kokių);

55.2. ne (nurodykite kodėl).

56. Ar advokatas elgėsi su Jumis etiškai (laikėsi įprastų mandagumo taisyklių, rodė pagarbą, dėmesį, toleranciją ir pan.) (atsakykite, jeigu turėjote advokatą)?

56.1. taip;

56.2. ne (nurodykite konkrečiai, kokie etikos reikalavimai buvo pažeisti).

57. Ar, Jūsų manymu, advokatas siekė teisingumo (atsakykite, jeigu turėjote advokatą)?

57.1. taip;

57.2. ne (nurodykite kodėl).

58. Ar esate patenkintas (-a) teismo posėdžių organizavimu (pvz., ar teismo procesas nebuvo vilkinamas, ar posėdžiai prasidėdavo laiku ir pan.)?

58.1. taip;

58.2. ne (nurodykite kodėl).

59. Kokios bausmės kaltinamajam Jūs tikėjotės?

- 59.1. griežtesnės;
- 59.2. panašios į tą, kokia buvo paskirta;
- 59.3. švelnesnės.

60. Ar, Jūsų manymu, teisėjo priimtas sprendimas yra teisingas?

- 60.1. visiškai teisingas;
- 60.2. daugiau ar mažiau teisingas;
- 60.3. nei teisingas, nei neteisingas;
- 60.4. daugiau ar mažiau neteisingas;
- 60.5. visiškai neteisingas.

61. Ar esate patenkintas (-a) teisėjo priimtu sprendimu?

- 61.1. visiškai patenkintas (-a);
- 61.2. daugiau ar mažiau patenkintas (-a);
- 61.3. nei patenkintas (-a), nei nepatenkintas (-a);
- 61.4. daugiau ar mažiau nepatenkintas (-a);
- 61.5. visiškai nepatenkintas (-a).

62. Kada buvo padarytas nusikaltimas? Nurodykite datą.

63. Kada prasidėjo teismo procesas? Nurodykite datą.

64. Kiek buvo teismo posėdžių? Nurodykite skaičių.

65. Keliuose teismo posėdžiuose jūs dalyvavote? Nurodykite skaičių.

66. Kiek laiko truko bylinėjimasis? Nurodykite bylinėjimosi trukmę mėnesiais.

Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą.

7 priedas

Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus tyrimo duomenys. Paruošiamasis tyrimo etapas

1 lentelė. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno duomenų faktorių analizės rezultatai (paruošiamasis tyrimo etapas, n = 120)

Faktorius	Tikrinė reikšmė	Dispersija (proc.)	Suminė dispersija (proc.)
1	7,624	17,327	17,327
2	4,949	11,247	28,574
3	2,648	6,019	34,593
4	2,462	5,595	40,188
5	2,207	5,017	45,205
6	1,752	3,981	49,186
7	1,712	3,892	53,078
8	1,578	3,586	56,664
9	1,487	3,380	60,044
10	1,405	3,193	63,237
11	1,338	3,041	66,277
12	1,269	2,884	69,161
13	1,154	2,623	71,785
14	1,078	2,450	74,235

2 lentelė. „Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno teiginių faktorišės apkrovos (paruošiamasis tyrimo etapas, n = 120)

Teiginys	1-as faktorius	2-as faktorius	3-ias faktorius	4-as faktorius	5-as faktorius	6-as faktorius	7-as faktorius
1	0,009	0,070	0,034	0,069	0,036	0,797	0,124
2	-0,116	-0,009	0,065	0,215	0,038	0,753	0,264
3	0,163	0,125	0,144	-0,021	0,119	0,668	-0,090
4	0,020	0,287	0,116	0,161	0,391	0,298	0,170
5	0,085	0,032	-0,050	0,087	-0,015	0,072	0,836
6	0,024	-0,045	0,027	-0,254	-0,179	0,231	0,771
7	0,593	-0,024	-0,093	-0,014	0,239	-0,087	0,110
8	0,697	0,062	-0,032	-0,012	0,212	-0,032	0,018
9	0,263	0,075	0,050	0,139	0,258	0,227	0,064
10	0,218	-0,076	0,030	0,110	-0,042	-0,037	-0,040
11	0,717	0,038	0,019	-0,027	0,082	0,030	0,005
12	0,555	-0,062	-0,577	0,087	-0,002	0,073	0,090
13	0,538	-0,099	-0,581	0,164	-0,049	0,057	0,129
14	0,685	-0,167	-0,321	0,106	0,002	0,068	0,171
15	0,814	-0,015	-0,036	-0,023	-0,122	0,121	-0,167
16	0,606	-0,073	-0,267	-0,128	-0,027	0,072	0,122
17	0,742	0,045	-0,109	-0,054	-0,126	0,027	-0,020
18	0,310	0,042	-0,153	-0,158	-0,030	0,078	-0,176
19	0,266	0,058	-0,063	0,020	-0,154	0,042	0,099
20	0,736	-0,051	-0,035	0,137	-0,124	-0,113	0,081
21	0,789	0,013	-0,034	-0,016	-0,072	-0,136	0,046
22	-0,238	-0,075	0,212	-0,059	0,073	0,279	-0,309
23	-0,118	0,203	0,096	-0,162	0,225	-0,153	0,184
24	-0,548	0,024	0,338	0,118	0,003	0,045	0,040
25	-0,155	-0,086	0,317	-0,014	0,072	-0,008	-0,060
26	-0,167	-0,054	0,816	0,030	0,034	0,108	-0,064

27	-0,161	0,069	0,756	-0,079	0,042	0,134	0,120
28	-0,191	0,052	-0,299	0,295	0,349	-0,196	0,101
29	-0,078	0,345	0,193	-0,062	0,201	0,187	0,068
30	-0,146	0,329	-0,193	0,239	0,180	0,074	-0,003
31	-0,020	0,740	-0,036	-0,058	-0,080	0,170	-0,247
32	-0,087	0,857	0,125	0,133	-0,144	-0,012	0,004
33	0,021	0,687	0,042	0,037	0,202	-0,019	0,202
34	-0,121	0,344	0,007	0,438	0,404	0,054	0,340
35	-0,080	0,092	0,003	0,466	0,178	0,113	0,167
36	0,005	0,632	-0,140	0,053	0,157	0,054	-0,038
37	0,079	0,112	-0,142	0,793	0,091	0,073	-0,082
38	0,005	0,052	-0,042	0,876	0,087	0,156	-0,028
39	0,014	-0,037	-0,074	0,200	-0,071	0,000	0,027
40	0,048	0,046	0,123	0,120	0,039	0,026	0,021
41	-0,053	-5,455	-0,070	-0,014	0,161	0,030	0,152
42	-0,111	-0,019	-0,056	0,147	0,799	0,273	-0,123
43	-0,002	0,066	0,125	0,129	0,742	-0,080	-0,098
44	0,049	-0,078	0,124	0,541	0,353	-0,045	-0,136

8 priedas

„Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimynas

Gerbiamasis (-oji),

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedra atlieka tyrimą, kuriuo siekiama išsiaiškinti vairuotojų požiūrį į policijos pareigūnų darbą. Jūsų atsakymai mums yra labai svarbūs, nes jie gali atskleisti pareigūnų darbo pranašumus ir trūkumus. Klausimynas yra anoniminis, todėl niekas nesužinos Jūsų vardo ar pavardės. Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime. Laukiame Jūsų nuoširdžių atsakymų.

Atidžiai perskaitykite ir įvertinkite kiekvieną teiginį pagal šią skalę:

- 7 – visiškai sutinku
- 6 – didžiąja dalimi sutinku
- 5 – sutinku iš dalies
- 4 – nei sutinku, nei nesutinku
- 3 – iš dalies nesutinku
- 2 – didžiąja dalimi nesutinku
- 1 – visiškai nesutinku

Pažymėkite pasirinktą vertinimą apibraukdami Jums tinkamą skaičių

1. Vairuotojai turėtų paklusti kelių eismo taisyklėms net tada, kai šios taisyklės prieštarauja jų nuomonei

7   6   5   4   3   2   1

2. Vairuotojai turėtų paklusti kelių eismo taisyklėms net tada, jeigu jie mano, kad šios taisyklės yra neteisingos

7   6   5   4   3   2   1

3. Vairuotojų nepaklusnumas kelių eismo taisyklėms negali būti pateisinamas

7   6   5   4   3   2   1

4. Vairuotojas, kuris atsisako paklusti kelių eismo taisyklėms, kelia grėsmę kitiems eismo dalyviams

7 6 5 4 3 2 1

5. Vairuotojai turėtų paklusti kelių policijos pareigūnų reikalavimams net tada, kai tie reikalavimai prieštarauja jų nuomonei

7 6 5 4 3 2 1

6. Vairuotojai turėtų paklusti kelių policijos pareigūnų reikalavimams net tada, jeigu jie mano, kad šie reikalavimai yra neteisingi

7 6 5 4 3 2 1

7. Aš jaučiu pagarbą kelių policijos pareigūnams

7 6 5 4 3 2 1

8. Aš pasitikiu kelių policijos pareigūnais

7 6 5 4 3 2 1

9. Kelių policijos pareigūnai savo darbą atlieka sąžiningai

7 6 5 4 3 2 1

10. Kelių policijos pareigūnai elgiasi su vairuotojais pagarbiai

7 6 5 4 3 2 1

11. Kelių policijos pareigūnai elgiasi su vairuotojais mandagiai

7 6 5 4 3 2 1

12. Kelių policijos pareigūnai gerbia vairuotojų teises

7 6 5 4 3 2 1

13. Kelių policijos pareigūnai su visais vairuotojais elgiasi vienodai

7 6 5 4 3 2 1

14. Spręsdami, ar bausti vairuotojus, kelių policijos pareigūnai remiasi objektyviais faktais, o ne savo nuomone ir emocijomis

7 6 5 4 3 2 1

15. Spręsdami, ar bausti vairuotojus, kelių policijos pareigūnai griežtai laikosi įstatymų nustatytų taisyklių

7 6 5 4 3 2 1

16. Prieš priimdami sprendimą, kelių policijos pareigūnai išklauso vairuotojų nuomonę

7 6 5 4 3 2 1

17. Kelių policijos pareigūnai paaiškina vairuotojams, kodėl jie priima vienokius ar kitokius sprendimus

7 6 5 4 3 2 1

18. Kelių policijos pareigūnai visada stengiasi priimti teisingus sprendimus

7 6 5 4 3 2 1

19. Kelių policijos pareigūnai visada laikosi įstatymų nustatytų taisyklių

7 6 5 4 3 2 1

20. Kelių policijos pareigūnai piktnaudžiauja turima galia ir valdžia

7 6 5 4 3 2 1

21. Kelių policijos pareigūnai yra korumpuoti

7 6 5 4 3 2 1

22. Kelių policijos pareigūnai dažnai stabdo vairuotojus be jokios rimtos priežasties

7 6 5 4 3 2 1

23. Kelių policijos pareigūnai, sustabdę vairuotojus, dažnai elgiasi pernelyg šiurkščiai

7 6 5 4 3 2 1

24. Kelių policijos pareigūnai, sustabdę vairuotojus, dažnai elgiasi pernelyg griežtai

7 6 5 4 3 2 1

25. Kelių policijos pareigūnas, sustabdęs vairuotoją, turėtų jam (-ai) prisistatyti ir paminėti instituciją, kuriai jis atstovauja

7 6 5 4 3 2 1

26. Kelių policijos pareigūnas, sustabdęs vairuotoją, turėtų paaiškinti, kodėl jis (-i) buvo sustabdytas (-a)

7 6 5 4 3 2 1

27. Kelių policijos pareigūnas, sustabdęs vairuotoją, turėtų leisti jam (-ai) pasiaiškinti, kodėl jis (-i) pažeidė kelių eismo taisykles

7 6 5 4 3 2 1

28. Kelių policijos pareigūnas, sustabdęs vairuotoją, turėtų atidžiai išklausti jo (-os) pasiaiškinimą ir argumentus (net jeigu vėliau į juos neatsižvelgtų)

7 6 5 4 3 2 1

29. Kelių policijos pareigūnas, sustabdęs vairuotoją, turėtų išsiaiškinti visas kelių eismo taisyklių pažeidimo detales ir aplinkybes

7 6 5 4 3 2 1

30. Kelių policijos pareigūnas turėtų paaiškinti vairuotojui (-ai), kodėl jis priėmė vienokį ar kitokį sprendimą (dėl kelių eismo taisyklių pažeidimo)

7 6 5 4 3 2 1

31. Kelių policijos pareigūnas, nubaudęs vairuotoją, turėtų jam (-ai) paaiškinti, kaip būtų galima elgtis toliau (pvz., susimokėti baudą, apskūsti priimtą sprendimą teismui ir pan.)

7 6 5 4 3 2 1

32. Bendraudamas su vairuotoju (-a) policijos pareigūnas visą laiką turėtų būti atidus jo emociniams išgyvenimams (būsenai)

7 6 5 4 3 2 1

33. Bendraudamas su vairuotoju (-a) policijos pareigūnas visą laiką turėtų elgtis pagarbiai

7 6 5 4 3 2 1

34. Bendraudamas su vairuotoju (-a) policijos pareigūnas visą laiką turėtų elgtis mandagiai

7 6 5 4 3 2 1

35. Bendraudamas su visais vairuotojais policijos pareigūnas turėtų elgtis vienodai (jo elgesys neturėtų priklausyti nuo vairuotojo lyties, socialinio statuso ar einamų pareigų)

7 6 5 4 3 2 1

Taip pat norėtume kai ką sužinoti apie Jus:

36. Amžius

37. Lytis

38. Išsilavinimas

39. Specialybė

40. Šeiminių padėtis: nevedęs (-usi), vedęs / ištekėjusi, išsiskyręs (-usi)

41. Koks Jūsų realaus vairavimo stažas metais (t. y. kiek metų važinėjate po to, kai gavote vairuotojo teises)?

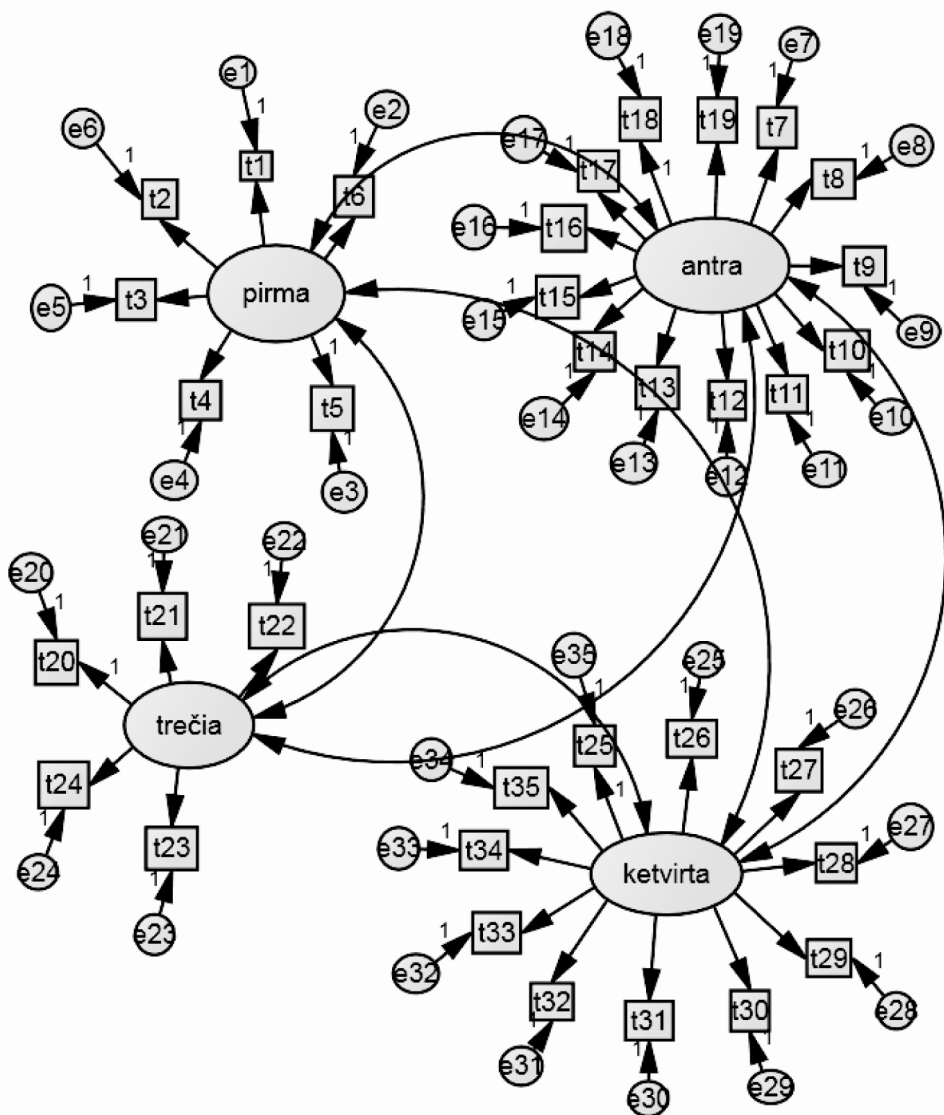

42. Ar Jus, kaip vairuotoją, kada nors buvo sustabdęs kelių policijos pareigūnas?
- 42.1. taip (nurodykite, kiek kartų)
- 42.2. ne
43. Ar Jums, kaip vairuotojui (-ai), teko gauti policijos pareigūno išpėjimą?
- 43.1. taip (nurodykite, kiek kartų)
- 43.2. už kokį pažeidimą (-us) gavote išpėjimą.....
- .....
- 43.3. ne
44. Ar Jums, kaip vairuotojui (-ai), teko gauti baudą už kelių eismo taisyklių pažeidimą?
- 44.1. taip (nurodykite, kiek kartų)
- 44.2. už kokį pažeidimą (-us) gavote baudą.....
- .....
- 44.3. ne
45. Ar Jums, kaip vairuotojui (-ai), teko prarasti vairuotojo teises už kelių eismo taisyklių pažeidimą?
- 45.1. taip (nurodykite, kiek kartų)
- 45.2. už kokį pažeidimą (-us) praradote vairuotojo teises.....
- .....
- 45.3. ne
46. Ar Jums, kaip vairuotojui (-ai), teko duoti kyši policijos pareigūnui?
- 46.1. taip (nurodykite, kiek kartų)
- 46.2. už kokį pažeidimą (-us) .....
- .....
- 46.3. bandžiau duoti, bet policijos pareigūnas nepaėmė
- 46.4. ne
47. Ar Jūs kada nors vairavote automobilį apsvaigęs (-usi) nuo alkoholinių gėrimų?
- 47.1. taip (nurodykite, kiek kartų)
- 47.2. ne
48. Kai Jus sustabdo kelių policijos pareigūnas, kas Jums yra svarbiau – tai, kaip jis elgiasi su Jumis, ar tai, kokį sprendimą jis priima (pvz., nubaudžia Jus ar ne)?
- 48.1. svarbiau tai, kaip jis elgiasi
- 48.2. svarbiau tai, kokį sprendimą jis priima
- 48.3. vienodai svarbu ir viena, ir kita

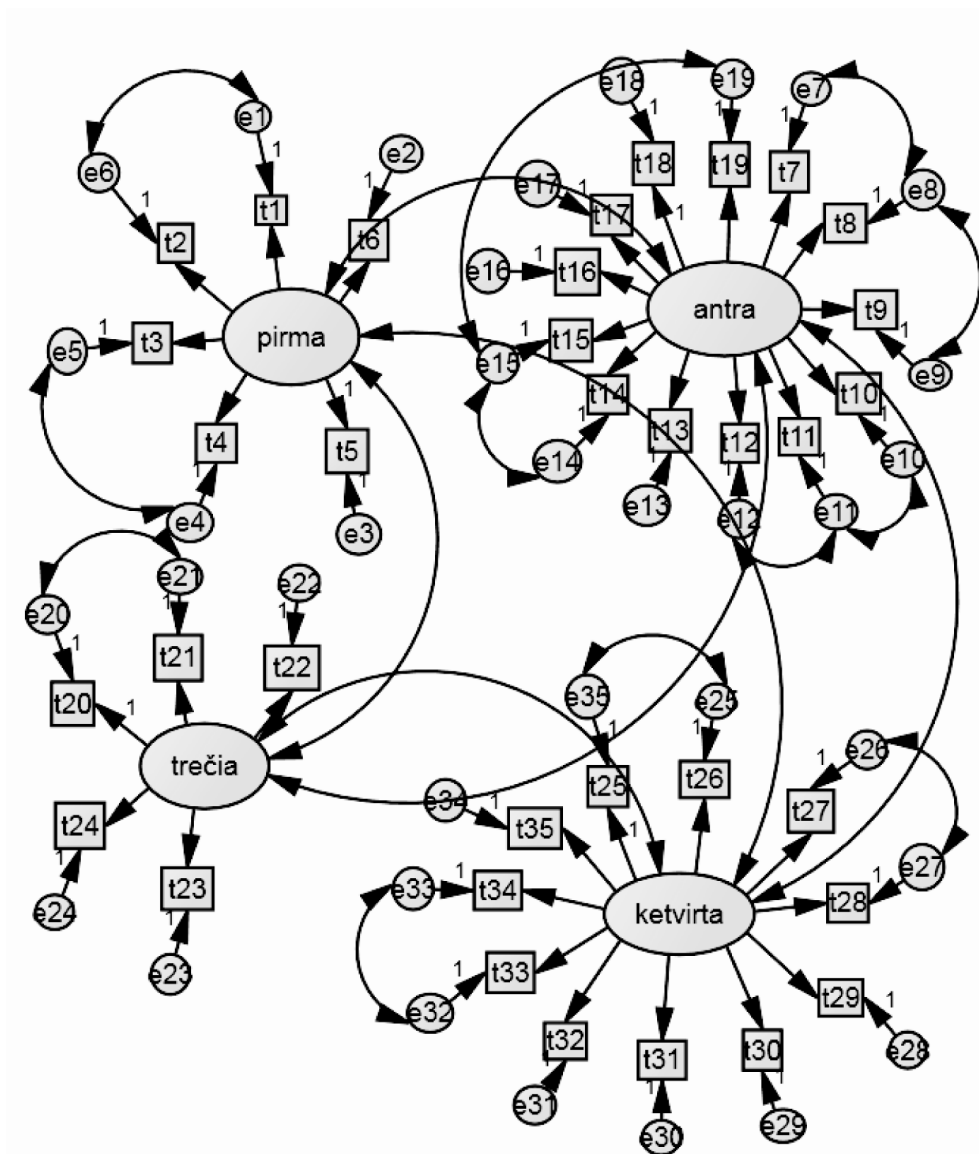
Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą.

9 priedas

„Vairuotojų požiūrio į policijos pareigūnus“ klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai

1 pav. Pradinis klausimyno modelis

2 pav. Pakeistas klausimyno modelis (pridėtos koreliacijos tarp matavimų paklaidų)

10 priedas

Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus tyrimo duomenys. Paruošiamasis tyrimo etapas

1 lentelė. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno duomenų faktorių analizės rezultatai (paruošiamasis tyrimo etapas, n = 272)

Faktorius	Tikrinė reikšmė	Dispersija (proc.)	Suminė dispersija (proc.)
1	17,331	32,095	32,095
2	4,315	7,990	40,085
3	3,364	6,230	46,315
4	3,234	5,989	52,304
5	2,001	3,705	56,009
6	1,763	3,264	59,273
7	1,683	3,116	62,389
8	1,156	2,141	64,530
9	1,120	2,075	66,605
10	1,026	1,899	68,504

2 lentelė. „Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimyno teiginių faktorinės apkrovos (paruošiamasis tyrimo etapas, n = 272)

Teiginys	1-as faktorius	2-as faktorius	3-ias faktorius	4-as faktorius	5-as faktorius
1	0,170	0,135		0,316	0,162
2			-0,120	0,542	0,104
3		0,120		0,160	0,171
4				0,189	
5		0,120	0,113	0,137	0,217
6			-0,140		0,245
7	0,200	0,198		0,652	
8	0,147			0,808	
9		0,157		0,733	
10		0,135		0,829	
11	0,178	0,596		0,232	0,406
12		0,727	-0,144	0,137	0,231
13	0,199	0,736	-0,104	0,164	0,253
14		0,166		0,110	0,654
15		0,148			0,704
16	0,675	0,243	-0,183	0,119	0,213
17	0,708	0,345	-0,154		
18	0,651	0,313	-0,288	0,114	0,118
19	0,254	0,759	-0,162		0,106
20	0,170	0,827	-0,119		
21	0,193	0,771			
22	0,233	0,767	-0,141		
23	0,181	0,662	-0,131		-0,208
24	0,225	0,641			-0,146
25	0,217	0,485		0,116	
26	0,243	0,403			

27	0,336	0,631			
28	0,300	0,674	-0,111	0,120	
29	0,755	0,357	-0,176		
30	0,740	0,154		0,110	
31	0,706	0,139			
32	0,828	0,211	-0,199		
33	0,775	0,248	-0,142		
34	0,625	0,229	-0,204		-0,262
35	0,710	0,234	-0,210		-0,115
36	0,668		-0,105		0,128
37	0,756	0,113	-0,200		
38	0,669	0,162	-0,325		
39	0,305	0,617	-0,231	0,132	0,286
40	0,274	0,670	-0,166		0,111
41	0,608	0,361	-0,240		
42	0,664	0,198	-0,192	0,103	
43	0,370		-0,149		0,526
44	-0,206		0,721		
45	-0,129		0,663		
46	-0,259		0,583		-0,237
47		-0,470	0,674	-0,151	
48			0,392		0,170
49		-0,522	0,613		
50	-0,297	-0,179	0,763		
51	-0,301	-0,190	0,794		
52	-0,234	-0,152	0,664		
53	-0,284		0,679		-0,195
54	-0,380	-0,121	0,658	-0,120	-0,147

11 priedas

„Žmonių požiūrio į įstatymus, teisėsaugos institucijas ir pareigūnus“ klausimynas

Gerbiamasis (-oji),

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedra atlieka tyrimą, kuriuo siekiama išsiaiškinti žmonių požiūrį į įstatymus, teismus, taip pat policijos pareigūnų ir teisėjų darbą. Jūsų atsakymai mums yra labai svarbūs, nes jie gali atskleisti pareigūnų darbo pranašumus ir trūkumus. Klausimynas yra anoniminis, todėl niekas nesužinos jūsų vardo ar pavardės. Iš anksto dėkojame Jums už dalyvavimą tyrime. Laukiame Jūsų nuoširdžių atsakymų.

Atidžiai perskaitykite ir įvertinkite kiekvieną teiginį pagal šią skalę:

- 7 – visiškai sutinku
- 6 – didžiąja dalimi sutinku
- 5 – sutinku iš dalies
- 4 – nei sutinku, nei nesutinku
- 3 – iš dalies nesutinku
- 2 – didžiąja dalimi nesutinku
- 1 – visiškai nesutinku

Pažymėkite pasirinktą vertinimą apibraudami reikiamą skaičių

1. Žmonės turėtų paklusti įstatymams net tada, kai šie įstatymai prieštarauja jų nuomonei

7 6 5 4 3 2 1

2. Žmonės turėtų paklusti įstatymams net tada, jeigu mano, kad įstatymai yra neteisingi

7 6 5 4 3 2 1

3. Žmonės turėtų paklusti teisėjų priimtiems sprendimams net tada, kai šie sprendimai prieštarauja jų nuomonei

7 6 5 4 3 2 1

4. Žmonės turėtų paklusti teisėjų priimtiems sprendimams net tada, jeigu mano, kad šie sprendimai yra neteisingi

7 6 5 4 3 2 1

5. Žmonės turėtų paklusti policijos pareigūnų reikalavimams net tada, kai tie reikalavimai prieštarauja jų nuomonei

7 6 5 4 3 2 1

6. Žmonės turėtų paklusti policijos pareigūnų reikalavimams net tada, jeigu mano, kad šie reikalavimai yra neteisingi

7 6 5 4 3 2 1

7. Aš jaučiu pagarbą policijos pareigūnams

7 6 5 4 3 2 1

8. Aš pasitikiu policijos pareigūnais

7 6 5 4 3 2 1

9. Sužinoję apie padarytą nusikaltimą, žmonės visada turėtų apie tai pranešti policijos pareigūnams

7 6 5 4 3 2 1

10. Žmonės visada turėtų padėti policijos pareigūnams išaiškinti nusikaltimą arba surasti įtariamąjį

7 6 5 4 3 2 1

11. Aš jaučiu pagarbą teisėjams

7 6 5 4 3 2 1

12. Aš pasitikiu teisėjais

7 6 5 4 3 2 1

13. Jeigu ateityje aš susidursiu su sudėtinga teisinio pobūdžio problema, tai kreipsiuosi į teismą

7 6 5 4 3 2 1

14. Policijos pareigūnai savo darbą atlieka sąžiningai

7 6 5 4 3 2 1

15. Policijos pareigūnai elgiasi su žmonėmis pagarbiai

7 6 5 4 3 2 1

16. Policijos pareigūnai elgiasi su žmonėmis mandagiai

7 6 5 4 3 2 1

17. Policijos pareigūnai gerbia žmogaus teises

7 6 5 4 3 2 1

18. Policijos pareigūnai su visais žmonėmis elgiasi vienodai

7 6 5 4 3 2 1

19. Policijos pareigūnai, siekdami gauti jiems svarbią informaciją, taiko tik teisėtus metodus

7 6 5 4 3 2 1

20. Prieš priimdami sprendimą, policijos pareigūnai išklauso žmonių nuomonę

7 6 5 4 3 2 1

21. Policijos pareigūnai paaiškina žmonėms, kodėl priima vienokius ar kitokius sprendimus

7 6 5 4 3 2 1

22. Policijos pareigūnai visada stengiasi priimti teisingus sprendimus

7 6 5 4 3 2 1

23. Policijos pareigūnai visada laikosi įstatymų nustatytų taisyklių

7 6 5 4 3 2 1

24. Jeigu ateityje mane sustabdys policijos pareigūnas arba aš kreipsiuosi į jį, iškilusi problema bus išspręsta teisingai

7 6 5 4 3 2 1

25. Jeigu ateityje mane sustabdys policijos pareigūnas arba aš kreipsiuosi į jį, su manimi bus elgiamasi pagarbiai

7 6 5 4 3 2 1

26. Teisėjai savo darbą atlieka sąžiningai

7 6 5 4 3 2 1

27. Teisėjai elgiasi su žmonėmis pagarbiai

7 6 5 4 3 2 1

28. Teisėjai elgiasi su žmonėmis mandagiai

7 6 5 4 3 2 1

29. Teisėjai visada stengiasi priimti teisingus sprendimus

7 6 5 4 3 2 1

30. Teisėjai gina žmogaus teises

7 6 5 4 3 2 1

31. Teisėjai su visais žmonėmis elgiasi vienodai

7 6 5 4 3 2 1

32. Teisėjai visiems žmonėms garantuoja teisingą bylos nagrinėjimą

7 6 5 4 3 2 1

33. Teisėjai paaiškina žmonėms, kodėl priima vienokius ar kitokius sprendimus

7 6 5 4 3 2 1

34. Teisėjai visada laikosi įstatymų nustatytų taisyklių

7 6 5 4 3 2 1

35. Teisėjų sprendimai yra grindžiami objektyviais faktais ir turimais įrodymais

7 6 5 4 3 2 1

36. Jeigu ateityje man teks dalyvauti teismo procese, teisėjas bylą išnagrinės teisingai

7 6 5 4 3 2 1

37. Jeigu ateityje man teks dalyvauti teismo procese, teisėjas su manimi elgsis pagarbiai

7 6 5 4 3 2 1

38. Įstatymai atspindi turtingų ir įtakingų, o ne paprastų žmonių interesus

7 6 5 4 3 2 1

39. Įstatymai taikomi norint kontroliuoti paprastus, o ne turtingus ir įtakingus žmones

7 6 5 4 3 2 1

40. Įstatymai negina žmonių teisių ir interesų

7 6 5 4 3 2 1

41. Policijos pareigūnai piktnaudžiauja turima galia ir valdžia

7 6 5 4 3 2 1

42. Jeigu žmogus nesutinka su policininko nuomone, visada bus teisus tik pareigūnas

7 6 5 4 3 2 1

43. Policijos pareigūnai yra korumpuoti

7 6 5 4 3 2 1

44. Teisėjai piktnaudžiauja turima galia ir valdžia

7 6 5 4 3 2 1

45. Teisėjai yra korumpuoti

7 6 5 4 3 2 1

46. Teisėjų sprendimams daro poveikį politikai ir kiti suinteresuoti žmonės

7 6 5 4 3 2 1

47. Teismai negina žmonių teisių ir interesų

7 6 5 4 3 2 1

48. Teismo procesas dažnai yra tik „parodomasis spektaklis“, o iš tikrųjų viskas jau būna nuspręsta iš anksto

7 6 5 4 3 2 1

Taip pat norėtume kai ką sužinoti apie Jus:

49. Amžius

50. Lytis

51. Išsilavinimas

52. Specialybė

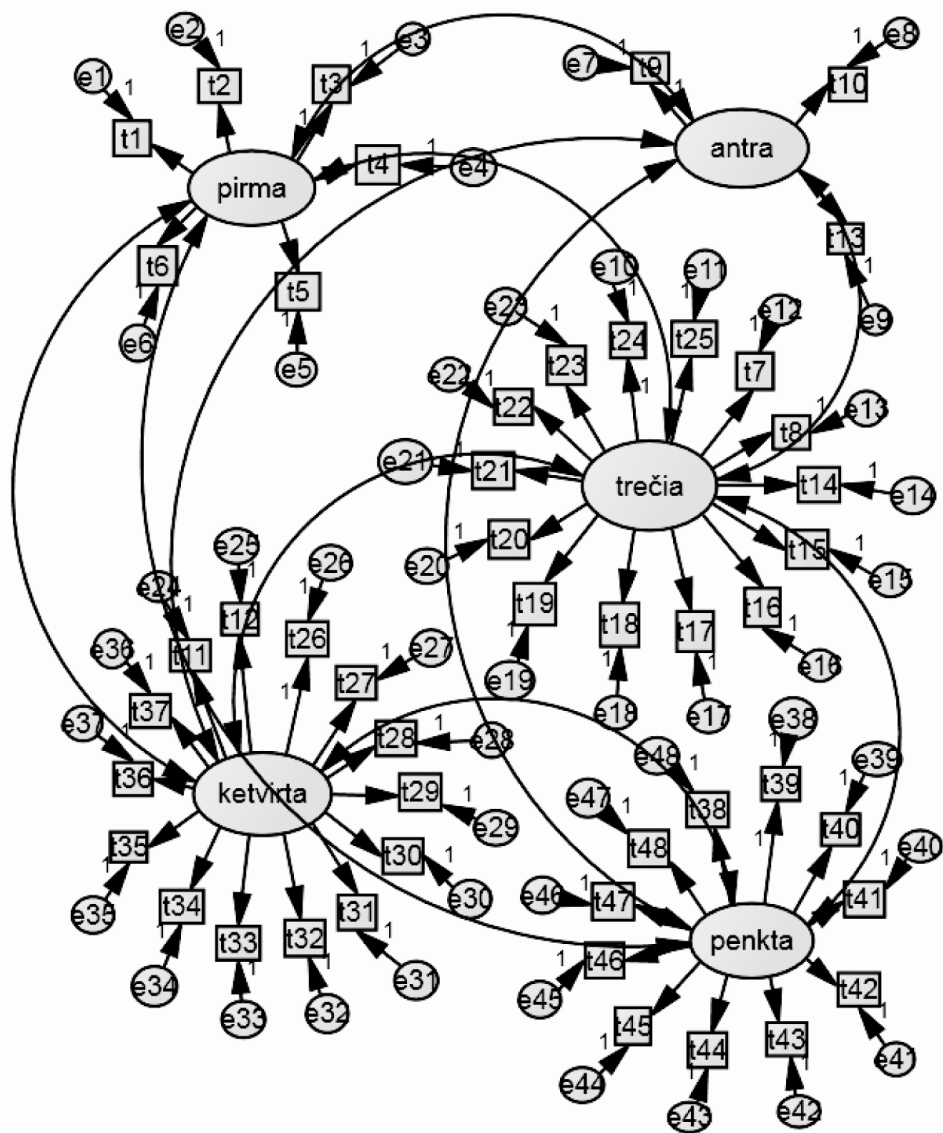
53. Šeiminė padėtis:
- 53.1. nevedęs (-usi)
  - 53.2. vedęs / ištekėjusi
  - 53.3. išsiskyręs (-usi)
  - 53.4. kita
54. Kur Jūs praleidote didžiąją savo gyvenimo dalį:
- 54.1. dideliame mieste
  - 54.2. rajono centre
  - 54.3. mažame miestelyje
  - 54.4. kaime
55. Ar Jūs esate tikintis žmogus?
- 55.1. taip
  - 55.2. greičiau taip
  - 55.3. greičiau ne
  - 55.4. ne
56. Ar Jums teko tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnu?
- 56.1. taip (trumpai apibūdinkite, koks tai buvo įvykis; jeigu Jums teko susidurti su policijos pareigūnu ne vieną kartą, apibūdinkite tą atvejį, kurį geriausiai atsimenate)
  - 56.2. ne
57. Ar Jūsų artimiesiems / pažįstamiems teko tiesiogiai susidurti su policijos pareigūnais?
- 57.1. taip (trumpai apibūdinkite, koks tai buvo įvykis; jeigu Jūsų artimiesiems / pažįstamiems teko susidurti su policijos pareigūnais ne vieną kartą, apibūdinkite tą atvejį, kurį geriausiai atsimenate)
  - 57.2. ne
58. Ar Jums kada nors teko dalyvauti teisme?
- 58.1. taip (nurodykite, koks buvo Jūsų vaidmuo: ieškovo, atsakovo, liudytojo, kaltinamojo, stebėtojo)
  - 58.2. ne
59. Ar Jūsų artimiesiems / pažįstamiems kada nors teko dalyvauti teisme?
- 59.1. taip (nurodykite, koks buvo jų vaidmuo: ieškovo, atsakovo, liudytojo, kaltinamojo, stebėtojo)
  - 59.2. ne
60. Ar Jums teko išklausti kokias nors teisinės disciplinas (jeigu studijavote (-uojate) ne teisę)?
- 60.1. taip (nurodykite konkrečiai kokias)
  - 60.2. ne
  - 60.3. aš studijavau (-uoju) teisę

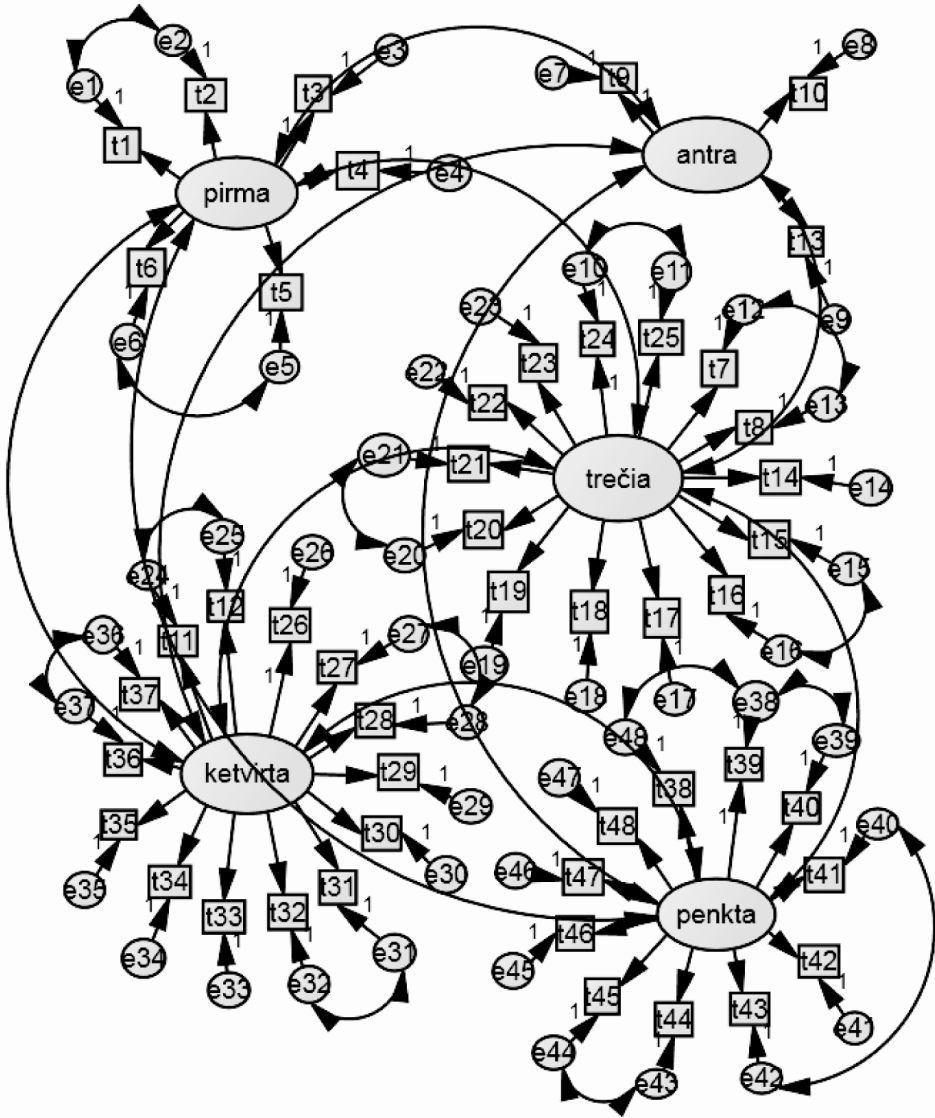
61. Ar Jūs domitės teisinės tematikos spauda?
61.1. taip
61.2. ne
62. Ar Jūs domitės teisinės tematikos informacija internete?
62.1. taip
62.2. ne
63. Ar Jūs domitės teisinės tematikos televizijos laidomis?
63.1. taip
63.2. ne
64. Ar Jūs domitės teisinės tematikos radijo laidomis?
64.1. taip
64.2. ne

Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą.

12 priedas

„Žmonių požiūrio į įstatymus, teisės saugos institucijas ir pareigūnus“
klausimyno patvirtinamosios faktorių analizės rezultatai

2 pav. Pakeistas klausimyno modelis (pridėtos koreliacijos tarp matavimų paklaidų)

PROCEDURAL JUSTICE AND TRUST IN LEGAL OFFICERS AND LEGAL INSTITUTIONS

Summary

The monograph focuses upon the problems of procedural justice, trust in legal officers and institutions. It reviews the results of the procedural justice studies conducted in different countries during the latter decades, evaluation of police officers' and judges' behaviour as well as trust in them, psychological consequences of the involvement in the legal system, the congruence between criminal, civil, and administrative proceedings and the requirements of procedural justice.

The methods used in the study were: 1) the previously developed methodology of legal proceedings' observation, which was aimed at the evaluation of judges' behaviour in different critical situations where they could act according or disaccording to the requirements of procedural justice (57 criminal proceedings were observed); 2) the interview method for convicted persons, based on the previously developed research procedure (73 convicted males were interviewed); 3) the newly developed interview method for crime victims (70 crime victims were interviewed); 4) the newly developed questionnaire "Drivers' attitudes toward police authorities" (481 drivers participated in the study, of them 120 in the pilot study and 361 in the main study); 5) the newly developed questionnaire "People's attitude towards law, legal institutions, and officers" (688 participants took part in the study, of them 272 in the pilot study and 416 in the main study).

The results have revealed that the congruence between judges' behaviour and the requirements of procedural justice varies in different situations, ranging from strongly non-congruous to well congruous. However, no situation in which all the judges would act in accordance with the requirements of procedural justice was detected. In addition, the behaviour of judges was found to correspond to the requirements of procedural justice more in the situations regulated by law in comparison with those not regulated. The study has shown positive and statistically significant changes in the behaviour of judges: at present, their behaviour is more congruous with the requirements of procedural justice in comparison with the results of the research conducted in 2004. On the other hand, these changes are not sufficient, because the differences between the current and the target behaviours of judges according to procedural justice principles remain quite high. Therefore, further efforts are needed to improve the congruence between judicial behaviour and the requirements of procedural justice as this is related to people's confidence in judges and courts.

The results of convicts' examination showed that more than one third of the participants perceived the behaviour of pre-trial investigation officers as more or less fair. Meanwhile, the behaviour of judges has been perceived more favourably: almost a half of the participants believe that the behaviour of judges corresponds to the requirements of procedural justice. The attorneys' behaviour evaluations are clearly related to the fact whether they have been hired or appointed by the state (e.g., different aspects of hired attorneys' behaviour were evaluated statistically significantly more positively in comparison with state-appointed attorneys). A comparison of the convicts' studies conducted in 2004 and 2011 have shown that both pre-trial investigators and judges are more apt to act in accordance with the requirements of procedural justice (however, the difference was not statistically significant). These results confirm that the further efforts are required to improve legal officers' conduct congruity with the requirements of procedural justice.

Crime victims in comparison with convicts evaluate the behaviour of legal officers more positively: almost half of the participants indicate that pre-trial investigators behaved more or less fairly, and more than two thirds of participants evaluated judges' behaviour respectively. However, at the same time crime victims reported that both pre-trial officers and judges tended to explain the rights, obligations or liability for false testimony formally. Because legal officers' (in particular pre-trial) behaviour quite frequently does not correspond to the requirements of procedural justice and their actions are usually perceived as formal, crime victims often experience negative emotions and do not know how to behave during the legal proceedings, the likelihood of perceived secondary victimization is likely to remain quite high.

The driver survey results revealed several important moments. First, drivers evaluate traffic police officers' behaviour as rather fair. However, their demands to the traffic police officers' behaviour are very high (e.g., drivers would prefer officers to be fair, polite, unbiased, etc.). Second, the drivers' attitude toward traffic police officers is quite negative and is related to their age and personal experience. For example, a more negative attitude and fairness judgments to the police officers' behaviour were expressed by the drivers who were: a) convicted, b) lost their driving license, c) previously bribed police officers, d) drove the vehicle under the influence of alcohol, e) were 19–25 years old, f) had 1–2 years of driving experience. Third, female drivers (in comparison with male) tended to follow the road traffic rules and obey the requirements of police officers (e.g., female drivers receive significantly less warnings, pay less fines, drive less under the influence of alcohol or bribe police officers). Fourth, drivers regard the behaviour of traffic police officers as important as the decisions made by them.

Finally, the results of the survey of different high school students, employees of different enterprises / institutions and retirees revealed several main aspects. Firstly, the trust in legal institutions tends to be higher than the trust in legal authorities (e.g., although people perceive the behaviour of police as not always fair, they think that it is important to cooperate with police during the crime investigation). Secondly, the behaviour of judges is perceived as more favourable as compared with the behaviour of police officers (however, it is perceived as of average fairness). Moreover, the evaluation of legal officers' behaviour is related to peoples' personal experience (e.g., respondents who had participated in legal proceedings perceived the behaviour of judges as more unfair). Thirdly, people evaluate legal institutions, legal officers' behaviour and the law controversially: a) females (in comparison with males) perceive officers more negatively, although they trust in legal institutions more; b) the oldest subjects' (50–85 years) evaluations of legal officers' behaviour tend to be the most negative and the obligation to obey the law – the lowest (in comparison with younger respondents); c) the respondents who studied law (or study law at the moment) are more committed to obey the law and the requirements of legal officers and express a more favourable attitude toward the officers and their behaviour in comparison with those who did not study law or studied only a few legal subjects.

The recommendations based on the results of the research include reflections on how to improve the congruence between legal officers' behaviour and the requirements of procedural justice, as well as to increase peoples' trust in legal officers, law, and the legal institutions applying the law. The monograph ends with the guidelines for the further research in the area of procedural justice.

Valickas, Gintautas; Justickis, Viktoras; Vanagaitė, Kristina; Voropaj, Ksenija
Pr-116 Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis : monografija / Gintautas Valickas, Viktoras Justickis, Kristina Vanagaitė, Ksenija Voropaj ; Vilniaus universitetas. – Vilnius : Vilniaus universitetas : Vilniaus universiteto leidykla, 2013. – 388 p.

Bibliogr.: p. 282–296.

Santr. angl.: p. 385–387.

ISBN 978-609-459-193-8

Monografijoje analizuojami pastaruoju metu įvairiose šalyse atlikti procedūrinio teisingumo tyrimai, žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais ir institucijomis. Nagrinėjama, kaip mūsų šalies nuteistieji, nusikaltimo aukos, vairuotojai, studentai ir kiti tiriamieji vertina teisėjų ir policijos pareigūnų elgesį, teisėsaugos institucijas ir įstatymus. Atskleidžiamas teisėsaugos pareigūnų elgesio ir procedūrinio teisingumo reikalavimų atitikimas, pareigūnų elgesio pokyčiai (lyginami 2004 ir 2011 metų tyrimo rezultatai), pateikiamos rekomendacijos, kaip reikėtų didinti teisėsaugos pareigūnų elgesio atitiktį procedūrinio teisingumo reikalavimams.

Monografija skiriama psichologams, teisininkams, kriminologams, sociologams, socialiniams darbuotojams.

UDK 343.1+347.9](474.5)

Gintautas VALICKAS,
Viktoras JUSTICKIS,
Kristina VANAGAITĖ,
Ksenija VOROPAJ

**PROCEDŪRINIS TEISINGUMAS
IR ŽMONIŲ PASITIKĖJIMAS
TEISĖSAUGOS PAREIGŪNAIS
BEI INSTITUCIJOMIS**

Monografija

Kalbos redaktorė *Grażina Indrišiūnienė*
Viršelio dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Maketavo *Ilona Švedovaitė*

21,60 aut. l. 24,25 sp. l.

Tiražas 300 egz.

Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius